

મુજરાતની જુની વાર્તાઓ

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની

મુંબઈ નં. ૨.

મુદ્રા ૧. ૩-૭-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાખિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક C-૬૧૬ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ગુજરાતી કૉપીરાખિટ વિભાગ

વિષય ૬-૩

ગુજરાતની જુની વાર્તાઓ. HISTORICAL NOVELS.

કર્તા,

રા. મણિલાલ છબારામ ભટ્ટ.

ઝાંશીની રાણી, પૃથુરાજ ચૌહાણ અને ચંદબરદાસી,

ઋતુવર્ણન, ઇત્યાદિના કર્તા,

કથાદૈર્ઘ્યાનુરોધેન વૈચિત્ર્યેણ પ્રપન્નિતે ।

यदत्र किंचिदस्त्येव वस्तु तत्प्रीतये सताम् ॥

રાજતરંગિણી.

આવૃત્તિ ચોથી.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની,

બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ મુંબઈ.

૧૯૨૧.

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
ગુજરાતી ગ્રંથોના સંગ્રહ

૯૯૧૯

— ૫ —

સર્વ હક પ્રસિદ્ધ કર્તાએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.

Printed by Chintaman Sakharam Deole, at the Bombay
Vaibhav Press, Servants of India Society's Building,
Sandhurst Road, Girgaon, Bombay,

and

Published by N. M. Tripathi Manager, N. M. Tripathi & Co.
Booksellers, and Publishers, Princess Street,
Kalbadevi Road Bombay.

પ્રથમ આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

સાંપ્રત કાળ નવલકથાનો છે. આ પણ એક સાહિત્યનું અંગ છે અને તેના સાંસારિક અને ઐતિહાસિક એવા બે વિભાગ છે. સાંસારિક નવલકથા વર્તમાન વસ્તુનો ચિતાર આપે છે અને ઐતિહાસિક ઉપન્યાસ પૂર્વકાળનો ચિતાર આપે છે, વર્તમાન ચિતારમાં ગૃહસ્થચરિતને વસ્તુરૂપે લેવાય છે ત્યારે પુરાણ ચિતારમાં ઇતિવૃત્તવસ્તુ લેવાય છે.

ઐતિહાસિક વસ્તુ પહેલાના કરતા વધારે સરલ અને બોધક થાય છે; વળી નવલ પ્રચલિત વસ્તુમાં રસના પોષક તરીકે વ્યભિચારી ભાવને રાખવો પડે છે અને તે કાચીચુદ્ધિમાં ખરાબ છાપ પાડે છે. અકુશળ લેખક હોય તો તેનાં પતિત પાત્રની પાપી વાસના વાયકને વંડાડે છે માટે અકુશળ કલમે એવા ઉપન્યાસો તરફ ન જતાં ઐતિહાસિક વસ્તુવડે જ વાયકનાં મન પ્રસન્ન થાય તેમ કરવું એ વધારે ઉચિત છે. ઐતિહાસિક વસ્તુ નવલકથાના રસનું આસ્વાદન કરાવતાં ઇતિવૃત્તનું જ્ઞાન આપે છે એ હેતુથી જ પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો નવલકથાઓ કરતાં ઐતિહાસિક વાર્તાઓને વધારે પસંદ કરે છે.

આ ગ્રંથ પણ એવો જ છે: આની રંગભૂમિ ગુજરાત અને સમય મધ્યકાળનો છે. ફેટલાંક વૃત્તાન્ત વાર્તાપ્રવાહને અપોષક હોવાથી બદલ્યાં છે, તોપણ રસનો ભંગ કિંવા વ્યભિચારી ભાવ ન ઉત્પન્ન થાય તેની સંભાળ રાખવામાં આવી છે. ભરતખંડના ઇતિહાસમાંથી વસ્તુ લઇને પાશ્ચાત્ય લેખકોએ ફેટલાક ઉપન્યાસ લખેલા છે, તે વાયતાં તેવા જ ઉપન્યાસ ગુજરાતના ઇતિહાસમાંથી વસ્તુ લઇને રચવાની જિજ્ઞાસા થઈ હતી તે આજ પૂરી થઈ છે, પણ જ્યાં સુધી વાયકો અને વિદ્વાનો તેને અભિનંદન આપે નહિ ત્યાં સુધી સફળ થઈ છે એમ તો કહેવાય જ નહિ મુખપૃષ્ઠને શ્લોક જ પ્રસ્તાવનારૂપ છે તો પછી વધારે લખવાની શી જરૂર છે ?

મુંબઈ.
શિવરાત્રી.
સંવત ૧૯૪૯

મણિલાલ છબારામ લઠ.

દ્વિતીય આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

‘ ગુજરાતની જુની વાર્તાઓ ’ ની દ્વિતીય અને વર્ધિત સંશોધિત આવૃત્તિ પ્રજના હાથમાં આજ પંદર વર્ષને અંતરે મૂકવામાં આવે છે. આ આવૃત્તિની અંદર એક નવીન ઐતિહાસિક વાર્તાનું ચિત્ર ઉમેરવામાં આવ્યું છે. તથા કોઈ કોઈ સ્થળે પ્રથમાવૃત્તિમાં દૃષ્ટિદોષને લીધે ભૂલો રહી જવા પામેલી તેની સુધારણા કરવામાં આવી છે. કેટલાંક વાક્યોની રચના કિલ્લ લાગેલી તેને પણ ફેરવીને સરળ અને સાદી ભાષામાં યોજવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, જેથી સ્ત્રી તથા બાળવર્ગને પણ વાચવામાં અડચણ નહિ પડે એવી આશા છે. કેટલીક શાળાઓમાં આ પુસ્તક ‘ ટેક્સ્ટ-બુક ’ તરીકે મંજૂર થયેલું છે. ‘ પ્રુફ ’ વગેરે બહુ જ કાળજીથી વંચાવા છતાં જો કાંઈ ભૂલો દૃષ્ટિગોચર થાય તો તેને વાસ્તે સુસ વાચકવર્ગ ક્ષમા આપશે એવી વિનંતિ છે.

મુંબઈ.
આવણ સુદિ તૃતીયા.
સંવત્ ૧૯૬૪. } એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની.
પ્રસિદ્ધકર્તાઓ.

ત્રીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

‘ ગુજરાતની જુની વાર્તાઓ ’ ના આ સંગ્રહની આ ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રજા સમક્ષ રજુ કરતાં અમને અત્યંત આનંદ થાય છે. રા. મણિલાલે આ વાર્તાઓનો સંગ્રહ ગુજરાતની સમક્ષ આજ લગભગ બારીસ વર્ષથી રજુ કર્યો છે. આવી વાર્તાઓના અનેક સંગ્રહ ગુજરાતની પ્રજાને લાભકારક છે અને ગુજરાતના પ્રતિષ્ઠિત લેખકોએ અને અભ્યાસકોએ આવી વાતો ભેગી કરવા તરફ પોતાનું લક્ષ દોરવાની જરૂર છે. આ સંગ્રહની આ આવૃત્તિમાં અમે ખાસ તૈયાર કરાવી નવ સુંદર ચિત્રો પણ મુક્યાં છે અને એ ચિત્રો વડે આ પુસ્તક વધારે આકર્ષક બની ગુજરાતની પ્રજામાં વધારે લોકપ્રિયતા મેળવશે એવી અમને આશા છે.

મુંબઈ,
સંવત્ ૧૯૭૩. }

પ્રસિદ્ધ કર્તાઓ.

---

૨૧. ૨૧. મણિલાલ છબારામ ભટ્ટકૃત પુસ્તકો.

૧	ગુજરાતની જુની વાર્તાઓ (સચિત્ર ચોથી આવૃત્તિ)	૩-૦-૦
૨	પૃથુરાજ ચૌહાણ અને ચંદ્રબરદાસી ત્રીજી ,,	૩-૦-૦
૩	અનિલકૃત કાવ્ય... ..	મળતું નથી.
૪	લૉર્ડ લૉરેન્સ	૧-૮-૦
૫	અંશીની રાણી (સચિત્ર આવૃત્તિ)	૩-૦-૦
૬	બર્નિયરનો પ્રવાસ	૧-૦-૦
૭	સુંદરબહેન	મળતું નથી.
૮	પતિવ્રતા સતીઓ (સચિત્ર ત્રીજી આવૃત્તિ) ...	૩-૦-૦
૯	ઋતુ વર્ણન (બીજી આવૃત્તિ છપાય છે)	
૧૦	શહેનશાહ બાનુનું જીવન ચરિત્ર	૦-૧૨-૦
૧૧	પ્રતિમા નાટક (ભાસ કવિનું ભાષાન્તર)	૧-૦-૦

અનુક્રમણિકા.

૧.	શામળીઓ સોડ	....	....	....	....	૧
૨.	સરદારબા	...	....	...	....	૫૫
૩.	રાજજોગી	....	...	...	....	૧૧૮
૪.	લાલાં વાઘેલી	...	....	....	....	૧૬૬

ચિત્રોની અનુક્રમણિકા.

શામળીઓ સોડ.

- ૧ એક જુવાન પટ્ટા જેવો લીલડી મ્હોટો ઉટકેલો
તાંબાનો ઘડો લઈ ખડાર આવી.... .... ૩૪
- ૨ સોનિંગ રાઠોડો.....વૃદ્ધ ગોવિંદરાયને ઢાલીયા
ઉપર પોતાની પાસે પડખે બેસાડ્યા ... ૪૨

સરદારબા.

- ૩ ભત્રિજને કેડે લઈ તથા નાના ભાઈને આંગળીએ
વળગાડી એક રજપૂત રાજાની કન્યા રાજ-
બાગમાં થઈને સામા મહેલમાં જતી હતી.... ૫૭
- ૪ મૂળરાજનો અને તેની રાણીનો ઘોડો સામસામી
આવી ગયા ૭૨
- ૫ “ હાં હાં, પડેલા ઉપર ઘા ન હોય ”.... .... ૯૭

રાજજોગી.

- ૬ તેણે તેની આંખમાં પ્રેમઅંજન આંજ્યું. ... ૧૨૬
- ૭ મૈનાક વીણા સાથે ગાન કરતી ભક્તિરસમાં
એકતાર થઈ ગયેલી હતી. ૧૮૮

લાત્રાં વાધેલી.

- ૮ શુરવીર-ગરાસિયો.....નીચે ઉતરી ગયો. ૨૧૦
- ૯ હીંચકા ઉપરજ લમણે હાથ દઈ આડી થઈ. ૨૨૧

ગુજરાતની જુની વાર્તાઓ.

શામળિયો સોડ.

પ્રકરણ ૧ લું.*

શામળિયો સોડ.

ક્રમ સંવત્તા તેરમા સૈકામાં ગુજરાતનું મહારાજ્ય ચિત્રભિત્ર થઈ ગયું હતું. ‘ સાપ ગયા ને લિસોટા રચા ’ એ કહેવતની માફક અણહિલપુર પાટણના વિખ્યાત અને ચક્રવર્તિ રાજાઓનાં તે નામ માત્ર જ સંભળતાં હતાં. ગુજરાતમાં ‘ સ્વરાજ્ય ’ ને સંભારી લોકો હમેશ શોક કરતા એટલું જ નહિ, પરંતુ મહારાજાધિરાજ સિદ્ધરાજ જયસિંહ અને કુમારપાળ જેવા મોટા રાજાઓની કીર્તિના પરદેશમાં હજી પણ પડખા

* તેરમા સૈકામાં-અણહિલપુરમાં વાઘેલ વંશનો પહેલો રાજા વિરાળદેવ રાજ્ય કરતો હતો. અર્જુનનો પુત્ર લવણપ્રસાદ અને તેનો દીકરો આ વિરાળદેવ હતો. એણે સોલંકી વંશના છેલ્લા રાજા “ ત્રિલુવનપાળને ” ૧૨૪૪ માં હરાવી રાજ્ય લઈ લીધું હતું. સોમેત્રામાં સોનિંગ, રડોડ હતો. કનોજનો છેલ્લો રાજા જયચંદ્ર ૧૨૯૩ માં શાહાબુદ્દીન ઘોરી સાથે લડતાં હારીને નાઠો ને ગંગામાં ડૂબી મુઓ; તેનો પુત્ર શિહોજી પશ્ચિમ હિંદુસ્તાન એટલે દારિકાં આવ્યો ત્યાંથી મારવાડમાં ગયો અને બેરગઢમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું. શિહોજીને અસોધામ, અજમાલ અને સોનિંગ, નામે ત્રણ પુત્ર હતા. અસોધામ કમાનુસાર બાપની ગાદીએ બેઠો અને સોનિંગ પાટણ આવ્યો. સોલંકી લીમદેવ બીજાએ સોનિંગને કડી પ્રાંતમાં સોમેત્રા પરગણુ આપ્યું હતું. સોલંકીવંશનું પડી ભાગતાં હાથી સોડ કરીને એક બળવાન બિલ્લ હતો તે ઇડરનો સ્વતંત્ર રાજ થઈ પડ્યો.

પડી રહ્યા હતા. ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં મુસલમાન લોકનું જીવન ધીમે ધીમે વધતું હતું. પાદશાહના સુબા અને રાજ્યોના સામંતો પોતાને સોંપેલા પ્રાંતોના સ્વતંત્ર ધણીરણી થઈ જતા હતા. રાજપૂતનાં રાજ્ય ભાગી ગયાં હતાં. વેપારી અને ખેડૂત લોક નવા નવા રાજ્ય સુબા અને કારભારીઓથી હેરાન થતા હતા. ઇન્જિરદારો સોનાથી અધિકારીઓનાં મોં ભાગી ભાગીને ઇન્જિરો મેળવતા અને મેળવ્યા પછી પોતાનાં પેટ ભરવાને માટે ગમે તેવો જીલમ ગુજારી જમીનદાર ખેડૂતલોક પાસેથી પૈસા કઢાવતા હતા. ખેવાળાને પાંચ, પાંચવાળાને દસ, અને દસવાળાને પચાસ રૂપિયા, એમ મહેસુલ આપવું પડતું. પેટે પાટા બાંધે ઢોરઢાંખર વેચે કે દોકડાને વ્યાજે સાહુકારને ત્યાંથી નાણાં કાઢે પણ કુટુંબની આબરૂ સાચવવા સલામી તો ભરવી જ પડે. જે એમ ન કરે તો ઇન્જિરદારો તેમની માદીકરીઓને ચોરે ખોલાવે, કાનમાંથી કીડા ખરે એવી ગાળો ભાંડે અને લોકોના દેખતાં તેમની લાજ પણ લેવરાવે.

ઇન્જિરદારોનો આવો જીલમ લોકનું રક્ષણ કરનારા અધિકારીઓ ચોરે ખેસીને જીએ પણ ધનના માથા ઉચુંએ જીએ નહિ. આવા જીલમથી ત્રાસી ખેડૂત લોક પોતાનાં પેટ ધરાણે મૂકીને પણ સલામી ભરતા અને એ પૈસે અધિકારી લોક બેઠા બેઠા મોજ ઉડાવતા. વેપારીઓ અને નાણાવટીઓને પણ સરકારી માણસો એજ રીતે સતાવતા. જકાત અને દાણ વધારી પરદેશી માલને મોંઘો કરી નંખાવતા અને છૂટે હાથે લાંચનું લહાણું લહાય તે માલ લાવી શકતા ને મનગમતે ભાવે વેચી પણ શકતા. ગરીબ ગુરબાંની વહાર જૂમ સંભળાતીજ નહિ. સુબા પર સુબાઓ બદલાતા અને ધાડપાડુ બહારવટિયા વગેરે લાંઠિયા લોક દેશમાં હોહા કરી મૂકતા અને વખતે ચાર દિવસનું રાજ્ય પણ ભોગવી લેતા. એકને હાથ લગામ નહિ ત્યાં રાજ્યવ્યવહારરૂપી ઘોડો ક્યાંથી નિયમમાં ચાલે ? અણહિલપુર પાટણમાં વિશ્વજીવે વાઘેલો મહારાજાધિરાજ થઈ પડ્યો હતો, ત્યારે આમ સોમેત્રામાં પ્રસિદ્ધ જયચંદ્ર રાઠોડનો પ્રપૌત્ર સોનિંગ રાઠોડ ભોળા ભીમદેવે આપેલું પરગણું પચાવી પડ્યો હતો. અણહિલપુર પાટણ વાઘેલવેલને હાથ, કડી પ્રાંત રાઠોડને હાથ અને બાકીનો ભાગ બિલ્લ

લોકોને હાથ આવી જવાથી ગુજરાત ત્રણ ભાગમાં વહેંચાઈ ગયું હતું. બે ભાગ રજપૂતના અને ત્રીજો ભાગ બિલ્લનો ગણાતો હતો. ધાડપાકુ ચુંવાળિયાઓને લોકો વશે કે કવશે જે જોઈએ તે આપતા. લોકો રાજને ફરિયાદ કરે તો તે સાંભળે નહિ, કારણ કે બુદ્ધિહીન ઠાકરડા ચુંવાળની ઓથવાળા અને ઇડરના રાજની મુંઝના વાળ એટલે સૌ તેમનાથી ખીતા રહે એમાં શી નવાઈ!!

ઇડરની* ગાદી ઠાકરડાને હાથ હતી અને તેમનું જોર આ વાતોને કાળે જામેલું હતું, કારણ કે જ્યારે દિલ્હીનો મહારાજ પૃથુરાજ ચૌહાણ હિંદુસ્તાનનું રક્ષણ કરવાને ચઢ્યો ત્યારે તેણે મુખ્ય મુખ્ય રજપૂત રાજ્યોને

* ઇડરવાડામાં-એટલે ગુજરાતના આ પ્રદેશમાં પૂર્વે દ્વાપર યુગમાં એલવણ અને વાતાપિ નામના રાક્ષસો રહેતા હતા. તેઓ મનુષ્યભક્ષી હતા અને અમરત્યે તેમનો નાશ કર્યો વગેરે કથા પ્રસંગ લાંબો છે. રામાયણમાં અને પુરાણોમાં એ કથા વિસ્તારથી કહેલી છે. એ રાક્ષસોના મરણ પછી શું થયું તે જણાયું નથી. પણ મહાભારતના સમયમાં ઇલ્લદુર્ગમાં વેણીવચ્છરાજ નામે રાજ રાજ્ય કરતો હતો એમ ભારતાન્તર્ગત કથા પ્રસંગથી જણાય છે. એ વેણીવચ્છરાજ પંચનદ અથવા પંજાબ દેશમાં સિંધુ નદી ઉપર આવેલા પાતાળનગરના રાજની કુંવરી સાથે પરણ્યો હતો. પાતાળનો અર્થ કેટલાક રસાતળ કરે છે. વળી પાતાળનગરના રાજ્યો 'નાગરાજ' એ ઉપનામથી ઓળખાતા એટલે-નાગરાજની દીકરી એમ લેવાથી બુદ્ધાવામાં પડાય એવું છે. એ રાજરાણી નસંતાન મરણ પામવાથી ઇલ્લદુર્ગનો પ્રદેશ ઉજડ થયો હતો. વેણીવચ્છરાજ મહાભારતના યુદ્ધમાં માર્યો ગયો હતો, તત્સંબંધી શાક્યમુનિના પુત્રના જેવી એક દંતકથા છે પણ કેટલાંક કારણથી હું તે માન્ય રાખતો નથી. વેણીવચ્છરાજ ભારતના યુદ્ધમાં માર્યો ગયો અને રાણી પિતાને ત્યાં પાતાળનગરમાં જઈ રહી, એ ઉપરથી રાજરાણી પાતાળમાં ઉતરી પડ્યાં એમ વહેમી લોકોએ માન્યું હોય એ સંભવિત છે. ત્યાર પછી રઘુ-વંશી વલ્લભીપુરના છઠ્ઠા શિલાદિત્યનો કુમાર જોડો ઇલ્લદુર્ગનો રાજ થયો હતો. એ ઘેલોટવંશ આઠ પેઢી ચાલ્યા પછી ઇલ્લદુર્ગ બિલ્લ લોકોને હાથ ગયું હતું. પાછું મારવાડના ભડોર નગરના પડીદાર રજપૂતોએ તેને છતી બીધું અને છેલ્લે અમરસિંહ પડીદાર પછી બિલ્લલોકોને હાથ ગયું—જેની હકીકત વાર્તાના પ્રવાહમાં આગળ આવે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી તે કાળે ૧૩ મા સદીમાં ગુજરાતનું સાર્વભૌમ ચિન્નચિન્ન થઈ ગયેલું હતું અને ત્યાંથી આ વાર્તાનો પ્રસંગ મળે છે.

સ્વદેશના રક્ષણ માટે તેડાવ્યા હતા. તે વેળાએ અફઘાનીસ્તાનના મુસલમાન શાહોનો ડોળો હિંદુસ્તાનની લક્ષ્મી ઉપર લલચાઈ રહેલો હતો. જ્યારે ધર્મોદ્ધ મુસલમાનો જીવ ઉપર આવી જઈ ‘ દીન દીન ’ પોકારતા હિંદુસ્તાન ઉપર ચઢી આવતા હતાં ત્યારે રજપૂતોનું હીર જતું રહ્યું ન હતું. દિલ્હીના ચૌહાણ અને કનોજના રાઠોડ રજપૂતો ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં ગર્જનાઓ કરતા હતા. ઇરવાડમાં પડીહાર વંશનો શૂરવીર અને પ્રતાપી અમરસિંહ પડીહાર નામે રાજ તે વખતે રાજ્ય કરતો હતો. એ અમરસિંહ દેશાભિમાની અને પોતાને ખરો રજપૂત કહેવરાવનાર વીર પુરુષ હતો.

ગુજરાતના પાયતખ્તનો પ્રથમ તો તે ખંડિયો રાજા હતો પરંતુ અણહિલપુરના દરબારમાં એની ગાદી રાજાની સોડે નંખાતી. પૃથુરાજ ચૌહાણનું કહેણ આવતાં અમરસિંહ પડીહારને પોતાના દેશનું રક્ષણ કરવાનું શૂર ચઢી આવવાથી હાથીસોડ નામના એક બળવાન ઠાકરડાને ઇરની ગાદી મોંપી તે દેશની દાઝે ઉત્તર હિંદુસ્તાન ગયો. હાથીસોડે ઇરનું રાજ્ય ચલાવતાં અમરસિંહનું દીકું પડવા દીધું નહિ. અમરસિંહ શાહાબુદ્દીન ઘોરી સાથે લડતાં સ્થાનેશ્વરના રણમાં પડ્યો. આ સમાચાર ગુજરાતમાં આવતાં હાથીસોડ *ઇરનો સ્વતંત્ર રાજા થઈ ગયો. મુસલમાનોની જીતથી અણહિલપુરનાં પાણી ઉતર્યાં, અને હાથીસોડ ખરેખરો સ્વતંત્ર રાજા થયો. પોતાને વગર શ્રમે પ્રાપ્ત થયેલી નવ લાખની ગાદીના અમલનો તેણે ગેરઉપયોગ કર્યો નહિ પરંતુ રૈયતને સુખી કરી દેશમાં રજપૂત રાજના જેવી નામના મેળવી. “ ન દીકાનું દીકું ” એમ ઠાકરડાઓને થવા લાગ્યું પણ હાથીસોડની હાકે તેઓ હાથમાં રહ્યા.

ચોડા કાળને માટે વાહવાહ કહેવરાવી વૃદ્ધ હાથીસોડ પડ્યા અને જીવાન શામળિયો સોડ ઇલદુર્ગની ગાદીને ધણી થયો. શામળિયાના વખતમાં તેના જાતબાઈઓનું જોર વધ્યું. જીવાન ને કુચ્છંદી હોવાથી તે દુદ્ર કોળી લોકને વશ થઈ ગયો. ઠાકરડા માથે ચઢી વાગ્યા અને તેમના

* ચીનો હુસેનસેંગ લખે છે કે ચો-લાય-લા વાયલી હશે એમ જનરલ કનિંગહામ પ્રાચીન ભૂગોળમાં કહે છે જેનું ખંડેર ઇલદુર્ગથી ૨૦ માઇલ ઉપર છે.

જેરને લીધે દેશમાં ધણી મારામારીઓ ચાલવા માંડી. કોકોરો દારૂમાં અને તાયફાઓમાં તલ્લીન રહેવા લાગ્યા અને રાજ્યમાં સર્વત્ર અંધાધુધી ચાલુ થઈ.

પડીહાર રાજાઓના વખતથી કારભાઈ નાગરોને હાથ હતું. શામળિયા સોડે પણ જીના કારભારીને રાખ્યો હતો અને તેજ અધાપિ ધલિદુર્ગનો કારભાર કરતો હતો. ઇડરવાડામાં કામેલ કારભારી મળે તેમ નહિ હોવાથી શામળિયાના સોગતીઓએ જીના કારભારીને રાખવા સામે વાંધો લીધો ન હતો. યુજરાત અને કાઠિયાવાડનાં નાનાં મોટાં રાજ્યોમાં ધણેખરે કેકાણ નાગરો જ કારભાર કરતા હતા. આપદાદાથી વારસામાં મળેલા મુસદ્દી-પણને લીધે તેઓ ધણા સારો કારભાર કરતા. અણહિલપુરમાં નાગર અને કાઠિયાવાડમાં પણ નાગર, માત્ર સોમેત્રામાંજ વાણિયો કારભારી હતો.

પાટણના દિવાનની ભલામણ ગોવિંદરાયના પિતા ઇડરના કારભારી થયા હતા, અને હાલ શામળિયાના વખતમાં વૃદ્ધ થવા છતાં પણ ગોવિંદરાય જ કારભાઈ કરતા રહ્યા હતા. તે કામેલ મુસદ્દી અને કસાયેલા રાજદ્વારી હતા એટલું જ નહિ પણ તેમણે ત્રણ રાજરંગ જીએલા હતા. શામળિયાના રાજ્યાભિષેક પછી ગોવિંદરાયને જીવાન રાજા સાથે ઝાઝું ગોઠવું નહિ પણ દીકરાને ડાળે વળગાડવાને વૃદ્ધ થવા છતાં પણ તે કારભાર ઉપર ચાલુ રહ્યા હતા. શામળિયો જાતભાઈઓની સાથે રંગતાનમાં પડ્યો રહેતો અને ગાદી ગોવિંદરાય સાચવતા. તેને રાજ્યની વ્યવસ્થા તથા રાજનીતિ શિખવવાનો ગોવિંદરાય પ્રયત્ન કરતા પરંતુ તે સ્વાભાવિક રીતેજ ઉન્નત, વ્યસની અને કુચ્છંદી હોવાથી કંઈ શીખતો નહિ. વારંવાર પ્રજામાંથી તેની સામે ફરિયાદો આવતી. ગોવિંદરાયથી પહેલાં તો તે શરમાતો પણ કાળે કરીને શરમ પછી જતી રહી. દુર્વ્યસનોની પરંપરાએ એને આંધળો બિંત કરી નાંખ્યો અને તેવી ધુનમાં ને ધુનમાં રાજ્ય શું અને પાટ શું તે પણ તે ભૂલી ગયો. દિન પ્રતિદિન તેનાં અપ-ભક્ષણ વધવા માંડ્યાં અને ગેરવર્તણૂકથી રૈયતમાં પોકાર પડી રહ્યો.

ગોવિંદરાયે ઉપર ઉપરથી તેને સુધારવાને પ્રયત્ન કર્યો પણ તેના બ્રમાદને લીધે કુંબઢો વાળી ધરમાં આવતી બહુમિલકની ત્રાસએ ડોસાથી

બુદ્ધિનો સદુપયોગ થયો નહિ. જેમ જેમ ઠાકોર સહેલાણી થતા ગયા તેમ તેમ રૈયતનો પોકાર વધતો ગયો. ગોવિંદરાયને મનમાં માફું લાગે, સ્નેહી તથા દોસ્તદારો મોઢે ચઢીને કહે કે ‘ રાયજી ! તમારા કારભારને લાંછન લાગે છે. ’ પણ રાયજી બિચારા શું કરે ! અવસ્થા આવી ગયેલી મોટા વસ્તારી અને ત્રણ છોકરા ધંધે લાગેલા નહિ એટલે કારભાર તેમજ જરા કાણું રાખ્યું હતું. આવે ને જાય પાટણ તરફ વળે, ત્યાં ધરબાર બંધાય અને ડોસી ધરમાં બેઠી બેઠી ભોંયરામાં સોનાની સાંકળે ચરના ચર નાંગળે જાય ત્યાં વિવેક ક્યાંથી રહે !

લોભને થોભ નથી. ધનની આશાએ યશની આશાનો પરાજય કર્યો અને ડોસે આંખ આડા કાન કરી થતું હોય તેમ થવા દીધું. ડોસીએ પાટણમાં બેઠે બેઠે પરિયાના પરિયા આવે એટલું ભોંયમાં ભંડાર્યું, છેવટ તે ધરાઈ અને ઇંડર આવી, પછી વૃદ્ધ કારભારીએ પોતાની જાળ ધીરે ધીરે સંકેલવા માંડી. ગોવિંદરાયે રજા માગી પણ શામળિયાએ એક વર્ષ વધારે રહેવાને આગ્રહ કર્યો એટલે રહી પડ્યા. થવા કાળ અમગળ કાળુ ડહાણું છે ! કારભારીના ધરનાં હવે છેલ્લી છેલ્લી સાહેબી ભોગવવા લાગ્યાં.

મકરણ ર જી.

દેવીનો હવન.

નખર ઋતુ પૂરી થવા આવી હતી, વનમાં વસંતનાં વાજાં વાગી રહ્યાં હતાં, આંખાનાં ઝાડ મહોરાઈ ગયાં હતાં, પિંપર વડ અને પિંપળાને કુમારિકાઓના અધર જેવાં નવાં પાંદડાં આવતાં હતાં, આંખાવાડિયાંમાં કોયલોના ટહુકાર થવા માંડ્યા હતા, પાકી ગયેલા ઘઉં અને જવથી સીમાડા લક્ષ્મીવાન થઈ રહ્યા હતા, કપાસનાં કાલાં ઉધડતાં હતાં, નવાં પિંછાં આવવાથી શોભતા જીવાન મયૂરો વનાંતરોમાં ઠેકઠેકાણે કળાઓ કરી કરીને ઢેલોને પ્રસન્ન કરતા હતા અને ગામ તથા સીમાંત હસીને સામાં આવે એવાં થઈ રહ્યાં હતાં. આવા રમણીય માધ માસના દિવસોમાં ઇંડરની બહાર એક મોટા ચોગાનમાં હવનનો ઉત્સવ થઈ રહ્યો હતો. આંખાવાડિયાંની વચમાં મોટા કોટવાળી એક વાડી હતી. તેના મધ્ય ભાગમાં આરસપહાણથી બાંધેલું બેઠા ધાટનું અંબિકા દેવીનું એક મંદિર હતું. મંદિરની પાછળ કાચ જેવા નિર્મળ જળથી ભરેલો અને પથ્થરના એવારાવાળો મળેનો કુંડ હતો. એ કુંડની આસપાસ લીલાંછમ પાંદડાંથી ઘટાદાર થઈ રહેલાં આંખા, લિંબડા અને આસોપાલવનાં ઝાડ હતાં. કોટની અંદર અડાળીઓ ઉતારેલી હતી અને ફરવાળ ઉપર એક માળની નાની પણ રમણીય મેડી કઢેલી હતી. હવનના પ્રસંગથી આ સુંદર વાડી માણસોથી આજ ઉભરાઈ રહી હતી. અડાળીમાં ન બેસતાં લોકો વાડીમાં જ્યાં ને ત્યાં મોજ માણી રહ્યા હતા. આખી વાડી વાળી ઝાડીને સાફ કરેલી હતી. જમીન પણ મળેની સોપારી ભાગે એવી કઠણ ને ગોરાકુ હતી. કોટની લગોલગ કેટલેક ઠેકાણે સીતાફળીઓ કેળો જીનાં ખડચંપાનાં બટમોગરાનાં ને પીળા કરેણાનાં ફૂલઝાડ આવી રહેલાં હતાં. જમણી તરફ મોટા થાળાવાળો કુવો હતો અને ઇશ્વાન તરફ દેવીને ચઢાવવા જેવાં ફૂલઝાડની વાડી

હતી. ફૂલઝાડને પાણી પાવા માટે વચલા માર્ગોની બન્ને બાજુઓએ કાચી નીકો બાંધેલી હતી અને ભેજને લીધે તેની બન્ને બાજુએ ડમરા ને હળરી વગેરેની હારો ઉગી રહેલી હતી.

વાડીની બહાર કેટલીક ગાડીઓ ઘોડા રથ સુખપાલો અને હાથીઓ ઉભેલા હોવાથી જ્ઞેનારને સહજ અનુમાન થાય તેમ હતું કે, વાડીમાં ભરાયેલાં માણસો કંઈ જો તે નથી. ધડરના મોટા મોટા શેઠ સાહુકારો રાજના બાયાતો પટેલો કામદારો તથા બીજા લોકો સહકુટુંબ ત્યાં એકઠા થયા હતા. માણસમાં પણ નવો વધારો થયે જતો હતો. માથે બનાતની કાન ટોપીઓ ખમે અંગવસ્ત્ર બગલમાં પોથીઓ હાથમાં પંચપાત્ર અને આસનિયાં વગેરે લઈ વેદિયા બ્રાહ્મણો ધસમસ્યા અંદર જતા હતા. પહેલો પહોર પૂરો થવા આવ્યો હતો અને વાડીમાં મોટી ધામધુમ થઈ રહી હતી.

દેવીના મંદિર આગળ બાર હાથ ફરતી જમીન ગાયના છાણથી લિપીને પવિત્ર કરેલી હતી. તેને ચારે ખુણે ફળના સ્તંભ રોપી વચમાં હવનભૂમિ બનાવી હતી. હવનભૂમિની વચ્ચે મોટી વેદી કરેલી હતી, જેની આસપાસ બેઠા બેઠા કેટલાક બ્રાહ્મણો અખીલ ગુલાબ કુંડુ અને હળદરથી મંડળો પૂરતા હતા. બીજા કેટલાક બ્રાહ્મણો ચોખાને કુંડવાળા કરી પાટલા ઉપર ગ્રહમાતૃકાનાં સ્થાપન કરતા હતા. હવનભૂમિની આસપાસ અંદરવો બાંધી શેઠ સાહુકારોને બેસવા માટે મોટી જાનમા પાથરી ગાદી તકિયા નાંખી દીધેલા હતા. દેવીના મંદિરની સામે રાજને માટે એક કિમતી સિંહાસન મૂકેલું હતું ને બીજા બાજુએ સ્ત્રીઓને બેસવા માટે બેઠા છક નાંખી પોચાં બિજાનાં બિજાવેલાં હતાં.

આ પ્રમાણે ઠાઠમાઠ ને તૈયારી થઈ રહી હતી પણ હજી હવનનો આરંભ થયો ન હતો. સૂર્યનારાયણ માથે આવ્યા પછી હાજરી કરેલા વગર આવેલા બ્રાહ્મણોએ ઉતાવળ કરવા માંડી. રાજગૌરે મોટા તાડુકા કરી કરી બ્રાહ્મણોને તેમનાં આસનો ઉપર બેસી જપ અને પાઠનો આરંભ કરવા કહ્યું. અઢલી ધામધુમ કરીને રાજગૌર દરવાજા ઉપરની મેડીએ ગયો. પૂજા કરવા બેસનારને તેણે મંદિર આગળ આવવા ઉતાવળ કરાવરાવી. બ્રાહ્મણો કોઈ નહાઈને કોઈ પગ ધોઈને અને કોઈ પાણીથી જનોઈ

પક્ષાણીને ચપોચપ આસનો ઉપર બેસી ગયા. કેટલાકે પાઠનાં પાનાં ફેરવવા માંડ્યાં. રાજગોર ફરીને ધમપછાડ કરતો હવનભૂમિ આગળ આવી આચાર્યને પાટલે ચઢી બેઠો. દરવાજાની મેડી ઉપરથી પુરુષોનું ટોળું આવીને ગાદી તકિયે બેઠું. ત્રણ બાજુઓ જોતજોતામાં માણસોથી ભરાઈ ગઈ. આચાર્યના પાટલાની સામે રૂપાની ભમરીઓવાળા બે મોટા પાટલા નાંખી તેની ઉપર ઉંચી જાતની કાશ્મીરી શાલો પાથરી હતી. થોડી વારે જમણી તરફના પાટલા ઉપર આશરે ત્રીસ પાંત્રીસ વર્ષની વયનો ગોરો અને લોહિયાળ જીવાન આવીને બેઠો. તેણે હીરા મોતીના દાગીના પહેરેલા હતા. કપાળમાં કેસરની અર્યા કરી હતી. આ પુરુષ તે ગોવિંદરાય પ્રધાનનો વડો દીકરો ધીરજરાય હતો. તે આવીને પાટલા ઉપર બેઠો કે તરત આચાર્યનું મુખ ઉઘડ્યું અને શુદ્ધ અશુદ્ધ મંત્રનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. આચાર્ય એક તરફથી ધીરજરાયને આચમન કરાવતો હતો ત્યારે બીજી તરફથી ચપટીઓ વગાડી વગાડીને વરણ થયેલા પણ અડકાકિ કામકાજ કરવા રહેલા બ્રાહ્મણોને તેની સ્ત્રીને તેડી લાવવા દોડાવતો હતો. આચાર્યની ઉતાવળે ઉતાવળ થઈ અને કામદેવની સેના જેમ નંદનવનમાં દાખલ થતી હોય તેમ હાથણીઓની પેઠે મહાલતું સુંદરીઓનું ટોળું મંડપમાં આવ્યું. સર્વે સ્ત્રીઓ પૂર્ણ ઠાઠમાઠમાં હતી, છતાં તેમની આગળ ચાલતી ધીરજરાયની વહુનો રોફ કંઈ ઓર હતો. સ્ત્રીઓ પડદાવાળા મંડપમાં આવીને બેઠી અને હવનકર્ત્રી આગળ વધી તેના સ્વામીની પાસે જઈ બેઠી. આ ધીરજરાયની વહુ શ્રીમતી વિજયાલક્ષ્મી પચીસ વર્ષની હતી. બે છોકરાં થઈ ગયાં હતાં પણ શરીર બાંધી દડીનું અને ખાધેલ પીધેલ હોવાથી તે એક હાથીના બચ્ચા જેવી હુણ્ણપુણ્ણ અને રૂપાળી હતી. જાતે સુખી પ્રધાનના દીકરાની વહુ અને સોળે શલુગાર સજી હવન કરવા આવેલી ત્યાં રૂપમાં અને ભભકામાં તો કહેવુંજ શું હોય ? જાણે દેવીજ દેવીનો હવન કરવાને ઉતરી ન હોય ? તેવી તે દેખાતી હતી. તેણે ઝીણું સોનેરી બુદ્ધાવાળું લાલ સુરેખ બનારસી અંબર પહેર્યું હતું. એમાંથી તેનાં અંગ અને અંગ ઉપર ધારણ કરેલા મણિ માણિક ને મોતીના દાગીના તેમની સમૃદ્ધિ દેખાડતા દેખાતા હતા. ન્યારે તે પતિની પાસે જઈ બેઠી ત્યારે બ્રાહ્મણો સદ્ગૃહસ્થો

અને સ્ત્રીઓની નજર તે જુગતા જોડા ઉપર પડી, સર્વે પોતપોતાના મનમાં પ્રસન્ન થયાં. ધણીધણિયાણી બેઠાં એટલે ઢોલના ઢમકારામાં સૌથી સંભળાય તેવો મોટો ધાંટો કાઢી આચાર્યે પુણ્યાહવાચનનો આરંભ કરેલા. ચામડાં ફાટી જાય એવા જોરથી ઢોલીઓ નગારાં વગાડવા લાગ્યા અને સ્ત્રીઓ પાન ચાવતી ચાવતી ભરેલે મોઢે ભાગ્યાતૂટ્યા સ્વરથી માતાનાં ગીત ગાવા લાગી.

સભામંડપમાં વાતો થવા માંડી. નગારાંના નાદ મંદ પડ્યા અને સત્રમંડપમાં ક્રિયમાણુ પણ ધમધોકાર ચાલવા માંડ્યું. ગૃહસ્થ મંડળમાં મોટા ઉંચા તકિયાને અઢેલી સાડ વર્ષનો એક ડોસો મધ્ય સ્થળે બેઠો હતો. લિંબુની ફાડ જેવી મોટી તથા તેજદાર તેની આંખ ધોળી મુંછ અને કપાળ ઉપર પડેલી કરચલીઓ કહી આપતી હતી કે, તે એક પ્રતાપી પુરૂષ છે. એ પ્રધાન ગોવિંદરાય પોતેજ હતા એમ વાચકને કહેવાની જરૂર નથી. દેવીનું આ મંદિર તેમના પિતાએ બંધાવેલું હતું અને અહિં વર્ષોવર્ષ મહા સુદ્ધિ પુનમને દિવસે મોટો ઉત્સવ થતો હતો. આજ પણ તેજ ઉત્સવ હતો. ઈડરને છેલ્લી સલામ કરી પાટણ જવાનું હોવાથી તેમણે ‘પોતાને હાથે છેલ્લો ઉત્સવ છે’ એમ ધારી વર્ષોવર્ષ કરતાં આ વખતે કંઈક વધારે ધામધુમ કરી હતી. મંદિર બંધાયું ત્યારથીજ આવા ખરચને માટે એક ગામ ધલાઈદુ કાઢી તાંબાને પતરે તેનો દાનપટો કરી નાંખેલો હતો. ગોવિંદરાયે પોતાના ગયા પછી આ હવનઉત્સવ ચાલુ રહે તે માટે પોતાની પુંજમાંથી એક મોટી રકમ કાઢી વળી મહાજનને સોંપી હતી. ગોવિંદરાય અત્યારે મુંછ ઉપર તાર દેતા અને હવન બણી જોતા પ્રસન્નચિત્તે અધિકારીઓની વચમાં બેઠો હતા. લોકો આમ તેમની વાતો કરતા ને ગપાટા મારતા હતા. કેટલાક પ્રધાન પાસે આવી તેમનાં વખાણુ કરતા હતા. અને કેટલાક રાજ્ય કાર્યભાર સંબંધી આડાં અવળાં ગપ્પાં મારતા હતા; એટલામાં ગોવિંદરાય પ્રધાનના બહુ આગ્રહી આમંત્રણથી છડી સવારીએ શામળિયો સેડ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. મંડપમાં ખબર આવી. ગોવિંદરાય અને શેઠ સાહુકારો દરવાજા બહાર હાથી ઉભો હતો ત્યાં સામા ગયા. મહાવતે હાથીને બેસાડ્યો. મોરના પિંછાની પેઠે સૌના હાથ ઉંચા થયા

અને રાજાથીએ અત્યારે તો તેમની સલામ ઝિલાઈ. જીવાન રાજા કાર્ય-
ભારી સાથે વાત કરતો કરતો કીનખાખના પાટ ઉપર થઈ મંડપમાં આવ્યો.

ઢાલીઓએ જોઈથી નગારાં વગાડવા માંડ્યાં ને બ્રાહ્મણોએ શુદ્ધશુદ્ધ
સામું ન જોતાં ગજાની નસો તરી આવે તેમ મોટે મોટે ઘાંટે ચંડીપાઠ
કરવા માંડ્યો. છેક હવનની પાસે જઈ શામળિયે ભક્તિ અને શ્રદ્ધા-
પૂર્વક દર્શન કર્યાં. પછી મંડપમાં જઈ પાન ચાવતો ચાવતો તેને માટે
ખાસ નાંખેલી જરિયાનની ગાદી ઉપર બેઠો. જોવિંદરાય ગાદીની કોર ઉપર
બેઠા અને હુકમ થતાં ઉભું થયેલું મહાજન મંડળ પોતપોતાને ઠેકાણે બેઠું.
ગરાસિયાઓએ અરીણુ કાપવા માંડ્યાં. હજમો હુક્કા ભરવામાં રોકાઈ
ગયા અને વાણિયાવટુ વાતે વળગ્યા. ધરડા અરીણિયા ઝોકાં ખાતા ખાતા
નાળિયેરની શેષ કરવા લાગ્યા તથા રાજાભાટે લલકારીને આગલા શરવીર
ભિક્ષ રાજાઓનાં પરાક્રમેની વાત કહેવા માંડી. સકળ મંડળ આ પ્રમાણે
આનંદમાં પડ્યું ત્યારે શામળિયાને જીવ કોઈ ઉંડી વાતમાં ગુંચવાવા લાગ્યો.
બહારથી તે કોઈને ખબર પડે એમ ન હતું પણ અનુભવી વૃદ્ધ અને
કાબેલ પ્રધાનને શક પડ્યો. શામળિયાના સામું જોતાંજ તે ચેતી ગયા કે
' રાજા આજ કંઈક ઉંડા વિચારમાં પડેલો લાગે છે. ' કારણ શું ' તે
તેમનાથી સમજાયું નહિ.

મંડળમાં ઘોળેલા કસુંબા આવતાં ' મારા સમ-ખાપાના સમ ' એમ
રકઝક થવા લાગી અને વધારે આગ્રહ થતાં છાંટે નીચે નાંખ્યા પછી
આંગળીઓની તરડોમાંથી નીકળી જાય એમ હાથેળીઓમાં ભરેલો કસુંબો
ગરાસિયા ને ભાટચારણ ગટગટાવી જવા લાગ્યા. હાથી આવીને વાડીને
દરવાજે ઉભો રહેતાં અને દરવાજા ઉપરની મેડીમાં નજર પડતાંજ રાજાનું
મન ચોરાઈ ગયું હતું. હાથી દરવાજાની આગળ આવીને ઉભો રહ્યો તે
વખતે એ મેડીમાં એક ભરભાદર ડોસી મોટા ચાકળા ઉપર બેઠેલી હતી.
મુખ ઉપરથી તે ધણી કાબેલ અને અનુભવી લાગતી હતી. ડોસીની સામે
તેર ચૌદ વર્ષની એક જીવાન લાડકી છોકરી ઉભી હતી. વયસંધિને વખત
હોવાથી તે બાળાનાં અંગ પ્રકુલિત થયેલાં હતાં. મુખ ભરાઉ અને જોળ
શરદ પુનમના ચન્દ્રમા જેવું તેજસ્વી હતું. નાગની ફેણ જેવી તેની વેણ ને

વાળ કુંટલ સુધી પહોંચે એટલા લાંબા હશે એમ ભારે અંબોડાથી જણાતું હતું. કપાળપર મોતીની દામણી બાંધી હતી. કાનમાં પહેરેલા કાપની મોતીની સેરનો આંકડો અંબોડામાં ભરવેલો હોવા છતાં મોતીના ભારથી સેર કાચલ બેઠેલી આત્રમેજરીની માફક લચી ગઈ હતી. પોપટની ચાંચ જેવા નાળુક નાકમાં પહેરેલી વાળીનું લીલમ પાકા ટિંકારા જેવા રાતા અધરની ઉપર ભમરી બેઠી હોય એવું લાગતું હતું. જરિયાનની ચોળી પુંક ને પાર્શ્વના માંસત્ર અંગમાં ખુંપી ગઈ હતી. વસંતની વાડી જેવું લીલુંછમ સોનેરી બુદ્ધાવાળું અંબર તેણે પહેર્યું હતું. હાથીની શુંડ જેવા ચુડા ઉતાર ગોળ હાથ ઉપર મોતી તથા મણિની જડિત્ર બંગડીઓ પહેરી હતી. મગની શિંગ જેવી આંગળીએ લીલા પાનાની મજેની કિમતી વિંટી હતી. ઝીણી ધુધરીઓવાળાં ઝાંઝર તેના પગમાં રમઝુમ થઈ રહી એના ચઢતા જ્યનનો તોર અને તનમનાટ દેખાડતાં હતાં. એની આંજેલી આંખ અને વાંકી ભારે ભમરોની વચ્ચે છુંદાવેલો નખલો જ્નેનારના મનને મોહી નાંખે એવાં હતાં. માની આગળ લાડ કરતી અને તારણની ઉછાંછળાઈને શ્રીધે પગ પછાડી હઠ કરતી તે બાળા ભાઈ અને ભોળાઈના છેડા છોડામણમાં ' તેમના તમામ દાગીના લઈશિ ' એવી મનસ્વી છકર સાથે છણુછણાટ કરી રહી હતી. હાથી આવીને ઉભો રહેતાંજ શામળિયાની નજર એ મેડીમાં પડી અને રૂપરૂપનો અંબાર રૂપાળી ત્યાં મજેનું લાડ નૃત્ય કરતી તેની નજરે પડી અને તે પોતાને ભૂલી ગયો. અધુરામાં પુરું રૂપાળીએ પોતે આવી બારી બંધ કરી તેથી સંમુખ થતાં આખી પ્રતિમા તેના અંતરમાં ઉતરી ગઈ. ખવાસને પૂછતાં તેને માલમ પડ્યું કે તે ગોવિંદરાયની કુંવારી દીકરી છે. રાજ એક ક્ષણે રૂપથી અંગત્રાગ્યો, ત્રીજી ક્ષણે દિહમૂઠ બન્યો અને ત્રીજી ક્ષણે આ તે સ્વપ્ન છે કે ખરું ? એવા ભ્રમમાં પડ્યો, એટલામાં હાથી હેઠો બેઠો અને કારભારીએ હાથ જાંખો કરી અંબાડીમાંથી તેને બહુ માનભરે હેઠે ઉતાર્યો. વૃદ્ધ પવિત્ર પ્રધાનનો હાથ અડકતાં રાજની મોહમૂર્છા વળી. પણ આગળ કહી ગયા તે પ્રમાણે જ્યારે હવનની ધામધુમ ચાલતી હતી ત્યારે તે શામળિયો રૂપાળીસંબંધી વિચાર કરતો હતો. રૂપાળીને શી રીતે મેળવવી ?

‘કુંવારી છે એટલે માગું કરું તો પ્રધાન સ્વીકારે કે નહિ?’ એવા તરેહ-વાર તુરંગ તેના મનમાં ઉઠી રહ્યા હતા. ગોવિંદરાય તેના મનના ક્ષોભનું કારણ શોધતા હતા. એક તરફ હવન ધમધોકાર ચાલતો હતો બીજી તરફ સભામાં ડુંગા તથા પાનનાં બીડાં ફરતાં હતાં અને ભાટ ચારણો વાતોના જોર-દાર તડાકા મારતા હતા, ત્યારે રાજા અને પ્રધાન બેઠે આમ ઉંડા વિચારમાં પડેલા દેખાતા હતા. વાડીમાં બ્રાહ્મણો આડઅવળા રસળતા હતા. રસોઈની નાકને ખીજની નાંખે એવી સોડમ ચારે તરફ પ્રસરી રહી હતી. છોકરાં આનંદથી આમ તેમ દોડતાં અને ગમત કરતાં હતાં. નાની નાની વહુવારો તેમની સાહેલીઓ સાથે વાડીની કેળોને છાંયડે બેઠી બેઠી વિનોદ કરતી. ઉચ્છૃંખળ પ્રૌઢાઓ પરસ્પર ઠૂકા મશકરીઓ કરી રહી હતી. નવલોહિયા જુવાન છોકરાઓ કાછડા વાળી આમ તેમ ફરતા હતા. કેટલાક તેમની વહુની સાહેલીઓની મશકરીનું પાત્ર થવા છતાં છાનીમાની વાતો કરી લેવાને કેળ અને સીતાઈણીઓનાં ઓઠાં ખેળતા હતા.

ન્યારે વાડીમાં આમ ગમત ચાલી રહી હતી ત્યારે પાણીના રેલાની પેઠે વખત પણ વહી ચાલ્યો. સૂર્યનારાયણ આથમવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. પૂર્ણાહુતિનો વખત થયો એટલે સધળાં માણસો હવનભૂમિ આગળ એકઠાં થયાં. ધીરજરાય અને વિજયાલક્ષ્મી ઉભાં થયાં. શરવા ઉપર મૂકી પૂર્ણાહુતિનું નાળિયેર આચાર્યે ધીરજરાયના હાથમાં આપ્યું. વિજયાલક્ષ્મી આધું ઓઠી તેને ખભે હાથ અડકાડી ઉભી રહી. બ્રાહ્મણો બે બે ભ.ગમાં વહુંચાઈ જઈ સામસામે ઉભા રહ્યા. આચાર્યે નાળિયેર ઉપર ધીની ધાર કરી તેની સાથે બ્રાહ્મણોનાં મુખ ઉધજ્યાં. રાજા પ્રધાન અને સાહુકાર મંડળ ઉભું થયું. રસોઈયા વધાર બળી જતા મૂકી અળડે હાથે અડળીમાં આવી ઉભા. ઢોલના ઢમકાર અંધ પડ્યા અને બોલાય એટલું ઉતાવળું બોલી બ્રાહ્મણોએ સામસામે શુકાદયની ધૂન મચાવી. સધળું મંડળ હાથ જોડી ઉભું રહ્યું. શામળિયાના મનમાંથી આટલી વાર ખોટી વાસના દૂર રહી અને વૃદ્ધ પ્રધાનનું મન પણ ભક્તિરસમાં ભળ્યું. બ્રાહ્મણોએ મોટે મોટે ધાંટે શુકાદય સમાપ્ત કરી ‘અંબે માતકી જે’ એવી ગર્જના કરાવી પૂર્ણાહુતિનું નાળિયેર દોમ્યું.

વાળાં પાછાં વાગવા માંડ્યાં અને આચાર્યે હવનભરમનો ધીરજરાય અને તેની વહુને ચાંલો કર્યો. પછી પૂર્ણાહુતિનો પ્રસાદ વહેંચવા માંડ્યો. મેઘસમુદાયમાં જેમ વિજળી ચમકે તેમ રૂપાળી પછી મંડપમાં આવી. લોકોએ એનને રસ્તો આપ્યો એટલે આચાર્યની પાસે જઈ પગે લાગી તે ઉભી રહી. આચાર્યે કહ્યું કે ‘એન ! અમે તમારાં ભાઈ ભોજનમને છુટાં કર્યાં હવે તમે એમને છોડો.’ રૂપાળીએ આગળ આવી ભોજનમનો ધુંધટો ઉઘાડી હસીને કહ્યું કે ‘ભાભી સાહેબ ! આજ બલાં સપડાયાં છો !’ ધીરજરાયે રૂપાળી સામું જોઈ ધીરેથી કહ્યું કે ‘એન ! ચાલ છોડી નાંખ; ઘેલાં શું કાઢે છે ?’ રૂપાળી બોલી કે ‘ના એમ કંઈ હું માનનાર નથી. તમે અને મારાં ભાભીએ આજે જેટલાં ઘરેણાં પહેર્યાં છે તે બધાંય જો આપી દો તો છોડું, નહિ તો છોડનાર નથી. હું તો મારે આ ચાલી.’ વિજયાલક્ષ્મી ધીરે રહીને બોલી કે ‘રૂપાળીયા ! આમ ઘેલાં શું થાઓ છો ? તમે માગશો તે આપીશું.’ રૂપાળીએ માન્યું નહિ પરંતુ એટલામાં ગોવિંદરાયે કહ્યું કે ‘રૂપાળી ! છોડી નાંખ, આપશે.’ બાપના વચનને શરણુ થઈ તેણે છોડા છોડી નાંખ્યા. ધીરજરાય વૃદ્ધ મંડળમાં પગે લાગવા ગયો અને વિજયાલક્ષ્મી સાસુને પગે લાગવા ધીરે ધીરે મેડી તરફ ગઈ.

શામળિયાએ રૂપાળીની પ્રતિમા પૂર્ણપણે જોઈ તેથી સહજ શાંત પડેલો વિકાર પુનઃ સતેજ થયો, એટલામાં લોકો વેરાવા લાગ્યા. બ્રાહ્મણોએ ઉતાવળ કરવા માંડી ને સૌનાં મન મિષ્ટાન્ન તરફ ગયાં. શામળિયો મોહથી ઉન્મત્ત જેવો પરવશ થઈ જઈ હાથી પર એસીને રાજમહેલ તરફ ગયો.

પ્રકરણ ૩ જી

રૂપાળીનું હરણ.

હિંમ્બાનો ચન્દ્રમા દિશાઓમાં વ્યાપી રહેલા અંધકારને દૂર કરી રાત્રીના મુખને અલંકૃત કરતો હતો. ચન્દ્ર જેમ જેમ ઉદય પામતો હતો તેમ તેમ ચન્દ્રિકા વધારે તેજસ્વી થઈ અધે પ્રસરતી હતી. રાત્રી પડ્યાને થોડોજ વખત થયો હતો. શહેર બહાર વાડીઓનાં વૃક્ષોપર ખેડેલાં પક્ષીઓ હજી નિદ્રાવશ થયાં ન હતાં, રથના તથા ગાડીઓના ઘડઘડાટથી અને આવતા જતા હાથીઓના ઘંટારવથી મયૂરો સામે સામે ટિંકુકાર કરી દિશાઓને ગળવી રહ્યા હતા; અને ચંદનીના પ્રસર સાથે રાત્રીનો શીતળ પવન મંદમંદ ગતિએ વાતો હતો. નગર અત્યાર સુધી શાંત હતું પણ બહારથી પાછા વળેલા લોકની દોડધામથી અને ગાડીઓ તથા ઘોડાઓથી હમણાં તેની શેરીઓ હલમલી રહી હતી. આ વખતે ઈલદુર્ગના મધ્ય ભાગમાં મોટાં મોટાં મકાનોની ઓળો વચ્ચે પર્વતના કકડા જેવી એક હવેલી પ્રસરતી ચંદ્રિકાને લીધે ઝાંખા પડતા દીવાઓની હારથી શોભી રહી હતી. આ હવેલી નવીજ બંધાવેલી હતી અને તેમાં એવી તો ઉત્તમ કારીગરી કરેલી હતી કે, પરદેશથી આવેલો કોઈ પણ માણસ તેને જોયા વિના પાછો જતો નહિ. નગરમાં ગઢ ઉપર રાજાના બે ત્રણ મહેલ ધણા સુંદર અને નકશીદાર છતાં તે જુની બાંધણીના હતા. આ નવી હવેલીના જેટલી કારીગરી તેમાં કરેલી ન હતી. જમીનથી બરોબર એક માણસપૂર તેનું ભોંયતળિયું તારવેલું હતું. બારણે પથ્થરના ઉંચા ઓટલા હતા અને તેપર રોનકદાર રવેશ ઉતારેલા હતા. પગથિયાં ઉપર ચઢતાંજ સામે એક મોટું બારણું અને તેની સામે મલાજની ભિત હતી. બડાની આબુઆબુએ અંદર જવાનાં બે બારણાં હતાં. એ બારણાંમાં થઈને અંદર જતાં રંગબેરંગી પથ્થરની ફરસબંધીવાળો

વિશાળ ચોક આવતો હતો. ચોકની દક્ષિણ બાજુએ મોટું પાણિયાં ટાંકું કુવો તથા દેરાસર હતાં. સામેની ઉત્તર તરફની બાજુએ ઓસરી ઉતારેલી હતી. તેમાં મોટી મોટી પાટો પડી રહેતી. પાટોપર ગાદી તક્રિયા ગોઠવેલા રહેતા. પાણિયારા ઉપર વિશાળ અગાશી હતી અને તેના ધોરા ઉપર તુલસી, ચંદની અને બીજાં ફૂલઝાડનાં નાનાં નાનાં કુંડાં ગોઠવેલાં હતાં. પાણિયારા પાસે પરસાળ અને બે ઓરડા હતા. પરસાળ તથા તે ઉપરની મેડી સ્ત્રીવર્ગને બેસવા માટે હતી અને આગળનો ખડકી ઉપરનો મેડો પુરુષોની બેઠક તરીકે વપરાતો હતો. આખા ઘરમાં દીવા બળી રહ્યા હતા પરંતુ આગલી મેડીમાં દીવાઓનો સૌથી વધારે પ્રકાશ દેખાતો હતો. મેડીમાં મોટી રંગિત જાનજીવ પાથરી તેની ઉપર ગાદી તક્રિયા નાંખેલા હતા. બિંતો પર જ્યપુરના અને ચીનના ચિતારાઓએ ચીતરેલાં વિવિધ પ્રકારનાં ચિત્રો ટાંગેલાં હતાં. ગાદીઓની વચ્ચે સામેની મોટી ઉચી ગાદી સુધી જવાનો રસ્તો હતો અને તેની બંને બાજુએ હાથ હાથ ઉંચી પીતળની દીવીઓની હાર હતી. પ્રત્યેક દીવીમાં સાત સાત દીવા પ્રકટેલા હતા અને તેના પ્રકાશથી આખો મેડો જળહળાટ થઈ રહ્યો હતો. ઓટલા ઉપરથી બારેબાર આગલે મેડે જવાની પથ્થરની સીડી હતી. તેમાં પણ દીવા મૂકેલા હતા અને દાદર આગળ જીનાની મેડીમાં એક માણસ બેઠેલો હતો તેની આંખ વારંવાર સામેની મોટી ગાદી તરફ રહેતી હતી.

આ હવેલી ગોવિંદરાય પ્રધાનની હતી અને માતાના હવનનો ઉત્સવ હોવાથી તેમાં ઉપર કહ્યા પ્રમાણે રોશની દીવા કરેલા હતા. ઘરનાં સઘળાં માણસ વાડીએ ગયેલાં હતાં. હવન પૂર્ણ થયા પછી ગોવિંદરાય એકલા જ માત્ર ઘેર આવ્યા હતા. વૃદ્ધ પ્રધાન ઉપર વર્ણવેલા મેડામાં મોટી ગાદીપર આડો થઈ વારંવાર આમ તેમ પાસાં ફેરવતો અને મનમાં વિચાર કરતો હતો. તેના મનમાં આ વખતે અનેક વિચારો ઉત્પન્ન થતા અને શમી જતા હતા. તે દિવસે સવારમાં ઉઠતાંજ એક બે અપશકુન થયા હતા તેથી તેના વહેમી અને શંકાશીલ મનમાં ચિંતાએ વાસ કરેલો હતો. ઉત્સવની અને હવનની ધામધુમમાં જો કે તેણે ભાગ લીધો હતો તોપણ આખો

દિવસ તેનું મન ન સમજાય તેવા વિચારોમાં ક્ષીન રહ્યું હતું. શામળિયા સોડને દીઠો ત્યારથી ચિંતા ઉત્તમ થઈ હતી તેથી હવન પુરો થતાંજ તે ઘેર આવ્યો હતો. ઓઠલા ઉપર આઠ દસ સિંધીઓ બેઠા બેઠા કાવો પીવાની તૈયારી કરતા હતા ત્યારે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે એક માણસ દાદર આગળ પ્રધાનની આજ્ઞા ઉઠાવી લેવા ખડે પગે ઉભો હતો. આમ તેમ આજ્ઞાટતાં તેને કંઈ એવું પડતું નહિ અને ભોગભોગે કદી આંખ મળી જતી તો નહારાં સ્વમથી નિદ્રા વિદ્રિત થતી હતી. ડોસો મેડીમાં એકલો, પાસે કોઈ વાત કરનાર નહિ અને આંખ મળતાં અશુભ સ્વપ્ન આવતાં એટલે તેના વિચારો વધી પડતા. મનમાં એવા તર્ક ઉઠતા કે ‘ શું પ્રધાનવડું તો જશે નહિ ? જશે તોય શું ? હવે ખાઈ પી ઉતર્યા છીએ. કોઈએ શામળિયાને કંઈ ભરાવ્યું તો નહિ હોય ? તે એટલો બધો ઉદાસ કેમ લાગતો હતો ? અરે ! પણ તેમ હોવાનો પણ સંભવ નથી. મને મારા કામ-કાજનો સંપૂર્ણ ભરોંસો છે. આખા ગામમાં એવો કોઈ પણ ખટપટિયો માણસ નથી કે જે રાજને મારી ઉપર ઇતરાજ કરાવરાવે. રૈયતને પણ કોઈ જાતનું મારા તરફથી દુઃખ નથી અને હોય તોપણ તેની એને ક્યાં દરકાર છે ! હશે. હરિ ઇચ્છા ! જે થશે તે ખરું. કોઈ પાછું તો નહિ થવાનું હોય ? અને કદાપિ એમ થાય તોય ચિંતા કરવાથી શું વળવાનું છે ! હશે, જે હજાર હાથના ધણીએ ધાર્યું હશે તે થશે થશે ને થશેજ. ચિંતા કરવાનું કારણ નથી. ’

આમ વિચાર કરતાં કરતાં ડોસાની આંખ મળી ગઈ. દાદર આગળ બેઠેલા માણસે ઉંચા થઈ જોયું તો પ્રધાનની આંખો બંધ દીઠી એટલે માથે ફાળિયું મૂકી તે ચલમ પીવાને દેવતા લેવા ગયો. થોડીવાર થઈ નહિ હોય એટલામાં ઘોડાના ડાબલા સંભળાયા અને ધસમસ્યા બે ઘોડેસ્વાર ત્યાં આવી પહોંચ્યા. ઓઠલાપરના સિંધીઓ ઉભા થયા અને પૂછ્યું કે ‘ કોન હૈ ? ’ ઘોડાઓના મોંમાંથી ફીણના ફિસોટા નીકળી પડતા હતા. સ્વારોનાં લુગડાં લોહીથી છંટાયેલાં હતાં, તરવારો ઉઘાડી અને લોહીવાળી હતી તથા તેમને એવો શ્વાસ ચઢેલો હતો કે બિચારા એક બોલ પણ બોલી શકતા ન હતા. સિંધીમાંનો એક નીચે ઉતર્યો અને બહુ પાસે જઈ બોલ્યો કે ‘ ફિકર મત કરો, ક્યા હૈ ! જો હોય સો બોલ દો. ’ સ્વાર નીચે ઉતર્યો

નહિ પણ સિંધીને કહ્યું કે ' બોલનેકા કુછ રહ્યા નહિ હૈ; ખડા જુલમ જુલમ ગયા હૈ. અખ પ્રધાનજીકો મિલના ચાહીએ. છોટી બાઈકો રાજાકે આદમી મહેલમેં લે ગયે. ' આ વાત સાંભળતાંજ સિંધી આભો બની ગયો. તે જો કે પ્રધાનના કરતાં પાંચ વર્ષે મોટો હતો છતાં જોરાવર અને જાતીધડો માણસ હતો. તેણે તરતજ પોતાના સિંધીઓને હથિયાર લઈ તૈયાર થવાનો હુકમ કર્યો અને પેલા સ્વારને લઈ પોતે મેડી ઉપર ગયો.

ધોડાના ડાબલા વાગતાંજ પ્રધાન કુંઈકે જાગતી અને કુંઈકે ઉંઘતી અવસ્થામાં આવ્યો પણ અવાજ બંધ થતાં નિદ્રાએ પાછો તેની આંખો ઉપર ભાર મૂક્યો હતો. સિંધી પેલા સ્વારને લઈ ઉપર ગયો તેના પગનો ગણસારો લાગતાં વૃદ્ધ પ્રધાનની આંખ પાછી ઉઘડી ગઈ. તેણે તેમની સામું જોયું. સિંધીના ચહેરા ઉપરથી તથા સ્વારનાં લોહીવાળાં લુગડાં ઉપરથી પ્રધાન ' કુંઈ નવાજીની છે ' એમ જાણી ગયો. આંખ મીચતાંમાં નો તેના મનમાં અનેક વિચારો આવી ગયા. માથું ઉંચું કરીને તે બોલ્યો કે ' ફતેસિંહ ! શું છે બોલી દો ? ' ફતેસિંહ બીજી બધી અદ્ય ભૂલી પગે પડ્યો અને બોલ્યો કે ' માઆપ ! હું શું કહું ? કહેવાને મારી જીભ પણ ઉપડતી નથી. પરમેશ્વરે મારો ત્યાંજ અંત આણ્યો હોત તો સાફ કે મારે જાતેજ આપને આવા માઠા વાવડ કહેવા આવવું પડત નહિ. ' ' ફિકર નહિ, જે હોય તે જટ કહી દો, એટલે વેળાસર ઉપાય થાય. ' ગોવિંદરાયે નિર્ભયતા બતાવી છતાં ફતેસિંહ કુંઈ બોલી શક્યો નહિ. તેને કાળજે ડચ્ચરો બાજ્યો ને ગળું શ્લેષ્મથી ભરાઈ જવાને લીધે તેનાથી વધુ બોલાયું નહિ એટલે સિંધી બોલ્યો કે ' કયા કહેના સાહેબ ! રાજાકે આદમી અપની છોટી ભેણુ રૂપાલી બાઈકો મહેલમેં લઈ ગયે ઔર અપને ત્રીન સ્વારોકુ કતલ કર ડાલે. ' ગોવિંદરાય આ વાત સાંભળી હબક બાઈ ગયા. કેટલી-કવાર સુધી તો તે પોતે શું સાંભળે છે તે કલ્પી પણ શક્યા નહિ અને બનેલા બનાવથી દિશ્મૂઢ જેવા થઈ રહ્યા. પોતાને માથે દારણુ દુઃખ આવી પડેલું જોઈ ધીરજવાન છતાં પણ તેમની આંખમાં ઝળઝળિયાં આવી ગયાં. તેમની ઉપર વજ્રપાત થયો હોય એમ લાગ્યું પણ પછી મન ઠેકાણે લાવી ટટાર થયા, એટલે બચ્યા જમાદાર ફરી બોલ્યો કે ' સાહેબ

ક્યા હુકમ હૈ ? જિંદગી બર આપકા નિમક ખાયા હૈ સો ઇસિ અખત મેં હુલાસ કરનેકો સખ લોગ સાથ તૈયાર હું. આપકા હુકમ હોવે તો શામળિયાકા સિર ઓર છોટી બાઈકો ઇધિર લાકે ખડે કર દઉં. મેરે સખ સિંધી તૈયાર હો ગયે હૈ અખ આપકા હુકમ હોનેકી ડેર હૈ. ’

ગોવિંદરાય પોતાના નિમકહુલાસ સિંધીની હિંમત જોઈ પ્રસન્ન થયા પરંતુ વિચાર કર્યો કે પથ્થર તો આવેલો હાથ કળેજ નીકળશે. આ વખતે બળથી કામ લેવા જમ્મશું તો કંઈ ઉપજશે નહિ, કારણ કે ગમે તેટલો તોપણ એ રાજા છે. કળે જે થાય તે બળે ન થાય. શિકાર લેવો હાથ ત્યારે સિંહ પણ નમે છે માટે આ વખતે નરમ મુસદ્દી થઇને કામ લેવું એ ઠીક છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે બોલ્યો કે ‘અચ્ચા જમાદાર ! દંડો ફિસાદ કરનેમેં કુછ ફાયદા નહિ. તુમ સખ ઘોડેપર સ્વાર હોકે મેરી સાથ ચલો. ઓર છીપે હથિયાર સાથ લે લો. હમારી સાથ ચલના ઓર અબડદાર રહેના. જાઓ અખ તૈયાર હો જાઓ. ’ આમ કહી ગોવિંદરાય ઉભા થયા અંગરખું પહેર્યું, કમ્મરે તાંણીને દુપટ્ટો બાંધ્યો અને માથે પાંધડી મૂકી. જમાદાર તેનાં માણસો સાથે તૈયાર થઇ ગયો. સિંધીઓ ઘોડે ચઢ્યા પછી ગોવિંદરાય પણ નીચે ઉતરી સ્વાર થયા. ફતેસિંહ અને તેની સાથેના સ્વારોને ધર સોંપ્યું અને પોતે રાજાના મહેલ ભણી ચાલ્યા. અચ્ચા જમાદાર તેમની આગળ થયો અને બીજા સ્વારો તેમની પાછળ રહ્યા. નગરના રાજમાર્ગમાં થઇ તેઓ આગળ ચાલ્યા. થોડે છેટે ગયા પછી માર્ગ બદલ્યો, કારણ કે, રાજાનો મહેલ ગઢ ઉપર હતો. માર્ગમાં ગોવિંદરાયને અનેક તર્ક વિતર્ક ઉત્પન્ન થયા પણ આખરે એવોજ નિશ્ચય કાયમ રહ્યો કે ‘ગોળથી મરે તેને વિષથી ન મારવો. ’ ચન્દના અજવાળામાં ઉંચાનીચા પથ્થરવાળા માર્ગમાં ઘોડા ચાલવા લાગ્યા. સૌની દૃષ્ટિ રાજમહેલના છળ-માંથી દેખાતા દીવાઓ ઉપર પડી. ઇડરિયા ગઢનો પ્રસિદ્ધ રાજમહેલ અત્યારે જાણે આરસમાંથી કારી કાઢ્યો હોય તેવો લાગતો હતો.

પ્રકરણ ૪ થું.

સમયસૂચકતા.

ડરના ગુજરાતમાં પ્રસિદ્ધ ગઢ ઉપર પડીહાર રાજાઓને બંધાવેલો અને આકાશમાં વાતો કરતો હોય તેવો આ એક અનુપમ રાજમહેલ હતો. તે વખતના રજપૂત રાજાઓનો વૈભવ અને સમૃદ્ધિ દેખાડવા માટે તેમાં ત્રણી સુન્દર તો નહિ પરંતુ જોવા યોગ્ય પથ્થરની કારીગરી કરેલી હતી. આખો મહેલ ધોળા પથ્થરથી બાંધેલો હતો એટલુંજ નહિ, પણ તેમાં પથ્થરના સળંગ પાટડા વાપરેલા હતા, જે જોનારને આશ્ચર્ય પમાડતાં પ્રાચીન શિલ્પશાસ્ત્રના વિકાસની સાક્ષી આપતા હતા. આરામુરમાંથી મંગાવેલા પથ્થરો લક્ષ્મણકામને ઠેકાણે વાપરવામાં આવ્યા હતા અને તેમાં કાતરેલાં વિવિધ ચિત્રો પૂર્વની શિલ્પકળાનું દર્શન કરાવતાં હતાં. આરામુરથી પથ્થર લાવવાને માટે ઇલિદુર્ગથી તે ગળ્ગર ગઢ સુધી મોટો રસ્તો બાંધ્યો હતો અને એજ કામ કરવા હજારો મજૂરો સાત વર્ષ સુધી કામે લાગ્યા હતા એવું વૃદ્ધ પરંપરાએ સંભળાતું. મહેલમાં ઠામ ઠામ શૂરા રજપૂત રાજાઓનાં પુતળાં ગોઠવેલાં હતાં અને પથ્થરની મોટી મોટી છાંટોની ભિંતોપર રામાયણ અને મહાભારતનાં ચિત્રો કાતરેલાં હતાં. રાણી-વાસમાં સીતા, દુર્યોધન અને રાધા વગેરેના રસ પ્રસંગનાં પૌરાણિક ચિત્રો ચીતરેલાં હતાં. તેમાં ઠામ ઠામ મોટી હિંદોળા ખાટો પાણીના કુંડ અને કૃત્રિમ ફુવારા બનાવેલા હતા. વળી એ મહેલનાં ભોંયરામાં ભંડાર રાખવાને પથ્થરમાંથી કોરી કાઢેલી તિજ્જરીઓ હતી. આવો સુન્દર પડીહાર રાજાઓનો મહેલ આ વખતે એની પૂર્વસ્થિતિમાં ન હતો, કારણ કે તેના ઉપર અનેક દ્રેષી આઘાત થઈ ગયા હતા. ધણું ધણું રાજ રાણીઓ તેમાં થઈ ગયાં હતાં. રજપૂત રાજાઓના વખતમાં કુંઠક શોભાનો આભાસ હતો પરંતુ બિશ્વ રાજાને હાથ જતાં તો આ રાજમહેલની સઘળી શોભા નષ્ટ થઈ ગઈ હતી. રજપૂત રાજાઓના કાળમાં જ્યાં સતી રજપૂતાણી-

ઝોનાં કુંકુનાં પગલાં પડતાં હતાં ત્યાં આજ દુરાચારિણી અને વારસીઝોનાં નિષિદ્ધ પગલાં પડતાં હતાં. ત્યાં નીતિ અને સૌજન્ય ચાલતું ત્યાં આજ હુસ્ત્યાઈ દોંગાઈ અને વ્યભિચાર સિવાય બીજું કંઈ જોવામાં જ આવતું ન હતું. બિલ્લ રાજના હાથમાં ગયા પછી રાજમહેલ તદ્દન શોભારહિત થઈ ગયો હતો અને ટુંકામાં કહીએ તો આજ તે પોતાના પ્રાચીન નામ-થી જ માત્ર રાજમહેલ કહેવાતો હતો.

રાત્રીનો દોઢએક પહોર વીતી ગયો હતો. ટુંગરનાં નાનાં નાનાં શિખરો ઉપર ચંદ્રનું અજવાળું પડ્યું હતું. રાતનો સમસમાટ અને તમ-રાંના શબ્દ કાને પડતા હતા. ઉંચાં શિખરો ઉપરથી ઉતરી નીચે તળે-રીમાં વહેતાં ઝરણા ઉપર ફરતાં વાધનાં ટોળાં જોનારની દૃષ્ટિએ પડતાં હતાં. રાજમહેલ તરફ જવાની સડક ઉપર કહિં કહિં ઝાંખા દીવા બળતા હતા. ચંદ્રમાનો પ્રકાશ પ્રસરતો જતો હતો, તે વખતે ઉપર કહેલા રાજ-મહેલમાં બે પુરૂષ બેઠેલા હતા. આ બેમાંનો એક આશ્ચરે ત્રીસ બત્રીસ વર્ષની વયનો હતો. એના મુખ ઉપરથી જ માલમ પડી આવતું હતું કે તે કોઈ મહા દુષ્ટ અને જુલમી માણસ છે. બીજો પુરૂષ સાધારણ દેખાવનો હતો. તે કંઈક ગોરો અને પેલા માણસનો મનરખુ હોય એવો લાગતો હતો. કેટલીકવાર સુધી બંને જણ શાંત બેસી રહ્યા પણ પછી પેલા રાજ-પુરૂષે કહ્યું કે ‘કેદારિયા ! મારું મન ભય પામે છે. આ નવ લાખની ગાદીનો જ કે હું ધણી છું છતાં મને આ અનર્થ ભીતિ ઉત્પન્ન કરતો હોય એમ લાગે છે. રૂપાળીને મારા હુકમથી તું અહિં લઈ આવ્યો તો ખરો પણ પ્રધાનની દીકરીને જોઈ ત્યારની મારી છાતી ધડક ધડક થાય છે. તે એને જે ઓરડામાં બેસારી છે ત્યાં હું ગયો પણ મારાથી કંઈ બોલી શકાયું નહિ. અંબાબવાની જેવી જાનરમાન તેને. જોતાં જ મારા અંતરમાં ધાક પડી ગઈ. બોલાવવાનું તો કોરે રહ્યું પણ મારાથી એકા ટસે તેની સામું પણ જોઈ શકાયું નહિ. રૂપાળીને લાવ્યા તો ખરા પણ હવે શું કરવું તે મને સ્પષ્ટ નથી. ગોવિંદરાયની પણ મને ધણી બીક રહે છે.’ આટલું બોલી

શામળિયો મૌન રહ્યો પણ કેદારિયો તેની સાથે રૂપાળીને રૂસાવવાની પ્રપંચ જાળ વિચારવા લાગ્યો.

આણી તરફ રાજા આવી સ્થિતિમાં હતો ત્યારે રૂપાળી રાણીવાસમાં પલંગ ઉપર લમણે હાથ દબાવેલી હતી. તે રોતી ન હતી છતાં તેની આંખમાંથી ઘોર ઘોર જવડાં આંસુ ખરખરાટ ખસ્યા કરતાં હતાં. રાજાની પ્રેરેલી ઘસીઓ અને ખવાસણા તેને સમજાવવાને નજીક આવતી પરંતુ પલંગ પાસે જતાં તેમના પગ ધૂનતા હતા. સર્વેને ગોવિંદરાય પ્રધાનની વાધ જેવી મોટી ખીક લાગતી હતી. મહેલના આંગણામાં બેઠેલા કેટલાક પહેરેગીરો પણ એવીજ વાતો કરતા હતા કે ‘ ગોવિંદરાય ઇડરને અને ભિક્ષુ અમલને જડમૂળથી ઉખાડી નાંખશે. આ હંદમાં રાવણુ જેવાનાં રાજ્ય ગયાં તો આ બિચારો પામર શા હિસાબમાં ? ગોવિંદરાયે આને છોકરા જેવો ગણી ઉછેર્યો તેનો બદલો વાળવો તો રહ્યો પણ ઉલટો એ તેમને ડસવા તૈયાર થયો. હાય, હાય ! આ હડહડતો અન્યાય પરમેશ્વર કેમ સાંખશે ? ’

રાજામહેલના પહેરેગીરોમાં આ પ્રમાણે વાતો ચાલતી હતી એટલામાં ઘોડારના ઘોડા હણુહણુયા અને તે સાંભળી ગોવિંદરાયના ઘોડાઓનાં કાનની ટીશીઓ ઉભી થઈ. લગાર વારમાં તે પોતાનાં માણસો સાથે રાજામહેલના આંગણામાં આવી પહોંચ્યા. પહેરેગીરોએ બેવડા વળી ત્રણ ત્રણ સલામો કરી અને ગોવિંદરાય પોતાના સિંધી જમાદાર સાથે ઉપર ગયા. ખવાસે આગળ જઈ રાજાને ખચર કરી કે ‘ ગોવિંદરાય પ્રધાન પધારે છે. ’ ખવાસનું વચન સાંભળી તે બંનેનાં મોં કાળાં થઈ પડી ગયાં. રાજામહેલનાં બીજાં માણસો ભયભીત થઈ ગયાં અને પ્રધાન આવ્યાના સમાચાર રાણીવાસમાં પણ પહોંચી ગયા. સર્વેના મનમાં ભય ઉત્પન્ન થયો કે ‘ કોણ જાણે હવે શું થશે, આપણા કામી રાજા અત્યારે આડો થયો છે તે માનનાર નથી. કદાપિ વાત વધી જતાં પવિત્ર પડીહાર રાજાઓનો મહેલ બ્રહ્મહત્યા થતાં ગોઝારો તો નહિ થાય ? દેશ પરદેશમાં વાત જશે અને આખા ઇડરને કાળીટીલી ચોંટશે. રાજા કામાસક્ત જીવાનિયો અને નકારા સોખતીઓથી ઘેરાયેલો છે એટલે શું કરશે ને શું નહિ, તે કંઈ કહેવાય નહિ. ’

શામળિયાએ દેશમાં જીલમ ગુજરવામાં બાકી રાખી ન હતી એટલે તેનાંજ માણસો આમ વાતો કરે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય પામવા જેવું ન હતું. નીચ અને ઉચ વર્ગના લોકોની કટલીએ સ્ત્રીઓની તેણે લાજ લુટી હતી. દેશ પરદેશમાંથી બીજી ધણી સ્ત્રીઓને આણી રાણીવાસ સ્ત્રિચારાન્ય જેવે બનાવી મૂક્યો હતો. તે વ્યસનમાં પણ વ્યભિચારના જેટલોજ ખૂડેલો હતો. ન્યાય અને અન્યાય તો તેના સોજતીઓના વચનમાંજ હતા. માણસની અમૂલ્ય જિંદગી તેના મુખમાંથી નીકળતા એક બોલ ઉપર આધાર રાખતી હતી. ધનવાન અને સારા લોકની આજર તેના સોજતીએ ઉઘાડે છોગે લુંટે અને ફરિયાદ થાય તો ‘ ઉઘડો ચોર કોઠવાળને દંડે ’ એ કહેતી જેવું અને અને બિચારા ફરિયાદી માર્યા જાય. હુમ્મ્યા લડંગા અને પેટભરા લોકોની તો એની આગળ પાછળ વાડ બંધાઈ રહી હતી. સ્વાર્થી ને ઓછી બુદ્ધિના મેવાસી બિલ્લેને હાથ બધો અખત્યાર આવ્યો હતો. ગોવિંદરાય આ બધું સમજતા પણ તેમને હવે થોડા વખત માટે બગાડવું ગમતું ન હતું. પોતાની પાસે જે ફરિયાદ આવતી તેનો ન્યાય તે બરાબર આપતા અને વખતો વખત શામળિયાના માણસો પણ તેમનાથી ડરતા રહેતા હતા.

ગોવિંદરાય ઉપર આવ્યા તેવોજ કેદારિયો ઉઠીને બહાર ગયો અને શામળિયો ઉઠી પ્રધાનની સામે ગયો. ક્રોધથી લાલચોળ થયેલું ગોવિંદરાયનું મુખ જોઈ તે ચેતી ગયો કે જો લગાર પણ નમતી આપીશ તો કારભારી ચઢી વાગશે. તેને પ્રધાનનો ભય તો લાગ્યો પણ ધણું દુષ્ટ કર્મો કરવાથી ધૃષ્ટ થઈ ગયેલો તે છાતી કાઢીને બોલ્યો કે ‘ પ્રધાનજી ! અત્યારે શા માટે આવ્યા ? હું તમારે આવવાનું કારણ સમજ્યો છું પણ એમાં તમારું કંઈ વળે તેમ નથી. તમારાં વચન મેં આજ સુધી પાળ્યાં પરંતુ આજે જે બોલશો તે બધું એજે જશે. બહુ તો જીવનું જીવન થશે. હું ગમે તેટલો પણ રાજા છું અને તમે મારા નોકર છો. નવ લાખની ગાદીને હું ધણી છું અને ગુજરાતની વાઘેલવેલ પણ મારી પુકે ફાટી જાય છે એટલે તમે જે કરશો તે મિથ્યા છે. તમારાં તો પાંચ પચીસ માણસ હશે પરંતુ મારા મોંમાંથી તો હાં કહેતાંમાં દસ હજાર કામઠી ચઢે તેમ છે માટે

સારો રસ્તો એજ છે કે જાનામાના ઘેર ચાલ્યા જાઓ. મારો એની સાથે ઉઘાડે છોગે લગ્ન કરવાનો વિચાર છે તેથી માંડ માંડ સ્વીકારો નહિ તો એમાંથી શાં પરિણામ આવશે તે મારાથી કહેવાય નહિ. ’

ગોવિંદરાયે નમન કર્યું અને કંઈ બોલ્યા વિના શામળિયા સાથે બે ડગલાં ચાલી ગાદી ઉપર જઈ બેઠા. બચ્ચા જમાદારનો જુસ્સો ઉછળી આવ્યો ને તેની આંખમાંથી ક્રોધનો અગ્નિ ઝરવા લાગ્યો. તેણે એક પીસી ગોવિંદરાય સામું જોયું અને કંઈ બોલવા જતો હતો એટલામાં તેમણે અણુ-સારો કર્યો તેથી મૌન રહ્યો. શામળિયાની સાથે ગોવિંદરાય બેઠા અને થોડી વાર વિચાર કરી ધીરે રહીને બોલ્યા કે ‘ નવ લાખની ગાદીના ધણી ! તારી માગણી પાછી કાઢે એવો ગુજરાતમાં કોઈ રાજા નથી તો હું જે તારો નોકર, તેનાથી તારું વચન કેમ પાછું ઠેલાય ? તારી દિલ્લીમાં વાતો થાય છે તો વાઘેલવેલ શા હિસાબમાં ? તારી સામે આંખ ઉચી કરે એવો હું કોઈ દેખતો નથી એ બધું ખરું, પણ આવી મોટી ગાદીના ધણીને છોકરવાદી કરવી જાજતી નથી. સમજીને સલાહસંપત્તી જેમ કામ થતું હોય તેમ કામ કરીએ એનું નામ ડહાપણ. લાકડું વળેજ ફાટે, રાજાજી ! આવાં કામ તો કામની રીતે થાય. એકદમ ઉછળી પગ ભાગવામાં મારી ને તમારી બેઠી હાંસી થશે, અને રાજ્યને બટ્ટો લાગશે માટે સારી પેઠે વિચાર કરી જાઓ. તમારી એવી ઇચ્છા હતી તો માગું કરવું હતું, હું તમને ના પાડી શકું તેમ છેજ નહિ. લોકમાં મારી હાંસી થાય અને તમારું નામ વગોવાય એવું શું કરવા કરવું ? તમારી એવીજ મરજી છે તો મને જ મહીનાની મહેતલ આપો એટલે હું તમને અને મને શોભે તેવા વિવાહની ધામધુમ કરું. આવી ઉજાંજળાઈ કરવામાં મારો અને તમારો ભારખોજ રહેશે નહિ. હાથીભા જેમ સમજીને કામ લેતા તેમ કામ લો અને જે કરવું હોય તે સલાહસંપત્તી અને સૌની રાજીખુશીથી કરો. તમારો એમાં કોઈ હાથ ઝાલનાર નથી. ’

ગોવિંદરાયની નમ્રનીતિ નવલોહિયો સમજી શક્યો નહિ. તે તો તેમનાં ગોળ જેવાં વચનથી ગળી ગયો. પોતાની ઉદ્વેગતાઈ માટે મનમાં પસ્તાવા લાગ્યો. બચ્ચા જમાદાર પણ પ્રધાનની બુદ્ધિથી હક થઈ ગયો. શામળિયે

શાંત પશ્યો અને ગોવિંદરાયે જે જે કહ્યું તે બધું તેને ગળે ઉતર્યું. તે બોલ્યો કે ‘પ્રધાનજી ! જે થઈ તે થઈ. મારી બૂલ થઈ તેને માટે તમે જે કહેશો તે હું સાંભળીશ. તમે માંડે માગું કબુલ કરો છો તો જ મહીનાને બદલે બાર મહીનાની મહેતલ આપવા હું તૈયાર છું. સધળો ભંડાર તમારા હાથમાં છે. તમને અને મને જાજે તેવી વૈવાહિક ધામધુમ કરવા માટે જે કંઈ ખર્ચ કરવું પડે તે કરો. તમને તેની સંપૂર્ણ છૂટ છે.’ આ પ્રમાણે વાત થયા પછી પ્રધાને વિચાર કર્યો કે હવે વધારે વખત ચોળાચોળ કરવામાં માલ નથી. તેમણે શામળિયાને જાતીએ હાથ મુકાવી રૂપાળીને ઘેર લઈ જવાનું પૂછ્યું અને તેણે ખુશીથી રજા આપી એટલે બચ્ચા જમાદારને રણવાસમાંથી રૂપાળીને તેડી લાવવાનું કહ્યું. જમાદાર તેને બહાર લઈ આવ્યો અને પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર માથે આવતાં આવતાંમાં તો કાબેલ કારભારી નિષ્કલંક દીકરીને લઇને ઘેર ગયો. ‘ધીરા માણસોજ હમેશ મોટાં ને અધરાં કાર્ય સાધી શકે છે’ એ આ વખતે બચ્ચા જમાદારથી બરોબર સમજાયું.

પ્રકરણ ૫ મું.

ચોળાચોળ.

ની પેઠે વાત ઉડી અને ખુણે ખોયરે લોકો ચર્ચા કરવા લાગ્યા. પનઘટ ઉપર વાત થતાં બૈરાંએ તરણાનો મેર બનાવી દીધો. એક કાનથી બીજે અને બીજેથી ત્રીજે, એમ બબ્બે અક્ષર વધતી ને વધતી વાત આખા ઇંડરવાડામાં પ્રસરી ગઈ. વટોળિયાની માફક આ વાત ફેટલોક વખત ગામમાં ધુમાડ પછી ત્યાંથી બહાર ગઈ. પાટણ વિસનગર અને વડનગર ગઈ અને બે અક્ષરની વાતનાં પાનાં ભરાય એટલો વિસ્તાર થયો. દેશમાં રાજનાં પ્રધાનનાં અને બાઈનાં ડાંખાં ગવાયાં. સારા માણસોએ

વાતને પાયા વગરની કહી ત્યારે નીચ માણુસોએ 'ખાતરીની છે ખાતરીની છે' એમ પણ કહેવા માંડ્યું. સ્ત્રીઓ વાટે ને ઘાટે એની એજ વાત કરવા લાગી. દુશ્મને રજનું ગજ કરી નાંખ્યું અને કેટલાંક આધાપલીતાં સગાંએ પણ વાંદરાના ધાવાળું કરી શત્રુની ગરજ સારી. ગોવિંદરાયના ધરનાંચી બહાર ન જવાય, લોક પુઠે આંગળીઓ કરે અને કાઠિ મિષે મિષે મહેણાં પણ મારે. સગાંસાગવાંથી પણ બહાર મેં કાઢીને બોલાય નહિ. ગોવિંદરાયનાં સ્નેહી સંબંધી લોકમાં ચાલતા ખીભત્સ ગપાટાથી લજવાય. આ રીતે ઈડરના વૃદ્ધ અમાત્યની ઝેરીલાંએ આખા દેશમાં અપકીર્તિ કરી એટલુંજ નહિ, પણ રાજા અને પ્રધાનનાં વગોણાંના રાસડા ગવાઇ ગયા. ગોવિંદરાયને કાને પણ પરોક્ષ રીતે તરેહવાર ગપાટા આવતા. નજીકનાં સગાંના દેશ પરદેશથી કાગળો આવે અને બહુ પાસેનાં સગાંસ્નેહી હિંડી પણ નાંખે. આવી રીતે અપકીર્તિના દેશપરદેશમાં ભણુકારા વાગી રહ્યા હતા ત્યારે વૃદ્ધ પ્રધાનને રાતે ઉંઘ પણ આવતી નહિ. નગર છોડીને ચાલ્યા જવાય એમ પણ ન હતું, કારણ કે શામળિયાએ છુપો પણ પાકો જાપતો રાખ્યો હતો. ચાર માણુસ ગોવિંદરાયનાં તો આઠ રાજનાં પણ હોય. આવી આવી અનેક બાબતોથી ડોસો મુંઝાઈ ગયો હતો. ઘરનાં માણુસની અને ધીરજરાયની પણ તેવીજ સ્થિતિ હતી. રૂપાળીથી તો બિચારીયા બહાર સરખું પણ નીકળાતું નહિ.

રૂપાળી તે અરેખર રૂપાળીજ હતી. વયમાં આવી હતી પણ લાયક વર નહિ મળવાથી અત્યાર સુધી કુંવારી રહી હતી. તે મનમાં આ બધું સમજતી. લોકમાં પોતાની વાત થાય છે તે જાણતી. આપે શામળિયાને પરણાવવાનું કહ્યું તેથી એક ભવમાં બે ભવ થશે કે શું ? એમ વિચાર કરતી. રૂપને માટે નિરંતર પશ્ચાત્તાપ કરતી અને પોતાના બાપની બેઆબરૂ તથા પોતાનું વગોણું થતું તે ખીલતી ગુલાબની કળી જેવી તે સહન કરી શકતી નહિ. તે પોતાના રૂપ ઉપર પસ્તાળ પાડતી. પેટ ભરીને બિચારી ખાતીએ નહિ. એકાન્તમાં રાત દિવસ આંસુ ઢાળ્યા કરતી. કાઠિ કાઠિ વાર તે આત્મઘાત કરવાના વિચાર ઉપર આવી જતી

પણ સાંધન ન મળવાથી પાછી પડતી. એક તરફ આ વાત બીજી તરફ જીવાન દીકરીનો કઠાપો અને ત્રીજી તરફ શામળિયાનો આગ્રહ એ ત્રણે બાજુની ચિન્તાએ ગોવિંદરાયનું કાળજી કોરાઈ જતું હતું. પાણીને વેગે સમય જવા લાગ્યો. સુરજ ઉગે ને અંધારે અને ગોવિંદરાય ચિંતામાં ને ચિંતામાં પડી રહે. ‘ શું કરવું ’ તે તેમને સૂઝે નહિ. ધરનાં પણ કલેશ કંકાસમાં સમય ગાળે. કોઈને પેટ ભરીને અન્ન પણ ભાવે નહિ ત્યાં રાતે ઉંઘ તો આવેજ ક્યાંથી ? કોઈ કોઈનાથી કોઈને મોઢે વાત થાય નહિ પણ હાય ! હાય ! શું થશે ! શી રીતે લાજ રહેશે ! નાત શું કહેશે ! પાટલુમાં શી રીતે પગ મુકાશે ! સગાંને શું મોં દેખાડીયું અને જગત શું કહેશે ? એમ નિરંતર સર્વેને બળાપો થયે જતો. આમ ચિંતામાં ને ચિંતામાં એ મહીના વીતી ગયા અને શામળિયો અધીરો થઈ ઉતાવળ કરવા લાગ્યો. એક વાર તો તેણે વસંત મોકલ્યું. ગોવિંદરાયના ધરમાં રૂપાળીને મોઢે વસંત આવ્યું. તે કિમતીમાં કિમતી હતું છતાં ખાંપણ જેવું થઈ પડ્યું. ખવાસો વસંતની છાંયો દિવાનખાનામાં મૂકી ચાલી ગયા પણ સાંજ સુધી કોઈએ તે ઉપાડી લીધી નહિ. દહાડા જતા ગયા તેમ તેમ મુદત પાસે આવતી ગઈ. ‘ મહેતલ કાલે પુરી થશે અને આખરના કાંકરા થશે, એમ ડોસાને ચિંતા થવા લાગી. ત્રીજમું ઋતુ એકો. લગનગાળો આવ્યો ને ચિંતામાં વળી વધારો થયો. ‘ હવે આ પાર કે પેલે પાર. જે થાય તે ખરું. જળકપટ વિના બીજા આરો નથી, ’ એવો વિચાર કરી ડોસાએ કલેશથી કંટાળેલા પોતાના આત્માને કોઈ યુક્તિ શોધવા તરફ પ્રેર્યો.

એક વખત ગોવિંદરાય તેમના એકાંત શયનગૃહમાં જગતાજ પડી રહ્યા હતા ને મધ્યરાત્રીની ઝગરો વાગી ગયા છતાં વિચારની પરંપરાએ નિદ્રા આવી ન હતી. વદિ નવમીનો ચંદ્રમા ઉગ્યો. જળીમાંથી પલંગ ઉપર ચાંદરાણું પડ્યું. ઉંઘે ઘેરાતો આત્મા ચાંદરાણું પડવાથી શાંત થયો. ડોસાની અડધી જાગતી અને અડધી ઉંઘતી આંખ ચંદ્ર ઉપર ઠરી ગઈ. ચંદ્રે પ્રેરેલી શીતળતાથી માતાની સ્તુતિ કરતાં ઉંઘને જોરે માથું ઓસીકા ઉપર ગોઠી ગયું. ચિંતાતુર આત્મા આળસમાં ઘેરાયો અને નિદ્રામાં ક્ષણવાર રમણ કરવા લાગ્યો. થોડી વાર થઈ એટલામાં ડોસાની આંખ ફરીને ઉઘડી ગઈ.

‘ આરામુરી તારોજ આશરો છે. ’ એમ બોલતાં બોલતાં ઓસીકા ઉપરથી માથું ઉંચું કર્યું. પુનઃ ચાંદરણા ઉપર નજર પડી. જીવ ઠેકાણે આગ્યો અને આંતરડી કંઈક પ્રસન્ન જણાવા લાગી. દેવીનું નામ દીધું અને તે મનમાં જોઈતા કે “ ભગવતિ ! તારો અમને હાથો છે. અમે તારા સેવક છીએ. આખર તારાજ હાથમાં છે. તે અનેક વાર અમારો રંગ રાખ્યો છે તો આ વખતે પણ રાખજે. મને તે સ્વપ્નમાં સૂચન કર્યું તે મારે કબુલ છે. ‘ ગોવિંદરાય બહાર જા. ’ ભગવતિ ! હું જાઈશ. તારી આજ્ઞા માથે ચડાવીશ. અત્યારે નીકળું પણ ધરનાં શક જાય માટે નથી નીકળતો. માડી ! મારી આખર હવે તારા હાથમાં છે. તારૂં બળ આ દુષ્ટના બળમાંથી મને છોડાવે તેવું છે. એ સિવાય બીજો ઉપાય નથી. ’

આ પ્રમાણે સ્વપ્નમાં થયેલા સૂચનથી ગોવિંદરાયનો જીવ પળેપળ પ્રસન્ન થતો હતો એટલામાં ટૂંકડો બોલ્યો, ઝાકળ પડવા માંડ્યું અને ચાંદરણું ઝાંખું થયું. પહોર રાત રહ્યાનાં શિયાળવાં બોલ્યાં. ચંદ્રમાનો સાથી શુક્ર પૂર્વ દિશાના કપાળમાં મોતીનો ચાંદ્રો હોય એવો દેખાવા લાગ્યો. સપ્તર્ષિ મંડળ ધ્રુવ ઉપર ઉતરવા માંડ્યું અને ગુલાબી ઉદને પ્રેરતો પ્રભાત વાયુ ધીરે ધીરે વાવા લાગ્યો. આ સમયે ઓરડાનાં બારણાં ઉઘાડી એક વૃદ્ધ સ્ત્રી અંદર આવી. તેના મુખપરની ત્વચા ઢીલી પડી ગઈ હતી. ચોટલો ભિંડીનાં છાટાં જેવો ધોબો થઈ ગયો હતો. આંખો સાબુત હતી પણ કાને કંઈક થોડું સંભળાતું હતું. તેના શરીરપર સૌભાગ્ય દેખાડતાં થોડાં ધરેણાં હતાં અને સંધ્યાથી રક્ત થયેલી પશ્ચિમ દિશામાં જેમ બીજાનો ચંદ્રમા શોભે તેમ કપાળમાં લુછાઈ જવા છતાં પણ ચંદ્રાકારે રહેલો ચાંદલો શોભતો હતો. તે અંદર આવી ગોવિંદરાયને પગે પડી પાસે બેઠી અને વિનયથી બોલી કે ‘ નાથ ! આમ રાતોની રાતો બેસી રહીને શું કરશે ? ચિંતામાં ને ચિંતામાં મહીના ઉપર મહીના પાણીના રેલાની પેઠે ચાલ્યા જશે, માટે જે કરવું ધારતા હો તે હવે કરવા માંડો. મને આજ અંખા બવાનીએ સપનું આપ્યું હતું, તેમાં મેં ઇડરના હાથીઓને વેનરણી જેવી લોહી વહેતી નદીઓમાં તણાતા જોયા. શામળિયાને નાક કાન વિનાનો ગધેડાપર બેઠેલો જોયો અને ઇડરના શ્મશાનમાં જંગલી-

ઓને હરખભેર ગરબા ગાતી તથા ખડખડાટ હસતી જોઈ. આપણા ધર-
આગળ જાણી એક કુમારિકા દેવી વાઘપર બેસીને આવ્યાં. તેમણે અંદર
આવી મને કહ્યું કે “ચિંતા ન કરીશ. દુષ્ટના પાપનો ઘડો હવે ભરાઈ
રહ્યો છે. આખરે ‘ધર્મનો જય અને પાપનો ક્ષય થશે.’ ખરેખર આ
શમાણું મને કંઈ સારા શકુનરૂપ લાગે છે.”

ગોવિંદરાય આ બધું સાંભળી હસ્યા, મનમાં પોતાના સ્વપ્નને યાદ
કર્યું અને સઘળા ટાકસંચા મળતા આવતા જોઈ પ્રસન્ન થઈ બોલ્યા કે
“જાઓ તમે પાણી કાઢો અને દશમી તૈયાર કરો. મારે આ કામને માટે
બહાર જવું છે. મારા જવા સંબંધી કંઈ પણ કશી વાત કરશો નહિ.
કોઈ પૂછે તો કહેજે કે ‘પાટણુ ગયા છે.’ વખત હવે પાસે આવતો જાય
છે માટે વિવાહની તૈયારી કરજે. અંબા ભવાની આપણી લાજ રાખશે
અને જગદંબાની ઇચ્છા હશે તો રૂપાળી નાતમાંજ પરણશે. મને પણ તમારા
જેવું સ્વપ્ન આવ્યું છે અને જરૂર આપણી મનોકામના ફળશે. માતાપર
બરોસો રાખજે. હેંશિયારીથી રહેજે. હોય, બધા દહાડા કોઈના સરખા
જતા નથી. ચઢતી પડતી તો સુરજચંદ્રને પણ આવે છે. ‘જે થાય છે તે
સારાનેજ માટેજ’ એમ ધારી વિશ્વાસે રહેજે, દેવી સૌ સારાં વાનાં કરશે.”

ગોવિંદરાયનાં વચન સાંભળી ગંગાદેવી નીચે ગયાં, પાણી કઢાવ્યું
અને દશમીની તૈયારી કરવા માંડી. પ્રધાન દાતણપાણી કરી નહાયા
અને દેવીની પૂજા કરી બાધા રાખી કે ‘હે આરાસુરી ! તું જ્યારે પાઘડી
પહેરાવીશ ત્યારે હું ને પહેરીશ.’ આમ બાધા રાખી દશમી તૈયાર થઈ
એટલે જમી લીધું. પછી ઘોળા લાંબા ધોતિયાનું ફાળિયું બાંધી ધરનાં
માણસો ઉક્યાં ન હતાં તે પહેલાં ગોવિંદરાયે ઘોડેસ્વાર થઈ ચાલતી પકડી.
ઉધડતે દરવાજે અમાત્ય બહાર નીકળ્યા અને સૂર્યોદય થતાં તો ચાર પાંચ
જાઉ નીકળી ગયા. આગળ ચાલતાં એક નદી આવી ત્યારે મધ્યાહ્ન
થયેલા જોઈ વિસામો કર્યો. થોડું પાણી પીધું અને લગાર અરીણુ ખાઈ
પાછી ફેડ બાંધી એટલામાં બે ભાટ આવી પહોંચ્યા. ભાટોએ ખુંખારીને
રામ રામ કર્યા; કારણ કે ધરડા ભાટે પ્રધાનને ઓળખ્યો. બંને જણા
ઝાડને છાંયડે બેઠા પછી ભાટનો છોકરો પાણી લેવા ગયો. ધરડા ભાટે એકાંત

જોઈવાત ઉપાડી કે ' ભા ! હવે ઈંદરમાં ગજબ થાય છે. દેશ અને પર-
 દેશમાં રાજનું વગોણું થાય છે. લોકની વહુ દીકરીઓની આખર ઉપર
 રાજ હાથ નાંખે છે. સારા ધરનાં બૈરાંને નાતજાતમાંથી નકામાં કરી
 નાંખે છે. મોટા ધરની બાઈડીઓ આમ થવાથી કુવાહવાડા કરે છે.
 રાજએ હવે આડો આંક વાળવા માંડ્યો છે. નીચ ઉપરથી ઉતરી મોટા
 અમલદારોનાં ઘર ઉપર હવે એની નજર પડવા માંડી છે. તમારા જેવા
 નર એને શિક્ષા નહિ કરે તો પછી બીજા કોણ કરશે ? તમારા સરખા
 જ્યારે એનાથી ડરી જશે ત્યારે ગરીબનો શો આશરો ? અમારા સગાની
 વહુને કેટલાક દિવસ ઉપર શામળિયાનાં માણસ પકડી ગયાં હતાં. એચાર
 દહાડે પછી ગામના કુવામાંથી તેનું મડદું હાથ આવ્યું. આ અમે
 એની કાળોતરીએ જમએ છીએ. આ વાત સાંભળી ત્યારથી અમને
 ધ્રાસકો પડ્યો છે. હવે શું કરવું અને ક્યાં જવું તે સૂઝતું નથી. તમારો
 આશરો છે અને વહાર બૂમ સંભળાય છે ત્યાં સુધી લોકને ધીરજ છે
 પછી તેઓ ઉલટશે. ગામ ઉપર બાપા ! કાળચક્ર ફરે છે. હવે તમારે
 કંઈક કરવું ઘટે છે. ' ગોવિંદરાયે ભાટને ખરી લાગણીથી બોલતો જોઈ
 જોગ સાધી તેને પોતાની સાથે લેવાનો વિચાર કર્યો. ભાટને યુક્તિ પ્રયુ-
 ક્તિથી સમજાવ્યો અને લાલચ દેખાડી એટલે તે તૈયાર થયો. તેના
 છોકરો જંગલપાણી કરી પાછો આવ્યો. ભાટે તેને કહ્યું કે ' દીકરા ! તું
 એકલો કાણ જા. ' હું આમની સાથે કંઈ કામ છે માટે જાઉં છું. એમાં
 આપણને લાભ છે, કારણ કે, આ વગવસીલાવાળા માણસ છે. મારા
 જવાની વાત કોઈને કહીશ નહિ અને કોઈ પૂછે તો કહેજે કે ' કામ હતું
 એટલે એમનાથી ન અવાયું. ' આ પ્રમાણે સમજાવી છોકરાને તેણે ઈંદર
 તરફ વિદાય કર્યો. તેના ગયા પછી ગોવિંદરાય અને ભાટ તૈયાર થયા.
 ખાવાનું હતું તે થોડું ખાઈ લીધું અને બંને જણે દક્ષિણ દિશાનો માર્ગ લીધો.

આણી તરફ ઈંદરમાં ગોવિંદરાયના જવા સંબંધી પડપૂછ થતાં એમ
 જણાવવામાં આવ્યું કે ' તે લગનના કામ સાંજે પાટણ ગયા છે. ' ઘરમાં
 ગંગાદેવીએ લગનની ધામધુમ કરાવવા માંડી. લોકોને ખાતરી થઈ કે
 શામળિયા સાથે રૂપાળીનાં લગન થવાનાંજ. ધરનાં શું થશે તે જાણતાં ન

હતાં, છતાં દેખાડવાને લગનની ધામધુમ કરતાં હતાં. લગનની ધામધુમની વાતો શામળિયાને કાને જવા લાગી અને તે પોતાના મનમાં રળિયાત થયો. રૂપાળીને પરણવાના હરખમાં તે પછી તેનો કાળ આનંદમાં જવા લાગ્યો. તેણે દરબારમાં રાજમહેલમાં અને આખા નગરમાં ધામ-ધુમ કરાવવા માંડી. લોકોમાં વાત જોસભેર ચાલવા માંડી. કેટલાક ગાંધી માણસો ‘આ વાતનો ભરમ કંઈ જુદોજ હશે’ એમ માનવા લાગ્યા કેટલાક ‘સાચું પણ હોય. સ્વાર્થ સાધવાને માણસ શું ન કરે!’ એમ પણ કહેવા લાગ્યા. કેટલાક ગોવિંદરાયની નિંદા કરવા લાગ્યા. વસવાયાં પોતાની રોજી જગવાથી ખુશી થયાં. વાણિયાઓ દેશ પરદેશ કાગળ લખી નાના પ્રકારના માલ મંગાવવા લાગ્યા. ઝવેરીઓએ પોતાનું ઝવેર ખપાવવાનો આ સારો પ્રસંગ છે એમ જાણી દરબારમાં પેસનીકળ કરવા માંડી. શામળિયાના ખરીદેલા હીરા માણિકના દાગીના લઈ ખચાસણુ ગોવિંદરાયને ઘેર પસંદ કરાવવા આવવા લાગી ‘રૂપાળીયાને કયું ઝવેર પસંદ છે’ તેની છુપીછુપી ગોઠવણો થવા માંડી. આટલી ધામધુમ થતી હતી પણ રૂપાળી ગિયારી કશામાં ભાગ લેતી નહિ. તેનો દિવસ ચિંતામાં જતો. ધરનાં બધાં ધાલમેલમાં રહેતાં અને જે જે રાજને ત્યાંથી આવે તે દપટી દેવા ચૂકતાં નહિ. ‘ધીરજરાયની વહુ આ દાગીનો પસંદ કરે છે’ એમ શામળિયાને કાને વાત જાય તો તરત તે દાગીનો ખરીદ થાય અને વિજયાલક્ષ્મીને ભેટે જાય. આ પ્રમાણે થતી ધામધુમથી ગોવિંદરાયના ઘરમાં આવી ભરાતી ભૂપણ લક્ષ્મી જોઈ લોકોની આંખમાં મીઠું પડ્યું. તેમનાં મન લક્ષ્મી જોઈ ખળવા લાગ્યાં. સોનું અને હીરામોતીને લોભે નહારી સ્ત્રીઓનાં મન ચળવા લાગ્યાં. અદેખાધથી કેટલીક સ્ત્રીઓ રૂપાળીની વાતને વધારે વધારે જણવા લાગી. વૃદ્ધ પુરૂષોની નવીઓ તેના સુખની અદેખાઈ કરવા લાગી. ‘પોતાને દુઃખ અને તેને સુખ’ એવી ઇર્ષ્યાથી કેટલીક સ્ત્રીઓનાં અંતર ચલુચલુવા લાગ્યાં અને તેના પરિણામમાં ગોવિંદરાયની અને રૂપાળીની ઘેરઘેર પુષ્કળ કુથલી ચાલવા માંડી.

પ્રકરણ ૬ હું.

પ્રધાનની જાળ.

શાખ માસ ચાલતો હતો. સવારથી તે સાંજ સુધી સૂર્યનાં પ્રખર કિરણ પૃથ્વીને ધખધખાવી નાંખતાં હતાં. સીમાંત-રોમાં તો બપોરે લાય વરસી રહેતી હતી. મધ્યાહ્નમાં માંકડાંનાં માથાં ફાટી જાય એવો મારમારનો તડકો પડતો હતો. તપી ગયેલી ધરતી ઉપર થઇને વાતા પવન બાળી નાંખે તેવા ગરમ લાગતા હતા. મધ્યાહ્નના તાપથી તપેલા પહાડ મોડી રાત લગી ઠંડા થતા નહિ. એમાસે અને શિયાળે જે સીમાંતરો રમણીય લાગતાં તે આજ ઉજડ ખંખ જેવાં દેખાતાં હતાં. કોઈ કોઈ સ્થળે આંબાવાડિયાં અને વાડીવજીરથી પ્રવાસીઓને વિરામ મળતો હતો. પહાડની તળેટીમાં આવેલા આંબા અશોક અને લિંબડાની છાયામાં પક્ષીઓ અને પશુઓનાં ટોળાં વિરામ લેતાં હતાં. આંબાવાડિયાંમાં લીલાં પાંદડાં પાથરી બનાવેલી શાખાઓમાં ભિલ્લ લોકો બપોરા ગાળતા હતા. ઉચાં ઉચાં વૃક્ષનાં ડાળાંએ વેલાના હિંચકા બાંધી બીલડીઓ મોટા મોટા હિંચકા ખાતી લાંબા ને તીણા રાગે ગીતો ગાતી હતી. તપી ગયેલી રેતીવાળા પ્રદેશોમાંથી દોડી આવી હરિજાનાં ટોળાં ઝાડની છાયામાં ઉભાં રહેતાં હતાં. એક સ્થળેથી બીજે ને બીજેથી ત્રીજે એમ આમ તેમ નાસભાગ કરીને થાકી ગયેલી વનાશની માદાઓ કામાસકત થઈ નરને વશ થતી હતી. આંબા અને અશોકની નિકુંજેમાં કાપલોના ઠહુકાર અને બીજાં પક્ષીના મંજુરવ થયા કરતા હતા. પર્વતના ડુંગરાળ પ્રદેશમાં રહેતાં ભિલ્લ દંપતી નાના પ્રકારના ગ્રામ્ય વિલાસ કરતાં હતાં. ઝાડતળે ઉભેલી હરિજાની માદાઓનું આશ્વાસન કરતા કૃષ્ણસાર મૃગો ગળાપર ગળું નાંખી તેમનાં શરીરને રોમાંચિત કરતા હતા. પશુ પંખીનાં જોડાં મધ્યાહ્નકાળે સ્વાભાવિક પોતાની જાતને અનુસરતા પ્રેમવ્યાપારમાં મગ્ન થતાં હતાં. વૃક્ષો ઉપર થતા કપોત

અને કપ્પુતરોના ધુરધુર રાગથી પથિકો નિદ્રા પામતા હતા. પત્રના રંગમાં મળી જતાં પોપટ અને હુડાનાં જોડાં માદાઓનાં મન મનવતાં હતાં અને નૃત્ય કરી થાકી ગયેલા મયૂરો પાંખમાં માથું ધાલી નિદ્રા લેતા હતા. ફેરીઓ ઉપર ખેસી હિંચકા ખાતી કાચલોના અને હોલાઓના સ્વર માથા તળે ગાંસડીઓ ધાલી સુતેલા પંથીઓને આનંદ આપતા હતા. સુકાં પાંદડાં અને ધૂળને લઇને ઉડતો વંટોળિયો ચારે દિશાએ ભ્રમણ કરતો હતો. લાકડાંમાં પોત્ર પાડતા લકડઝમોદની ધિંગી ચાંચના કપકારા પત્રથી ઘટાદાર થયેલાં મોટાં વક્ષોના ઉંડા ધુમ્મટમાં પડ્યા પાડતા હતા. કાદવવાળાં તળાવડાં અને ખાડામાં પડવાથી ખરડાયેલા શરીરવાળાં ભેંશ અને પશુઓનાં ટોળાં શીતળ અને વિશાળ ઝાડની છાયા તળે જઈ ઉંઘતાં હતાં. પર્યતનાં સિખર ઉપર ઉગીને સુકાઈ ગયેલા ઘોળા ધાસમાંથી ધુમાડી નીકળતી હતી એટલુંજ નહિ, પણ કોઈ કોઈ વાર ઝાંઝવામાંથી તડકાને લીધે નિસ્તેજ લાગતી સહજ પીળી દાવાનળની જવાળાઓ પણ દ્વરથી દેખાતી હતી. કહિં ખડકના નમેલા તિરકસની ગુફાના આંગણમાં લોહિયાળ લાંબી જીભ બહાર કાઢી હાંફતા ઉઠિયા વાધ નીચેથી જનારને દષ્ટિગોચર થતા હતા. કહિં ગુફાના દ્વારમાં પાછલા પગ ઉપર બેઠેલા અને આંખ તથા મુખ ઉપર આવીને ખેસતી માખોને મારવા ચિઢાઈ ચિઢાઈને શિલાઓ ઉપર પંજ પછાડતા સિંહ પણ જોવામાં આવતા હતા. આ વેળાએ એ ઘોડેસ્વારો એક તરફ પર્વત અને બીજી તરફ સપાટ સીમાન્તવાળા કંઈક પહાડી અને કંઈક ખેતરાડુ માર્ગે ચાલ્યા જતા હતા.

બેઉ જણ કાઠિયાવાડી પાણીદાર ઘોડીઓ ઉપર બેઠેલા હતા. પર-સેવાથી ઘોડીઓનાં શરીર પલળી ગયાં હતાં એટલુંજ નહિ, પણ ઉંડેલી રજને લીધે તેમના પુષ્ટ થાપા અને ગરદનો પણ મેલી થઈ ગઈ હતી. સ્વારોનાં કપડાં પલળી ગયેલાં અને દાઢી મુંછ ઉપર માર્ગની રજ ચોટી ગયેલી હતી. આ બેમાંનો એક જણ તો વૃદ્ધ થવા છતાં શરીરે પોસાતો હતો. શરીરના પ્રમાણમાં તેને માથે પાધડી પણ ખાસી મોટી હતી. જડાં કપડાંથી અને કોટમાં પડેલા સાપના આંટા જેવા ભારે ટુંપિયાથી તે ભતનો બાટ હોય એમ સહજ જણાઈ આવતું હતું. બીજો સ્વાર વૃદ્ધ અને શરીરે

સુકલકડી હતો. તેનું મુખ મોટું અને ભવ્ય હતું. વળી તેની આંખ અને ચહેરા ઉપરથી જણાઈ આવે તેમ હતું કે તે કોઈ મુત્સદ્દી અમીર માણસ છે. બંનેની ઘોડીઓ સાથે સાથે અને કોઈ કોઈ વાર આગળ પાછળ ચાલતી હતી. કોઈ વાર તેઓ વાત કરતા અને કોઈ વાર તો ઘણી વાર સુધી એક ધારણા બાંધી માર્ગજ કાપ્યે જતા હતા. તાપને લીધે તેમનાં મુખ કાળાં પડી ગયાં હતાં, તેમાં પેલા અમીર પુરુષનું મુખ વધારે ચિંતા-તુર લાગતું હતું. કેટલુંક ચાલ્યા પછી તેઓ બંને ઉપર વર્ણવ્યો તેવા પ્રદેશમાં થઈને એક મોટા અને વિસ્તીર્ણ આંખાવાડિયામાં પેઠા. શીળી છાયાવાળા એક આંખા તળે આવી તેઓએ ઘોડીઓ ઉભી રાખી. આમ તેમ જોઈએઉ હેઠે ઉતર્યા. ભાટે જોગીરમાંથી દોરી લોટા કાઢ્યો અને એક ભીલને પૂછ્યું કે ‘આટલામાં કહિં કુવો બુવો છે?’ તેણે જવાબ આપ્યો કે ‘તમારે કુવાનું શું કામ છે? પાણી જોઈએ છીએ કે બીજું કંઈ?’ એમ કહી તે ઝૂંપડીમાં ગયો અને થોડી વારે એક જુવાન પટ્ટા જેવી ભીલડી મોટો ઉડકેલો તાંબાનો ઘડો લઈ બહાર આવી. ગોવિંદરાય તથા ભાટના મેં આગળ ઘડો મૂકી થોડીક વાર ભાટના સામું જોઈ તે બોલી કે ‘દસોદીભા! તમે અહિં આંથી?’ દસોદીએ ઉંચું જોયું અને કહ્યું કે ‘આમ ઓતરથી આવીએ છીએ.’ ભીલડી બોલી કે ‘હું ઉનડાગામની છું.’ ભાટે કહ્યું કે ‘ઠીક ભા ઠીક.’ ભીલડી ત્યાંથી આંખા તરફ ગઈ અને વારા ફરતી બે માંચા લાવી તેમને ઢાળી આપ્યા. દિવાન અને ભાટે માંચા ઉપર બેસી પાણી પીધું. ભાટે ગોવિંદરાયને લગાર વિસામો લેવાનું કહ્યું. બંને જણ આડા થયા. ભાટ થોડીવારમાં લસલસાટ ઉઘી ગયો. ગોવિંદરાયને દીકરીની ચિંતાએ ઉંધ આવી નહિ પણ થાકેલા હોવાથી કપોતના નિદ્રાપ્રેરક ધુરધુરાટથી તે પણ જરા તંદ્રામાં પડ્યા.

પ્રધાનનું મન રાત દિવસ ધરતરફ રહેતું હતું. આજ કાલ કરતાં વગડામાં રખડતાં ત્રણ દિવસ થઈ ગયા હતા. તેમની ચિંતા જરા વધી હતી. સોમેત્રા હવે ઝાઝું દ્વર ન હતું. સાંજ પડતામાં ત્યાં પહોંચી જવાય તેમ હતું. થોડીવાર થઈ એટલામાં પ્રધાન જાગી ઉઠ્યો, મેં ઘોયું અને વાટવો કાઢી સોપારી ખાધી. વળી તેણે લગાર અરીણ પણ લીધું. ભાટ પણ પછી

એક જુવાન...લીલડી...તાંખાનો ઘરો લઈ બહાર આવી. —પૃષ્ઠ: ૩૪:
—કાપીરાઈ.

જાગ્યો. તેણે પણ દોઢે માવે અરીણુ લીધું અને બીલ પાસે કાચી કરીઓ મંગાવી છુંદો કરાવ્યો. ભાટે છુંદો થયો એટલે ગોવિંદરાયને આગ્રહ કરી કહ્યું કે લો બા લો. છુંદો ખાવાથી તો લૂક ન લાગે. ભાટના આગ્રહથી ગોવિંદરાયે પણ થોડો લીધો. પછી જ્યારે નમતો પહોર થયો ત્યારે બંને જણુ પાછા કેડ બાંધી તૈયાર થયા. ઘોડીઓ ઉપર સાજ નાંખી સ્વાર થયા. પ્રધાને જતી વખતે છોકરાના હાથમાં રૂપિયો મૂક્યો. જન્મમાં પહેલીજ વાર રૂપા નાણું દીકાથી છોકરો ખુશ થયો અને એની માને દેખાડવા દોડ્યો. બીલે થોડે સુધી વળાવવા જવાને કહ્યું પણ ભાટે ના પાડી, છતાં થોડે સુધી સાથે જઈ તે પાછો વળ્યો અને બંને જણુ સોમેત્રા તરફ ઘોડા ચલાવ્યા.

આથમતો સૂર્ય સામે હતો તેથી બંને જણુ બોકાનીઓ બાંધી માથે ઘોતિયાં નાંખ્યાં હતાં. કહ્લિક છાંયડો આવે કહ્લિક તડકો આવે ને ઉની લાય જેવી લૂ વાય, તે કશાને ન ગણુગારતાં તેમણુ કેટલાક ગાઉ કાપી નાંખ્યા. તપેલાને તપાવી થાક્યો હોય એવો સૂર્યનારાયણુ પછી પશ્ચિમ દિશાને શોભાવવા લાગ્યો. વૃક્ષોના છાંયડા સુજનની મૈત્રીની માફક લાંબા થવા લાગ્યા. પંખીનાં ટોળાં પોતાના માળાઓ ભણી જવા લાગ્યાં અને ધાસુ વિનાનાં ખેતરોમાં ફરીફરી થાકી ગયેલાં ઢોર જ્યારે ગામ તરફ પાછાં વળ્યાં ત્યારે પેલા બે મુસાફરો પણ રમણીય સાંજ પડવાથી ઘોડી વાતચીત કરવા લાગ્યા. ભાટ બોલ્યો કે ‘બા ! ધણું રખડ્યા. માતાજી હવે તમારી મહેનત બર લાવો. આટલી બધી મહેનતનો બદલો તમને પરમેશ્વર જરૂર સારોજ આપશે તમારો રંગ રહેશે. હવે એક બે દિવસમાં જે હશે તે જણાઈ જશે. તમને પણ ધન્ય છે ! જાતે સુકુમાર હોવા છતાં આટલી આઘેડ વયે જીવાનિયાથી ન થાય તેવી ખેપ તમે કરી છે. દીવામાં બત્તી પડતાં આપણુ સોમેત્રા પહોંચી જઈએ તો આ મુસાફરીનો અંત આવે.’ ગોવિંદરાયે તેને ધટતો ઉત્તર આપ્યો. આમ વાત કરતામાં સૂર્યનારાયણુ અસ્ત પામી ગયા. દૂરથી સોમેત્રા દેખાવા લાગ્યું. ઘોડીઓ પણ વિરામ લેવા ઉતાવળી ચાલવા લાગી. ગામના સીમાડામાં પેસતાં ભાટે ચાસ પક્ષીને ડાબેથી જમણુ પાસે જતો જોયો. પ્રધાન આ શુભ શકુનથી પ્રસન્ન થયો અને અંધારૂં થતાથતામાં તો બંને જણુ ઝાડ અને ધુમાડાથી ઘેરાયેલા સોમેત્રાને પાદરે જઈ પહોંચ્યા.

ઘોડીઓને વાવના હવાડાનું નિર્મળ પાણી પાયું અને ગામની ભાગોળે આવેલી ધર્મશાળામાં જઈ ઉતર્યા. પહેલાં આગલે ઓટલે સરસામાન ઉતારી નાંખ્યો અને અડાળીને થાંભલે ઘોડીઓને બાંધી ધર્મશાળાની ઓસરીમાં જઈ ઉતારે લીધો. સામાનમાંથી ગોદડી કાઢી જમીન ઉપર પાથરી ગોવિંદરાય નીચે બેઠા. ભાટે એક માણસને ચંદી લેવા મોકલી પ્રધાનની પાસે પોતાનો બિસ્તરો નાંખ્યો.

આ ધર્મશાળા નાની પણ રમણીય હતી. પાસે મહાદેવનું જીનું દહેરું અને તેની પડોશમાં વાવ તથા એક નાનું તળાવ હતું. ગોવિંદરાયે વાવમાં નહાઈ શંકરનાં દર્શન કરી દેવતા પાડ્યો એટલામાં ભાટ ગામમાં જઈ સીધું લઈ આવ્યો. ખીચડી શાક કરીને તેઓ જમ્યા. ઘોડીઓને ઘાસ દાણા ખવરાવી નિરાંતે ગોદડીઓ પાથરી આડ થયા. મોડી રાતે ધર્મશાળાનો નોકર આવ્યો તેણે વટેમાર્ગીઓને જણાવ્યું કે ‘ ભાઈઓ ! સવારે તમારે અહિંથી ઉપડવું નહિ. ’ આટલું કહી બારણે તાળું મારી તે ચાલતો થયો. બધા વટેમાર્ગી વિચારમાં પડ્યા. અજાણ્યા માણસો આથી ગભરાવા લાગ્યા તથા કહેવા લાગ્યા કે : ‘ અહિં ક્યાં ભોગ લાગ્યા તે આવ્યા ? ’ કેટલાક પરસ્પર પૂછવા લાગ્યા પણ આખરે કંઈ ન જણાતાં. ‘ જે થશે તે ખરી ’ એમ મન વાળી સૌ નિદ્રાવશ થયા.

મકરણ ૭ મું.

પ્રધાને હાટ થયો.

મે હું પરોઢિયું થયું કુકડો બોલ્યો અને વૃદ્ધ માણસો પથા-
રીમાં પડ્યા પડ્યા પ્રભાતિયાં લલકારવા લાગ્યા. ધરડાંના
રાગે ધણુની નિદ્રા નાસી ગઈ અને શાંત ધર્મશાળા પાછી
સળવળી રહી. માણસો એક બીજાને બોલાવવા લાગ્યા
તથા કોઈ કોઈ રાતવાળી વાત ભૂલી જઈ માર્ગે પડવાની
તૈયારીઓ કરવા લાગ્યા. પછી થોડીવારે શરણાધિના ભુંગળના અને
શંખના સૂર થવા માંડ્યા. ઢોલ અને બીજાં વાજાં વાગવા માંડ્યાં. ધર્મ-
શાળા બહાર દેવાલયમાં આરતિની ધામધુમ થઈ. બંદુકોના બહારે આખા
ગામને નિદ્રામાંથી જગાડ્યું. રસ્તાઓ ઉપર સ્વારોની દોડદોડ થવા લાગી
અને ધર્મશાળામાં રાતવાસો રહેલા વટેમાર્ગુઓ ‘ ગામમાં શું છે ને કેમ
આપણે તાળામાં રાખ્યા છે ’ તે જાણવાની ઉત્કંઠાથી બારણા આગળ
ખડકાવા લાગ્યા. ગોવિંદરાય અને ભાટ પણ જાગ્યા. ભાટ દાતણ કરી
કસ્ટુંબો કાઢવા લાગ્યો. ગોવિંદરાય ઓસરીની ધાર ઉપર બેઠા બેઠા દાતણ
કરવા લાગ્યા. વટેમાર્ગુઓ ધર્મશાળાની બહાર નીકળવાની ઉતાવળ
કરતા હતા, ત્યારે આ બે મુસાફર શાન્ત થઈને બેઠા હતા. દરવાજા
આગળ બેગા થયેલા મુસાફરો બારણાં હચમચાવી ધાંધલ કરતા હતા. કોઈ
કોઈ જીવાનિયા મોં ઉપર હાથ દઈ દઈને બૂમો પણ પાડતા હતા. ધર્મ-
શાળામાં ધિગામસ્તાઈ થઈ રહી હતી એટલામાં બહાર કુંચીઓ ખડખડી.
વટેમાર્ગુઓ બહાર નીકળવા ઉતાવળ કરવા લાગ્યા. એટલામાં કચરડાટ
કરતી દરવાજાની બારી ઉઘડી. બારી ઉઘડતાંજ એક કદાવર રજપૂત
ધર્મશાળામાં દાખલ થયો, જેને જોઈ બારણા આગળ બેગા થયેલા લોક
આધાપાછા થઈ ગયા. રજપૂત અંદર આવ્યો અને ધર્મશાળા વચ્ચે ઉભો
રહી બોલ્યો ‘ વટેમાર્ગુલોક ! તમને સોમેત્રાના રાજાના ધરનું નોતંદ છે.

જેને ઉતાવળ ન હોય તેણે આજ અહિંયાં રહી જવું. મહારાજ સોનિંગ રાઠોડને ત્યાં પુત્ર જન્મ થયો તેની વધાઈના આનંદમાં આજ આખા ગામને જમવાનું છે.’

વટેમાર્ગુઓનો ભય જતો રહ્યો. અત્યાર સુધી જે હોહા થતી હતી તે શાંત પડી ગઈ. લાડુના લાલચુ ખાસ કરીને ટેલિયા બ્રાહ્મણો આનંદ પામી ખભે ભરવેલી ઝોળીઓ ઉતારી નીચે બેઠા. કેટલાક ટિંખળી માણસો એક બીજાને તાળી આપી કહેવા લાગ્યા કે ‘બોધો પર્વત અને નીકળ્યો ઉંદર’ એવું થયું. આખી રાત ચિંતા કરાવી તે ફેકટ. ઓપટીનું કામ હતું તેઓ પોતાના સાથીઓનો સંગાથ છોડી માર્ગે પડ્યા અને કેટલાક કામ છતાં સોજતને લીધે રહી ગયા. જ્યાં અત્યાર સુધી ન સમજાય એવી ઈંતેજરી ચાલુ રહી હતી ત્યાં પાછો આનંદ આનંદ થઈ રહ્યો. કમ્મર છોડી નાંખી કેટલાક દાતણ પાણી કરવા લાગ્યા ને કેટલાક નહાવા ગયા. ધર્મશાળા ઉઘડી, જવું હતું તે ગયા અને રહેનારા રહી પડ્યા. રજપૂત અમલદાર ચાલ્યો ગયો અને સૌ સૌને કામે વળગ્યું.

ભાટે કસુઓ પીધા પછી ગોવિંદરાયને કહ્યું કે ‘પ્રધાનજી ! અંબા ભવાની જે કરે છે તે સારાને માટેજ. જ્યાં જઈએ છીએ ત્યાં પોપ્પાર પડે છે. ધરમૂળથીજ સારા શકુન થતા આવ્યા છે તો ખાતરી રાખજે કે, જશનાજ થશે. મુંછોને ઉંચી ચઢાવી તેણે ઘુંટડો પાણી પીધું અને ખલેચી-માંથી ટોપરાનો કકડો કાઢી મોમાં નાંખી બોક્કાની બાંધી. દર્પણ કાઢી મુખ જોયું અને એક બે ખુંખારા કર્યા. અમલ ચઢ્યો હોય એમ લાગતાંજ તે ફરીને બોલ્યો કે ‘રાયજી ! હવે મને રજા આપો. હું આ બહાને એક બે કવિત કરી દરબારમાં જઈ રાજાને મળું અને તમારી મુલાકાતનો બંદોબસ્ત કરી આવું. ઈશ્વરે તાકડો તો જોઈએ તેવો આણી આપ્યો છે. હોશિયાર થાઓ. હમણાં આવતાં તો હું સીધું પાણી લઈનેજ આવીશ. પ્રધાનજી ! મને લાભ અને તમને પણ લાભ. રાજાને કુંવર આવ્યા જેવો પ્રસંગ છે એટલે મને પણ સોનાનાં કડાંના સરપાવની આશા છે.’ એમ કહી ભાટ ઉભો થયો હાથમાં હુકો લીધો અને બગલમાં એક ચોપડો મારી ફરીને બોલ્યો કે ‘લો રામરામ ! પ્રધાનજી ! અરીણ ચઢ્યું છે તેવામાં ઠીક બોલાશે માટે જાઉં છું.’

આમ કહી ભાટ ગામમાં ગયો. ગોવિંદરાય ધર્મશાળામાં બેઠા અને ગામમાં થતી ધામધુમ જોવા લાગ્યા. રાણીને પિયેર વધામણિયા ગયા. ગામમાં સાકરો વહેંચાઈ અને દરબાર ગઢ ઉપર રજપૂત રાજ્યચિહ્નવાળા સુશોભિત વાવટાઓ ચઢ્યા. બ્રાહ્મણો એકઠા થઈ આશીર્વાદ દેવા માટે ઉતાવળા ઉતાવળા દરબાર ગઢમાં જવા લાગ્યા. વાણિયાવટુ અને કામદાર વગેરે લોક બની ઠણી દરબારની મુલાકાતે ગયા. મોટા ધરની શેઠાણીઓ ગોળ સાકર લઈ લઈને રાણીની ખબર પૂછવા ગઈ. ધણુક લોક ગામ ચોરાસીની ખટપટમાં પડ્યા. બ્રાહ્મણો અને તપોધનો પાસેનાં સગાંને તેડવા ગયા અને અંટોળ બ્રાહ્મણોના છોકરા ગામ બહાર વડનાં અને મહુડાનાં પાંદડાંનો રોળ વાળવા દોડી ગયા. દેવ મંદિરોમાં ઉત્સવ થવા લાગ્યા. પર્વડીઓ ઉપર દાણાના વરસાદ વરસ્યા તથા ગામઠી નિશાળોનાં છોકરાંને છુટ્ટી મળી. ગામના મોટા ચોરામાં ગરાસિયા એકઠા થયા. રાવણાંમાં કસુંબાપાણી થવા માંડ્યાં. ભાટ ચારણ ભાંડ અને મીરલોકો કવિત કરી કરી દરબારમાં ગયા. તેમજ માગણનાં ટોળેટોળાં રાજના ગુણુ ગાતાં મહેલ આગળ એકઠાં થવા લાગ્યાં. આ પ્રમાણે ધામધુમ થઈ રહેલી હતી તેમાં ગોવિંદરાયનો સોબતી દસોદી ભાટ પણ બળી ગયો. મોંમાર વાચાળ અને પ્રસિદ્ધ હોવાથી તે સૌથી પહેલે રાજના સિંહાસન આગળ આશીર્વાદ સાથે જઈ ઉભો. રાજાએ પ્રસન્ન થઈ તેને વધાઈનો સરપાવ આપ્યો. વંશ વર્ણનના કવિતે પ્રસન્ન થયેલા સોનિંગ રાઠોડે વળી આપણા દસોદીને સોનાનાં કડાં પણ પહેરાવરાવ્યાં. આવી માગણોની ભીડમાં પોતાનો અર્થ સાધવામાં ફતેહ મેળવી ગયેલો દસોદી ધડીબર ગોવિંદરાય પ્રધાનને વિસરી ગયો. બીજા ભાટ ચારણ પછી આગળ વધ્યા. દસોદી ગોવિંદરાયને કેવી રીતે મેળવવા તેનો વિચાર કરતો કરતો કસુંબાની આશાએ દરબારમાં બેઠો. લોશ આપે ને જાય તેમાંથી રાજા નવરો ન પડે ત્યાં દસોદી બિચારો શું કરે? એકાદ બે વખત આગ્રહથી કસુંબો પીધો અને ઉપરા ઉપરી ભરાતા હુકા ખેંચવામાં તથા અગમનિગમની વાતો કરવામાં દસોદીએ ધણુ વખત ગાળી નાંખ્યો. સૂર્યનારાયણ માથે આવ્યા. ભોજનનો સમય થયો અને સારા સારા લોક આવી ગયા તે પછી સોનિંગ રાઠોડના વણુક અમાત્યે દરબાર બરખાસ્ત કરાવ્યો. અકળાઈ રહેલા લોક

ઉઠીઉઠીને ચાલવા લાગ્યા. સર સરપાવ મળવાથી ખુશી થયેલા માગણુ વારંવાર રાજનાં વખાણુ કરતા દરબારની બહાર નીકળવા લાગ્યા ત્યારે આપણા દસોદી ભાટ પણ દરબારમાંથી મહેલમાં જવાના બારણા આગળ જઈ ઉભો રહ્યા.

લોક વેરાયા દરબાર ખાલીખમ થઈ ગયો. પ્રધાન સાથે મહેલમાં જતાં બારણામાં દસોદીને ઉભેલો જોઈ રાજાએ ફરી તેનાં કવિત સાંભળ્યાં અને પ્રસન્ન થઈ વળી કહ્યું કે “દસોદી ! માગો માગો, તમારી જે ઇચ્છા હોય તે માગો.” દસોદીએ વાંકા વળી નમન કરી ભાટની વાણીએ ‘ખમા બણી ખમા પૃથિવીરાજ !’ એમ કહી જણાવ્યું કે ‘માગવાનું તો એજ કે ભાને રાજ્ય અને અમને પસાયતાં. હાલ તો બાપાની પાસે એજ માગવાનું કે, બે ધડી એકાંતમાં મારે આપની સાથે એક વજનદાર માણસની મુલાકાત કરાવવાની છે એટલું આપો એટલે જાણુ લાખો રૂપિયા આપ્યા. આજ પૃથિવીનાથને ત્યાં કુંવર જન્મ્યાના સરપાવ લીધા અને કાલ સવારે પસાયતાં પણ લઈએ એવી મોટી આશા છે. રાઠોડનો સુરજ ચઢતો છે એટલે ફતેહ થવામાં તો વાંધો નથી. વધારે વિગત એ માણસ પોતેજ આપને કહેશે.’ ‘ઠીક રાતે આવજો’ એમ કહી રાજા ગયો અને ભાટ ધર્મશાળા બણી વળ્યો. રસ્તામાં મોદીખાને જઈ ચીઠી દેખાડી પાકાં સીધાં લીધાં. સરપાવ સોનાનાં કડાં અને પાકાં સીધાં લઈ ખુશી થતો થતો તે ગોવિંદરાય પાસે ધર્મશાળામાં આવ્યો અને બોલ્યો કે ‘રાયજી ! ફતેહ. લો હવે સુરજ માથે આવ્યા માટે પેટની પૂજનું કંઈ કરો.’ કેડ છોડી તે બિસ્તરા ઉપર બેઠો. સાંજ પડતાં જમવાની તૈયારી થઈ. મોટા ચોરામાં ગામની બહાર અને રસ્તાઓ ઉપર આથમતા તડકામાં બેસીને લોક જમવા લાગ્યું. કેટલેક ટેકાણે જાયડાને માટે જાનમો બાંધી હતી પરંતુ ઘણા લોકને લીધે કોઈ જાયડો કે તડકો જોવા રહેતું નહિ. જુદી જુદી વર્ણના લોકોનું આવવું ને જવું થયા કરતું હતું. લોક ઓછું થવા માંડ્યું અને જમણનો ખટરાગ ધીરેધીરે અંધારૂં થતાં ઉતરતા ઓટની માફક મંદ પડી ગયો.

સંધ્યાકાળે દેવમંદિર કચેરીઓ ચોરા અને દરબારગઢમાં દીપમાળો પ્રકટાઈ. મોટા મોટા રસ્તાઓ ઉપર દીવા કરવામાં આવ્યા. રાજમહેલના આંગણામાં દાડખાનું ફૂટવા માંડ્યું. આણી તરફ રાજાને મળવા જવા

ગોવિંદરાય અને દસોદી બાટ પણ ધર્મશાળામાંથી નીકળ્યા. દસોદીએ માર્ગમાં ગોવિંદરાયને જુદાં જુદાં મકાન દેખાડ્યાં અને રાઠોડોનું બળ તથા તેમણે કરેલાં પરાક્રમનાં વર્ણન કરી કાર્યસિદ્ધિ સમજાવી. ‘અમુક તમુક રજપૂતો તો હમેશ બાંધી તરવારે દરબારમાં પડી રહે છે. આટલા રજપૂત ડોકા થતાં ગમે તે વેળાએ સોનિંગ રાઠોડનું થુંક પડે ત્યાં પોતાનું લોહી રેડવાને તૈયાર રહે છે. કેટલાક હાથીઓ તો દરબારને આંગણે ઝૂલ્યાજ કરે છે. સોનિંગ રાઠોડ પ્રતિદિન સૈન્યમાં રથ ઘોડા અને યુદ્ધસામગ્રીનો વધારો કર્યે જાય છે. ભોળા ભીમદેવે આપેલું એક નાનું પરગણું એમના પ્રતાપે આજ નાનું સીકડું રાજ્ય થઈ પડ્યું છે.’ આમ વાત કરતા કરતા તેઓ દરબારગઢ નજીક જઈ પહોંચ્યા.

સોમેત્રા ગામે નહિ તેમ શહેરે નહિ પણ એક આબાદ કર્યા જેવું હતું. વરતી ઘણી ખરી રજપૂતની હતી. પાટણના રાજાઓની પડતી પછી રાઠોડ રાય જ્યારે સોમેત્રાનો સ્વતંત્ર રાજા થયો ત્યારે તેણે પોતાના વંશના રજપૂતોને બોલાવી ગામમાં વસાવ્યા હતા. ત્યાર પછી નાનો શેા દરબારગઢ બંધાવ્યો હતો અને ચુંવાળના ભીલોના બંધે ગામ પાછળ પિંઢારિયો કોટ પણ કરાવરાવ્યો હતો. સોનિંગ રાઠોડ જાતે હોંસી શૂરવીર અને ટેકીલો રજપૂત હતો. તેણે રાજ્યલોભથી નહિ પણ પરાક્રમથી પોતાની રાજ્યસીમા વધારી હતી. હજી પણ પરાક્રમ કરી બતાવી પોતાના રાજ્યનો વિસ્તાર વધારવો એવી તેને ઇચ્છા હતી. પોતે નીતિશાસ્ત્ર જાણતો હતો એટલુંજ નહિ પણ કેટલાએક વિદ્વાન શાસ્ત્રીઓ અને ભણેલા બ્રાહ્મણોને પણ તેણે પોતાની પાસે રાખ્યા હતા. સોનિંગ રાઠોડે થોડા કાળમાં પોતાની પ્રજાની પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી અને આગળ પાછળના મેવાસી લોક તેની ધાક રાખતા હતા. ગામની વચમાં ગામ ને રાજ્યને યોગ્ય નાનો પણ સુંદર દરબારગઢ હતો. દરબારગઢની જોડે નવો કરાવેલો રાજમહેલ હતો, જે અનેક દીવાઓથી અત્યારે જળહંણી રહ્યો હતો. ગોવિંદરાય અને દસોદી બાટ એ રાજમહેલ આગળ ગયા. ઇંડર જેવા મોટા રાજ્યના પ્રધાનને આ નાના રાજ્યમાં કંઈ ખાસ જોવાનું ન હતું પરંતુ પગલે પગલે રજપૂતોના વ્યાપાર અનુભવી દિવાન ધ્યાન રાખીને જોતો. તેનું મન પોતાના કાર્યમાં લીન હતું,

પરંતુ અત્યારે તો તે ઇલદુર્ગ અને સોમેત્રાની સરખામણી કરતું હતું. ‘સોમેત્રાનો રાજા ઇલદુર્ગના રાજાને જીતી શકશે કે નહિ’ એવો વિચાર કદી તેને આવતો પરંતુ વળી રજપૂતોનાં શૂરાતન યાદ આવતાં મનમાં કંઈક આશા બંધાતી. એમ કરતાં કરતાં બંને જણ દેવડી આગળ થઈ અંદર ગયા. દ્વારપાળને દસોદીએ ખબર આપ્યા પછી મોટે દાદરે થઈ મેડીએ ચઢ્યા. મેડીમાં દીવાઓ જળહળ બળી રહ્યા હતા અને વચમાં એક મોટા ઢોલિયા ઉપર ત્રતાપી જયચંદ્ર રાઠોડનો પ્રપૌત્ર વાળુ ક્યાં પછી મલમલનું કેડિયું પહેરી હુકો પીતો બેઠેલો હતો. દસોદી અંદર ગયો. ઉંબરામાં પગ મૂકતાં તેણે કવિતોથી રાજાની શાન્ત મેડીને ગળવી મૂકી.

“ આવો દસોદી ભાટ આવો ” એમ કહી સોનિંગ રાઠોડે તેને આવકાર આપ્યો. ગોવિંદરાયે રાજાને સલામ કરી અને રાજાએ ભાટને પૂછ્યું કે “ તમે કહેતા હતા તેજ આ કે ? ” ગોવિંદરાયનો ચહેરો જોતાંજ સોનિંગ રાઠોડને ખાતરી થઈ કે ‘ આ કોઈ મુત્સદ્દી રાજદ્વારી પુરૂષ છે. ’ ભાટ નીચે ચાકળા ઉપર બેઠો અને સોનિંગ રાઠોડે ધણો ધણો આગ્રહ કરી તથા હાથ ઝાલીને વૃદ્ધ ગોવિંદરાયને ઢોલિયા ઉપર પોતાની પાસે પડાવે બેસાડ્યા. પછી ભાટે વાત ઉપાડી અને અથથી તે ઇતિ સુધી સઘળો વૃત્તાન્ત કહી સંભળાવ્યો. ભાટ વાત કરતો હતો ત્યારે રાઠોડરાય વારંવાર ગોવિંદરાય સામું જોતો અને ધ્યાન દઈ આ બધું સાંભળતો હતો. ભાટ બોલી રહ્યો એટલે રાઠોડે ગોવિંદરાય સામું જોઈ કહ્યું કે ‘ દિવાનજી ! તમારે કંઈ ચિંતા કરવી નહિ. એ બીલડાના શા ભાર છે ? ’ ભાટ બોલ્યો કે ‘ ભા ! રાઠોડ વંશના રજપૂતોની તો એમને ગળા સુધી ખાતરી છે. આ પણ જેવું તેવું માણસ નથી. અત્યારે ધારે તો ઇડરની ગાદી ઉખાડી નાંખે. ઇડરનો રાજા કહીએ તોય એ અને દિવાન કહીએ તોય એજ. કારભાર તો એમને વંશપરંપરા ચાલ્યું આવે છે ત્યાં હોંશિયારીની તો વાતજ શી કરવી ? પડીહાર રાજાઓના વખતથી એમને કારભારા પેટે ગામ મંજેલાં છે એટલુંજ નહિ, પણ વંશપરંપરા કારભારાનાં તાંબાને પતરે લેખ થયેલા છે. એમની વગ ક્યાં ! ! પાટણમાં પણ એમના નાગર કારભારી, સોરઠમાં પણ એના એજ અને આમ દખ્ખણમાં જુઓ.

શામળીઆ સોડ—

સોનિંગ રોડોડે...ગોવિન્દરાયને ઢોલકીઆ ઉપર પોતાની પાસે પડખે બેસાડયા.-૫૪:૪૨.

—કોપીરાઈટ.

તોય નાગરના નાગરજ કારભારી છે. ઉત્તરમાં રજપૂતોના બડમાં પણ એમની લાગવગ કંઈ ઓછી નથી. શામળિયો તો ખરેખરો મૂર્ખ કે એણે આ સૂતેલો સિંહ જગાડ્યો. આ ધારે તે કરી શકે એવા છે પણ આ તો રૈયતને દુઃખ ન પડે અને દેશમાં હાલકહુલક ન થાય માટે ઉઘાડો હાથ દેખાડતા નથી. એમનો ઉત્તરમાં જવાનો વિચાર હતો પણ રાઠોડ બાપાનાં પરાક્રમ મેં સાંભળેલાં એટલે મારા કહેવાથી આપની પાસે આવ્યા છે. હવે તો જેમ અને તેમ રૈયતના દુઃખનો આરો આણવો એ રાયજીની બુદ્ધિ અને તમારી તરવારના હાથમાં છે. મેવાસના બીલ માથાં આપે એવા અનુની ને જખરા છે, પણ ભા ! આપના આગળ તેમનું કંઈ ચાલે એમ નથી. ક્યાં રાઠોડ અને ક્યાં બીલડાં ? ક્યાં વાધ ને ક્યાં શિયાળવાં ? ઉઘાડો ઝગડો ક્યાં કરતાં એકદમ દબાવી દેવાય તો રૈયતને અડચણ ન થાય. એ બધું ભાના હાથમાં છે. અમે તો માગણુ ભાટ ! અમારો આવાં મહાભારત કામમાં શો આશરો ? અમારું જરેર તો ત્રાગાં.” સોનિંગ રાઠોડ હસ્યા અને ગોવિંદરાય સામું જોઈ બોલ્યા કે ‘ બોલો દિવાનજી ! તમારી શી મરજી છે ? ’ ગોવિંદરાયે કહ્યું કે ‘ રાઠોડરાયની મરજી એજ મારી મરજી. ઉતાવળ કરવામાં માલ નથી. રાજ્યમાં હાલકહુલક થાય તો મારું ધણું વર્ષનું કારભારું લાગે માટે જે અને તે યુક્તિથીજ કરવું. મેં શામળિયાને લગન કરીશું, એમ કહ્યું છે અને તેની તૈયારીઓ પણ થાય છે. નીતિશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

यस्य चाप्रियमन्विच्छेत्तस्य कुर्यात्सदा प्रियम् ।

व्याधो मृगवधं कर्तुं गीतं गायति सुस्वरम् ॥

વળી એ આપણી યુક્તિમાં સમજે એવો ચતુર નથી, માટે હું જ્યારે અહિં માણસ મોકલું ત્યારે ચુંટી કાઢેલા રજપૂતો લઈ આપે ત્યાં પધારવું અને ‘ લાગે લાકડું ભાગવું. ’ સોનિંગ રાઠોડે કહ્યું કે ‘ દિવાનજી ! એમાં તો તમારી બુદ્ધિ અને અમારી તરવાર ! રાજ્યની ઉચલપાથલમાં તમારી બુદ્ધિ ! અમે તો તરવારથી કામ લેનારા કહેવાઈએ. યુક્તિમાં તમે રાજ અને

૧ જેનું પુરું કરવાની ઇચ્છા હોય તેને ગમતું કામ સદા કરવું; વ્યાધિ મૃગને મારવા મધુર સ્વરથી ગાયન કરે છે.

તરવાર વાપરવામાં અમે રાજ. તમે કહો છો તેમ કરીશું, માટે હવે ચિંતા કરશો નહિ. અમુક દહાડો નક્કી કરો. એટલે તે દહાડે રજપૂતો તમારા માણસ સાથે આવે. હું જાતે પણ જરૂર હશે તો આવીશ. આવા દુષ્ટને દંડ દેવો એ અમારું રજપૂતોનું તો કામજ છે. ’ સોનિંગ રાઠોડનાં વચન સાંભળી ભાટ ગાજી ઉઠ્યો કે ‘ ભલે રાઠોડ ભા ! ભલે ! ઘણી ખમા પૃથ્વીનાથ ! રજપૂત વિના તે બીજા કોના ભાર છે કે આવાં કામમાં હામ બીડે. ’ પછી સોનિંગ રાઠોડે અને ગોવિંદરાયે વિચાર કરી એક દિવસ મુકરર કર્યો. આગળ ઉપર રાજ્ય વહેંચણી કેમ કરવી તે સંબંધી રાજ પ્રધાન વચ્ચે કેટલાક ઠરાવો થયા. ગોવિંદરાયે રાઠોડને શાખાશી આપી અને રાઠોડે તેમને સામું અભય-વિશ્વાસ વચન આપ્યું. પછી ઘણી રાત જવાથી તેઓ પોતાને ઉતારે ગયા.

પ્રકરણ ૮ મું.

લગનની તૈયારી.

લદુર્ગનો વૃદ્ધ અને કાબેલ કારભારી સોમેત્રાના રાજને મળી પાછો આવ્યો, પરંતુ લોકને કે સગાં સાગવાંને પ્રધાનની ધારણા સમજાઈ નહિ. કેટલાક ‘ સાઠી બુદ્ધિ નાહી ’ એમ કહેવા લાગ્યા અને કેટલાક એમ પણ કહેવા લાગ્યા કે ‘ ભાઈ મુત્સદ્દી છે. બોલે શું અને કરે શું ! મોટા પુરૂષો તે એવાજ હોય. આરે આવતા સુધી પણ જણાવા ન દે કે ‘ સિંહ છે કે શિયાળ. ’ કેટલાક નીચ લોક કુથલી કરીને થાક્યા અને કેટલાક ‘ ઘણીને સૂઝયું ઢાંકણીમાં ’ એમ કહીકહીને જંપી ગયા. પ્રધાન પાટણ જઈ ત્યાંથી પાછા આવ્યા અને વિવાહની ધામધુમ પણ ચાલુ થઈ. નિદા કરીને થાકેલું લોક રસ્તે પડ્યું તથા નોકરચાકર લોક રાજવિવાહની ધામધુમમાં પડ્યા. રાજમહેલો ધોળાવા અને રંગાવા માંડ્યા. દેવમંદિરમાં

સમારકામ થવા લાગ્યાં અને રસ્તા તથા બજાર વગેરે જાહેર જગ્યાએ સમારકામ ગઈ. ગઢ ઉપર અને મંદિરો ઉપર નવી ધ્વજગચ્છો ચઢી અને આખું ગામ પણ ઉજળામણુ ઉપર આવ્યું. શામળિયાએ પોતાના વિવાહની હેંસમાં આંખો મીચીને નાણાં ખરચાવા દીધાં. એક તરફ ગોવિંદરાયને ત્યાં અને બીજી તરફ દરબારમાં વસવાયાંને રોજી મળી. વેપારી લોકને લુગડાં-લતાં સોનાં રૂપાં અને હીરા માણિક ખપાવવાની તક મળી. દેશમાં રાજના લગનની વાત થઈ એટલે ભાટ ચારણ અને માગણુ લોક બધેથી ઇડરમાં આવીને ભરાયા. ઇડર જે નિસ્તેજ થઈ ગયું હતું તે આ વિવાહની તૈયારીએ પાછું ઝાકઝમાળ ને ઉજમાળું બની રહ્યું. ઘોડાને નવાં સાજ-સામાન થયાં, બળદ તથા હાથીઓને નવી ઝૂલો થઈ, સુખપાલો પાલખીઓ અને મિયાના વગેરે વાહનો રંગાયાં અને તેની ઉપર નવી ચિત્રવિચિત્ર બનાતો મઢાઈ. સંચમાં અને ભોંયરામાં પડી રહેલાં ઘરેણાંને ગેરું ચઢ્યા. હીરા મોતી માણિકનાં ઘરેણાં ઉપર નવાં પહેલ પડ્યાં. ‘ રાજને ઘેર આનંદ તો પ્રજાને ઘેર પણ આનંદ ’ તેમ લોકમાં પણ આનંદ જણાયો. મોટા મોટા શેઠ સાહુકારોએ પોતાનાં ઘર વાહન અને ઘરેણાં વગેરે ઠીકઠાક કરાવ્યાં અને ગામડાંના લોક પણ રાજના વિવાહે શહેરમાં જવાને લગનની વાટ જોવા લાગ્યા.

આ પ્રમાણે અનેક રીતે વિવાહની ધામધુમ થઈ પણ કાબેલ કાર-ભારીએ પોતાના મનનો મર્મ ધીરજરાય સરખાને પણ સમજવા દીધો નહિ. ધરનાંથી પણ ડોસાના દિલનો ભરમ સમજ્યો નહિ તો લોક બિચારા શું સમજે ? ડોસી સગાં અને છોકરાં મનમાં મુંઝાય, એકાન્તમાં ડોસા ઉપર કઢાપો કરે પણ કંઈ બોલાય નહિ. આ કાર્ય કેવા રૂપમાં ઉતરશે તે ગામના ઘરડેરા પણ સમજી શક્યા નહિ. ગોવિંદરાયના ઘર આગળ ચચેલી શોભા અને માંડવાની રચના જોઈ માર્ગે જતી સ્ત્રીઓ મોં મચકોડી ‘ ફટ છે ’ એમ કહેવા લાગી. આટલું બધું થયું પણ હજી વિવાહનો દિવસ નક્કી થયો ન હતો. એકવાર સવારમાં ગોરને બોલાવી શામળિયાએ વિવાહનો દિવસ નક્કી કરાવ્યો અને ગોવિંદરાયને ત્યાં કહેવરાવ્યું. ‘ વૈશાખ વદિ આઠમનાં લગન ઈયો, ’ એમ ગામમાં વાતો ચાલી. ગોવિંદરાયનું મન દિવસ નક્કી થવાથી

થાળે પહોંચું, કારણ કે દુષ્ટયુદ્ધ બીલ રાજને જડમૂળથી ઉખાડી નાંખવાની યુક્તિમાં તેમને ધણું કામ કરવાનું હતું. કારભારીએ હવે દસોદીને સોમેત્રે મોકલ્યો અને પોતે નોંતરે આવનારને ઉતારવાની ગોઠવણ કરવા માંડી. આ બધું જોઈ ધરનાંથી અને અંતરના મિત્રો વગેરેથી રહેવાયું નહિ. સૌએ એકઠાં મળી એક દહાડો તેમને પૂછવાની હિમ્મત કરી. એક વૃદ્ધ મિત્રે દિવાનખાનામાં ગોવિંદરાય એક વખત શાન્ત ચિત્તે બેઠેલા હતા ત્યારે પાસે જઈને પૂછ્યું કે “ રાયજી ! આ શું કરો છો ? આનો કંઈ ભરમ અમારાથી સમજતો નથી. તમારે તો પાછલી ચાર ધડી રહી છે પણ આ કુટુંબને તો જન્મારો કાઢવાનો છે. એ શું કરશે ? નાતમાં એમનો કેમ સમાસ થશે અને લોક પુંડે શું બોલશે ? તેનો જરા વિચાર કરજે.” ‘ ઠીક છે. તમે તમારી મેજે શું થાય છે તે જ્ઞેયા કરો,’ એવો ઉત્તર આપતાં ગોવિંદરાય વચે કરીને ઘોળી થઈ ગયેલી મુંછમાં હસ્યા અને આડીઅવળી વાત કાઢી મુખ્ય પ્રશ્નને ઉડાવી દીધો.

આમ કરતાં વૈશાખ વદિ બીજ થઈ. લગનની વરઘો ગણાવા લાગી. શામળિયા સોડનો ઉત્સાહ ચોમાસાના સાગરની પેઠે વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો. રાજમંદિરમાં પાંચમી વરઘે ગણપતિ બેઠા ત્યારે ગોવિંદરાયના ધરમાં ચામુંડાનું સ્થાપન થયું. રાજમહેલમાં દરબારગઢમાં અને ગોવિંદરાયના ધર આગળ ટકોરખાનાં બેઠાં. ઇડરવાડાની બ્રહ્મખેડના બ્રહ્મજી નગરમાં આવી ખડકાયા. લગનને બે રાતો આડી રહી ત્યારે ગોવિંદરાયે નોંતરે આવનાર પાટણની વહેવાણી માટે શામળિયાને ત્યાંથી મલા-જદાર સો માફા મંગાવ્યા. આજ કાલ ગોવિંદરાયનો બોલ તો ઈશ્વરનું વચન થઈ પડ્યો હતો. ‘ શું કહું ને ગોવિંદરાય પ્રસન્ન રહે ’ એમ શામળિયાને થતું હતું ત્યાં સો માફા મોકલવામાં તો વિલંબજ શાનો થાય ? સોને ઠેકાણે દોઢસો માફા મોટી મોટી ધુધરમાળો અને ઝૂલોવાળા સિંધી બળદોની જોડીઓ જોતરેલા એક ધડીમાં ગોવિંદરાયને આંગણ આવી ઉભા. માફા આવતાં તેમણે જોતે સામા જવાની તૈયારી કરી. પોતે ઘોડે ચઢ્યા અને માફા લઈ ઇડરમાંથી નીકળ્યા. નવ દસ ગાઉ ઉપર એક ગામ હતું ત્યાં ગયા. ખોડીપુરની ભાગોળે મોટે પરાઈએ બળદોને છોડી નાંખ્યા. ત્યાં

પાદરમાં ધર્મશાળા હતી તેમાં ઉતર્યાં. દસોદી ભાટ શામળિયાનેા ઘાટ ધડનારી વહેવાણેા લઈ ત્યાં આવેલો હતો તેને મળ્યા અને દોઢસોએ માફા ધર્મશાળાના વાડામાં અણુવ્યા. ખેસનારીઓ ઓઝલ પડદાની રહેનારીઓ હોવાથી ગાડીતોને દૂર કર્યા અને પહો ફાટતા પહેલાં શામળિયાની વહેવાણેા માફાઓમાં ખેઠી. સારી પેઠે દહાડો ચઢ્યો એટલે માફા જોડી વિવાહમાં ગીત મંગળની ધૂમ મચાવે એવી જીવાન જોરાવર વહેવાણેાને લઈ દસોદી ભાટ અને ગોવિંદરાય ધડર ભણી ચાલ્યા.

માર્ગમાં બપોરા પછુ ન ગાળતાં દડમજલ કુચ કરી ત્રીજા પહોરને અમલે ધડરનો કાખેલ કારભારી નોંતરે આવેલી વહેવાણેા સાથે ઘોળે દહાડે શહેરમાં પેઠો. ઘંટડીઓના ખડખડાટે અને પૈડાંના ગડગડાટે લોક જોવા મળ્યા પછુ પડદા નાંખેલા હોવાથી નોંતરે આવેલીઓનાં કાઢને કંઈ દર્શન થયાં નહિ. એકેક રથની પાછળ વહેવાણેાની સાહેબી શોભાવવાને આવેલા બળ્ખે સ્વારો હતા, એટલે ત્રણસે સ્વાર અને માફાઓમાં જેટલાં માણસ હોય તેટલાં ખરાં. એ બધું ગામ વચ્ચે થઈ રાજમહેલની ઓળંગ કરી દિવાનના ધર આગળ ગયું. સ્વારો વેગળા ખસી ગયા એટલ ભેગા મળેલા લોક અને ગાડીતોને દૂર કરી તથા માર્ગમાં આડા પડદા નાંખી વહેવાણેા ગોવિંદરાયના વિશાળ ધરમાં ગઈ. મુંઝ ઉપરની ધુધરીઓના ધમકારે ધુધરના ભાસ કરાવ્યા અને કારભારીના વિશાળ ધરમાં તેઓ ક્યાં સમાઈ ગઈ તે જણાયું પછુ નહિ. પાટણની સ્ત્રીઓ પોતાના વિવાહમાં આવી એવું સાંભળી શામળિયો પ્રસન્ન થયો અને તેમને માટે જે જે જોઈએ તે સત્વર મોકલાવવા લાગ્યો.

લોકો વાતો કરવા લાગ્યા કે ‘અહા ! ગોવિંદરાયનું શું જળ્ખર ઓળખાણુ ! આવો વૈભવ અને આવી આબરૂ તો કોઈ દિવાનની દીઠી નથી. નાતનાં આવ્યાં પછી વાંધો શો છે ? એમનામાં તો એમ ચાલ્યું જાય. આટલો વૈભવ અને આટલાં માણસ નોંતરે આવે એ તે શું ઓછું કહેવાય ?’ આ પ્રમાણે ધ્યાનમાં આવે તેમ લોક વાતો કરવા લાગ્યા. ગોવિંદરાય અને દસોદી ભાટ જ માત્ર નોંતરે આવેલાંની તહેનાતમાં રહ્યા. ધરનાંએ કે લોકે કગાર પછુ જાણ્યું નહિ. આવેલાં માણસોનાં ભોજન પાણી સુવું અને

એસવું ક્યાં થાય છે તેની પણ કોઇને ખબર પડી નહિ. વિવાહધેલા શામળિયાને એક ધડી જુગ જેવી થઇ પડવા માંડી અને ગોવિંદરાયને પણ હવે તેમ જ થવા લાગ્યું.

પ્રકરણ ૯ મું.

પાપનું ફલ.

શાખ વદિ આઠમનાં વહાણાં વહાયાં અને જ્યારે દિશાઓમાં કિરણ પ્રસારતો સૂર્યનારાયણ ઉગ્યો ત્યારે ભયંકર ઓથારના ભયમાંથી ધડરનો શામળિયો સોડ પણ ઝખડીને જંગી ઉઠ્યો. તે પલંગમાં બેઠો થયો તથા બાવરો બની આમ તેમ જોવા લાગ્યો. આંખો ઉપર હાથ દઇ તે ઉઘાડી અને વળી મીચી જોઇ. પછી મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે “અરે ! આ તે હું ઉંઘું છું કે જાગું છું ! હું શો, એ રાક્ષસ શો, એ ભયંકર ગુફા શી, અને ત્યાં હું શી રીતે જઈ ચઢ્યો ? ત્યાં વળી એક અપ્સરા આવી વિકરાળ કાળ નજરે પડ્યો અને કોઈ ચંડાળકન્યા મેંને લઇ આકાશમાં ઉડી ગઈ. એક ભયંકર નગર જોવામાં આવ્યું. જમના દૂતોએ મને જાણ્યો અને તપાવેલો લોખંડનો સ્તંભ દેખાડ્યો, ત્યાંથી કડકડતા તેલમાં નાંખી દીધો, એ બધું શું ? આંખને સારી પેઠે ચોળી ફરી ઉઘાડી, ભિંત સામું, પલંગ સામું અને બારી સામું જોયું ને મનમાં બોલ્યો કે “એજ ઓરડો, એજ પલંગ અને બધું એનું એજ. ત્યારે આ શું ? આંગળી કરડી જોતાં તેને ખાતરી થઇ કે “ના ના, હું જાગું છું.” પછી વળી તેણે પલંગમાંથી પગ હેઠે મૂક્યો. પગ નીચે મૂકતાં જ નીચે પડેલી કઠારથી અંગુઠો કપાયો. અંગુઠો કપાતાં અને સેવકો બારણું ઉઘાડી અંદર આવતાં જ સ્વપ્નથી ભયભીત થયેલું શામળિયાનું મન ઠેકાણે આવ્યું. સેવકે દુશ્સલો ફાડી પાટો બાંધ્યો. દાતણ ભઈ

ખારીએ જતાં ચંડાળ કન્યાનું મુખ જોવાયું તેથી તે વહેમાયો, પણ દાતણ પાણી કરી નહાઈ ધોઈને મિત્રમંડળમાં જતાં તે અધું ભૂલી ગયો. રૂપાળીને પરણવાનો ઉત્સાહ પાછો તેના મનમાં ઉભરાયો અને રાજમહેલમાં સેવકાએ સગાંએ અને ખવાસોએ ગૃહશાંતિની તૈયારીઓ કરી.

ધડર નગર આજ ગામના પરગામના અને ચુંવાળના ઠાકરડાઓથી ભરાઈ ગયું હતું. ઉંચી વર્ણુની વહેવાણી થવાને બીલડીઓ એકપગે થઈ રહી હતી. જ્યાં ત્યાં દરબારગઢમાં ખવાસ ખવાસણ અને હજીમોની હેંસાતુંમી જોવામાં આવતી હતી. સવારના પહોરમાં જ રસ્તાઓ ઉપર પાણી છંટાઈ ગયાં હતાં. કામદાર લોક અથવા ચકલેચકલે દાડખાનાંની અને દીવાળતીની ગોઠવણ કરવામાં રોકાઈ ગયા હતા. ગોવિંદરાયના ધરથી તે દરબારગઢ સુધી દીવાઓ મૂકવા વારતે પાટિયાંની કિનાર બાંધવામાં આવી હતી. રસ્તામાં તડકો ન પડે તે માટે ધણુ ખરે ઠેકાણુ ઉંચે ઉંચે ચંદરવા બાંધી દીધા હતા. મહોલ્લે મહોલ્લે આસોપાલવનાં તોરણુ બાંધ્યાં હતાં. મંદિર ખેડકો અને ચોરાઓમાં રાજને ખરચે શોભતી ધામધુમો થઈ રહી હતી. દરબારગઢના મોટા વિશાળ આંગણમાં રંગોળીઓ પુરાઈ હતી. સરકારી નોકરોને ઘેર આગલે બારસાએ સોનેરી પાનાં ચોદાયાં હતાં. લોક પોતાને ઘેર વિવાહ હોય તેમ આનંદમાં મહાલતા હતા. બ્રાહ્મણ ભાટ ભવૈયા અને માગણુ લોક દરબારમાંથી રાજમહેલમાં અને રાજમહેલમાંથી ગોવિંદરાયને ત્યાં હેરાફેરા કરી રહ્યા હતા. આખું ગામ એટલે નાનાથી મોટા લગી સૌ કોઈ રાજના વિવાહની આ ધામધુમમાં ઘેલુ થઈ રહ્યું હતું.

આણી તરફ ગોવિંદરાયના ઘરમાં કંઈ ઓર જ ઉત્સાહ જણાતો હતો. પ્રધાનના ઘરના આંગણમાં ઉંચો લાંબો અને પહોળો એક બહુ મોટો મંડપ રચાઈ તે ઉપર ચિત્રવિચિત્ર ચંદરવા બંધાયા મંડપની આસપાસ કનાતો બાંધી લઈ ચારે પાસથી તેના બંધ મજબુત કરવામાં આવ્યા હતા. માંડવામાં ઠામઠામ ઉત્તમ ચિત્રો અને નાના પ્રકારનાં આસનો સિંહાસનો અને મખમલના ગાદીતકિયા નાંખી દીધેલા હતા. માંડવાની ચારે તરફ ફરતાં તોરણુ બાંધ્યાં હતાં. અંદર ચિનાઈ બિલોરનાં ઝુમ્મર પાણુ ટાંગી દીધાં હતાં. આ સિવાય બીજી પણ ધણીક ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી.

સર્વ કોઈનાં મન વિવાહની પહેરવા આઢવા અને એસવા ઉઠવાની હેંસીલી તળવીજમાં તક્ષીન થઈ ગયાં હતાં. ગોવિંદરાય કંઈ જુદા જ વિચારમાં હતા. તે પોતાથી ન બને એવા રાજસી ખાણાની તળવીજમાં હતા. પહેલેથી હુકમ આપ્યા પ્રમાણે ચુંવાળના કલાલો જુની મહુડીઓનાં મહુડાંના ફૂલદારની માણા લાવ્યા હતા. જન જમાડવાને ગોવિંદરાયે ભોજનની તૈયારી કરાવરાવી. ભાટે તેઓને કહ્યું કે ‘ જુઓ ભાઈ! અમારાથી આમાં વચમાં પડાશે નહિ માટે અહિં કંઈ ખોડખાપણુ કે અપજશ આવશે તો તે તમારે શિર છે. જનમાંથી જશ મળશે તો તમને ધનામ મળશે, માટે તમે તમારે જેમ બને તેમ રાજને યોગ્ય ગોઠવણુ ને સોઈ કરજો. ’

ભીલ રાજને માટે રાજસી ખાણાની ગોઠવણુ કર્યા પછી પ્રધાન અને દસોદી ભાટ નોંતરે આવેલી વહેવાણાની સરભરામાં ગુંથાયા. થોડા વાસ્તે શું કરવાને પાછું પડવું. આટલું તેમ તેટલું, એમ કરી ઢોલી બ્રાહ્મણુ ભાટ અને માળી વગેરેને પણ છુટે હાથે પૈસા આપી જેમ બને તેમ સારી ધામધુમ કરવાના હુકમ આપ્યા. રાજમહેલમાં બપોર થતાં ગૃહશાંતિની ભુંગળો વાગી. ભીલ ગોરોની અશુદ્ધ વાણીના આશીર્વાદ દેવાયા અને આકાશમાં પડ્યા પડે એવા મોટા તીણા ને લાંબા રાજે ભીલડીઓ ગીતો ગાવા લાગી. શામળિયાને પીઠી ચોળી પણુ તે જરા કાળી પડી ગઈ. પીઠી ચોળી ગોત્રજ આગળ લઈ જઈ પૂજન કરાવી પગે લગાડતાં ઘીના દીવાએ વરરાજનું મોળિયું ઝડપ્યું, તે જોઈ ગોર કંઈ બોલ્યો નહિ પણુ ખણુસાયો. ધીરે ધીરે અપશકુન થતાં થતાં બધી વૈવાહિક ક્રિયા થઈ. સાંજ પડતાં વર ઉધલાવાની વેળા થઈ. સોનેરી સાજ અને પગે બાંધેલી ધુધરીઓવાળી સોરડી ઘોડીઓએ હણુહણાટ કરી મૂક્યો, વાજાં વાગવા લાગ્યાં, શેઠ સાહુકાર અને કામદાર લોક નાના પ્રકારનાં વસ્ત્રાલંકાર પહેરી તેનાપર હીરા મોતીના દાગીના પટકાવી હાથમાં ફૂલછડીઓ લઈ સાજનમાં ભેગા થયા. માળણુ મોંડ લાવી અને શામળિયાની કાકીએ તે માથે મૂકી રામણુ દીવો લીધો. ડંકા નિશાન આગળ થયાં અને પાછળ સુખપાલો ગાડીઓ ચાલવા માંડી. તેની પાછળ જિલ્લાના ઘોડા તેની પાછળ સાજન અને સાજનની પછવાડે વરરાજનો ઘોડો ચાલ્યો. વરની પછવાડે ભીલજીઓ મંગળ ગીત

આતી ચાલવા લાગી. કાનના ઢોળ ફાડી નાંખે એવી જંગળો ફૂટવા માંડી. માટી ધામધુમવાળો વરઘોડો ગોવિંદરાયને આંગણે જઈ ઉતર્યો. વરઘોડેથી ઉતરી મંડપમાં પેસતાં છિંક થઈ. આ છિંક હોહામાં અજાણમાં જાત પણ બાંડ લોક ‘ ખમા ખમા ’ કરી બોલી ઉઠ્યા તેથી રાજા લગાર ઉભો રહ્યો અને લોકે જાણ્યું. દાસીઓએ આવારણું લીધાં તેથી પણ સૌએ જાણ્યું કે છિંક થઈ અને વરરાજા મંડપમાં બેઠા. વરઘોડો ઉતર્યો નાળિયેર વહેંચાયાં અને લોક ભોજનવેળા થવાથી વેરાવા લાગ્યાં. બીજી તરફ એક મોટા વિશાળ વંદામાં ભીક્ષુમંડળ પણ રાજસી ભોજન કરવાને ગયું. પ્રધાને આ બધી ધામધુમની સાથે એવો સરસ ખેત કર્યો હતો કે, જે કોઈથી સમજાયો ન હતો અને તેમાં બધી કાબેલિયતનોને મુસદ્દીપણનો ઉપયોગ થનાર હતો.

ફૂલદાઝની માણોનાં મેં ઉધડ્યાં, શામળિયાના સોળતીઓમાં દાઝના પ્યાલા ફરવા લાગ્યા. ધનામની આશાએ સરભરા કરનારાઓએ આગ્રહ કરી કરીને જનૈયાઓને ફૂલદાઝ પાચો. રાજસી ભોજન ભરેલાં તાંસળાં ફરવા માંડ્યાં. રંગતાનમાં ચઢેલા શામળિયાના સાથીઓએ ભાવતાં ભોજન લેવા માંડ્યાં. ભોજન ઉપર દાઝના પ્યાલા ફરીથી ફરવા માંડ્યા. પ્યાલા ઉપર પ્યાલા પીતાં જનૈયા ધીરે ધીરે કેફથી મત્ત થવા લાગ્યા. દીવા થઈ ગયા હતા, દીપમાળો જળહળાટ બળી રહી હતી અને ઢોલી હજમ વગેરે વસવાયાં જન જમી રહ્યાની વાટ જોતાં હતાં. શેઠ સાહુકાર અને દરબારી ચાકર નોકર જમી પરવારી લુગડાંલત્તાં પહેરી મંડપમાં આવવાની તૈયારી કરતા હતા. આમ સૌ કોઈ નાના પ્રકારના વ્યાપારમાં પડી ગયા હતા ત્યારે દસોદી ભાટ જમવા બેઠેલી જનની નાડ જોતો એક કોરે ઉભો રહ્યો હતો. ભીલ્લ લોક દાઝના ઘેનમાં ચકચૂર થયા કે તરત દસોદીએ આંખને અણસારે વંદાનાં બારણાં બંધ કરાવ્યાં. ઘરમાં જઈ તે ગોવિંદરાયને મળ્યો. કોઈ પણ જાતની ગફલત થવા પામે નહિ તે માટે આગળથી પાકો બંદોબસ્ત રાખેલો હતો. ભાટ અંદર ગયો, ચોકમાં દીવા બળતા હતા તે બંધ કરાવરાવ્યા અને ઐરાને કુંઈક બહાને આધાંપાછાં કરી દીધાં. દસોદી ને ગોવિંદરાય એકાંતમાં મળ્યા વિચાર કર્યો અને વંદામાં પડતી ઓરડાના કરાની બારીઓ ઉધડાવી નાંખી. ‘ હવે શો હુકમ છે દસોદી ! ’ એમ સોનિંગ રાઠોડે જાતે પૂછ્યું

એટલે દસોદીએ ઉત્તર આપ્યો કે ‘ કારભારીએ કરવાનું હતું તે કર્યું, હવે તો તમે કહેતા હતા કે ‘ અમારું જીવે તો તરવાર ’ તે મજેથી અજમાવે આપા. ’ દસોદીના મુખમાંથી આવ્યે નીકળતાં જ શામળિયાની વહેવાણી થઈ આવેલા સોમેત્રાના રાઠોડ રજપૂતો હાથમાં તરતની ઉતારેલી તરવારો લઈ બારીમાંથી વંદામાં ફૂદી પડ્યા. બકરાંના ટોળા ઉપર વાધ તૂટી પડે તેમ નોંતરે આવેલી વહેવાણીના રૂપે રહેલા ભૂખ્યા વાધ જેવા જ મેવાડી રજપૂતો રંગતાનમાં ગુલતાન થયેલા બીલો ઉપર તૂટી પડ્યા. “ હાંહાં દગો છે ” એમ કહેતા કહેતામાં તો શૂરવીર રાઠોડ વંશના રજપૂતોએ બસે અટીસે માણસને વંદામાં જ વધેરી નાંખ્યા. તરવારો ઝપોઝપ ફરવા લાગી અને જેમ પાકેલાં આરિયાં કપાઈ જાય તેમ બીલ લોકનાં માથાં કપાઈ ગયાં. હોકારો થયો અને ભયને લીધે મઘનું ઘેન ઉતરી જતાં જમના દ્વંત જેવા એક બીલે લાત મારી વંદાનું આરણું ઉતારી નાંખ્યું. ચારસેં બીલો-માંથી માત્ર સો પોણાસો શામળિયાને લઈ બહાર નીકળવા પામ્યા, પણ ‘ હાં ! આરે આવેલું વહાણુ બૂડે નહિ ’ એમ દસોદી ભાટના મુખમાંથી ઉત્તેજક વચન નીકળતાં જ ડુંગરાયેલા રજપૂતોને લઈ સોનિંગ રાઠોડ તેમની પુંઠે પડ્યા. મેદાન જેવા માર્ગમાં નાસતાં નાસતાં બીલ લોકો પડતા ગયા અને શૂરવીર રાઠોડ રજપૂતોને તરવાર ચલાવવાનું ફાવ્યું. લોકો નાસભાગ કરવા લગ્યા અને મંડપ બહાર ઉભાં રાખેલાં બળદ ઘોડા અને હાથી વગેરે વાહનપશુઓ ભડકવાથી દીપમાળો રમણભમણ થઈ ગઈ. કુતરાંની સુસવાડે અને શૂરવીરોના હોકારે ગામમાં રમખાણ મચી રહ્યું. લોકોએ ભડાભડ આરણું વાસી દીધાં. ગામમાં ભડાભૂટ અને અંધારું થઈ જતાં પારકા અને પોતાના સૌ કપાઈ જવા લાગ્યા. જ્યાં જ્યાં સખત મારામારી ચાલી. બીલ લોકોએ શામળિયાને દરઆરમાં ધાત્રી દેવાને રજપૂતોની સામે સખત ટક્કર લીધી પરંતુ સોનિંગ રાઠોડ પાંચ રજપૂતોને લઈ આગળ દોડ્યા હતા તેમણે મહેલનાં પગથિયાં ચઢતાં ચઢતાં તેને ધાયેલ કર્યો. ધા થતાં જ તેનું ઘેન ને અભિમાન ઉતરી ગયું. ધાયેલો ધાયેલો તે ઉભો થયો અને અનામિકા કરડી સોનિંગ રાઠોડના કપાળમાં રાજતિલક કર્યું. તિલક કરતાં કરતાં તે બેહોશ થઈ પૃથિવી ઉપર પડી ગયો, પસ્તાયો અને છેલ્લા બોલ એ બોલ્યો કે “ રાઠોડ.

રજપૂત ! તને ધન્ય છે ! પણ મરતી વેળાનું માંડું એક વચન રાખ. ”
 સોનિંગ રાઠોડે વચન રાખવાને કોણ આપ્યો એટલે શામળિયો બોલ્યો કે
 “ મારા વંશના માણસો તમારા ગાદીએ બેસતા રાજને સર્વદા રાજતિલક
 કરે અને તપો શામળિયા સોડનું રાજ્ય એમ કહી ગાદી ઉપર બેસે. ”
 સોનિંગ રાઠોડે મરતી વખતે તેને આ વચન આપ્યું. પોતાના કૃત્યને લીધે
 પશ્ચાત્તાપ કરતો તે પછી મરણને શરણ થયો. બીલની સત્તાનો અંત
 આવ્યો અને ઇલિદુર્ગની ગાદી પાછી રજપૂત અને તે પણ જયચંદ્ર રાઠોડના
 પ્રતાપી પ્રપૌત્ર સોનિંગ રાઠોડને હાથ આવી.

ખીજી વાર ઇલિદુર્ગનો ઉદ્ધાર થયો. બીલ રાજનું નામ ઉઠી ગયું.
 રાઠોડ રજપૂતોએ પોતાની ગાદી સોમેત્રામાંથી ઉપાડી ઇડરમાં આણી અને
 વૃદ્ધ કારભારીએ પોતાની રાજ્ય વ્યવહાર કુશળતાએ ઇડરવાડને સારી
 સ્થિતિએ આણ્યો. ઓચિંતા બનાવથી હુમ્મટી ગયેલી રૈયતને જીલમની
 જડ કાઢી નાંખીને શાંત કરી તથા બીલ લોક ઉપર વિશેષ જાપતો બેસાડ્યો.
 ફેટલાક મહીના સુધી સંસ્થાનના કોઈ કોઈ ભાગમાં બીલ લોકોએ તોફાનો
 કર્યાં પણ ગોવિંદરાયે ધીરે ધીરે તેઓને ચપટ બેસાડી દીધા. પછી સોનિંગ
 રાઠોડ તુલા કરાવી સારા મુહૂર્તે ઇડરની ગાદીએ બેઠા. ધીરજરાયને પ્રધાન-
 વટાની પાઘડી બંધાવી. માથે ચોમાસું આવી પહોંચ્યું અને વરસાદ વહેલો
 થવાથી રૈયત કામે વળગી ગઈ. ચોમાસાએ રાજ્યવ્યવસ્થાને સ્થિર પાડ-
 વામાં મદદ કરી, નહિ તો કદાપિ આગળ પાછળના બીલ સરદારો તરત
 એકદમ જંપી જાત નહિ. ગોવિંદરાયે પણ પાટણ જવું થોડા મહીનાને માટે
 માંડી વાળ્યું અને ધીરજરાયને રાજ્યકાજમાં રસ્તે પાડવા રહ્યા. ચોમાસામાં
 ગોવિંદરાયે શોધ કરી નાતમાં રૂપાળીના વિવાહનું ચોખડું બેસાડ્યું. શરદ
 ઋતુ આવી ત્યારે પોતાના નાના દીકરાને પાટણ મોકલી ત્યાંના પ્રધાનના
 મોટા ભાઈ સંતોકરાય દેસાઈને ત્યાં ચાંલો કરાવરાવ્યો. ઉધડતે લગનગાળે
 લગન લેવરાવ્યાં, કારણ કે રૂપાળી ક્યારનીએ વયે આવી ગઈ હતી.

સોનિંગરાય રાઠોડે કન્યાદાન દેવાની ઇચ્છા જણાવી તેની ગોવિંદ-
 રાયે હા કહી. હવે રૂપાળીના ખરેખરાં લગનની સામગ્રી થવા માંડી.
 રાજદરબારથી પ્રધાનની દીકરીના વિવાહ થવાના હોવાથી મોટી ધામધુમ

થઈ. સાલ સારી પાકેલી હોવાથી લોકલે આનંદમાં તરી રહ્યા હતા. દેશમાં સર્વત્ર સલાહશાંતિ હતી. ઇંડર તથા પાટણના રાજને એક ખીજની મદદમાં રહી મુસલમાનોથી પોતાના દેશનું રક્ષણ કરવાનું હોવાથી બેસતી હતી. સોનિંગ રાઠોડ હોંસી અને કૃતજ હતો. તેણે ગોવિંદરાયની દીકરીનાં મોટી ધામધુમથી લગન કર્યાં. પાટણથી સંતોકરાય દેસાઈ મોટી જન લઈને દીકરો પરણાવવા ઇંડર આવ્યા. પાંચ ગાઉ સુધી જનને લેવા માટે ગોવિંદરાયનો પુત્ર વીરપ્રસાદ હાથી ઘોડા રથ અને ખીજ દરબારી અધિકારીઓ લઈ સામે ગયો. પાટણનો દિવાન પોતાના ભત્રિજાને પરણાવવા ઇંડર આવ્યો હતો તેને પણ રાજના ગોવિંદરાય ઉપરના ભાવની ધૃખ્યાં થઈ. જન આવી મોટી વાડીએ ઉતરી. ધીરજરાય દિવાનનાં વહુ શ્રીમતી વિજયાલક્ષ્મી વહેવાણુ થઈ સામે ગયાં અને કારભારણુ કારભારણુ મળી, વહેવાઈએ વહેવાઈ ભેટ્યા તથા જનને મોટા ઠાઠમાઈથી ગામમાં આણી રાજમહેલમાં ઉતારે આપ્યો. સોનિંગ રાઠોડે ગોવિંદરાયની દીકરીનું કન્યાદાન દઈએ ગામ દાનમાં આપ્યાં. આઠ દિવસ સુધી ઇંડરમાં મોટી ધામધુમ થઈ રહી અને નવમે દિવસે જનવળાવે થયો ત્યારે નળુંદને વળાવતાં ઇંડરની કારભારણુ સૌ સાંભળતાં મોટી ઉકમાઈથી ગાયું કે:—

અમે ઇંડરિયો ગઠ જીત્યાં રે, આનંદ ભલા !

અમે રૂપાળીબા પરણાવીને જીત્યાં રે, આનંદ ભલા !*

રાજની તથા પ્રધાનની લોકમાં ખીજને રાજ્યોમાં અને દેશ પરદેશમાં વાહવાહ થઈ રહી. સંતોકરાય દેસાઈ દીકરો પરણાવી પાટણ ગયા અને થોડા વખત પછી ગોવિંદરાયે પણ ઇંડરમાંથી ઉઠાંતરી કરી. ધીરજરાય પ્રધાનવટે વળગ્યા અને માલ મીલકત આદિ આખું ઘર ઉપાડી ગોવિંદરાય પાટણમાં જઈ નિવૃત્તિમાં વૃદ્ધાવસ્થાનો કાળ નિર્જમન કરવા રહ્યા. પ્રાચીન કાળની આશ્રમ પરંપરાનું વાનપ્રસ્થાશ્રમનું દેશકાળને યોગ્ય

* આ ગીત હજી પણ આપણા લોકમાં ગવાય છે અને શ્રુતિપરંપરા આજ સુધી તે એવાને એવાજ રૂપમાં પેઢીઓગત ચાલ્યું આવ્યું છે. આજ પ્રસંગે તે બનેલું હશે એમ કહેવાને જો કે કરીએ એતિહાસિક વિશ્વસનીય આધાર નથી તો પણ તે પ્રસંગે બન્યું હશે, એમ કહી શકાય.

પોતાને ઘેર-કુટુંબમાં નિવૃત્ત થઈ રહેવું, એ જ સ્વરૂપ આ કાળે બંધાઈ ગયું હતું. દ્વિજ વર્ણના ગૃહસ્થો-ગૃહસ્થસ્તુ યદા પશ્યેદ્ વલી-પલિતમાત્મનઃ અપત્યસ્યૈવ ચાપત્યં તદારણ્યં સમાશ્રયેત્ એવા મનુ ભગવાનના આદેશનું પોતાને ઘેર આવી કુટુંબમાં રહીને જ અનુવર્તન કરવામાં પોતાના ઇતિકર્તવ્યની પરિસમાપ્તિ સમજતા હતા અને એજ અરે-અરે ધર્મશાસ્ત્રોનો દ્વિજવર્ણને ઉપદેશ છે કે—

અર્ધાત્ય વિધિવદ્વેદાન્ પુત્રાંશ્ચોત્પાદ્ય ધર્મતઃ ।

इष्टा च शक्तितो यज्ञैर्मनो मोक्षे निवेशयेत् ॥

સરદારખા.

પ્રકરણ ૧ લું.

ક્રમ સંવતનું તેરમું સૈકું ઉતરતું હતું તે વખતે ગુજરાતની રાજધાની અણહિલપુર પાટણની ઇશાન કોણમાં આશરે વીસેક ગાઉ ઉપર રાણીપુર નામનું એક નાનું સંસ્થાન હતું. રાજધાની રાણીપુરની આસપાસ ચુનાગચ્છીનો એક કોટ હતો પણ ધણાં વર્ષ થઈ જવાથી આ વખતે તે જીર્ણ થઈ ગયો હતો. કોટને ચાર દરવાજા ને બે બારીઓ હતી. ગામ વચ્ચે એક નાનું બજાર હતું અને તેમાં વાણિયાવાડુ અને બીજા થોડાક વેપારી-ઓની દુકાનો હતી. બજારની ઉત્તર દિશાએ એક મોટું ચોગાન હતું તેમાં રાજનો મહેલ હતો અને તેના મેં આગળ એક સુંદર બગીચો હતો. ગામની આસપાસ આંબા મહુડા અને લિંબડા વગેરે ઝાડોની ઘટાઓ હતી. નાનાં નાનાં તળાવડાંથી તથા ભાગોળે વહેતી નદીથી રાણીપુરની આસપાસના પ્રદેશો પણ ધણા જ રળિયામણા હતા. વેપાર પણ ગામના પ્રમાણમાં ઠીક ચાલતો હતો. દેશ પરદેશનો માલ ત્યાં આવતો અને અનાજ વગેરે માલ

ત્યાંથી પરદેશ જતો હતો. મુસલમાની રાજ્યનો અમલ બધે ચાલતો હોવાથી પ્રજાને માથે કરનો બોલે ધણા ભારે હતો છતાં ત્યાંના રાજાની રહેમને લીધે લોકોમાં એટલો બધો અસંતોષ ન હતો. તેઓ ઉઘમી ખંતીલા તથા રાજ્યબંધા હતા. વાણિયા બ્રાહ્મણોની વસ્તી કરતાં ગામમાં રજપૂતોની વસ્તી વધારે હતી, તથા તેઓમાં સાદો સંપ હોવાથી આખા સંસ્થાનમાં સલાહ શાન્તિ જણાતી. મુસલમાનોના વેડવરા સિવાય વસવાયા લોકને પણ ખીજ કોઈ રીતનું દુઃખ ન હતું. મધ્યમ વર્ગના ખેડુત આદિ લોકો પણ સામાન્ય રીતે સંતુષ્ટ અને સુખી હતા.

રાણીપુરની આવી સ્થિતિ હતી તે વખતે ગુજરાતમાં સઘળે પાદ-શાહી અમલ ચાલતો હતો. કોઈ કોઈ નાનાં સંસ્થાનો દેશી રાજાઓના હાથમાં હતાં. રજપૂતનું ખીજ છેક નાશ પામ્યું ન હતું. આ સંસ્થાનમાં કલ્યાણ વંશનો ખેમરાજ નામે રાજા આ કાળે રાજ્ય કરતો હતો. પાટણમાં દિલ્હીના પાદશાહના સુબાઓ આવી અમલ ચલાવતા અને ગુજરાતના કેટલાક રાજાઓ તેને ખંડણી ભરતા. રહેમતખાન નામનો દિલ્હીના પાદશાહનો દૂરનો સાળો આ વખતે પાટણનો સુબો હતો. પાદશાહનો સગો હોવાથી તે પોતાની ઇચ્છામાં આવે તેમ વર્તી લોક ઉપર પોતાનો દાબ ખેસારતો. હિંદુઓનો તે કટ્ટો દુશ્મન હતો તોપણ બહારથી ‘પોતે સર્વને સરખા ગણે છે’ એમ દેખાડતો હતો. મુસલમાન રાજાઓના સામાન્ય દુર્ગુણો ઉપરાંત પરસ્ત્રી લંપટતાનો રહેમતખાનમાં સૌથી મોટામાં મોટો દોષ હતો અને પ્રજા પણ જીલમ કરતાં તેના એ મોટા દોષથી બહુજ કંટાળી ગઈ હતી. સુબાઓ વર્ષોવર્ષ દેશમાં મુલકગીરીએ નીકળતા, આ વર્ષે પણ રહેમતખાન મુલકગીરીએ નીકળ્યો હતો. આરાવલી પ્રદેશના કેટલાક રજપૂત રાજાઓએ ખંડણી આપી ન હતી તે વસુલ કરવાને એક મોટું સૈન્ય લઈ તે હાલ દેશમાં ફરતો હતો. હમણાં તે રાણીપુરના પાદરમાં આવીને પડેલો હતો અને ખેમરાજ પાસેથી ખંડણી લઈ ઉત્તર તરફ જવાનો તેનો ઇરાદો હતો.

સાંજ પડવા આવી હતી. શરદ ઋતુનો ચંદ્રમા ધીરે ધીરે તેજસ્વી થતો હતો. ગામ બહાર વાડો ઉપર કુકરપાડાનાં પીળાં પુષ્કળ ફૂલ ખીલી રહ્યાં

ભત્રિજને કેડે લઈ તથા નાનાભાઈ ને આંગળીએ
વળગાડી એક રજપૂત રાજની કન્યા રાજઆગમાં
થઈ ને સામા મહેલમાં જતી હતી. —પૃષ્ઠ: ૫૭.

—કાપીરાઈટ.

હતાં. સંધ્યાનાં રાતાં વાદળથી દિશાઓ સિંદૂરિયા જણાતી હતી. સીમમાંથી પાછા ફરતા લોક ધસમસ્યા ગામ તરફ આવતા હતા. ચારે દિશાએથી ઉડી આવી પાદરનાં ઝાડ ઉપર ખેસતાં પક્ષીઓના કોલાહલથી વાડી વજ્રક ગાળ રહ્યાં હતાં. આ વખતે રાણીપુરના લોક રોજના કરતાં કંઈક વહેલા પરવારી ગામ બહાર જવાની તૈયારી કરતા હતા, કારણ કે ખેમરાજે સુઆને ખંડણી આપ્યા પછી એક દિવસ મહેમાનગીરી કરવાને રાખ્યો હતો. આજ તે અવસર હતો. સુઆની છાવણી આગળ નાના પ્રકારના ખેલ તમાસા થવાના હતા ને રાત પડતાં દારૂખાનું છૂટવાનું હતું. ગામના લોક છાવણી ભણી જતા હતા. ઘણા ખરા લોક છાવણીમાં જઈ પહોંચ્યા હતા અને જવલ્લે કોઈ રજ્યું ખજ્યું લુલું લંગડું ને ધરડું ગામમાં રહ્યું હતું. છાવણી આગળ લોક ભેળા થયા હતા. મૂળરાજ-ખેમરાજનો તિલકકુમાર અને ખીજા અધિકારી લોક તમાસાની તજનીજમાં પડ્યા હતા. જેમ જેમ વખત જતો ગયો તેમ તેમ તમાસગીર લોકમાં ભરતી થતી ગઈ અને રાણીપુરને ઉજડ કરી છાવણી આગળ જાણે નવું ગામ વસ્યું હોય એવો રંગ જમી ગયો હતો.

સુઆની છાવણીમાં આ રીતે ધામધુમ થઈ રહી હતી પરંતુ તે ' સુને મઠ જગણુ ' જેવી લાગતી હતી કારણ કે રહેમતખાન ખીજમદગારે સાથે શિકારે ગયેલો હજી ત્યાંથી પાછો ફર્યો ન હતો. ગામ બહાર જ્યારે લોક તરવરી જતું હતું ત્યારે ગામની શેરીઓ ખાવા ધાય તેવી છોક સુની લાગતી હતી. માત્ર ઘરડાં બુઢાં અને સ્ત્રીઓ સિવાય ગામમાં ખીજું કોઈ નજરે પડતું ન હતું. રસ્તાઓ મનુષ્ય સંચાર રહિત થતાં એકલાં પડેલાં કુતરાંજ લાંબા રાગ કાઠી રોતાં હતાં. પુરૂષ વર્ગ બહાર ગયેલો હોવાથી કોઈ કોઈ ઠેકાણે રજપૂતાણીઓનાં બારીઓમાંથી દર્શન થતાં હતાં. આ સુને ને એકાંત જેવે વખતે ભત્રિજાને કેડે લઈ તથા નાનાભાઈ ને આંગળીએ વળગાડી એક રજપૂત રાજાની કન્યા રાજબાગમાં ફરી ખુલા મેદાનમાં થઈને સામા મહેલમાં જતી હતી. આ રાજસી બાળાની વય આશરે સોળ વર્ષ જેટલી હતી. તે બહુ હંચી નહિ બહુ નીચી નહિ બહુ જાડી નહિ તેમ પાતળી પણ નહિ તેવી એટલે ખરેખરી શ્યામ સ્વરૂપ સ્ત્રી હતી. તેનાં

ગાત્ર ધાત્રીલાં માંસલ અને કુંકુની ગાર જેવાં લાલ સુરેખ ગોરાં હતાં. શરદ પુનમના ચંદ્ર જેવું ગોળમટોળ તેજસ્વી મુખ તેલતી ધાર જેવું નાજુક અણીદાર નાક અને કાન સુધી પહોંચતાં અણિયાળાં શ્યામ અને અત્યંત ચંદ્રાર તેનાં નેત્ર હતાં. તેની ભમરો ધનુષના આકારની અને પ્રારંભસ્થૂલ હતી. ભાગ્યશાળી મોટા કપાળમાં તેણે કુંકુમનો ચાંદલો કરેલો હતો. તે જાણે આખા વિશ્વનો વિજય કરનાર કામના ધનુષઉપર પંચખાણુમાંનો અરવિંદનો શર ચઢાવ્યો હોય એવો જણાતો હતો. તેના ચહેરાઉપર ચૌવનનો તનમનાટ ને આકર્ષક પ્રણય રાગ જણાતાં હતાં. હસતાં તેના ગાલમાં ખાડા પડી જતા. તેના ઝોઠ પરવાળાં જેવા લાલ અને અશોકનાં નવાં પદ્મવ જેવા સ્નિગ્ધ હતા. તે જ્યારે હસતી ત્યારે રાતા ઝોઠમાંથી મોતીની હાર જેવી દંતની પંક્તિઓ દેખાતી હતી. તેનો કંઠ પાતળો અને ખભેથી ઉતરતો ભાગ ઉપડતો તથા ભરાઉ હતો. તેની ચાલ હાથિ-ણીના જેવી મંદ અને લીલાયુક્ત હતી. તેના પગની પાનીઓ પોથીના રંગ જેવી લાલ સુરેખ હતી. તેનો ચોટલો નાગની ફેણ જેવો ઢળતો ને કાળો અને ઘુંટણ સુધી પહોંચતો હતો. આ વખતે અંબોડો ન વાળતાં ચોટલો હોળીને છુટો રાખેલો હતો. તેણે કાળું અંબર પહેરેલું હતું અને સંધ્યાના આછા આછા અજવાળાને લીધે શ્યામવસ્ત્રમાંથી તેનાં રૂપાળાં ગોરાં ને માંસલ ગાત્ર દેખાતાં હતાં. મનુષ્યના સંચાલ રહિત માર્ગમાં થઈતે જતી હતી તોપણ તેનાં અણિયાળાં ચંચલ નેત્ર ચારે તરફ ફરતાં હતાં. એક પગ ઉપાડી બીજે પગ મૂકતાં એક પગના ભારે તેનાં તળિયાંમાંથી જેમ રાતો રંગ નિચોવાતો હોય એમ લાગતું હતું. કોડે તેડેલા ભંત્રિજને તે વારંવાર વૃક્ષપર બેઠેલાં મેના, મોર અને પોપટ વગેરે દેખાડતી આંગળીએ વળગેલા નાનાભાઈને ભત્રિજનું હાસ્ય જોવાવતી અને ઝીણી ધુધરીઓ-વાળાં ઝાંઝરે રમઝુમ રમઝુમ કરતી રાજમહેલના બાગ આગળ થઈને જતી હતી.

બાગમાં ફરતાં એક ઘડી પણ નહિ થઈ હોય એટલામાં તો મોટા અરખી ઘોડાઉપર બેઠેલા બે તુર્ક સ્વારો આવતા દ્રશ્યે તેની નજરે પડ્યા. સ્વારોમાંનો એક શરીરે કદાવર અને ગોરો હતો. મુખ ભવ્ય અને મોટા

લિંબુ જેવી માંજરી તેની આંખો હતી. તેણે મુંછોને આંખળીને ઉંચી ચઢાવેલી હતી અને માથે મુસલમાની ઢબે કસબી ફેંટો બાંધ્યો હતો. તેના શરીર ઉપર રૂઆબદાર શિકારી પોષાક હતો. હાથમાં ભાલો અને બાંધે ઉંચી જાતની સોનેરી વેલબુટ્ટાવાળી નાની ઢાલ ભરવેલી હતી. તેની સાથે જે બીજો સ્વાર હતો તે પણ ઉમ્મરમાં તેના જેવડો જ હતો. તેના શરીરનો વર્ણ જરાક શ્યામ અને બાંધો લગાર પાતળો ને ઉંચો હતો. તેણે પણ શિકારી પોષાક પહેરી હાથમાં લાંબો ભાલો ઝાલેલો હતો. આ બીજો સ્વાર દમાકમાં અને દેખાવમાં જો કે પહેલાના જેવો હતો પરંતુ તેનું મુખ એટલું બધું ભવ્ય ન હતું અને તેના કપાળ ઉપર એટલું તેજ પણ જોનારને જાણાતું ન હતું. પહેલા સ્વારને જોતાં જ માણસને છાયા પડી જાય એવી તેની ભવ્ય આકૃતિ હતી. તેના કપાળ ઉપરની રેખાઓથી તથા તેજદાર આંખોથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવતું કે—તે અત્યંત ક્રૂર અને ધારેલું કામ પાર પાડે તેવો દુરાચારી હશે. આ બે તુર્કસ્વારોને જોઈ રજપૂત કન્યા શરમાઈ ગઈ. તે ઉતાવળી ઉતાવળી મહેલ તરફ ચાલી; પરંતુ ઉગમણિયા પવનની લહેરે તેના અંબરનો છોડા માથેથી ઉડી ગયો અને નાગની ફેણ જેવો ચોટલો હવામાં ફૂંકી રહ્યો. હાથ ઝાલી આંગળીએ પહેરેલી વિંડીને જોતો જોતો તેનો ભાઈ રમતો ચાલતો હતો તેથી આંગળી જોઈને છોડાવી રજપૂત કન્યાએ માથે ઝોટું પણ એટલામાં તો પેલા તુર્ક સ્વારો તેની પાસે થઈ હસતા હસતા ચાલ્યા ગયા. યવનોની નજરે પડ્યાથી તે મનમાં જરા પરતારી પણ શું કરે ? સંતાવાનો લાગ ન હતો તેથી એમ થયું. રાહુથી ઘેરાયેલા ચંદ્રની પેઠે તેનું મુખ કરમાઈ ગયું અને ‘ હું ક્યાં તુર્કડાઓની નજરે પડી ’ એમ વિમાસણ કરતી તે ઉતાવળી ઉતાવળી ભાઈ તથા ભત્રિજાને લઈ રાજમહેલમાં પેસી ગઈ.

આણી તરફ જાવણીમાં એકઠા થયેલા લોકોની આતુરતા વધવા લાગી. પ્રકટેલી દીપમાળના દીવા જળહળાટ બળવા લાગ્યા. દીવા જોઈ કીલકારીઓ કરતાં છોકરાંના તથા માંહોમાંહે વાતો કરતા લોકોના શબ્દથી જાવણીમાં સોરબકાર થઈ રહ્યો. દારૂખાનું જોવા આવેલા લોક નિરાશ થયા. કેટલાક મુખાને આવવાના માર્ગ તરફ એકી ટસે જતા ઉભા અને

કોઈ આવતું દેખાય એટલે ‘ એ સુખો આવ્યો ’ એવી ખૂમો પાડવા લાગ્યા તે સંભળતાં બેઠેલા લોકોનાં ટોળાં ઉભાં થતાં. આટલી બધી ધામધુમ કરી અને સુખો હજી આવ્યો નહિ તેથી મૂળરાજ અને તેના ભાયાતો નિરાશ થયા. છોકરાં અકળામ્મને રડવા લાગ્યા. વાજિંત્રો બંધ ગઈ ગયાં અને થોડીવાર પછી જો કોઈ જણાયું ન હોત તો સધળા લોક વેરાઈ ગયા હોત. પરંતુ એટલામાં દ્વરથી ઘોડાની તબડકી સંભળાઈ અને જોત જોતામાં સુખો છાવણીમાં આવી પહોંચ્યો. લોકો ઉભા થઈ ગયા. સલામતીના બહારોથી રાણીપુરની સીમ ગાળી રહી. આવા મોટા કળાહોળથી બડકેલા મયૂરોએ સામસામે કેટલીકવાર ટુહુકાર કરી મૂક્યો. વાજાં વાગી રહ્યાં અને નિરાશ થઈ ગયેલા લોક પાછા આતુરતાથી રમતગમતની મોજ જોવા લાગ્યા. તંબુમાં જઈ રાજસી પોષાક પહેરી રહેમતખાન સુખો બહાર આવ્યો. એક મોટા ચોગાનમાં દરબારી તંબુ નંખાવેલો હતો તેમાં મોટા સિંહાસન ઉપર ચઢીને બેઠો. મૂળરાજ પોતાના પિતા તથા ભાયાતો સાથે સુખાની જમણી બાજુએ બેઠો અને બીજી હારમાં સુખાના અમલદારો ને દરબારીઓ બેઠા.

હવે રમતગમતનો આરંભ થયો. બાજુગરોએ પ્રથમ વર્તુલના મધ્ય ભાગમાં આવી હાથચાલાકી દેખાડવા માંડી. વાદીઓએ સાપ નોળ અને બીજા ઝેરી પ્રાણીના ખેલ કરી બતાવ્યા. મદારી વગેરેએ અનુક્રમે આવી પોતપોતાની કળા બતાવી. ગામડાના વાદી અને બજાણિયા મદારી વગેરે ખેલાડીઓ પોતાની કળાઓ કરી બતાવી ગયા પછી મદાનગીના ખેલોની શરૂઆત થઈ. કુસ્તી કરનારાઓએ વચમાં આવી થોડીવાર મલકુસ્તી પટાવ્યાજી અને બીમસેની બળ બતાવ્યાં. તે પછી તીરકામડાંવાળાઓએ તીરથી અને બંદુકવાળાઓએ ગોળીઓથી નિશાન પાડવાના અદ્ભુત ખેલો કરી બતાવ્યા. તે પછી હાથી પાડ અને વાઘ વગેરે કૂર જંગલી પ્રાણીઓની સાઠમારી કરવાની ગોઠવણ થતાં લોકો થોડા આધાપાછા થઈ સલામત જગાએ જઈ બેઠા. દારુ પાછને મત કરેલા હાથી અને પાડાને પહેલાં કુંડે ઉતાર્યા અને બે બળવાન પટાબાજ રજપૂતો તેમને બીજવી એક બીજની સામે ઉશ્કેરી મેદાનમાં લાવ્યા. પાડો નાકથી પુકવાડો કરી હાથીને ગાયું મારવા ધસે અને હાથી શુંથી તેનો પગ પકડી ઉથલાવી નાંખે. વળી તે

એક બીજ સાથે લડવાનું મૂકી દઈ બીજવનારાઓ સામે ધસે અને ધાયેલ થાય. તેઓ હાથીની તળે થઇને આમતેમ તેને ગાભરો ને કાયર બનાવતા પ્રેક્ષકોની શાખાશી મેળવે. એમ કરતાં કરતાં એક માણસ ને પાડો સાઠ-મારીમાં માર્યા ગયા એટલે બીજે માણસ વાધ લઈ મેદાન પડ્યો. વાધને શુંડમાં ધાલી હાથીએ આકાશમાં ઉછાળી નાંખ્યો અને જોતજોતામાં લાંબા વખતથી પોતાને ચીંટવતા માણસને પણ લોકના કમકમાટીની ચીચિયારીઓ વચ્ચે ચીરી નાંખ્યો. હાથી પોતાના દાવની મગરૂરી લે એટલામાં વાધ એક જલંગ મારી તેના કુંભસ્થળ ઉપર ચઢી ગયો અને આંખો ફેાડી તેને આંધળો કર્યો. આંધળા હાથી અને વાધની ધમ્માચકડીએ જોનારાઓને ખૂબ ગમત આપી. વાધના નખથી ચિરાઈ ગયેલાં અંગવાળા હાથીને ચીરી નાંખી જમીન ઉપર પાડ્યો અને વાધનો રખેવાળ વાહવાહ કહેવરાવતો હરખથી મુજરો કરી કુંડાળામાંથી બહાર ગયો.

ભાટ ચારણોએ તે પછી વખાણનાં કવિતો ગાઈ સરપાવ લીધા. આ પ્રમાણે સધળા ખેલ થઈ રહ્યા પછી આતસખાણ છૂટવાની તૈયારી થઈ. મુદ્દાંજી હાથમાં બળતો કાકડો લઈ દારુખાના તરફ ચાલ્યા અને હજારો લોકની આંખો તે તરફ ખેંચાઈ. છોકરાં ખુશી થઈ હોકારા કરી દૂદવા લાગ્યાં. આગળ આવીને જોવાની લોકો હોંસાનુંસી કરવા લાગ્યા. જેમ હનુમાનજી લંકા સળગાવે તેમ મુદ્દાંજી હાથમાં કોહી લઈ મોટું દારુખાનું સળગાવ્યું. તેમાંથી લાલ લીલા અને પીળા અનેક પ્રકારના રંગ નીકળવા માંડ્યા. ફટાકાના ફટોફટ અવાજ થવા લાગ્યા. લોકોનો ગડબડાટ અંધ થઈ ગયો. અવાજથી ભડકેલા મયૂરોના ટુલુકારે ઝાડનાં શુંડમાં પ્રતિધ્વનિ પડ્યા. બધે ધુમાડાના ગોટેગોટ થઈ રહ્યા. આખી જાવણીમાં અજવાળું અજવાળું થઈ ગયું. ઝાડઉપર બેઠેલાં નાનાં નાનાં પક્ષીઓ અંજાઈ નીચે પડ્યાં. લોક ખુશી થયા, છોકરાં રાજ થઈ દૂદવા લાગ્યાં. સુખ્યાની પાયગાના ઘોડાઓ હણહણી રહ્યા. થોડીવાર થઈ એટલે વિજળીના ઝળુકાની પેઠ દારુખાનું સળગી રહ્યું અને અંધારું થતાં લોક અંજાઈ જવાથી આંધળાભિત થઈ ગયા. જોવાનું પુરું થયું એટલે સૌ વેરાવા માંડ્યું. સધળે સોરબકાર થવા લાગ્યો. જેમ પાળ તૂટતાં રોકી રાખેલો જળનો પ્રવાહ ઝપાટાબંધ વહેવા માંડે

તેમ લોકોનું પૂર રાણીપુર તરફ વળ્યું. જાવણીથી ગામના કાઠ સુધી લોકોની હારકતાર બંધાઈ રહી. પાધડીપને શહેર વસ્યું હોય તેવો દેખાવ થઈ રહ્યો. થોડીવાર થઈ એટલે જેમ નદીનું પૂર સાગરમાં સમાઈ જાય તેમ લોકોનું પૂર રાણીપુરમાં સમાઈ ગયું. માર્ગમાં અને જાવણીમાં જે લોકો હતા તે પણ ધીરે ધીરે ઝોછા થઈ ગયા. કેડે ખભે અને આંગળીએ છોકરાં લઈ આવતા લોકોથી ગામ વસ્તીવાળું થયું. પોતાનાં બાળકોને લેવાને આંગણામાં ધસી આવેલી ગૃહસ્થની સુંદરીઓના ટહુકાથી રાણીપુરની શેરીઓ કાચલોના ટહુકાથી ગાજી રહેલી વસંતઋતુની હરિયાળી કુંજે જેવી થઈ રહી.

સઘળા લોક વેરાઈ ગયા પછી વૃદ્ધ રાજા ખેમરાજ સુખાને મળ્યો. સુખાએ તેને ધણું માન આપ્યું અને પોતે ‘સંતુષ્ટ થયો છો’ એમ જણાવ્યું. રાત્રે નાચ ગાયન મિજલસ વગેરે થવાનું હતું તેથી મૂળરાજને ત્યાં રાખી રાજા પોતાના ભાયાતો સાથે શહેરમાં ગયો. આટલી બધી રમતગમત થઈ પરંતુ સુખાનું મન તેમાં લેશ માત્રે ચોટ્યું નહિ. તે સઘળું જોતો સૌ સાથે વાતચીત કરતો પરંતુ તેનું મન તો પેલી રજપૂત કન્યાના ચોટલામાં ચોટી રહેતું હતું. ક્ષણવાર તેનું ચિત્ત સ્વસ્થ રહેતું ને ક્ષણમાં વ્યગ્ર થતું. આ બધા ભાવો અંતરમાં એકીવારે ઉત્પન્ન થતા અને મનને ચક્રોળ ચઢાવી શાંત પડવા દેતા નહિ. ધડીમાં આંખે અંધારાં આવે અને ધડીકમાં સ્ફટિકની શિલાપર પડેલી સેવાળ જેવા ચોટલાવાળી રજપૂત કન્યા નજર આગળ આમતેમ તરી રહે. જેમ જેમ વખત જતો ગયો તેમ તેમ સુખાનો અનુરાગ વૃદ્ધિ પામતો ગયો. તેનું આજી અંખરમાંથી દેખાતું કંકની ગાર જેવું શરીર તેની મદકલ કલહંસના જેવી ચાલ અને તેનું ચંદ્ર જેવું મુખ, એ સઘળાં તેના અંતરમાં પ્રતિક્ષણ પ્રતિબિંબિત થતાં. ધડીમાં તેનું મન આનંદમાં અને ધડીમાં શોકસાગરમાં બૂડી જતું હતું. રજપૂત કન્યાના સ્વરૂપે તેને એવો થેલો બનાવ્યો હતો કે, હજીરના હજીરિયા અને નોકર માણસો પણ તેના મનની અસ્વસ્થતા જાણી જતા હતા.

મનોરથસૂષિતો તો પારજ રહ્યો ન હતો. મૂળે મિયાંબાઈ અને તે વળી ગુજરાત જેવા આબાદ દેશના હકિમ, એટલે કહેવુંજ શું ? રસ્તામાં

અધુરામાં પુરું ખીજમદગારે એ રજપૂત કન્યાનું ઓળખાણુ આપ્યું. ‘ મૂળ-રાજને ગાદીએ બેસાડ્યો. છે માટે તે આપણા દબાયેલો છે. ગમે તે પ્રકારે તેની પાસેથી આ કામ કાઢી લેવું એવો એને દૃઢ નિશ્ચય થયો. ખીજમદગારે મુખ્યત્વે કરી ઘણા પહોંચેલા અને ખાંખતી હોય છે. તે પ્રમાણુ આ સુખાને ખીજમદગાર પણ બડો ઉસ્તાદ હતો. તેના મનમાં એમ હતું કે ‘ સુખાને ચઢાવી આ કામ કરાવીએ તો એક તો આપણા ઉપર તેની મહેરબાની રહે અને ખીજનું એ કે એમાંથી આપણને પણ કંઈ ને કંઈ પ્રાપ્તિ થાય. ’ આટલા માટે તેણે સુખાને પાણી ચઢાવવામાં કંઈ બાકી રાખી નહિ. ‘ બળથી કામ કર્યાં કરતાં કળથી કામ કરવું ’ એ સહેલું છે એમ ધારી તેણે સુખાને યુક્તિ સુઝાડી. મૂળરાજ પોતે ચઢાઉ અને બુદ્ધિમાન છે માટે તેને રાતે અહિં રાખવો અને ખુબ મઘ પાઈ ગાંડો કરી જુગાર રમવા બેસાડવો. પછી એવી સરતે રમવું કે ‘ તમે હારો તો આખો ઉત્તર પ્રાંત આપવો અને એ હારે તો તેની બેન આપે. ’ આ યુક્તિ સુખાને પસંદ પડી. તેનો લાલ લેવાને આગ્રહ કરી સુખાએ મૂળરાજને જાવણીમાં રાખ્યો. ‘ રાતે ક્યારે એકલા પડીએ કે મૂદ મૂળરાજની પાસેથી તેની બેન આપવાની કબુલાત લઈએ. ’ તે સમયની સુખો અત્યંત આતુરતાથી વાટ જોતો હતો; પરંતુ પોતાના મનમાં શું ઘોળાયા કરે છે તે તે કાઢીને પણ જાણવા દેતો નહિ.

એમરાજના ગયા પછી સર્વ જમવા ઉઠ્યા. સુખાએ મૂળરાજને આગ્રહ કરી ખાણુપર બેલાવ્યો, તેણે તુર્ક લોકના ખાણુમાં ભાગ લીધો. સુખાને ખાવાનું લેશ પણ મન ન હતું છતાં મૂળરાજને સાથે બેસાડી જે ભાવ્યું તે થોડું ખાધું. ખાણુ પછી સઘળા પાછા તંબુમાં ગયા. નાયનારીઓ નાય કરવા આવી પરંતુ તેમનું કંઈ વળ્યું નહિ. સુખાનું મન ઠેકાણુ ન હતું. તેણે કંઈ બહાનું કાઢી તેમને રજા આપી. સુખાને કૃત્રિમ બગાસાં આવતાં ખીજ માણસો પણ પોતપોતાને ઠેકાણુ ગયા એટલે ખીજમદગાર મૂળરાજ અને સુખો ત્રણ જણ તંબુમાં એકલા રહ્યા. ફરી દારુની શીશીઓ મંગાવી તેમણે મઘપાન કર્યું. સુખાએ અને ખીજમદગારે મૂળરાજને બહુ આગ્રહ કરી દારુ પાચો. તે મૂર્ખ આનું કંઈ કારણુ સમજ્યો નહિ. ‘ અહો મારા

ઉપર કેવી મહેરબાની છે ' એમ પુલાઈ તેણે ધરાઈને ખૂબ દારૂ પીધો. ત્યાર પછી સધળા જુગાર રમવા બેઠા. પ્રથમ રમત ચાલી તેમાં એકવાર મૂળરાજ જીત્યો. ફરી રમ્યો તેમાં હાર્યો; પણ ' હાર્યો જુગારી બમણું રમે ' એ કહેવત પ્રમાણે તેણે ફરીને પાસા લીધા. તેને દારૂનું ઘેન ચઢેલું જોઈ સુખાએ કહ્યું કે ' આમ કર્યા કરતાં આપણે ભારે સરત કરી જુગાર રમીએ અને તેમાં જે જીતે તેની ખરી હોંશિયારી ગણાય. ' જો હું હારું તો આખો ઉતર પ્રાંત ભારે તમને આપવો અને તમે હારો તો તમારે તમારી બેન મને આપવી. ' આ સરત હૈયાના ફૂટેલા મૂળરાજે દારૂના ઘેનમાં કબુલ કરી. જુગાર શરૂ થયો. તેમાં કપટખાજ ચાલી. મૂળરાજ ઝોકાં ખાવા લાગ્યો અને દાવ ઉલટાસુલટા પડવા માંડ્યા. તેમાં સુખો જીત્યો અને તે હાર્યો. ધારેલું કામ પાર પડ્યું. સુખો અને ખીજમદગાર સુવા ગયા તે પછી દારૂથી ઘેંધટ થઈ ગયેલો મૂળરાજ પોતાની પાલખીમાં બેસી મોડી રાતે શહેરમાં આવ્યો.

તે આવ્યો તે વખતે મધ્યરાત્રી થઈ ગઈ હતી. દેવડી ઉપર પહેરેગીરો બેઠા બેઠા ઉંઘી ગયા હતા. માત્ર રાણી રૂપાંદે સ્વામીની વાટ જોતી લમણે હાથ દઈ અંતઃપુરની ખારીએ બેસી હતી. ખારણું ખડખડ્યાં અને લથડિયાં ખાતો ખાતો મૂળરાજ અંદર પેઠો. રાણીએ સામે જઈ આવકાર આપ્યો. તે પલંગમાં સુતો અને રાણી વા ઢોળવા લાગી. જરા શાંત થયા પછી રાણીએ ધીરે રહીને પૂછ્યું કે ' આજ આટલી બધી વાર સુખાની પાસે બેસી રહ્યા અને અમે તો સાંભર્યાંએ નહિ, એ શું ? હોય હવે તો રાજ થયા એટલે માન વધે. ' રાણીનાં વચન સાંભળી મનથી ગુનેગાર થયેલા મૂળરાજે તેને સારું લગાડી જાંવણીમાં વાર થયાનું કારણ કહી સંભળાવ્યું. અને જણ્યો થોડીવાર આનંદમાં બેઠાં. રાત્રી ગઈ તેમ તેમ દારૂની ડ્રેફ લગાર ચોઈ થઈ. તે જો કે રોજ મઘપાન કરતો હતો પરંતુ આજનું મઘ ઘણું જલદ હોવાથી વધારે ચઢ્યું હતું. ભાન ઠેકાણે આવતાં તેને પોતાના કર્મને પશ્ચાત્તાપ થયો. પાસાં ફેરવતાં પણ નિદ્રા આવી નહિ ત્યારે ' રાણીને આ વાત કહેવી કે ન કહેવી ' તેના સંકટપવિકટપ થતા લાગ્યા. આખરે એવા દરાવ ઉપર આવ્યો કે ' સવારમાં બધું જણાઈ જશે ત્યારે હવે છાનું રાખવું.

નહિ. પણ અરે! સવારમાં-અહિં રહીને માથાપને શું મોં બતાવવું ?' આ વિચાર કરી બીતે બીતે તેણે સણીને પોતાની મૂખાંધની વાત કહી. એ વાત સાંભળતાંજ રૂપાંદે ગરમ આગ જેવી થઈ ગઈ. પતિપરાયણ નિખાલસ રજપૂતાણી નહુંદને સુઆને દઈ આવ્યાની વાત સાંભળી વાઘણની માફક ફૂર ને બચંકર બમી ગઈ. તેણે મૂળરાજનો તિરસ્કાર કયો અને કહ્યું કે 'ધિકાર છે આચક્ષ! તને પરણી પિતૃકુળને મેં કલંક લગાડ્યું. તારામાં રજ-પૂતનો લેશ પણ વટ રહેલો નથી. જે હોય તો જેવું કામ એક નીચ માણસે પણ ન કરે તેવું કામ તું કરે ! તે' આપણનેજ નહિ પણ આખી રજપૂત જાતિને કલંક લગાડ્યું. આજ સુધી જે વંશમાં માખખેસણું પણ ન હતું તે કલ્યાણ વંશમાં તું એક અંગારો ઉઠ્યો. જા આજથી મારા મહેલમાં તારે પગ મૂકવો નહિ. મને બોલાવવી પણ નહિ. તારા જેવા બાચલાની સ્ત્રી થઈ રહેવું તેના કરતાં રંડપો બોગવવો સારો ! તેં સુઆને વચન આપ્યું એટલાથીજ તે કંઈ લહાણુ લઈ જવાનો નથી. આ તો વાઘણનાં બચ્ચાં ચોરવાનાં છે ! એમ ખાતરી રાખજે. રાણીપુરના રજપૂતો એવા શૂરા છે કે તેઓ 'જ્યાં સુધી તેમના રાઈ રાઈ જેટલા કકડા થઈ જશે ત્યાં સુધી તુર્કડાઓને નતિ આપશે નહિ.' રાણીથી તિરસ્કાર પામેલો મૂળરાજ અંખવાણા પડી જઈ ત્યાંથી નીકળ્યો અને રાણી રીસમાં ને રીસમાં ત્યાંથી મોટા મહેલમાં ગઈ.

પ્રકરણ ૨ જી.

રાણીપુરમાં જંગ.

હઠિયા રેમતખાન સુખપાસા મોકલે,
'કલાણી કુંવરી આણ્યાં કરને' હોજી.

ભાત થયું અને શેરીઓમાં લોકની અવરનવર થવા માંડી. ગામના પાદરે પ્રભાત સૂચવતા કુકડાના શબ્દ થવા માંડ્યા. વૃક્ષોપર પંખીઓનો કોલાહલ થવા માંડ્યો, ઘંટીઓના ધોર ધીમે ધીમે બંધ પડવા લાગ્યા, ધરોમાંથી વલોણના ધમકાર સંભળાતા બંધ થયાં, ખેડુત લોક ઉઠી ઉઠીને પોતપોતાને ધંધે વળગવા માંડ્યા. ગૌશાળાઓમાં દોહન સમય થવાથી બરાડતાં વાઝડાંના શબ્દ થવા લાગ્યા. છાશનાં માટ ભરી ભરીને ભરવાડણા ગામ બહાર જવા લાગી. વહેલી ઉઠેલી બ્રાહ્મણ વાણિયાની સ્ત્રીઓ માથે તાંખાનાં ખેદાં લઈ પનથટ ઉપર જવા લાગી. ગૃહસ્થ લોક રૂપાના લોટા લઈ ઓટલાઓ ઉપર ખેસી દાતણ પાણી કરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે પ્રભાતનો સમય થયો અને સૂર્યનારાયણનાં કૂટતાં કિરણોથી પૂર્વ દિશા અલંકૃત થઈ તે વખતે કુટલાએક તુર્ક સ્વારો લુંડા અને લુંડીઓ મિયાના, માફા, પાલખીઓ અને હેલા ન આવે એવા મજેના રથ વગેરે વાહનો લઈ રાણીપુરમાં આવી પહોંચ્યાં. સુરજ ઉગ્યા પહેલાં ગામમાં આવી ધાલમેલ થતી જોઈ લોકો આશ્ચર્ય પામ્યા. કોઈને કંઈ કારણ સમજાયું નહિ. કાનોકાન વાત ચાલી કે 'સુખાના સ્વારો અને લુંડા લુંડીઓ આટલાં પહેલાં ગામમાં આવ્યાં છે તેનું કારણ શું?' ચોરા આગળ લોકનાં ટોળાં એકઠાં થયાં અને આવેલાં માણસોને પૂછતાં ગામમાં ચેચેપેચે વાત ચાલી.

સરદારળા વહેલી ઉઠી રાજમહેલને ઝરુંખે ઉભી હતી તેને આ દેખાવ જોતાંજ દ્રાણ પડી. ઘરમાં પૂછ્યું પણ કોઈએ ખુલાસો કર્યો નહિ, કારણ કે રાતના બનાવથી સર્વે અનળ હતાં. સરદારળા ઉતાવળી ઉતાવળી તેની બોનઈ

પાસે ગઈ અને પૂછ્યું કે ‘આ સ્વારો અને સુખપાલો આપણા ધારણામાં આવીને ઉભાં છે એનું શું કારણ?’ સરદારખાનાં વચન સાંભળી તેના બાબી રૂપાંદેના હોંસકોંસ ઉડી ગયા. તેણે રાત્રે સઘળો વૃત્તાન્ત જાણ્યો હતો છતાં તેના મનમાં એમ હતું કે ‘એમ એકદમ સુખાથી રાજની આખરુ ઉપર હાથ નંખાશે નહિ.’ તેનું મોં ઉતરી ગયું અને વિચારની પરંપરાએ તેના અંતરમાં ગભરાટ ઉત્પન્ન કર્યો. ભોજનને આવી સ્થિતિમાં જોઈ નહોતું દેને વધારે વધારે ચિંતા થઈ. તે અધીરી પડી આગ્રહથી પૂછવા લાગી. આખરે રૂપાંદે બોલી કે ‘બેન! તમને એ વાત કહેતાં મારી જીભ ઉપડતી નથી. તમને આવા સમાચાર કહેવા કરતાં મારી જીભના કકડા થઈ જાય તો સાફ પણ શું કરું, હવે આખર આવી પહોંચી ને કંઈ ઈલાજ નથી. મને આવી ખબર હોત તો હું રાતે મારા સસરાને આ વાત જરૂર જણાવત. અત્યારે તો જેવો જોઈએ તેવો બંદોબસ્ત થઈ ગયો હોત, પણ ભવિતવ્યતાએ મને બુલવાડી ત્યાં શું કરવું. હશે ‘હવે તો થવા કાળ હશે તે થશે’ એમ મનમાં વિચારી તે બોલી કે ‘બેન! તમારા નામજદા બાઈ રાતે સુખાની સાથે જુગાર રમતાં તમને હારી આવ્યા છે. કદાપિ આ ગડબડ તેની હશે.’

ભોજનના મુખમાંથી આ વચન નીકળતાંજ સરદારખાને ધ્રાસકો પડ્યો. તેનાં અંગે થરથર કંપવા લાગ્યાં. ખરી રજપૂત કન્યાનો તેનામાં જુરસો હતો. ધીરજ રાખી તે બોલી કે “બાબી! ધીરાં પડો. આવે વખતે ગભરાયાથી કંઈ વળે તેમ નથી. તુર્કડાઓના ભાર નથી કે આપણા કુળની લાજ લે. વાઘ જેવા આપણા રજપૂતો હજી જીવે છે. તમે આ વાત ધરમાં જણાવો અને બનતો બંદોબસ્ત કરવાનું કહો.” બાબીને આટલું કહી સરદારખા પોતાના ઓરડામાં જઈ બસાઈ. તે શૂરી રજપૂત કન્યા હોવા છતાં આખરે ઓઝલની રહેનાર ઉછરતી કન્યા હતી. તે ગભરાઈ ગઈ. આંખમાં આંસુ આવી ગયાં ને પોતાની બેદરકારી માટે તેને પશ્ચાત્તાપ થવા માંડ્યો. ધારણાં બંધ કરી તે વિચાર કરવા લાગી કે ‘અરે પ્રભુ! મારા ઉપર આ શો ગજબ ગુજર્યો! મેં તારું શું બગાડ્યું છે! હાય હાય! શા માટે હું આવડી મોટી થઈ! મારાં વૃદ્ધ માઆપ અને રજપૂતોને લાંછન લગાડવાને દેવે મને શા માટે મોટી કરી! હાસ્તો, નહિ તો હાલ હજારો રજપૂત

કન્યાઓ જન્મતાંને વાર દૂધપીતી થાય છે ને હું કેમ આમની ચોટમાંથી બચી જાઉં ? અરેરે !

“ ટુંપો ન દીધો ન દાઢિએ કરી દૂધપીતી ! ”

“ ગળથુલીમાં ઘોળી ન દીધાં વીખ હોજી. ”

મારા ભાગ્યમાં એક ભવમાં બે ભવ થવા લખ્યા હશે. હરિ ! હરિ ! હું કાલે બહાર નીકળી ન હોત તો ધણું સારું. મારું શું થશે ? મારા કુળની સાજ લુટાશે, મારા બાપદાદાઓને કલંક લાગશે અને મારાં વૃદ્ધ માબાપ ટળવળી મરશે. ધિક્કાર હજી એ ભાધને ! એવા ભાઈ હોવા કરતાં ન હોય તે સારા ! રજપૂતનો દીકરો થઈ આવો બાપાલે કુળઅંગાર નીકળ્યો ! ભલે, એ કુળઅંગાર નીકળ્યો પણ હું ત્યાં સુધી મારા જીવમાં જીવ છે ત્યાં સુધી મારા કુળને લાંછન લગાડનાર નથી. મારામાં હિંમત છે તો એ તુર્કના શા ભાર છે ? હશે ખેર, હવે જે વાત બની તે ન બની થવાની નથી. ગઈવાતનો શોક કરવાનો આ વખત નથી હવે તો એજ કે પ્રાણુ જય ત્યાં સુધી પણ શિયળનો ભંગ ન થવા દેવો અને કુળને કલંક ન લગાડવું ’ આવો નિશ્ચય કરી સરદારબા સાવધાન થઈ ને ખિન્ન-ચેલી વાંધણીની માફક પાછી તૈયાર થઈ બેઠી.

એક બે અને ત્રણ એમ ઉપરાઉપરી સ્વારો તેડવાને આવ્યા. વૃદ્ધ રાજાને પોતાનું મુખ દેખાડવું એ શરમ ભરેલું લાગવાથી મૂળરાજ વહેલો ઉઠી ક્યારનોય સુખા પાસે જતો રહ્યો હતો. ત્યારે કોઈએ દાદા આપી નહિ ત્યારે એક સિપાઈ સુખા પાસે જઈ ‘ કુંવરીને મોકલવી. ’ એવા અર્થનો કાગળ ખેમરાજ ઉપર લઈ આવ્યો. સ્વારે કાગળ લાવી રાજાને આપ્યો. ખેમરાજ તે વાંચી ધરમાં ગયો, રાણીને મળ્યો અને પુત્રની નાદાની માટે અત્યંત શોક કર્યો. રાણીએ કુખ ચુંટી નાંખી. લોકમાં હાહાકાર થઈ ગયો. રજપૂતોનાં લોહી ઉકળી આવ્યાં. નવલોહીયા રજપૂતો ખેમરાજને આવી મળ્યા અને કહ્યું કે ‘ અમે અમારા જીવમાં જીવ હશે ત્યાં સુધી લડીશું, કપાઈ મરીશું, શત્રુનું જીવ વધારે હશે તો કેસરિયાં કરીશું, પણ રજપૂતની મુંજનો વાળ જે અમારી લાજ તે કદાપિ પણ નહિ આપીએ. ’

રજપૂતોનાં આવાં શૂરવીરતા ભરેલાં વચનો સાંભળી ખેમરાજના પગમાં જોર આવ્યું. તેણે તેમને શાખાશી આપી અને લડાઈની નોખત વગાડવાનો હુકમ કર્યો. જોતજોતામાં ત્રણ હજાર શૂરા રજપૂતો ઢાલ તરવારો લઈ કમ્બર કસી બહાર નીકળ્યા. રાજાનો હુકમ મળતાં સરદારખાને આજી આવેલા તુર્કડાઓને તેમણે તરવારને તોરણે પોંખી લીધા. આવેલા સ્વારમાંથી એકાદ નાસી છૂટવા પામ્યો. આ બૂમ જાવણીમાં ગઈ. મૂળરાજનું મુખ ઉતરી ગયું. સુખાના હાંજ ગગડી ગયા. મુસલમાનોનાં કાળજી કંપવા લાગ્યાં પણ હવે શું કરે ? પાછા પડતાં આજરુ જય અને રજપૂતો જાલ છોડે નહિ. રહેમતખાને પોતાના બહાદુર સરદારોને ફેટલાક ઝનુની મુસલમાનો સાથે ચઢાઈ કરવાનો હુકમ આપ્યો; મુસલમાનો તૈયાર થયા. આશરે હજારેક સિપાઈ હથિયાર લઈ રાણીપુર તરફ ચાલ્યા. આ વખતે કરખાના દરવાજા બંધ થઈ ગયા હતા. કોટપર નવલોહિયા રજપૂતો શત્રુના લોહીથી રંગાયેલી નાગી તરવારો લઈ લોહીથી છંટાયેલાં કપડાંભેર ફારી આંખે ટાંપીને ઉભા રહ્યા હતા. ‘ સુખાની ફોજ આવી ’ એવી બૂમ પડતાંજ ગામનું રક્ષણ કરવાને ખીજા ફેટલાક રજપૂતો ધાધ આવ્યા. ગામમાં હોકારો થતાં અશક્ત વૃદ્ધ રજપૂતોએ અપીણ ખાઈ કેડ આંધી. રજપૂત સિવાય ભરવાડ અને ખેડૂત આદિ લોકો પણ મોટી મોટી ડાંગો લઈ લડવાને તૈયાર થઈ ગયા. આખા ગામમાં તરવારોનો કાશ ખીલી રહ્યો. વાણિયા બ્રાહ્મણના હાંજ ગગડી ગયા. લોભિયા લોક ધનને ભોંયમાં ભંડારવા લાગ્યા. ગામનાં તમામ ધરનાં આરણું ફેટાફટ બંધ થઈ ગયાં. આઘેડ વચની શૂરી રજપૂતાણીઓ ફેડે પાલવ આંધી હાથમાં તરવારો લઈ પોતપોતાના ઓરડાને આરણે જેમ રાક્ષસોનો વધ કરવાને દેવીઓ ઉતરી આવી હોય તેમ ઉભી રહી. સરદારખાના મહેલની પાછળ જીવન રજપૂતો કેસરિયાં કરવાને ઉભા. ગામના બાઠ આરણે કમ્બર આંધી રજપૂતોને શર ચઢાવતા તેમની પાછળ હોકારા કરવા લાગ્યા. રામાયણ અને મહાભારતની વીરરસ પૂર્ણ કથાઓનાં કવિતોએ ઉશ્કેરાયેલા રજપૂતો ગામના કોટપર ચઢીને ઉભા રહ્યા. રજપૂતોનો જીરસો જોઈ મુસલમાનો કંપી ગયા તો પણ પોતાના સરદારનો હુકમ મળતાં ઝનુની સિપાઈઓએ કોટ પાડવાને ક્ષસારો કર્યો. રજપૂતોએ તરવારો કમ્બરે નાંખી તેમની

ઉપર તીરનો વરસાદ વરસાવવા માંડ્યો. ખીજવાયેલા સાપની પેઠે સુસલાડ કરતા રજપૂતોના બાણથી શત્રુઓ વિંધાઈ જવા લાગ્યા. મુસલમાનોએ પણ સખત મારો ચલાવવામાં બાકી રાખી નહિ પરંતુ કોઠને અડતલે ઉભેલા રજપૂતોને લગારે ઈજા થઈ નહિ આશરે એક પહોર સુધી જળરો જંગ મચી રહ્યો. ચાસની ચાંચથી વિંધાઈ ગયેલાં જમફળની પેઠે તીર અને બાલાથી વિંધાયેલાં માથાંવાળા સિપાઈઓ 'તોબા, તોબા,' કરતા ત્યાંથી પાછા પડવા લાગ્યા. રજપૂતોને આથી બમણું શૂર ચઢ્યું.

રહેમતખાનની હિંમત હઠી ગઈ. સરદારખાને પરણવાની આશ્ચ આકાશકુસુમવત્ થઈ ગઈ. પછી તેણે પોતાના એક મસલતિયાને બોલાવી કહ્યું કે 'રજપૂતોનું જોર ધણું છે માટે હવે તો જે થાય એ ખરી, જાવ-ણીમાંનું સધળું લશ્કર લઈ તમે જાતે જાઓ અને ઉપરાઉપરી હજી કરી કરજો કબજો કરો. જો કોટના દરવાજા તૂટ્યા તો પછી રજપૂતોનાં ભાર નથી કે આપણને ખાળી શકે. જ્યાં સુધી આપણું લશ્કર બહાર છે અને રજપૂતો અંદર છે ત્યાં સુધી જીતવાની આશ્ચ રાખવી ફાકટ છે, માટે જેમ અને તેમ જલદી કોટના દરવાજા તોડો અને શૂરા સિપાઈઓને અંદર દાખલ થવા દો.' સુખાનો હુકમ થતાં સેનાપતિ જાવણીમાંનું સધળું લશ્કર લઈને ચઢ્યો અને રાણીપુર ઉપર ઉપરાઉપરી હજી કરવા માંડ્યા. ખીલાઓ ઠોકી કોટ ઉપર ચઢવાનો પ્રયત્ન પણ કર્યાં પરંતુ ઉપર ઉભેલા રજપૂતોના બાલાઓથી વિંધાઈ તેઓ નીચે પડવા લાગ્યા. દારૂગાળીનો મારો ચલાવતાં પણ રજપૂતોમાંનો એકે માણસ ખર્યો નહિ. કોટને ઓઠે ઉભેલા રજપૂતો મુસલમાનોનો દાવ ચુકાવી ઉપરાઉપરી તીરનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યા. મેદાનમાં ઉભેલા મુસલમાનો બચોબચ વાગતા તીરથી 'ત્રાહિ ત્રાહિ' પોકારતા ખીજવાર પણ પાછા હડ્યા. મુસલમાનો ખીજવાર પાછા હડ્યા તે જોઈ સુખો નિરાશ થયો. તેની ઉમેદ ભાંગી ગઈ. સેનાપતિ રસુલખાનને એકાંતમાં બોલાવી તેણે ફરીને વિચાર કર્યો કે 'રજપૂતો મરતાં સુધી હઠશે નહિ માટે હવે બળથી કામ કરવાની વાત જવા દો હવે તો જે થાય તે કળથીજ કરો. મૂળરાજને બોલાવો અને કપટથી કાઢી રીતે લડાઈ બંધ રખાવો. સુખાની આ યુક્તિ સૌને ગમી. મૂળરાજને

બોલાવી રહેમતખાને કહ્યું કે ‘મૂળરાજ ! આ પ્રમાણે બન્ને પક્ષની ખુવારી કરી લડવામાં શો માલ છે ? હું તમારી રજપૂત જાતિના શૂરાતનથી ખુશ થયો છું અને તમારા પ્રાંતનો તમને રાજ્યાભિષેક કરી પાછો જવા ધારું છું. તમારા લોકમાં કેવું શૂરાતન અને ટેક છે તે મારે જોવા હતાં તે જોઈ લીધાં. હવે લડાઈ બંધ રખાવો. ઝનુનમાં આવેલા રજપૂતો તમારા કલા વગર આ વાત માનશે નહિ માટે તમે જાતે ત્યાં જાઓ અને તેમને હથિયાર હેઠાં મુકાવી સલાહ શાંતિનો વાવટો ઉડાવરાવો.’

આ પ્રમાણે મૂળરાજને સમજાવી સુખાએ સલાહનાં રણતૂર વગાડવાનો હુકમ આપ્યો. મુસલમાનોએ હથિયાર હેઠાં મૂક્યાં અને મૂળરાજ રજપૂતોને સમજાવવા કોટના દરવાજા આગળ ગયો. તેણે રજપૂતોને દરવાજા ઉઘાડવાનું કહ્યું પરંતુ તેઓએ તેનીપર વિશ્વાસ મૂક્યો નહિ ને દરવાજા ઉઘાડ્યા નહિ. તે ઝંખવાણા પડી સુખા પાસે પાછો ગયો. ‘રજપૂતો માનતા નથી’ એવું સાંભળી સુખાએ તેને પોતાનો વિચાર સ્પષ્ટ રીતે જણાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેણે તેને ધમકી આપી મારવા લીધો અને કહ્યું કે ‘જો આજ સાંજ થતા સુધીમાં રાણીપુરમાં પેસાય એવો કોઈ પલ્લુ ઇલાજ તું નહિ બતાવે તો સાંજે તને ગરદન મારવામાં આવશે અને જો મારી ઇચ્છા પ્રમાણે થશે તો તને રાણીપુર સહિત આખા ઉત્તર પ્રાંતનો રાજ બનાવીશ.’ ભય અને લોભને વશ થઈ મૂળરાજે યુક્તિ બતાવી કે ‘રાણીપુરની પશ્ચિમ તરફનો કોટ ધણી જીર્ણ થઈ ગયેલો છે ત્યાંથી થોડા પ્રયત્ને અંદર પેસી શકાશે માટે મારી સાથે ચુંટી કાઢેલા બસે સિપાઇઓને મોકલો. હું એ કામ અચૂક પાર પાડીશ. સધળા રજપૂતો પાટલિયે દરવાજે રોકાયેલા છે. ગામમાં લશ્કર પેટું સાંભળી તેઓ કદાપિ સામા ધાઈ આવે તો તમે દરવાજા તોડી અંદર દાખલ થજો.’

કહેવત છે કે “ધર ફૂટયે ધર જાય” તેની પેઠે મૂળરાજ ફૂટ્યો ને રાણીપુર પડ્યું. સુખાએ બસે ચુંટી કાઢેલા સિપાઇઓ તેને સ્વાધીન કર્યા અને આશમતે પહોર મૂળરાજે રાણીપુરના પશ્ચિમ ભાગ ઉપર હલ્લો કર્યો. પશ્ચિમ તરફનો કોટ ધણી જીર્ણ હોવાથી તે સહેજ તૂટી પડ્યો. ‘બિસ્મિલા રહેમાન રસુલા’ કરતા મુસલમાનો અંદર દાખલ થયા. પૂર્વ

તરફ રહેમતખાન હક્કા ઉપર હક્કા કરતો હતો તેની સામે બચાવ કરવામાં સધળા રજપૂતો રોકાયા હતા એટલે પાછળથી પેઠેલા મુસલમાનોને રાણી-પુરમાં ફરી વળવાનું હીક પડ્યું. મરદ વગરની સુની શેરીઓમાં તુર્ક સ્વારોને જોઈ ' નક્કી કંઈ દગો થયો છે ' એમ ધારી શૂરી રજપૂતાણીઓ જે હાથમાં આંચું તે લઈ રાજમહેલ તરફ દોડી ગઈ. સ્વારો મહેલ આગળ આવી પહોંચ્યા અને સ્ત્રીઓ તથા પુરુષો વચ્ચે જળરો જંગ મચી રહ્યો. તરવારો સાંમેલાં બાલા કુહાડીઓ અને ટુંકામાં કહીએ તો જે હાથ આંચું તે લઈ રજપૂતાણીઓએ મુસલમાનોને મારવા માંડ્યા. મૂળરાજની રાણી રૂપાદે એક ઘોડાપર બેસી સ્ત્રીસૈન્યની આગેવાન થઈ અને મહેલના યોગાન આગળ જોતજોતામાં સો પાણાસો માણસનાં માથાં રજપૂતાણીઓએ ધડથી જુદાં કરી નાંખ્યાં. સ્ત્રીઓ સ્વભાવે ક્રામળ હોય છે તે ખરું પરંતુ જ્યારે માથે આવી પડે છે ત્યારે તેઓ પુરુષ કરતાં પણ વધારે ક્રૂર અને છે, તેનો દાખલો મૂળરાજની રાણીએ દેખાડ્યો. જે સુકુમાર રજપૂતાણીઓએ કોઈ દિવસ ઉની આંચ પણ જોઈ ન હતી તે આજે ઉછળતી ઉના લોહીની છોળોમાં રંગાતી તરવારોના ધા કરતી અને સાંખતી જણાઈ. જેમણે કોઈ દિવસ આંગણા બહાર પગ પણ મૂક્યો ન હતો અને પરપુરુષને લાજની મારી જેઓ કદી મોં બતાવતી ન હતી તે શૂરી રજપૂતાણીઓ છુટે હાથે ધૂમતી જણાઈ. ધા કરતાં ઉડતા લોહીથી તથા અંગમાં વાગેલા ધામાંથી વહેતા પોતાના લોહીથી તેમનાં કપડાં લથડપથડ થઈ ગયાં. ' મારો મારો ' એ સિવાય બીજો શબ્દ તેમના મુખમાંથી નીકળતો ન હતો. આ બધું શાને માટે ? માત્ર એક દેશની દાઝ અને પોતાની જાતિના ટેકને માટે. અહો ! ધન્ય છે એ આર્યસ્ત્રીઓની કુલીનતાને કે જે આવાં અસહ્ય સંકટ વેઠે છે પણ પોતાના શિયળને તળતી નથી. તેમના જેવું સતીપણું આખી પૃથ્વીના પડમાં કહિંએ જણાતું નથી. મારામારી અને કાપાકાપી ફટલોક વખત ચાલી. મુસલમાનોએ ' અલ્લાહ અકબર ' એવી બૂમ પાડી ધસારો કર્યો પણ રજપૂતાણીઓએ પૂંક દેખાડી નહિ. મહેલના આંગણામાં પેસતાં મૂળરાજનો અને તેની રાણીનો ઘોડો સામસામા આવી ગયા. રાણીને તલવાર ઉગામી ધસતી જોઈ ' હાં હાં

મુંળરાજનો અને તેની રાણીનો ઘોડો સામસામે આવી ગયા, પૃષ્ઠ: ૭૨.-કૉપીરાષ્ટ.

રૂપાદે ! આ શું ?' એમ કહી તે પોતાની તરવાર નમાવી તેને મનવી લેવા ગયો. પણ રૂપાદેએ કંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વિના ધા કયો. તરવાર ઘોડાના માથામાં વાગી ધા ખાલી ગયો અને મૂળરાજ નામ કુખાવવા બચી ગયો. રૂપાદેએ તેની સામું જોઈ કહ્યું કે ' જા આવલા ! તને તારા આયુષ્યે બચાવ્યો. તારા જેવા નરાધમ ઉપર ફરીથી ધા કરવો એ મારા જેવી રજપૂતાણીને જાજતું નથી. તેમ ધર્મ પ્રમાણુ સ્વામી કહેવાયો તેથી તું મારે મારવા યોગ્ય નથી. પછી તેણે કમ્ભરમાં ધાલેલી કટાર પોતાના પેટમાં મારી. મરણિયા થયેલી રજપૂતાણીએ અંતે આવી તુર્કડાઓનો ધાણુ કાઢવા મંડી. સાંખેલાં અને લાકડીઓના પ્રહારથી ભાગેલાં કોઈ જેવાં માથાં તેમના પગમાં અથડાવા લાગ્યાં. મુસલમાનો 'તોખા' પોકારતા પાછા હઠવા લાગ્યા. અસેં મુસલમાનોમાંથી માત્ર પચીસ આકી રહ્યા. 'દગો થયો, દગો થયો, મુસલમાનો રાણીપુરમાં પેશા' એવી ખૂમ દરવાજે પહોંચતાં ત્યાં લડતા રજપૂતોનું ટોળું ગામમાં પાછું આવ્યું અને આકી રહેલા મુઠીભર મુસલમાનો ઉપર તૂટી પડ્યું. દરવાજે તોડી બહારના સિપાઈઓ પાળ તૂટતાં નદીનો પ્રવાહ જેમ સપાટ પ્રદેશમાં પથરાઈ જાય તેમ ગામમાં પથરાઈ ગયા અને પાછળથી સખત મારો ચાલતાં ઘણા રજપૂતો કપાઈ મૃત્યા. લડાઈ બંધ પડી. રહેમતખાન હાથી ઉપર બેસી કુંવરીના મહેલ આગળ આવ્યો અને બારણાં તોડી નખાવી વૃદ્ધ રાજા રાણી અને સરદારખાને કેદ કરી ડેરે લઈ ગયો.

આખી રાત રાણીપુરમાં શિયાળવાં અને કુતરાં વચ્ચે તાણાતાણ થઈ. કોટે શિયાળવાં અને શેરીઓમાં ભયંકર સાદે કુતરાં રોયાં. ભય ઉપજાવે એમ ધૂવડો બોલ્યા અને મૃતમાંસભક્ષક જરખનાં ટોળાં મડદાંની ગંધે ગામમાં દોડી આવ્યાં. અધોરી અને મંત્રસાધકોએ પણ ધણાંક શબનો ઉપયોગ કર્યો. પહો દાટતાં તંબુ નાંખી પડેલો સુબો રાજા રાણી મૂળરાજ અને સરદારખાને લઈ પાછો મુલકગીરીએ ઉત્તર તરફ ઉપડી ગયો. ભયંકર રાત્રિનો અંત આવ્યો. ને સૂર્યનારાયણના સારથિએ અંધકારનો પરાભવ કર્યો તે વેળાએ શૂરવીર રજપૂતાણીઓ પોતાનાં પેટથી પણ વહાણાં બાળકોને પતિની પાછળ જવા માટે ટાઢા લોહીમાં કતલ કરી છુટે ચોટલે 'જે અંબે

જે અંખે ' એમ ખોલતી પોતપોતાના ધણીનાં શય શોધવાને પાછી બહાર નીકળી પડી. અજવાળું થતાં ત્રણસે રજપૂતાણીઓ સ્વામીનાં શય લઈ એકી વખતે રાણીપુરના શમશાનમાં ગઈ. વસવાયાં અને ખેડુત લોકોએ તેમને લાકડાં આણી આપ્યાં અને હાથ ધસીને કુંક્ર ખેરવતી તથા ફૂલને ખોખે ચિતાને વધાવતી રજપૂતાણીઓ વેગવતીના કિનારા ઉપર ખડકેલી લાંબી ચિતાઓ ઉપર સ્વામીનાં મસ્તક ખોળામાં લઈ લઈને ગેડી. 'જે અંખે જે અંખે ' એમ લોકોની મેદનીમાંથી સોર થયો અને સતીની ચીસો કાને ન પડે તેટલા માટે ઢોલ ભુંગળ વગેરે વાદ્યોનો આભને ફાડી નાંખે એવો તુમુલ ધોંધાટ થઈ રહ્યો. ઢોલ ભુંગળોના નાદ થતાની સાથેજ ચિતામાં અગ્નિ પ્રગટ થયો. પ્રલયકાળનો મહા અગ્નિ હોય તેવો શૂરો અને ચેતક શમશાન અગ્નિ એક સપાટે છસેં માણસને બરિમભૂત કરવાને ઉગ્ર અને આકાશને ઓડે એવી મોટી જ્વાળાઓએ ભડભડાટ લાગવા માંડ્યો. પાર ગાઉ સુધી શમશાનની કટુ અને મેદમય દુર્ગંધ ફેલાઈ ગઈ. મહા હાહાકારની સાથે લોક રાણીપુર ભણી પાછું વળ્યું. શહેર શૂન્ય થઈ ગયું. ધીરેધીરે લોક તેમાંથી વેરાઈ ગયા, રૈયતે રાણીપુર ઉજડ કર્યું. સાત દિવસે ચિતાનો અગ્નિ એની મેળે હોલાયો અને રાત દિવસ જે ઠેકાણે લીલાવહેર થઈ રહેતી હતી ત્યાં અકરાકહેર વર્તાઈ ગયો. શિયાળવાં ગીધ કાગડા કુતરાં નાહર અને બીજાં માંસાહારી પ્રાણીઓએ આવી રાણીપુરનાં શૂન્ય ખોલડાંમાં વાસ કર્યો. જ્યાં નોખતો ગડગડતી ત્યાં વાધજી રોવા લાગી અને જ્યાં ઝંઝરના ઝમકાર થતા ત્યાં ઘોળે દહાડે શિયાળવાંનાં રુદન સંભળાવા માંડ્યા, એટલું જ નહિ, પરન્તુ વટેમાર્ગુ અને વલુળરોએ પણ કાળા-કહેરથી નાશ પામેલા રાણીપુરનો રસ્તો તે પછી છોડી દીધો.

પ્રકરણ ૩ જી.

કામીનું મરણ કામ.

૨૧ રાણીપુરમાં રાજ વર્તાઈ ગયો અને રહેમતખાન ચારે બંદીવાનને લઈ ઉત્તર તરફ ઉપડી ગયો. તેણે માર્ગમાં ચારે જણને એક ખીજથી જુદાં રાખ્યાં હતાં. મૂજરાજને રાજ થવાની ઉમેદ હતી ત્યારે વૃદ્ધ રાજ એમરાજ તેની રાણી અને સરદારખા તો ઈશ્વર પાસે મોતજ માગતાં હતાં. રહેમતખાન પોતાની ધારણા પાર પડવાથી ધણી રળિયાત થયો હતો. સરદારખાને પોતાની બેગમ કરવાનો તેણે દૃઢ ઠરાવ કર્યો હતો. માર્ગમાં તેણે તેને પોતાનો ઠાઠમાઠ બતાવવામાં બાકી રાખી નહિ. બે દિવસ સુધી તો સરદારખાને મળવાનું તેણે બંધ રાખ્યું, કારણ કે ‘રાણીપુરમાં વર્તેલા કહેરથી ખીજવાગેલી વાઘણ જેવી રજપૂતાણીને તરત છેડવાથી કંઈ અર્થ સરવાનો નથી’ એવી તેને ખાતરી હતી. પોતે જ સરદારખાને મળતો ન હતો, પણ ક્ષતિકાર્યમાં કુશળ લુંડીઓ પાસે તેને બેગમ થવાનો ઉપદેશ કરાવતો હતો. લુંડીઓ વારંવાર મુખાના ધન વૈભવ અને સાહેબીની વાતો કરી સરદારખાને લોભાવવાનો ઉદ્દેશ કરતી પરંતુ દૃઢ નિશ્ચયવાળી રજપૂતાણી તેમનું કહેવું લેશ માત્ર પણ કાને ધરતી નહિ. તેને તે અપાય એટલું સુખ આપતો અને વૃદ્ધ રાજ રાણી તથા મૂજરાજને એવા બંદોબસ્તમાં રાખતો કે નાસી છૂટવાનો તેમને લેશ પણ અવકાશ મળે નહિ.

આ પ્રમાણે બનતા જાપતાથી કુચ કરતાં કરતાં ત્રણ દિવસ વીતી ગયા. વિજયથી કુલાઈ ગયેલો રહેમતખાન જ્યાં પડાવ નાંખતો ત્યાં પોતાના અમલના જોરે ઇચ્છાનુસાર મોજશાખ ભોગવતો. ત્રણ દિવસ સુધી તો તેણે પોતાનું મન વશ રાખ્યું પણ ચોથે દિવસે તેને ધીરજ રહી નહિ. નવી રજપૂતાણીને જોવાનો ઉત્સાહ તેને બહુ હતો. રહેમતખાનનો જીવ ઉછાળા મારતો હતો. ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થને ઈશ્વરે ચાર

પ્રજામાં વહેંચી નાંખેલા કહીએ છીએ તે લગારે ખોટું નથી. ધર્મ પશ્ચિમના લોકને, અર્થ ચીનાઓને, કામ મુસલમાન લોકોને, અને મોક્ષ એ હિંદુઓને કુદરતેજ વહેંચી આપ્યા છે. રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં સુખાને મોજના કંઈ કંઈ મનોરથ ઉત્પન્ન થતા. સરદારખાની સુખપાલ હમેશ તેની આગળ રહેતી અને વારંવાર તેને જ્ઞેતાં સુખાની મનોરથ સૃષ્ટિનો પાર રહેતો નહિ. “ અહો ! દિલ્હીના પાદશાહનું સુખ પણ મારા સુખ આગળ કંઈ પણ હિસાબમાં નથી ! હવે મારા ભાગ્યનો પાર રહ્યો નથી ! પાટણ ગયા પછી નવી બેગમને માટે એક જુદો રંગમહેલ બંધાવીશ અને રાત દિવસ એની સેવામાં રહીશ મારી સઘળી બેગમો છે પણ આનાથી તો હદ ! શું એનું રૂપ ! ! બસ એના ચોટલા ઉપર સગ પાટ નકી તો ક્યા લેકીન દિલ્લીકી પાદશાહીખી કુરખાન હે. સુભાન અલ્લાહ ! પરવરદિગારને ક્યા ઓરત બનાઈ હૈ ” આ પ્રમાણે શેખશક્તીના વિચાર કરતો કરતો રહેમતખાન ચોથા દિવસની સાંજ પડવાની વાટ જોવા લાગ્યો.

દડમજલ કુચ કરતાં કરતાં આથમતો પહોર થયો. સૂર્યનું બિમ્બ રાતું થવા લાગ્યું, ધીરેધીરે ઝાડના છાંયડા વધીને લાંબા થયા અને ચારો ચરવા ગયેલાં ગાયોનાં ધેન ગામ ભણી પાછાં વળ્યાં ત્યારે ધારેલા મુકામે જઈ પહોંચવાને લશ્કર વધારે ઉતાવળું ચાલવા માંડ્યું. સાંજ પડી. સૂર્યનારાયણ સામે દેખાતા આરાવલી પહાડ ઓળંગી નીચે ઉતર્યા અને સંધ્યાકાળના ઝાંખા ઝાંખા તેજમાં ઉડતી રજથી આકાશ ધુંધળું થઈ ગયું ત્યારે સોમનદન કિનારા ઉપર સુખાની સ્વારી આવી પહોંચી. હુકમ મળતાંજ પાવદળ ત્યાં થોભ્યું. સ્વારો નીચે ઉતર્યા અને ખીલીઓ ઠોકી ઘોડાઓને બાંધ્યા એટલામાં મંજુરોએ લશ્કરની વચ્ચે સુખા અને બેગમને માટે બે દીનખાખના તંબુ ઠોક્યા. બેગમ સાહેબના તંબુની શોભા બહુ મનોહર હતી. તેમાં ભાતભાતનો ચિનાઈ સામાન અને પડદા વગેરે નંખાવી સુખાએ પોતાનો વૈભવ દેખાડવામાં ક્યાશ રાખી ન હતી. તંબુઓ તૈયાર થઈ ગયા એટલે બે સુખપાલો આગળ આવી અને અનુક્રમે સુખો પોતાના તંબુમાં તથા સરદારખા તેના તંબુમાં ગયાં. લશ્કરે તંબુની પાછળ વિંટ નાંખી મુકામ કર્યો. સુખાના તંબુથી થોડે છેટે મૂળરાજ તથા વૃદ્ધ રાજા રાણીના તંબુઓ હતા

અને તેની આસપાસ ખાસ ચોકી મૂકવામાં આવી હતી. નોકર ચાકરો પોતપોતાના કામકાજમાં પડ્યા. કોઈ બળદને ઘાસ નીરવામાં કોઈ ઘોડાને ચંદી ચઢાવવામાં અને કોઈ રોટી પકવવામાં એમ સઘળા લશ્કરી સિપાઈઓ કામે લાગી ગયા. તંબુમાં આવ્યા પછી સુખાએ વાત કાઢી અને ખીજમદગારે તેને અનુમતિ આપી. પછી ‘ આજે સુખા સાહેબ આપની મુલાકાતે આવનાર છે ’ એવી ખબર સરદારખાને મોકલાવી. દાસીઓ સાથે નાના પ્રકારના હીરામોતીના દાગીના જરી લપેટાના પોષાક વિવિધ પ્રકારનાં સુગંધી અત્તરો અને તેલો સાથે ખીજું ઘણું સાહિત્ય સરદારખાને ડેરે મોકલ્યું. ખીજમદગાર રજપૂતાણીનાં વખાણ કરી સુખાને પાણી ચઢાવવા લાગ્યો. સુખા સાહેબને સ્વર્ગ એ આંગળજ બાકી રહ્યું હતું પોતે પણ દુલાઈ ખીજમદગાર આગળ નવી બેગમની તારીફ કરતો. ખીજમદગાર કહેતો કે ‘ જહાંપનાહ ! એ તો ઓરત નહિ હૈ લેકીન પરી જાત હૈ. ’ વાળુ કર્યા પછી સુખાએ ફક્કડ થવા માંડ્યું. જરીનો સુરવાળ પહેરી માથે નવી ટેદી છોગાંદાર પાંધ મૂકી દીધી. શરીરે કસકસતું મલમલનું ઝીણું અંગરખું પહેરી ઉપર મોતીની કિનારનો કબજો પહેર્યો, અને પહેરાય એટલાં સુંદર ધરેણાં અંગપર પટકાવ્યાં. તેલ દુલેલને અત્તરની તો કુટલીએ શીશીઓ સુખાના વાળમાં અને અંગપર ખાલી થઈ ગઈ. પોષાક પહેરી તખતામાં મોં જોઈ સુખો મુંછપર તાર દેતો પોતાના મનમાં દુલાવા લાગ્યો કે ‘ ખસુસ મારા રૂપ અને ઠાઠમાઠ ઉપર રજપૂતાણી કુરબાન થયા વિના રહેનાર નથી. ’

આમ રહેમતખાન સુખો રજપૂત બેગમને મળવાને તાલમેલ કરતો હતો ત્યારે સરદારખાના તંબુમાં શું થતું હતું તે તરફ નજર કરીએ. રાણી-પુરના રમખાણથી ખીજવાયેલું સરદારખાનું મન જરા શાંત પડ્યું હતું. તે અનેક વિચારો કરી આખરે એવા નિશ્ચય ઉપર આવી હતી કે ‘ આત્મઘાત કરી મહા પાતકના દોષમાં પડ્યા કરતાં જીવતાં રહી કંઈ પણ પરાક્રમ કરવું અને રજપૂત જાતિનું નામ રાખવું ’ આવા વિચારથી તેણે સુખાની સાથે કપટબાજી રમવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. બળ કરવાથી કંઈ ચાલે એમ નથી માટે જે થાય તે કળથી ને યુક્તિથીજ કરવું એવા નિશ્ચયે સુખાને છેતરી નાસી

જવાનો તેણે વિચાર કર્યો હતો. 'મારા નાસવાથી મારાં વૃદ્ધ માઆપને એ મુઓ કદાપિ ધણું દુઃખ દેશે. પણ હશે, તેમના ભાગ્યમાં દુઃખ લખ્યું હશે તો તે કોણ મિથ્યા કરનાર છે ? જે થવાનું હશે, તે થશે પણ મારે અહિં તો રહેવું નહિ, કારણકે એના કબજામાં રહેતાં શિયળનો ભંગ થવાનો ભય છે. સુખાને મોહના જાળા પાછળ ફેરવી થોડા દિવસની મહેતલ માગી લેવી અને રાતના અહિંથી રસ્તો માપી જવો. મારા સ્ત્રી જાતિના આતુર્યનો મારે આજે ઉપયોગ કરી સુખાને લટુ બનાવી દેવો ને સ્ત્રીચરિત્રથી કામ સાધવું,' એવો દૃઢ નિશ્ચય કરી સરદારખાએ પોષાક પહેરવા માંડ્યો.

શરીરે સુગંધી તેલનું મર્દન કરી સ્નાન કર્યું. પછી કેશ હોળીને છુટા મૂક્યા જે પુંઠને ઢાંકી દિંચણુ સુધી લટકી રહ્યા. કાળા રંગનું અંખર દક્ષિણી ધાટીએ પહેર્યું. ગોરી સરદારકુંવર કાળું વસ્ત્ર પહેરવાથી તો જાણે આષાઢના વાદળમાં ઢંકાયેલી વિદ્યુત હોય તેમ શોભવા લાગી. વળી કાળાં અને વિશાળ નેત્રમાં ઝીણું કાજળ સાર્યું એ ભમરો વચ્ચે જંગાલનો નખલો કર્યો. વિશાળ કપાળમાં હિંગલોકની બિંદી કરી. નાકમાં નથ અને કાનમાં મોતીનાં ચોકડાં તથા લટકણિયાં પહેર્યાં. જીવાનિયાનાં કાળજીં ફાટી જાય તેવી તતડભતડ ચોળી અને તેની ઉપર કામીની આંખોનાં તેજ હરી લે એવો હીરાનો હાર ધારણુ કર્યો. ઉપડતી છાતી ઉપર પહેરેલા દાગીનાના હીરાનાં લીલાં પીળાં કિરણો તેની મુખપ્રભાને જળાંજળાં કરી રહ્યાં. નાગણુની આંખો જેવી ચુનીઓવાળી વિંટીઓ મગની શિંગ જેવી આંગળીઓએ પહેરી. સુકા મેદી અને અળતો ચોયડી પગની પાનીઓ લાલ હિંગલોક જેવી બનાવી. અંખરનો છેડો ખેંચી આગળથી જરા કસીને બાંધ્યો તેથી કમ્મર સિંહણુ જેવી નાજીક જણાઈ. ઝીણા ઝીણા સ્વરવાળાં અંજર પહેરી હાથમાં અતરથી બીનો રુમાલ લઈ સરદારખા પણ મુનિઓનાં મન ચળાવે એવે ઠઠારે તખ્તના આગળ ગઈ. સુગંધીદાર તાંબુલ ખાઈ પરવાળા જેવા ઓઠને રાતા કર્યાં. વળી ગાલ ઉપર અને હડપચી વચ્ચે ઝીણાં ઝીણાં જંગાલનાં ટપકાં કર્યાં. પછી તખ્તમાં જોડ્યું તો તે પોતેજ પોતાને જોઈ મોહી પડી તો પછી પુરુષનાં શ્વાં ગર્જન ! બોલવાનું, ચાલવાનું, સામાં જવાનું અને ઉમળકો આણી હૃદય દેખાડવાનું વાતચા-યનીય આતુર્ય સંભારી તેણે સધળું યથાર્થિત કર્યું.

રાત્રી પડી ઉદય પામેલો ચંદ્રમા પોતાનાં કિરણોથી જન્મતને રૂપાની ગારે સિપવા લાગ્યો. સારસ પક્ષીનાં જોડાં નદી ઉપરથી ઉડી ચંદ્રના અજ વાળામાં ઉંચે ચઢવા લાગ્યાં. લશ્કરે ખાઈ પી નદીના કિનારા ઉપર શીતળ ઘોળી રેતીમાં પથારીઓ પાથરી. સિપાઈઓ વાતોના તણકા મારતા ચલમો પીવા લાગ્યા. રહેમતખાન સુખો પછી ખાણું લઈ પરવારી બની કની રજ-પૂતાણીને ડેરે ગયો. ચક્ર ઉંચો કરી સુખો તંબુમાં પેસતાં સરદારખા મંદ રિમત કરી ઉભી થઈ અને હાથને અણસારે બહુ વિનયથી તેને આવકાર આપ્યો. રજપૂતાણીનું ૩૫ જોઈ ગાંડાઘેલો થઈ ગયેલો સુખો સ્તબ્ધ થઈ ક્ષણવાર તંબુના ખારણામાં ઉભો રહ્યો. અલૌકિક ૩૫ જોઈ તેની ધ્વનિયો જડ થઈ ગઈ. થોડીવાર એકઠસે સરદારખા સામું જોઈ તે પલંગ ઉપર જઈ બેઠો. સરદારકુંવર લટકબંધ છટાથી તેની સામે ઉભી રહી. અપ્સરા જેવી રાજ-કન્યાની સાથે એકાંત મળવાથી સુખાને રુંવેરુંવે કામ વ્યાપી ગયો. ઈશિકની વાત ઉપાડી જેમાં વાક્યાતુર્યથી સરદારખાએ સુખાને ગોળગોળ કરી નાંખ્યો, અને વાતમાં ને વાતમાં કહ્યું કે ' સુખા સાહેબ ! શોખીન થઈ કેમ ભૂલો છો. માદક પેય વિના તે ઈશિક્યાળ હોય ? સરદારકુંવરનાં વચન સાંભળી સુખાએ તાબડોતોબ જલદમાં જલદ દારુ મંગાવ્યો. લુંડા સોનાના પ્યાલા અને દારુના બટ્ટા લઈ આવ્યા. સરદારખાએ પોતાને હાથે એક પ્યાલો ભરી સુન્દર ત્રિપાઈ ઉપર મૂક્યો અને તે પોતાના પ્યારની ખાતર લઈ લેવાને સુખાને આગ્રહ કર્યો. સુખાને ખોટું લાગ્યું પણ કામીને માન અપમાન હોતુંજ નથી. ' અત્યારે છેડીશ તો મારા મનોરથમાં વિઘ્ન પડશે ' એમ ધારી તેણે પ્યાલો ઉપાડ્યો ને ખાલી કર્યો. ફરી બીજો પ્યાલો ભરી સરદારકુંવરે આગ્રહ કરી આપ્યો. તે પણ લંપટ સુખો ગટગટાવી ગયો. એક પ્યાલો ભરી તેણે સામે આવવા માંડ્યો પણ સરદારખાએ યુક્તિ કરી કહ્યું કે ' સુખાળ ! મને મઘનો હેવા નથી અને જો હું હમણા એ લઈશ તો પછી મારાથી તમારી સાથે વાત સરખી પણ થશે નહિ માટે હમણાં રહેવા દો. હું વગર કહ્યે પછી લઈશ. ' બહોત ખૂબ એગમ સાહેબ ' એમ કહી સુખાએ પ્યાલો ત્રિપાઈ ઉપર પાછો મૂક્યો. પછી સુખાને મઘ ચઢવાની વાટ જોતી સરદારકુંવરે કામશાસ્ત્રની સ્ત્રીચાતુર્યની અને બીજી સુખાને

હહેરમાં લેવાની હસતે ચહેરે મોહ ભરી મળેની વાણીએ અનેક વાતો કરી. તેનાં બળ પરાક્રમ મોજશોખ ને રૂપવૈભવ વગેરેનાં વખાણુ કરવા માંડ્યાં. વાતમાં ને વાતમાં એ કલાક ચાલ્યા ગયા. સુખાની આંખો ડહોળાવા લાગી અને આજસ મરોડતો તે તેની પાસે આવી પ્રેમાલિંગન આપવા તત્પર થયો. સરદારકુંવર હસીને આધી ખસી ગઈ અને મોં મલકાવી બોલી કે ‘ સુખાજી ! જો આપ મારી એક અરજ સ્વીકારો તો કહું. ’ સુખો બોલ્યો કે ‘ દિલદાર ! આપડી અરજ નહિ લેકીન ફરમાન !! ’ ‘ હીક. ’ એમ કહી તેણે કહ્યું કે છ મહીના સુધી મેં ભોગવિલાસ ન કરવા એવું વ્રત લીધેલું છે અને તે મુદત પુરી થવામાં માત્ર આજની એકજ રાત આડી છે માટે મહેરબાની કરી આજ વિનોદ વાતાં કરો. આવતી સવારે હું ઇસ્લામી ધર્મનો અંગીકાર કરીશ. ’

સુખો આ વચન સાંભળી વિચારમાં પડ્યો પણ શું કરે ? તેની મરજીને અનુસર્યાં વિના ખીજે રસ્તો ન હતો. ‘ એક રાતને ખાતર હું એને છંછેડીશ તો પાછી ઠેકાણે લાવતાં ખેન પડશે. હવે એ આપણા હાથમાં આવી છે તે ક્યાં જનાર છે ? ’ એમ ધારી સુખાએ કહ્યું કે ‘ અચ્છા જો હુકમ !! ’ સુખો પડંગ ઉપર પાછો બેઠો અને સામેના ઉંચા આસન ઉપર સરદારના બેઠી. જેમ જેમ વાતોમાં વખત જતો ગયો તેમ તેમ સુખાને ઘેન ચઢતું ગયું. અને આખરે મધ્યથી ચકચૂર થયેલો તે ધોર નિદ્રાથી પલંગમાં ઢળી પડ્યો. સરદારના હવે બત્રીસે કોઠે દીવા થયા. રજપૂતાણીને રંગ રહ્યો અને ઇશ્વરે કલ્યાણવંશની લાજ રાખી. પછી બહાદુર રજપૂત કન્યાએ વિચાર કર્યો કે ‘ હવે શું કરવું ? ’ જો હમણાં તંબુની બહાર નીકળીશ તો જાગતા પહેરેગીરો મને પકડશે માટે જળ જંખ્યા પછી ભાગી રાતે ચાલી નીકળવું ઠીક છે. ’ આમ વિચાર કરી તે બેસી રહી. થોડી વારે વળી પાછો વિચાર આવ્યો કે ‘ જતાં જતાં કંઈ નામના કરે ! કટારથી આ દુષ્ટનું નાક કાપી નાંખી ચાલી જઈ પણ અરે ! એટલા સારું આ મારા પવિત્ર દેહને યવનના સ્પર્શથી અભગવવો એ કાણુ કહ્યું છે ? વળી તેમ કરતાં એ મુલો જામે ને ધાંધલ થાય ત્યારે હાથે કરી ‘ પડ પથરા પગ ઉપર ’ એવું થાય. ’ આવો વિચાર કરી અર્ધરાત્રી પછી નાસી જવાનો નિશ્ચય

કર્ચો. રાત્રીની ધડીઓ ધીરે ધીરે વીતતી ગઈ અને ન્યારે મધ્યરાત્રીની ઝંઘરો વાગી ત્યારે તે ઉભી થઈ. ચક્ર ઉઘાડી બહાર જોયું તો સધળા પહેરેગીરો લસલસાટ ઉઘતા હતા. ‘આ વખતે નાસવાનો સારો લાગ છે,’ એમ વિચારી તેણે કુમ્ભરમાંથી કટાર કાઢી તંબુને પાછળથી ચીરી નાંખ્યો, કારણ કે ત્યાં આગળ પહેરેગીર થોડાજ હતા. તે બહાર નીકળી અને આમતેમ જોતાં પહેરો ભરનાર જમાદારનો પોષાક તેની નજરે પડ્યો. એ પોષાક જોતાં જોતાં ઉપાડી લઈ તે પાછી તંબુમાં ગઈ અને પોતાનાં સ્ત્રીવસ્ત્ર ઉતારી જમાદારનો પોષાક પહેરી લીધો. પછી તંબુમાંથી નીકળી પગનો ગણસારો ન લાગે તેમ સાવચેતીથી ન્યાં ઘોડા બાંધેલા હતા ત્યાં ગઈ. ઘોડાઓને તપાસ્યા અને તેમાંથી એક સારી સોરડી ઘોડીને છોડી. પછી જે તરફ લશ્કર થોડું હતું તેણી તરફ જઈ સ્વાર થઈ બહાદુર રજપૂત કન્યાએ ઘોડીને છોડી દીધી. થોડેક દૂર ગયા પછી રસ્તો બદલી પહાડી પ્રદેશમાં ભાગી રાતે તે માર્ગ કાપવા લાગી.

આણી તરફ જાવણીમાં પ્રભાત થયું અને તમામ લશ્કર જાગ્યું તો પણ સરદારખાના તંબુનું બારણું ઉઘડ્યું નહિ. પહેરેગીરોએ ધાર્યું કે ‘મોડી રાત સુધી જંગલમાં હશે તેથી સુખા સાહેબ અને બેગમ ઉઘી ગયાં હશે.’ કાંઈએ તેમને જગાડવાની તજવીજ કરી નહિ. ખીજમદગારે તપાસ કરાવી અને તંબુનું બારણું ઉઘાડી જોયું તો સુખા સાહેબ પલંગપર પડ્યા પડ્યા ધોરતા હતા અને પાસે સરદારખાનાં કપડાં સિવાય બીજું કંઈજ ન હતું. ખીજમદગારે સુખાને જગાડ્યો. તે જાગ્યો અને સરદારખાને ન દેખતાં તેને દગો થયાની ખાતરી થઈ. આખી જાવણી બળભળી ઉઠી. સુખાએ પહેરેગીરોને ધમકાવ્યા. કેટલાકના હંડ કર્યા અને કેટલાકને બરતરફ કર્યા. મૂળરાજને તથા વૃદ્ધ રાજરાણીને બોલાવી ધમકી આપી પણ તે બિચારાં શું જાણતાં હોય તે કહે ? તેમણે સાફ ના પાડી તેથી કાપેલા સુખાએ વૃદ્ધ રાજરાણીને હાથપગે બેડીઓ નાંખી અને મૂળરાજને થોડા સ્વારો આપી તેની બેનને શોધી લાવવાનો હુકમ કર્યો. સુખાનો હુકમ માથે ચઢાવ્યા વિના છુટકો ન હતો. એટલે ગરીબ બિચારો મૂળરાજ થોડા સ્વારો લઈ સરદારખાની શોધ માટે નીકળ્યો અને આશાભંગ થયેલો સુખો પછી ત્યાંથી પાટણ તરફ પાછો વળ્યો.

સુખો નિરાશ થઈ પાછો ફર્યો ત્યારે સરદારબાનું શું થયું તે તરફ હવે આપણે વાંચનારનું લક્ષ ખેંચીએ. માત્ર એક દિવસજ ઘોડીઉપર મુસાફરી કરી દસ વીસ ગાઉ નીકળી ગયા પછી તેણે પુરુષના પોષાકમાં ફરવું યોગ્ય ધાર્યું નહિ, કારણ કે વયમાં આવવાથી તેનાં અંગ છુપાવ્યાં છુપે તેમ ન હતું. સુરજ જેમ જાગ્યે હાંક્યો રહેતો નથી તેમ સ્ત્રીપણું પણ છુપું રહેશે નહિ એમ ધારી કઢોળા નામે ગામમાં જઈ ઘોડીને વેચી નાંખી. પુરુષનો પોષાક બદલી જોગણનો વેપ ધારણ કર્યો. જે કેશમાં સુગંધીદાર તેલ ફૂલેલ નંખાતાં અને જેની ઉપર સુખો મોહી પડ્યો હતો તે કેશમાં રાખ ભરી સરદારે માથે જટા બાંધી અને યૌવન છુપાવવાને ઘાટડી વાળી તે ઉપર બિંડીની અને કાળા વાળની દોરીના બંધ બાંધ્યા. જે શરીર ઉપર દક્ષિણી ચીર અને પાટણનાં પટોળાં શોભતાં હતાં તે અંગ ઉપર કફની નાંખી અને જેની ઉપર નાના પ્રકારના અંગરાગનાં મદન થતાં તે અંગો ઉપર ખાખ ચોળી સરદારબા બિચારી માત્ર પોતાનું શીલ સાચવવા અને ખરી રજપૂતાણીનો ટેક રાખવાને અરાવલીની પર્વતાવલીમાં અટન કરવા લાગી.

પ્રકરણ ૪ શું.

ખરો રજપૂત.

સંતત્કતુ ખેડો હતો. વૃક્ષોને જુનાં પાંદડાં ખરી જઈ યૌવનાઓના અધર જેવી રાતી કુંપજો આવતી હતી. પિંપળાની ફૂટતી ટીશીઓ, કેળોનાં વન, અશોકની ઘટાઓ અને પિંપરનાં કોમળ પત્રો જોનારની આંખને ઠારતાં હતાં. દક્ષિણ દિશાનો વાયુ ધીરેધીરે વહાતો હતો આંખને મહોર ખરી જઈ ઝીણા ઝીણા મરવા આવતા હતા. મહુડા ખોરસળી અને લિંબડાની ઘટાઓ શીતળ છાંયડાથી વટેમાર્ગને આનંદ આપતી હતી. ઉંડી ઉંડી ઝાડોની ઘટાઓમાં કોયલોના ટહુકા થઈ રહ્યા હતા, ભમરાઓ ફૂલઝાડો ઉપર અને

પુષ્પથી લચી પડતી વેલીઓ ઉપર ગુંજારવ કરી રહ્યા હતા. મધમાખીઓ ઝાડની અખોલોમાં અને પર્વતની કરાડોમાં મધપુડા આંધતી હતી. પહાડની કંઠણામાંથી ખળખળ કરતાં પાણીનાં ઝરણો વહેતાં હતાં. પોપટ, મેના, ચાસ, મયૂર અને બીજાં પક્ષીઓ ધટાદાર વૃક્ષોમાં બેઠાં બેઠાં કલોલ કરતાં હતાં. વાનરોનાં ટોળાં ફળ આવેલા વૃક્ષો ઉપર આમતેમ ભ્રમતાં હતાં. પર્વતોની ઉંડી ઉંડી ગુફાઓમાં મયૂરો કળાઓ કરી કરીને નાચ કરતા હતા. પોપટના ચેટ જેવાં નવાં પાંદડાના ફાલથી ઢંકાયેલાં પર્વતનાં શિખરો બીલી ચઢાવેલાં મોટાં કુદરતી શિવલિંગ જેવાં દેખાતાં હતાં. ઉધાડા પ્રદેશમાં તપેલાં શિખરો સાથે અથડાઈ લમણા બાળી નાંખે તેવા ઉના વાયરા વહાતા હતા. શિકાર કરવા નીકળેલાં બીલલોકનાં ટોળાં આમ તેમ વનોમાં ભ્રમતાં હતાં અને પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતા વસંતને લીધે આખો વનપ્રદેશ ધણોજ રણિયામણા લાગતો હતો.

મધ્યાહ્નનો મારમારનો તાપ પડતો હતો તે વખતે આ પહાડી પ્રદેશમાં એક ઘોડેસ્વાર મુસાફર પંથ કરતો હતો. તેણે કાશીના વણાટના ધોતીયાને કંઠોટો વાળ્યો હતો. માથે સુંદર મોળ આંધી હતી. કમ્મરે હીરાના જડાવની મુંડવાળી તલવાર લટકતી હતી. તાપમાં પંથ કરવાથી પરસેવાને લીધે તેનાં વસ્ત્ર કંઈક ભિન્નએલાં હતાં. મુંઝનો દોરો હજી હવે ફૂટતો હતો છતાં તેનું મુખ ધણું ભારેખમ અને ભવ્ય લાગતું હતું. તેનું કપાળ વિશાળ ને તેજસ્વી હતું. તેના મુખ ઉપરથી તે કાંઈ રાજકુમાર હોય એવું અનુમાન થતું હતું.

આ જીવાન મુસાફર પર્વતના ઢોળાવમાં અને વૃક્ષોના ધચુંબલામાં ઘોડો ખેલવતો ને પર્વતની શોભા જોતો જોતો ચાલ્યો જતો હતો. તેણે ધણીવાર સુધી પહાડી પ્રદેશમાં પંથ કર્યો. સૂર્યનારાયણ માથેથી જરા નમવા આવ્યા. પરંતુ કહિં વસ્તી આવી નહિ. વળી એટલામાં કહિં ગામ હોય એમ પણ લાગ્યું નહિ, કારણ કે જે દિશામાં તે પંથ કરતો હતો તે દિશામાં મોટા ઢોળાવવાળો પર્વત નજરે પડતો હતો. સામે તો પર્વતનો ઢોળાવ છે એમ ધારી જીવાન મુસાફર પોતાના ઘોડાને દક્ષિણ બાણી વાળ્યો અને જેમ જેમ તે આગળ ચાલતો ગયો તેમ તેમ ધટાદાર વૃક્ષોથી છવાયેલો પર્વતની રમ્ય તળેટીનો પ્રદેશ આવવા માંડ્યો. તરસ લાગેલી હોવાથી તે ખળખળ વહેતા એક

પાણીના ઝરા પાસે ગયો. એ ઝરાના કિનારા ઉપર સીતાફળીની હારો આવી રહી હતી. તરસની સાથે ક્ષુધા લાગેલી હોવાથી મુસાફર ઘોડેથી નીચે ઉતર્યો. પાકાં અમૃત જેવાં થોડાંક ફળ તેણે તોડી ખાધાં. ખોખે ખોખે ઝરાનું નિર્મળ મીઠું પાણી પીધું. પછી વૃક્ષની છાયામાં લગાર વિરામ લેવાને બેઠો. ઉત્તર તરફ નજર કરતાં પથ્થરનાં પગથિયાં તેના જોવામાં આવ્યાં. ઉભા થઈ ખારીકીથી જોતાં તેની ઉપર પડેલા પાણીના દરોડાથી જીવાન મુસાફરને એમ લાગ્યું કે અહિં આગળ ઉપર કોઈનો આશ્રમ હશે. લાવ ત્યાં જઈ જોઉં.

આવો વિચાર કરી તેણે સીતાફળીના ઝાડે પોતાનો ઘોડો બાંધ્યો. અને પગથિયાં ઉપર ચઢવા માંડ્યું તો સામેજ સીતાફળીનાં કુંડથી તથા મોટા આંખા અને અશોકનાં વૃક્ષોથી છવાયેલો એક રમણીય આશ્રમ નજરે પડ્યો. પવિત્ર આશ્રમના દ્વાર આગળ જતાં તે ખમચાઈને ઉભો રહ્યો. પણ એટલામાં તો તેની પગરવટ લાગવાથી એક બાળ જોગલુ અંદરથી બહાર નીકળી આવી. મુસાફર તેના બોલાવવાથી આશ્રમમાં ગયો. આશ્રમની જમણી તરફ એક શિવાલય હતું. તેમાં આ વખતે એક કૃશ શરીરનો વૃદ્ધ યોગી સમાધિ લઈ બેઠો હતો. તેના વાળ પુંજી જેવા ઘોળા થઈ ગયા હતા. ધણી વૃદ્ધાવસ્થા છતાં પણ તેની દેહકાન્તિ અગ્નિના જેવી તેજસ્વી હતી. શિવાલયમાં ગયા પછી જોગલુ ફળ ફળાદિ લઈ આવવામાં રોકાઈ અને મુસાફર આગલા ધુમ્મટમાં બેઠો. થોડી વારે યોગીની સમાધિ છૂટી એટલે મુસાફરે તેને સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કર્યાં. આશ્રમમાં આવેલા અતિથિને જોઈ યોગીએ પૂછ્યું કે તમે કોણ છો ? મુસાફરે જવાબ દીધો કે ‘મહારાજ ! હું ચંદ્રાવતીના રાણા રાયસિંહનો કુમાર છું અને માઈ નામ વૈરીસિંહ છે. શિકાર કરવા નીકળ્યો હતો ત્યાંથી આપના આશ્રમમાં આવી ચઢ્યો છું. યોગી બોલ્યો કે ‘બહુ સારું’. બાળ જોગલુ પછી બેઠોના મોં આગળ ફળ ફળાદિ લાવી મૂક્યાં. મુસાફર અતિથિને ફળાહાર કરાવી યોગી બહાર ગયો. આશ્રમમાં હવે જોગલુ તથા રાજકુમાર એકલાં પડ્યાં. જોગલુને જોઈ રાજકુમારના મનમાં ધણા વિચારો આવ્યા હતાં તેનું સમાધાન કરવાને હવે તેને પ્રસંગ મળ્યો. તેને વિચાર આવ્યો કે ‘માનો ના માનો પણ આ કોઈ રાજરત્ન છે. અરે પ્રભુ ! આવી બાળ વયમાં આને ભગવાં વસ્ત્ર શાથી પહેરવાં પડ્યાં હશે ? મહા સંકટ વિના

અથવા તો બાળવયમાંજ સંસાર અસાર લાગ્યા વિના નવ જ્ઞેયન આવી રાજબાળા જોગણનો વેષ ધારણ કરે નહિ. અરે ! આમાં કંઈ ભેદ હશે. એને પૂછું તો ખરો કે એ કોણ છે, શાથી આ પ્રદેશમાં જોગણ થઈ આવી છે. પૂછતાં કંઈ અડચણ તો નથી, પણ અરે ! યોગીજનોની નિરુપદવૃત્તિઓ હોય છે, તેને લીધે એ મારો તિરસ્કાર તો નહિ કરે ? ના ના, એમ તો થાય જ નહિ. એની ગંભીર અને પ્રશાન્ત મુખમુદ્રાજ કહી આપે છે કે તે સ્વભાવે શાન્ત અને ગંભીર સુશીલ સજ્જનનમૂર્તિ છે.

આ પ્રમાણે વિચારની પરંપરાએ તે મુસાફરનું ચિત્ત ઘોળાઈ જવા લાગ્યું. કૌતૂહલ વધી પડતાં આખરે સાહસિક હિમ્મતથી તેણે પૂછ્યું કે ‘બાઈ ! તમે કોણ છો ? આટલી નાની વયમાં આવો તીવ્ર વેરાગ લીધેલો જોઈ મને તમારો વૃત્તાંત જાણવાની ધણી ઉત્કંઠા થઈ છે. જો કંઈ કષ્ટને લીધેજ આ રસ્તો લીધો હોય તો તેને નિવારવાને હું મારો પ્રાણ આપતાં સુધી પણ પ્રયત્ન કરીશ. સ્ત્રી બાળક અને ગાયનું રક્ષણ કરવું એ અમારો ક્ષત્રિયોનો ધર્મ છે માટે કૃપા કરી આપ કોણ છો અને શા માટે આ વનવાસ અંગીકાર કરવો પડ્યો છે તે કહો. તમે કોઈ રાજકન્યા હો એમ મને અનુમાન થાય છે અને કોઈ મહા આપત્તિને લીધે તમે આ સંસારને અસાર ગણી આવો માર્ગ લીધેલો લાગે છે.’ મુસાફરનાં વચન સાંભળી જોગણ થઈ રહેલી સરદારબાના અંતરમાં રહેલો દુઃખનો કાંટો હાલી ઉઠ્યો, તેના મુખનો વર્ણ બદલાઈ ગયો અને આંખમાં ઝળઝળિયાં આવી ગયાં. તે બોલી કે ‘ક્ષત્રિયકુમાર ! મારું દુઃખ જણાવી તમારા જેવા સુમને હું દુઃખી કરવા ઇચ્છતી નથી. જો દુઃખને ગણું તો મારા જેટલું કોઈ દુઃખી હશેજ નહિ. ન ગણું તો મારા સમાન સુખ કોઈને છેજ નહિ માટે મારો વૃત્તાંત સાંભળી અમસ્તા દુઃખી થવાનો આગ્રહ જવા દો.’ પણ નહિ ‘પ્રાયોવારિતવામા હિ પ્રકૃતિર્મનસો વૃણાં’ તેની પેઠે જોગણનાં વચન સાંભળી રાજકુમારની નિરાસા ઓર વધી અને પુનઃ પુનઃ તેને પૂછવા માંડ્યું કે ‘બાઈ ! હું મારા ધર્મ પ્રમાણે તમારા દુઃખમાં મારાથી લેવાશે તેટલો ભાગ લઈશ. દુઃખ સાંભરી આવવાથી તમારું અંતર ધમધમી અને ડસડસી જાય છે તે તમારી આકૃતિ ઉપરથી અને વારંવાર નીકળતા નિશ્વાસ ઉપરથી સ્પષ્ટ

જાણી આવે છે. તમે સમજી છો એટલે વધારે કહેવું યોગ્ય નથી. મને તમારું દુઃખ કહો અને શોકનો ભાર ખુશીથી ઓછો કરો. કહ્યું છે કે **एके-नाङ्गीकृतो वोढुं दुःखमारो गुरुर्भवेत् । तस्मादेनं लघूकर्तुं सुहृदेभ्यो निवेदयेत् ॥** તેનાં આવાં વિદ્વાતા ભરેલાં અને સૌજન્યશીલ વચન સાંભળી જાણના વેષમાં ફરતી સરદારખાએ પોતાનો સધજો વૃત્તાંત તેને કહી સંભળાવ્યો, અને ક્ષત્રિયનો ક્ષત્રિયની સહાય માગવાનો હક છે, એમ જાણાવી તેનાથી જો કંઈ પણ મદદ બની આવે તો તે આપવાની વિજ્ઞાપના કરી.

સરદારખાનો વૃત્તાંત સાંભળી વૈરીસિંહ ધણાજ દિલગીર થયો અને તેની સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા કરી કે ‘ આજથી ત્રણ અઠવાડિયાંની મુદતમાં હું પાટણની પાદશાહી ઉખાડી ના નાંખું તો મારે ફરીથી હથિયારજ બાંધવાં નહિ. ’ તેની આવી ક્ષાત્રોચિત પ્રતિજ્ઞા સાંભળી સરદારખાના મન ઉપર ચઢી આવેલું શોકનું વાદળ વેરાઈ ગયું. તેના મુખ ઉપર તેજ આવી અને ‘ હજી રજપૂતો હિંદમાં છે ’ એવી ખાતરી થઈ. પરસ્પરની જાત નાત જાણી બન્ને રણિયાત થયાં અને ઉભયના અંતરમાં પ્રેમ પ્રકટયો. ગુણ બન્નેને અનુરાગ કરાવ્યો અને અનુરાગે પ્રેમની દોરીથી ઉભયનાં અંતર સિધી લીધાં. આંખે આંખ અને મને મન પોતપોતાનો અંતર્ભાવ સમજી ગયાં. માનસિક લગ્નમાં સ્વાભાવિક રીતે તેનો અંત આવ્યો. પછી રાજકુમારે રજા લીધી અને જુદા પડતાં એવો ઠરાવ કર્યો કે ‘ સરદારખાએ ત્રણ અઠવાડિયાં પછી આરામુરીના ધામમાં તેની વાટ જોવી. ’ આ પ્રમાણે ગુણથી વશ થયેલાં પ્રેમી મોટી આશામાં જુદાં પડ્યાં. વૈરીસિંહ ચંદ્રાવતી તરફ ગયો અને સરદારખા તે આશ્રમમાં રહી.

પ્રકરણ ૫ મું.

મિયાંના મનોરથો.

ત્રણ દિવસ તે પવિત્ર આશ્રમમાં રહ્યા પછી સરદારશ્યા
વૈરીસિંહને કરેલા વાયદા પ્રમાણે અંબાજી જવા નીકળી.
જંગલોને વેષે ફળમૂળનો માત્ર આહાર કરતી તે પહાડી
પ્રદેશમાં મુસાફરી કરવા લાગી. ઉંચા નીચા ઢોળાવવાળા
તથા ખીણવાળા પહાડી પ્રદેશમાં ત્રણ દિવસ

સુધી મુસાફરી કર્યા પછી ચોથે દિવસે સાંજના પહોરની જ્યારે તે ઉતાવળે
ચાલી જતી હતી ત્યારે તેની ઉતાવળે ઉતાવળો થયો હોય તેવો સૂર્યનારાયણ
આથમવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. સુવર્ણનાં રત્નજી હોય તેવાં કિરણો
પર્વતનાં શિખરો ઉપર અને વૃક્ષની ટોચો ઉપર પડેલાં દેખાવા લાગ્યાં.
દૂરની ગાઢી ઝાડીમાંથી ધુવડોના અમાંગલિક અને ભય ઉપજાવે એવા
શબ્દો કાને પડ્યા લાગ્યા. પર્વતની ખોમાં કોઈ કોઈ રથને વાધ બગાડનાં ખાતા
સંભળાયા, વૃક્ષોની ઉંચી ડાળો ઉપર મયૂર આદિ પક્ષીઓ આવીને બેસવા
લાગ્યાં, ધુધવાડા મારતાં રિંછ મોટી કરાડોમાંથી બહાર જવા લાગ્યાં ને સાયં-
કાળ થવાથી શિકારને માટે નીકળેલાં શિયાળવાનાં ટોળાં આમતેમ ભમવા
લાગ્યાં. કુંકરમાંથી વહેતા ઝરાના પાણીના ખળખળાટ સંભળાવા લાગ્યા.
મોટા મોટા ઉન્મત્ત પાડાઓ વાઘના ધુધવાટ સાંભળી પડભાગ કરી નાસવા
લાગ્યા. શિકાર શોધવા નીકળેલાં માંસાહારી પ્રાણીઓને દેખી નાસતાં
સસલાં આદિ પ્રાણીઓથી વાંસની ઝાડીમાં ખડખડાટ થઈ રહ્યા અને
બહાર નીકળેલાં વાઘ વરુની ચીસોથી કરાડો ઉપર ચરતાં ઘેટાં અને
બકરાં બીકથી નીચે પડી જતાં જણાયાં. અંધારું થતાં રાફડામાંથી બહાર
નીકળેલા સર્પો નોળ પાછળ પડવાથી આમતેમ નાસતા જણાયા. સાયંકાળ
થતાં નેતરવાળાં નાળાંના તટમાં આવતાં મોટાં માછલાં પકડવાને ચિતાઓ
ઝરાઓના તટઉપર આવી બેઠા.

આવે પ્રસંગે સરદારના એક નાળું ઉતરતી હતી. સહેજ પાછું વાળીને જોતાં કેટલાક ઘોડેસ્વાર આવતા તેને જણાયા. સ્વારોને જોતાંજ તેના પેટમાં ફાળ પડી અને તે સમજી ગઈ કે ‘ નક્કી એ મને પકડવા નીકળેલા સ્વારો હશે; ’ પરન્તુ સ્વારો એમ ધારી તેની તરફ આવતા ન હતા. તેઓ તો તેની શોધમાં ને શોધમાં આબુના પર્વતમાં ફરતા ફરતા અનાયાસેજ આ માર્ગે આવી ચઢ્યા હતા. જોગણુ નાળું ઉતરતાં ખમચાઈ પણ પાછી વળવા જાય છે એટલામાં પેલા સ્વારો પાસે આવી પહોંચ્યા. એક જણ ધારીને જોગણુ સામું જોયું પણ તે તેને બરાબર જોળખી શક્યો નહિ, પરન્તુ તેને શક તો પડ્યો કે ‘ આવી રૂપાળી સ્ત્રી આ અવસ્થામાં અહિં જોગણુ થઈ બટકે છે માટે કદાપિ એ સરદારના હોય. ’ આખરે તેમાંના એક સ્વારે સરદારનાને જોળખી કાઢી, કારણ કે એક વાર તેણે તેને દીઠી હતી. તે બોલ્યો કે “ અમે એ તો ઓહી રંડિયાં હૈ પકડ લો ઉસકું. ” એ સાંભળી એક સ્વારે નીચે ઉતરી જોગણુનો ચોટલો ઝાલ્યો. “ ભાઈ મને શું કરવાને પકડે છે, મેં તારું શું બગાડ્યું છે. મને જોગણુને પકડવાનું તને શું કારણ છે ? ” જોગણુ આમ અનેક રીતે કાલાવાલા કર્યો પણ સ્વારો તો તેનું કંઈ પણ નહિ સાંભળતાં તેને પકડી હાથ પગ બાંધી ઘોડા ઉપર નાંખી પાસેના કોઈ ગામડા તરફ લઈ ચાલ્યા.

ગામડામાં ગયા પછી તેમણે એક ગાડું વેઢે પકડ્યું અને એક કાણુંવાળી પેટીમાં સરદારનાને ધાલી તાળું માર્યું. પેટી ગાડામાં ચઢાવી ચાર સ્વાર ગાડાની આગળ ચાલવા લાગ્યા અને ચારેક પાછળ રહ્યા. આ પ્રમાણે સરદારનાને પકડી ધનામ લેવાની ઉમેદવાળા તુર્ક સ્વારો પાટણુ બણી જવા લાગ્યા. જોગણુની આશાને અંકુર આવ્યા હતા તે ખીલતા પહેલાં ખરી ગયા. તે વિચાર કરવા લાગી કે “ હવે ઉગરવાનો એકે આરો નથી. આ દુષ્ટો મને ત્યાં લઈ ગયા વિના છોડવાના નથી. કદાપિ મારી પાસે રહેલો આ હાર આપવા માંડું તો પણ તેઓ મને છોડી મૂકે નહિ અને દુઃખમાં કોઈ સ્થળે કામ પડે તો જવાબ દે એવો હાર અમસ્તો તેમને ભોગ પડે. આપઘાત કરી મરવા સિવાય હવે બીજો ઉપાય નથી. જીવવું શા સારું ! હવે માંડ શીલવત સચવાવાનું નથી. કદાપિ પ્રાણત્યાગ કરીશ તોપણ એ દુષ્ટ મારા

દેહને ભ્રષ્ટ કરશે, માટે આપધાત કરવો એજ સાફ છે.” કુમ્ભરેથી કઠાર કાઢી ધૂજતે હાથે તે પોતાના કુમળા કાળજામાં મારવા તૈયાર થઈ પણ વળી તેના વિચારો ફરી ગયા. તેને એમ સૂઝી આવ્યું કે ‘ આમ આપધાત કરી અહિં વનમાં મરવું તેના કરતાં ભાવીને અધીન થઈ જો થાય તે જીવું એ સારું. આખરે મરણુ તો છેજ, એમાં વાંધો નથી. ‘જો થાય છે તે સારાને માટે. ’ એ પ્રમાણે વિચાર કરી મરવા તત્પર થયેલી સરદારબા આપધાત કરવો બંધ રાખી ભાવીને શરણુ થઈ. પર્વત પ્રદેશમાં ગાડું ખડખડ કરતું ચાલતું હતું. ગાડામાં પેટી ગડખડતાં સુકુમાર સરદારબાને વાગતું હતું પણ શું કરે, સહન કર્યાં સિવાય બીજા ઉપાય ન હતો, સાત આઠ ગાઉ ચાલ્યા પછી થોડો સપાટ પ્રદેશ આવ્યો એટલે ગાડાવાળાએ ગાડું ઉભું રાખ્યું. આથમતો પહોર થવા આવ્યો હતો. ગાડું છૂટ્યું તે જગાએ કે જંગલમાં હતી તો પણ તે પ્રદેશ ધણી પહાડી ન હતો. તેની ઉત્તર તરફ મોટી પર્વતની હાર હતી, પણ કરોડો ન હતી અને નૈઋત્ય ખુણા તરફ અંખાજીનું ધામ હતું. અહિંયાં વાઘ વરુનો ભય તો હતો પણ ભૂખ્યા થયેલા ઘોડા તેમજ સ્વારો વધુ આગળ ચાલી શક્યા નહિ.

એક નાના નાળાને કાંઠે પડાવ નાંખી સાથે બાંધી આણું ખીચડું મુસલમાનોએ બાફવા માંડ્યું. ખીચડું થાય તે દરમિયાન મિયાં તડાકા મારવા લાગ્યા. પર્વતમાં રખડતાં પોતાની મહેનત બર આવી તે માટે ખુશી ખુશાલી જાહેર કરી શુકરાના કર્યાં. પછી વાતમાંને વાતમાં એક બોલ્યો કે “અબે બેગમકું પકડનેકા ધનામ હમકું મીલેગા.” આ સાંભળી બીજા હલકો હિંદુ બોલી ઉઠ્યો કે-“ બેશને હવે, તે શું એમાં મોટું પરાક્રમ કર્યું ! પહેલાં દેખાડી તો મેં.” ત્રીજા બોલ્યો “ સાલે દેખવાઈ ઉસમે ક્યા હુવા ઓઘ હૈ વો તો મેને બી કહા થા.” આ પ્રમાણે ‘ ભેંશ ભાગોને ને ઘેર ઝરડકા ’ એ ઉખાણા પ્રમાણે વાતો કરતાં કરતાં ગાંજનો નીશા ચઢવાથી વાત વધી પડી. હોંસાતુંસી ઉપરથી મિયાંભાઈગાળાગાળી ઉપર ગયા. જંગલને કાણુ પકડી અને ધનામ કાણુ લેવું, તેની પંચાતમાં તેમણે તરવારો ખેંચી. ગાંજની ધુનમાં ખેંચાયેલી તરવારો પોતાનું કામ કરવા લાગી. તેઓમાં કાપાકાપી ચાલી અને છેવટે બે જણ રહ્યા તેઓમાં પણ પાછો

ધનામનો વાંધો ચાલુ રહ્યો. એમાંનો એક જણ જોગણનો ચોટલો ઝાલનાર હતો અને બીજો જોગણી કાઢનાર હતો. તે બંનેમાં પણ મારા-મારી ચાલી. પહેલાં પકડનાર બોલ્યો કે “ મેં એને પકડી ન હત તો એ તારા હાથમાં આવી પણ શાની હોત ? ” એટલે બીજો બોલ્યો કે “ ચલ બેઠ મેં નહિ પિછાનતા તો તું પકડતા ક્યા. ” આમ આ બંનેમાં વાંધો પડતાં જોગણી કાઢનાર મુસલમાને પહેલાને ઠાર કર્યો અને મિયાંબાઈ એકલા પડ્યા. તે મનમાં બોલ્યો કે “ સાલેમેં કુચ્છ દમ નહી લેકીન ધનામકી ખાવેશ રખતા થા. ” એમ બોલતાંબોલતાં તે ગાડીવાન પાસે ગયો અને બોલ્યો કે “ અબે ગંડુ ! બોલ, બેગમકું પકડનેકા ધનામ સુખા કીસીકું દેગા ? ” ગાડીવાન બોલ્યો કે “ જમાદાર સાખ ! તમે એને પકડી એ વાત ખરી પણ સુલતાનની પાસે લઇજનારો તો હું છું, માટે ધનામ તો મને મળવું જોઈએ. ” આમ ગાડીવાળો મૂર્ખ મિયાંબાઈની મશકરી કરવા ગયો, પરંતુ કહ્યું છે કે ‘ મુરખ જોગી રાજ પંડિત હાસ કરી નવ હસીએછ ’ તેની પેઠે દસવામાંથી ખસવું થયું. મિયાંબાઈએ ગાડીવાનને પોતાના મનોરથમાં આડો આવતો જોઈ તોરમાં ને તોરમાં તેનું પણ ડાચકું ઉડાડી મૂક્યું.

હવે સઘળા નાશ પામ્યા, મિયાંબાઈનું રાજ્ય નિષ્કંટક થયું અને કોઈ ધનામ લેનાર રહ્યું નહિ એથી મિયાંબાઈ હરખાઈ ગયા. તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે “ અખ અચ્છા હુવા ! સાલે ખાયલે થે વૉ સખ મર ગયે, અખ ધનામ બંદાકું મિલેગા. ઓર મેં એકીલાજ સુમાકી મુંછકા બાલ બન જાઉંગા. સુખાકા કામ કિયા તો અપનાયી કામ હો જાયગા. કોઈ રજપૂતકી બેટીકું અપનબી બીયી બના દેગા ! શીર અપનમેં ઓર સુબેમેં ક્યા તકાવત ? કુછ નહિ. સુકર અલ્લાહ ! ખુદા ચાય સો કર, વૉ જુઠ નહીં. સુબાન અલ્લાહ ક્યા હો ગયા. અખ અપની તગદીરમેંસે સિપાઇગીરી છૂટ ગઈ ! ! ” એકલો પડેલો તુર્ક સ્વાર આગામી મોટા ભાગ્ય ઉપર તરંગી વિચાર કરતો હતો એટલામાં પાછળથી ધીરેધીરે પાસે આવી તાકી રહેલા એક ચિત્તાએ તેની ગરદન પકડી. ‘ ખાયા અલ્લાહ, ખાયા મેરા ચચ્ચા ! મિયાંસાહેબે તરવાર ખેંચી પણ એટલામાં તો ચિત્તો ગરદન મરડી નાંખી તેને લઇને જતો રહ્યો.

જેગણુ પેટીમાં રહે રહે આ સધળું જોયા કરતી હતી. વાધને દેખી અળદ તો ક્યારનાએ રાશ તોડી નાસી ગયા હતા. રાત પડી ગઈ હતી તેથી શિયાળવાનાં ટોળાંએ સ્વારોનાં મડદાંને ચુંથવા માંડ્યાં. જેમ જેમ રાત જતી ગઈ તેમ તેમ ભયંકર પ્રાણીઓની બૂમો ચારે પાસ સંભળાવા લાગી. માણસના માંસની ગંધ આવવાથી વરુનાં ટોળે ટોળાં તે તરફ દોડી આવ્યાં. મુએલાં મડદાંને સુંધી જીવતા માણસની સોઢ આવવાથી ફેટલાંક વરુ ગાડા-પર ચડ્યાં અને પેટીને ચારે તરફ ફરી સુંધવા લાગ્યાં પણ તેમનું કંઈ વળે તેમ ન હતું. સરદારઆ અંદર ખીતી હતી અને રખેને વરુ પેટી નીચે પાડી હેરાન કરે, એમ ધારી પેટીનાં કાણાંમાં સુંધવા આવતાં વરુને પોતાની કઠારની અણીથી નસાડતી હતી. તે વારંવાર નાસી જતાં ને આવતાં. આ પ્રમાણે આખી રાત માંસાહારી પ્રાણીઓએ રમખાણ મચાવ્યા કર્યું. સમ-સમાટ કરતા રાત્રીના પ્રહરો એક પછી એક વીતવા લાગ્યા. પ્રભાતનો સમય થયો ત્યારે એ ચિત્તા ફરતા ફરતા ત્યાં આવ્યા. શિયાળવાંએ ચુંથી નાંખેલાં મુસલમાનોનાં મડદાંને સુંધી તેઓ જલંગ મારી ગાડા ઉપર ચઢ્યા. પેટીને સુંધી ‘ અંદર માણસ છે ’ એમ લાગવાથી પંજના સપાટાથી પેટીને નીચે ગડગડાવી પાડી. પેટી પડતાં સરદારઆને વાગ્યું પરંતુ સારે ભાગ્યે તે ભાગી નહિ. ભક્ષ મેળવવા ચિત્તાઓએ ફેટલીકવાર સુંધી પેટી પાછળ ફર્યાં કર્યું પણ તેમાં શોધ્યા નહિ, એટલે નિરાશ થઈ અજવાળું થતાં તે જંગલમાં ચાલી ગયા.

હિંસક પ્રાણીઓ નાસી ગયાં ત્યાર પછી સરદારઆએ પેટી બહાર નીકળવાને ફાંફાં માર્યાં પરંતુ વ્યર્થ ! મુસલમાનોએ તે નાસી ન જાય તે માટે પેટી બહુજ મજબુત કરાવી બહારથી તાળું ડીધું હતું. દલાડો ચઢ્યો એટલે કાગડા અને ગીધનાં ટોળાં મડદાં દેખી તે જગાએ ઉતરી પડ્યાં. તેમની ધાંધલથી પર્વતમાં વસતી ભાઉડાં નામની જંગલી જાતના લોકો પણ મોડેથી ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેઓ પેલી પેટી જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા. પહેલાં તો પાસે જતાં ખીન્યા પણ ત્યારે અંદરથી સરદારઆએ તેમને બોલાવ્યા ત્યારે માણસનો સાદ સાંભળી તેઓ પાસે ગયા. સરદારઆએ પોતાને પેટીમાંથી કાઢવાની તેમને આજીજ કરી પરંતુ ભાઉડાંએ તેનું

કહેવું માન્યું નહિ. ‘ આ કાઈ જોગણી હશે, ’ એમ ધારી તેમણે તે પેટી અંબાભવાનીમાં મૂકી આવવાનો વિચાર કર્યો. પેટી ઉપાડી તેઓ ચાલતા થયા અને સાંજ પડતામાં અંબાભવાની જઈ પહોંચ્યા. પેટી પૂજારીને સોંપતાં તેના કહેવાથી તાણું તોડી તેઓએ સરદારખાને બહાર કાઢી. સરદારખાને પૂજારીને પોતાનો હાર આપ્યો એટલે તેણે ભાઉડાને કંઈ આપી રાજી કરી કાઢી મૂક્યાં અને જોગણને ત્યાં રહેવાની સગવડ કરી આપી.

વૈરીસિંહની વાટ જોતી સરદારખા આ પ્રમાણે અંબાભવાનીમાં રહી. એક દિવસ તે સ્નાન કરવા ગઈ તે વખતે મુસલમાન સ્વારોથી છૂટો પડેલો મૂળરાજ તેને મળ્યો. તેણે સરદારખાને ઝાળખી અને સરદારખાએ તેને ઝાળખ્યો. પરસ્પરને જોઈ, ભાઈ તથા બેનની આંખમાં આંસુ આવ્યાં. વીલે મોઢે તે તેની પાસે જઈ કહેવા લાગ્યો કે ‘ આપણા માઆપને સુઆએ હાથપગમાં બેડીઓ જડી બંદીખાને નાંખ્યાં છે અને મને તને શોધવા મોકલ્યો છે. હું તારી શોધ લઈ ત્યાં નહિ જઈ પહોંચું તો સુખો તે બંનેને ફાંસીએ ચઢાવશે. સરદારખા ! મારું કહું માન અને મારી સાથે ચાલ. આપણાં ધરડાં માઆપના જીવ ઉગારવાને તો તું આટલું કર. ધણા રજપૂતોએ પોતાની દીકરીઓ પાદશાહને દીધી છે તો આ તો ખરેખરો સંકટનો વખત છે. જેણે આપણને પાળી પોપી મોટાં કર્યા તેમના જીવ ઉગારવાનું કાર્ય છે. તું આવીશ તો આપણાં માઆપ ઉગરશે અને મને પણ જીવતદાન મળશે. આપદાદાની ગાદી અને વધારામાં આપો ઉતર પ્રાન્ત મળશે.

મૂળરાજનાં આવાં બાયલાં નિર્માલ્ય વચન સાંભળી સરદારખા તેનો તિરસ્કાર કરી બોલી કે “ અલ્યા મૂર્ખ ! આટલું થયા છતાં હજી તને આ પ્રમાણે બોલતાં લાજ આવતી નથી ! રજપૂતના બચ્ચાના મોંમાંથી આવું વચન ન નીકળે. પણ અરે ! હું બૂલી, તારામાં રજપૂતનો વટ હોત તો આટલું થાતજ શાનું ! જે રજપૂતોએ પોતાની દીકરીઓ તુર્કને દીધી હશે તે રજપૂત જીદાં, અને જે પાપિણીઓ તેમને પરણી હશે તે પણ જીદી ! આખા કુટુંબનો નાશ થયો, ભાઇભાંડુ કાકામામા વગેરે સંબંધીઓનો ખાણુ વળ્યો ત્યારેજ હું માનવું હોત તો ન માનત ! ! માઆપને ફાંસીએ તો શું પણ

રિખાવી રિખાવીને મારી નાંખે તોપણ રજપૂત જાતિને કાંઈ લાગવા જેવું કામ હું કરનાર નથી. તુર્કના દાસ ! તને ધિક્કાર છે !! તારે તો મને મોં પણ દેખાડવું ન જોઈએ ! શાખાશ છે મારી બોજાઈને કે જેણે તારા સામી તરવાર તાણી અને રજપૂતનું નાક રાખવા રણમાં પડી ! જા, હવે મને તારું મોં દેખાડીશ નહિ અને ખાતરી રાખજે કે આ શરીર રજપૂત કન્યાનું જીવતાં તો એ મોં દેખવાનો નથી.” આમ કહી જંગલ ચાલી ગઈ. તિરસ્કાર પામેલો મૂળરાજ ત્યાંથી પાછો ફર્યો. સુલતાનને ફાવે તે કરો, એમ વિચારી બાવી ઉપર આધાર રાખી તે પાટણ તરફ ગયો.

જે દિવસે મૂળરાજ સરદારખાને મળ્યો તેને ખીજે દિવસેજ વૈરીસિંહનો વાયદો પુરો થતો હતો. ખીજે દિવસે પ્રભાત થતાં દસ રજપૂત સ્વારો અંખાભવાનીમાં આવી પહોંચ્યા. તેમની સાથે એક સુખપાલ હતી. વૈરીસિંહ પોતે ત્યાં આવ્યો ન હતો. સ્વારોએ ત્યાં આવી તપાસ કરી પણ સરદારખાનો કોઈએ પત્તો આપ્યો નહિ, કારણ કે પુઝરીએ પ્રથમથીજ સૌને બણાવી મૂક્યા હતા. બપોર સુધી તપાસ કરતાં પત્તો ન લાગ્યો ત્યારે સ્વારોએ છાવણીમાં જઈ વૈરીસિંહને ખબર કરી. આખરે તે પોતે આવ્યો અને પુઝરીને સંપૂર્ણ ખાતરી આપતાં તે તેને ગળ્યરના ભોંયરામાં લઈ ગયો. વૈરીસિંહ અને સરદારખાને મેળવી પુઝરી બહાર ગયો. વૈરીસિંહે તેને રાજકન્યાનો પોષાક ધારણ કરવાને તથા સુખપાલમાં બેસી તેની સાથે જવાને કહ્યું, પણ સરદારખાએ તે માન્યું નહિ. તે બોલી કે “ વૈરીસિંહ ! યુદ્ધે જતાં સ્ત્રી સાથે શોભેજ નહિ માટે હું રજપૂત કુમારનો પોષાક પહેરી પુરુષના વેષમાં તમારી સાથે આવીશ, કારણ કે મારી આ દશા કરનારને મારે મરતો જોવો છે. વૈરીસિંહે ઘણી સમજાવી પણ તેણે માન્યું નહિ. સુખપાલ તથા વજ્ર પુઝરીને ભેટ કર્યા અને પુરુષનો પોષાક પહેરી સરદારખા સ્વારીમાં જવા તૈયાર થઈ. વૈરીસિંહ અને તે અંખાભવાનીને પગે પડ્યાં. પુરુષના વેષમાં રહેલી સરદારખાએ માથું નમાવી માતાને કહ્યું કે ‘ હે દેવિ ! હે આરાસુરિ ! પુરુષનો વેષ લઈ હું આ યુદ્ધમાં જાઉં છું. તુંજ મારું સ્ત્રીવ સ્થાયવવા સમર્થ છે. હે દેવિ ! મારામાં તારું પરાક્રમ પ્રેરજે અને આ અખ-જાની જ્ઞાન રાખજે.’ પુઝરીએ બંનેને ચાંદા કર્યા અને બ્રાહ્મણોને દાન

આપી આશીર્વાદ લઈ સરદારબા ગાજતી વાજતી નોખતે પાટણની
પાદશાહી તોડવાને જતા પોતાના સ્વામીની સાથે રણે ચઢી.

પ્રકરણ ૬ કું.

ધર્મેજય.

હરાજની પટરાણી મધુમુખીના શ્રમથી બંધાયેલા સહસ્ર-
લિંગ સરોવરથી થોડેક છેટે હિન્દુ અને મુસલમાનોની
બહુ મોટી મેદની મળી હતી. હેમંત ઋતુમાં કરમાઈ
ગયેલાં પક્ષની પેઠે હિન્દુઓનાં મોં કરમાઈ ગયાં હતાં,
ત્યારે મુસલમાનોનાં મુખ પોતાના જયને લીધે આનંદિત
દેખાતાં હતાં. પાંચથી તે પચાસ વર્ષ સુધીની નાની મોટી પાટણની બધી
રેયત ભાગોળે એકઠી થઈ હતી. મોટા મોટા ઘોડાઓ ઉપર બેઠેલા મુસલમાન
સ્વારો હિન્દુઓને ચાબુકો મારી મારી માર્ગ કરાવતા હતા. એક તરફ કેટ-
લાક લશ્કરી સ્વારોની હાર કતાર બંધાઈ હતી. કેટલાક લોક સહસ્રલિંગના
કાંઠાઉપર બેઠા હતા અને કેટલાક જંગલી લોક માગ નહિ મળવાથી ઝાડો
ઉપર ચઢ્યા હતા. કેટલાક ડહાયા અને સમજી હિન્દુઓ આ બનાવ તરફ
ધિકાર બતાવતા હતા છતાં જોવાના કોતૂહલથી ત્યાં આગળ આવી ઉભા
રહ્યા હતા. બહારવસા અને બીજા હલકા લોકો હિન્દુઓને ધક્કા મારી
બીડમાં પેસતા હતા. પાટણના કેટલાક વૃદ્ધ અને શાણા લોકો જ્યારે
સુબાની મૂખાઈને ધિકારતા હતા ત્યારે કેટલાક નામદ અને અણસમજી
લોક એમ પણ કહેતા હતા કે, ‘કુંવરીએ માખાપને આ દશાએ પહોંચાડ્યાં
અને પોતે કહિં રખડતી ફરતી હશે અથવા મરણ સરણ થઈ હશે,
તેના કરતાં બેગમ થઈને સુખ ભોગવ્યું હોત તો શું ખોટું હતું ?’ કેટલાક
એમ પણ કહેતા હતા કે ‘મુસલમાનોના જીલમે તો હવે હદ વાળી.

આજ એનો તો કાલે આપણા પણ વારો આવે ! કોઈની સ્ત્રીઓનું રક્ષણ થશે નહિ. આવો કાળો કહેર થાય ત્યાં સારાં અને આખરુદાર માણસોથી કેમ રહું જશે ? ’

સારા ધરની સ્ત્રીઓ આ બનાવથી ત્રાસી ગઈ હતી. મુસલમાનોના બુલમથી ઓઝલનો રિવાજ દાખલ થયો હતો. હિન્દુ રાજાઓના વખતમાં સહસ્રલિંગનાં પગથીયાં પાટણની ચતુર ચતુરાઓના ઝાંઝરના ઝમકારથી ગાજી રહેતાં હતાં અને ચોટાં ચોક તથા શેરીઓમાં લક્ષ્મીના અવતાર જેવી પુરસુન્દરીઓ અને પતીહારીઓ મહાલતી હતી તે સધળો સ્ત્રીવિભવ આજે પાટણમાંથી અસ્ત થઈ ગયો હતો. વૈષ્ણવ શૈવ અને જૈનોનાં દેવળોમાં સ્વરાજ્યને સમયે અનેક મનોરથ થતા હતા પણ હાલ તે સૌ બંધ પડી ગયા હતા, એટલું જ નહિ પણ ધણું દેવળો ભાગી તૂટી અવસ્થાથી બુલ-મનું જોર બતાવતાં હતાં. સારાં ધરનાં બેરંથી બહાર જવાતું નહિ અને તેમાં વળી આ સરદારકુંવરનાં માઆપની અવસ્થા જોઈ ત્યારથી તો તેઓ હાલકજ બાઈ ગયાં હતાં. લોકોને દીકરીઓ અળખામણી થઈ પડી હતી. મુસલમાનોના બુલમે તો હદ વાળી, એમ ઘેર ઘેર વાતો થતી તેમજ ધરડી ડોસીઓ તો માધવનાં જાળિયાં પણ લેતી હતી. પાટણનો આવો દેખાવ હતો તે વખતે ત્યાંનો સુબો રહેમતખાન સાંજ પડતાં સરદારખાનાં પળિયેલ માઆપને તથા મૂળરાજને લઈ સહસ્રલિંગ સરોવર આગળ લોકોની મેદની મળી હતી ત્યાં આવ્યો. લોક આધાપાછા થઈ ગયા અને સુબો પેલાં નિરપરાધી બંદીવાનોને લઈ ફાંસીના લાકડા આગળ ગયો. પાટણનો કોટવાળ સૌ લોક સાંભળે તેમ વૃદ્ધ ખેમરાજ તથા તેની રાણી અને મૂળરાજને કહેવા લાગ્યો કે ‘ જો તમારે કાળના મોંમાંથી ઉગરવું હોય તો એક ઉપાય છે. જો તમે ઇસ્લામી ધર્મ સ્વીકારી કુરાનના કલમા પઢો તો સુબો તમને જીવત-દાન આપે. બોલો, શી મરજી છે ? જો ઇસ્લામી ધર્મને નહિ સ્વીકારો તો તમને આ ફાંસીને લાકડે લટકાવવામાં આવશે. ’ ખેમરાજ બોલ્યો કે, ‘કોટવાળ ! મરણજ અમને હવે ઈષ્ટ છે. એક અવતારમાં બે અવતાર કરવા એ અમને લગારે પ્રિય નથી. મરણથી ડરી ઇસ્લામી ધર્મ સ્વીકારનાર રજપૂતો બીજા ! ! અમે કલ્યાણવંશના રજપૂતો છીએ. સંકટ સમયે પોતાનો

ધર્મ તજવો એ કામ અમારાથી કદી બની શકશે નહિ માટે તમારું ઇચ્છામાં આવે તે કરો, મરતાં પણ અમે અમારો ધર્મ છોડનાર નથી. અમારા શાસ્ત્રમાં અમને એવું ઉપદેશોનું છે કે સ્વધર્મે નિધનં શ્રેયઃ પરધર્મો મયાવહઃ માટે ખુશીથી જે કરવું હોય તે કરો. અમે સ્વધર્મમાં મરીશું ને સ્વર્ગે જઈશું.’

આ વચન સાંભળી કાટવાળ બોલ્યો કે ‘ત્યારે ચાલો વાર ન કરો. આ ફાંસી તમારે માટે તૈયાર છે.’ ફાંસીએ ચઢાવવાનો હુકમ સાંભળી મૂળરાજ મરણથી ડરી ગયો અને હજારો હિન્દુઓના ફિટકારને ન ગણુભારતાં તેણે ઇસ્લામી ધર્મનો અંગીકાર કર્યો. મુસલમાન થયેલા મૂળરાજને સુખાએ પોતાની પાસે બોલાવી બીજા ઘોડા ઉપર બેસાડ્યો અને વૃદ્ધ જેડાને ફાંસીએ ચઢાવવાને હુકમ કર્યો. ફાંસીપર ચઢતાં વૃદ્ધ રાજાએ સુખાને હાથ જેડીને માગી લીધું કે ‘મરતી વેળાની આટલી અમારી અરજ સ્વીકારી અમને ચંડાળને હાથે તણાવશો નહી.’ રહેમતખાનના હૃદયમાં રહેમ ઉત્પન્ન થઈ અને તેણે તેમની માગણી સ્વીકારી. વૃદ્ધ જેડું ફાંસીના લાકડા આગળ જઈ ઉભું અને પોતાને હાથેજ પોતાના ગળામાં ફાંસાની દોરી નાંખી. એક ટેકીલો રજપૂત પોતાના ધર્મને માટે ચંડાળનું કામ કરવાને તૈયાર થયો અને હિન્દુઓએ ખુશીના પોકારથી તેને શાખાશી આપી. વૃદ્ધ રાજા રાણીએ અંત વખતે ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરવા માંડી, એકઠા થયેલા લોકો શોકમાં ગરકાવ થઈ ગયા, ગડબડાટ થતો હતો તે બંધ પડી ગયો અને આ કમકમાટ ભરેલો દેખાવ નહિ જોવાય એમ ધારી પોત્રા કાળજના કંટલાક લોક સુખાને ફિટકાર આપતા ધર ભણી વળ્યા. પ્રાર્થના કરી રહ્યા પછી રાજારાણી તૈયાર થયાં. રહેમતખાને ફાંસીનું પાટિયું ખેંચી લેવાનો હુકમ કર્યો, કાટવાળ રહેમતખાનનો હુકમ જાહેર કરતો હતો એટલામાં તો લોકમાં એકદમ મોડું હુલડું પડ્યું. પાછળથી ‘મારો મારો’ એવી બૂમ સંભળાઈ અને લોકો જેમતેમ નાસવા લાગ્યા. આગળથી કાપાકાપી ચાલતી આવી જેમાં મોખરે ઉભેલા મુઠીભર સૈનિકો કપાઈ ગયા. જીવ લઈ નાસ્તા લોકોએ કંઈક બાળકોને અને ડોસાં ડગરાંને ચગદી નાંખ્યાં. ઓચિંતા આવા કવેળાના હુમલાથી રહેમતખાન ગભરાઈ ગયો તેણે મારામારીમાંથી બહાર

“હાં હાં, પડેલા ઉપર ઘા ન હોય.” —પૃષ્ઠ: ૯૭. —કૌપીરાષ્ટ.

નીકળી જવાનું ક્યું પશુ લોકની ધમાલ આડે તેનાથી નાસી શકાયું નહિ. ફાંસીનું પાટીયું ખેંચવા ઉભેલા રજપૂતે ઉપરથી હોકારો ક્યો અને એ હોકારો થતાંજ એકઠા થયેલા રજપૂતો મુસલમાનો ઉપર તૂટી પડ્યા. મુસલમાનો હથિયાર લઈને આવેલા હતા તોપણ પાટણના અને બહારના રજપૂતોનો મારો ચાલવાથી ગભરાઈ ગયા. મરી જતા સિપાઈઓનાં હથિયારો લઈ લઈને ગામના રજપૂતોએ દેશની દાઝ જાણી ' હર હર મહાદેવ ' એમ બોલતાં વેર વાળવા માંડ્યું અને નવા આવેલા રજપૂતોએ શત્રુઓને વિંછી વિંછીને લેવા માંડ્યા. રજપૂત રાજાઓના વખતમાં શુભ પ્રસંગે જ્યાં નાળિયેર ચંદન અને અક્ષતનો વરસાદ વરસતો હતો તે અણહિલપુર પાટણની ભાગોળે અત્યારે લોહીનો વરસાદ વરસ્યો અને નાળિયેર જેવાં માથાં પગની હડકોટે ચઢવા લાગ્યાં. સહસ્રલિંગની પ્રતિષ્ઠાને દિવસે જેવો ઉત્સવ થયો હતો તેવોજ રોજ આજે વર્તી રહ્યો. સહસ્રલિંગનાં પગથિયાં આગળ ઉત્સવને દિવસે જ્યાં કુંકુમ અને ગુલાલનો કાદવ થયો હતો ત્યાં આજે કાળજી દેખે એવો લશ્કરના લોહીનો કાદવ થયો.

વૈરીસિંહની દુકડીએ હદ વાળી અને સરદારખાની દુકડીએ આવી સુખાને ઘેરી લીધો. સુખાના અંગરક્ષક મુસલમાનો ' અલ્લાહ અકબર ' એવી બૂમ પાડી તૂટી પડ્યા પરંતુ રજપૂતાણીના ઉશ્કરેલા રજપૂતોએ પાછું વાળીને ન જોતાં તેમનો ધાણ વાળ્યો. છેવટે સંતાપથી તપી રહેલી સરદારખાએ ઘોડો મોખરે લાવી કાળની જીભ જેવી તરવારને સુખાનું લોહી પાચું. સુખો ધા થતાં નીચે પડ્યો અને જેવી સરદારખા બીજે ધા કરવા જાય છે તેવોજ ' હાંહાં પડેલા ઉપર ધા ન હોય ' એમ કહી વૈરીસિંહે તેનો હાથ ઝાલ્યો. વૈરીસિંહે વારી એટલે તેણે તરવાર મ્યાન કરી અને રહેમતખાનના મડદાને પોતાની છાવણીમાં લઈ જવાનો હુકમ ક્યો. રડ્યા ખડ્યા સિપાઈઓ નાસી છૂટ્યા અને કેટલાક હથિયાર મૂકી સરદારખાને શરણ થયા. સિપાઈઓ ખૂંટી જવાથી રજપૂતોનું શૂર ધીમું પડ્યું અને પાટણના રજપૂતોએ વૈરીસિંહને ધન્યવાદ આપ્યા. પાટણના લોકો ગભરાઈ ગયા; પરંતુ તેમને શાન્ત કરવાને વૈરીસિંહે ઢંઢેરો પિટાવ્યો કે ' હિન્દુઓને કોઈપણ પ્રકારની હરકત નથી માટે કોઈએ બીવું નહિ. શત્રુ સિવાય કોઈનો અર્થાત્ રૈયતનો વાંકો

ચાળ પણ થવાનો નથી. ' આવો શાન્તિનો ઢંઢેરો સાંભળી પ્રભ પ્રસન્ન અને શાન્ત થઈ. વૃદ્ધ રાજા રાણીને ફાંસી ઉપરથી ઉતારી ક્યારનાંએ એક રજપૂત અધિકારીને ત્યાં મોકલાવ્યાં હતાં. ત્યાં જઈ સરદારબા અને વૈરીસિંહ તેમને પગે લાગ્યાં. વૃદ્ધ દંપતીએ હર્ષનાં આંસુ આણી બંનેને છાતી સરસાં ચાંપી આશીર્વાદ દીધા. પછી મુસલમાનની બેગમો જેમાં વસતી હતી તે મહેલ વૈરીસિંહે ખાલી કરાવરાવ્યો અને વૃદ્ધ રાજારાણીને તેમાં મોકલ્યાં. બેગમો ઓઝલ પરદે રહેતી તેમણે ઉધાડે પગે આવી વૈરીસિંહનું શરણુ માગ્યું. ઉદાર વૈરીસિંહે તેમને કેદ ન કરતાં ઇચ્છામાં આવે ત્યાં વસવાની છૂટ આપી. સઘળા રજપૂતોએ એકઠા મળી ઉત્સવનો ઢંઢેરો પિટાવ્યો અને એક દિવસમાં તો પાંટણુ પાછું પૂર્વની પેઠે શોભવા લાગ્યું. સરદારબા બેમરાજ વૃદ્ધ રાણી તથા વૈરીસિંહ મળ્યાં. વૃદ્ધ દંપતી બહુ આનંદ પામ્યાં. સરદારબા પુનઃ પોતાની માતાને ભેટી અને તેને કુંડે વળગી રડી પડી. માતાની આંખમાંથી ચોધાર આંસુ ચાલ્યાં અને બેમરાજ પણ ગળગળો થઈ ગયો.

આ ઉત્સવના સમયમાં રાજમહેલમાં ક્ષણવાર હર્ષ અને ક્ષણવાર શોકનો દેખાવ દેખાયો. સર્વે શાન્ત પડ્યા પછી સરદારબાને તેનાં વૃદ્ધ માઆપે ધણી શાઆશી આપી અને કહ્યું કે ' દીકરા સરદાર ! તેં મારા કુળની લાજ રાખી. છોકરો વટલી ગયો તેથી અમને લાંબન નથી. તેં અમારું નાક રાખ્યું. અમારી અંત વખતે આવીને સહાય કરી. અમારે અર્થે તેં દુઃખ વેઠ્યાં હશે તેનો બદલો અમારાથી વળી શકે તેમ નથી. તારા જેવી પુત્રીઓ પેટ હોય તે માઆપને પણુ ધન્ય છે. તારા જન્મથી અમે કૃતાર્થ થયાં. તારા પરાક્રમે અમારી કીર્તિ અમર કરી એટલુંજ નહિ પરંતુ આખા આમણા વંશની વિખ્યાતિ વધારી. હવે અમારાથી સુખે સોડ તાણીને સુવાશે. દીકરો ગયો તેની અમને લગાર ચિંતા નથી. એવા સો દીકરા કરતાં તારા જેવી એક દીકરી હોય તે ભલી. તું અમને દીકરાના પાડની છે. તને આટલી બધી મદદ કરી તે રજપૂતાણી જાનાનો અમે જોડો આભાર માનીએ તેટલો ઓછો છે, ' એમ કહી વૈરીસિંહને બોલાવી તેમણે તેને કહ્યું કે ' તમે અમારા કુળની લાજ રાખી. તમારો બદલો અમે કાઢી રીતે

વાળી શકીએ તેમ નથી. રજપૂતજ રજપૂતનો ટેક જાળવે છે. અમે આ અવસ્થાએ પહોંચ્યાં છીએ, રાજ્યપાટ ગયું છે અને હવે અમે આ સંસારની યાત્રા પુરી કરવાની તૈયારીમાં છીએ. અમારું રાજ્ય હોત તો તે તમને સોંપી અમે તમારા ઉપકારનો બદલો વાળત. હવે તો માત્ર અમારી એટલીજ વિનંતિ છે કે આ અમારી દીકરી અમે તમને સોંપીએ છીએ તેનો સ્વીકાર કરો. અમે હવે પુત્રમાં કે અમારા સર્વસ્વમાં જે ગણીએ તેમાં તમેજ છો માટે એમ કરી અમને મરણ વખતે અમારી લાડકડી સરદાર-આની ચિંતા ન રહે તેમ કરો. ’

વૈરીસિંહ તેમનું આ બોલનું સાંભળી ગળગળો થઈ ગયો, શરમતે લીધે તેણે તેમને કંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ. સરદારબાવાળી વાતનો જેમ સ્વીકાર કરતો હોય તેમ તે વાત ઉઠાવી બોલ્યો કે ‘ ખેમરાજ ! મેં આમાં કંઈ વિશેષ કર્યું નથી. અન્યોન્યને સહાય કરવી, એ તો આપણા રજપૂતોને! ધર્મ છે અને તેમ કરવામાં મેં કંઈ તમારા ઉપર ઉપકાર કર્યો નથી, છતાં આપ એમ માનો છો તે આપની સુજનતા છે. આપ વૃદ્ધ છો, અનુભવી છો અને મારા હિતમાં રાજી છો તો આપ જે આજ્ઞા કરશો તે માથે ચટાવવાને હું તૈયાર છું. વૈરીસિંહનો પ્રત્યુત્તર મળ્યો એમ ધારી ખેમરાજે પાટણના વૃદ્ધ રજપૂતોને બોલાવી વિવાહની તૈયારી કરવા કહ્યું. રાજદરબારમાં તે તૈયારીની શી વાર ? થોડી વારમાં તો બારણે વાજિંત્રના ઘોષ થઈ રહ્યા. પાટણ શહેરમાં ઘેર ઘેર ઉત્સવ થઈ રહ્યો. પુરોહિતને બોલાવી સારું પગ ચોધડિયું જોવરાબંધુ અને લગ્નની તૈયારી કરી સરદારઆ રાજકુંવરીને શણગાર ધારણ કરાવ્યા. જે કેશમાં તેણે રાખ ભરી હતી તેમાં તેજ દૂંધેલ નંખાયાં અને જે અંગઉપર ભગવાં પહેર્યા હતાં તેનીપર દક્ષિણીનાં ચીર શોભી રહ્યાં. ધણા કાળ સુધી કષ્ટ વેડી સુકાઈ ગયેલી સરદારઆ આવા ઉત્સવ સમયે પોતાનું અભીષિત મળવાથી પાણી વિના સુકાયેલી પદ્મિની જેમ પ્રથમ વૃષ્ટિથી પ્રદુક્ષિત થઈને શોભે તેમ શોભવા લાગી. લગ્નનો સમય થયો અને યથાવિધિ વૈરીસિંહ તથા સરદારઆ પરણ્યાં, પરણી ઉઠી આ નવીન જોડું રાજ રાણીને તથા પુરના વૃદ્ધજનોને પગે લાગ્યું અને સર્વેએ આશીર્વાદ દીધા. પછી સંવત્ ૮૦૨ ના ચૈત્રમાં પાટણનો પાયો નંખાયો

ત્યારે વનરાજે પ્રતિષ્ઠા કરેલા ગણપતિને મંગળ ધાટડીવાળી સરદારખા પોતાના ભરતાર સાથે પગે લાગી, લોકોએ જયના પોકાર કર્યા અને ગોત્ર-જને પગે લાગી ચંદ્રાવતીના મહારાણાના વિજયી રાજકુમાર સિદ્ધરાજ જયસિંહ અને કુમારપાળ જેવા પ્રસિદ્ધ મહારાજઓએ અંધાવેલા રાજમ-હેલમાં ગયો.

પ્રકરણ ૭ મું.

મુખનો લિસોટા.

તુનાં લોહીએ પાટણની શેરીઓ છંટાઈ. પાદશાહી જડમ-જથી ઉખડી ગઈ. રઝ્યાખઝ્યા મુસલમાનો બીજે દિવસે પાટણ છોડી નાસી ગયા. બેગમોએ વૈરીસિંહને પોતાના ગુજરાનને માટે અરજ કરી. ઉદાર વૈરીસિંહે પાટણથી થોડે છેટે એક ગામ હતું તે તેમના ભરણ પોષણ માટે આપ્યું. સઘળી રૈયત રળિયાત થઈ અને ચાવડાએ વસાવેલા પાટણનો પાછો અલપકાળ માટે ઉદ્ધાર થયો. લગ્નને બીજે દિવસે પાટણના વૃદ્ધ રજપૂતોએ એકઠા થઈ વૈરીસિંહને રાજ્યાભિષેક કરવાનો વિચાર કરવા માંડ્યો. ખેમરાજે પણ પોતાના જમાઈને રાજ્યગાદી લેવાનો આગ્રહ કર્યો પરંતુ વૈરીસિંહે ના પાડી. લોકોએ ખેમરાજને રાજ્યની લગામ હાથમાં લેવાની વિનંતિ કરી પરંતુ તેમણે પોતાની વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે તેમ કરવાની ના કહી. આખરે આખી પ્રજાએ એકે અવાજે જણાવ્યું કે જેણે પુરુષના જેવું પરાક્રમ કરી પાટણનો ઉદ્ધાર કર્યો તે સરદારખાને પટ્ટાભિષેક કરવો. સર્વેને આ વાત ગમી તેથી તેને ગાદી આપવામાં આવી.

ચલતે પહોરે મંગળ વાદિત્રો વાગવા લાગ્યાં. શેઠ સાહુકારો અને જાગી-રદારોનો દરખાસ ભરાયો તેમાં જયજયના મહા તુમુલ ઘોષ સાથે સરદારખાને.

પાટણની ગાદી અપાઈ. લોકો આનંદ પામ્યા અને આખા રાજ્યમાં તેની આજુ વર્તાઈ. સરદારકુંવરને જે કે ગાદી મળી તોપણ રાજ્યની લગભગ વૈરીસિંહ અને ખેમરાજના હાથમાં રહી. મુસલમાનોના ધર્મોપણથી દેશમાં ગેરબંદોબસ્ત થયો હતો તે શમી ગયો. ઠેરઠેર સલાહ શાંતિ પથરાઈ રહી. મુસલમાનોએ ખુંચી લીધેલી હિન્દુઓની જાગીરીઓ તેમને પાછા મળી. બ્રાહ્મણોનાં વર્ષાસન ચાલુ થયાં. અધિકાર બ્રષ્ટ થયેલા હિન્દુઓ અધિકાર ઉપર આવ્યા. પ્રજા ઉપરથી કરનો બોજો ઓછો થયો. મુસલમાનોનો જડમૂળ નાશ થઈ જવાથી પાટણમાં પાછો આગલો શ્રીવિભવ દૃષ્ટિગોચર થવા લાગ્યો. સહસ્રલિંગનાં પગથિયાં ઉપર ચઢતી અને ઉતરતી મદમાતી પનીહારીઓનાં નેપુરના ઝમકાર સંભળાવા લાગ્યા. જૈનનાં શૈવનાં અને વૈષ્ણવોનાં ધામોમાં નાના પ્રકારના મનોરથો ચાલુ થયા. હોમહવન આદિ ક્રિયાઓ થવા લાગી અને ઘેરઘેર આનંદ મંગળ ગવાવા લાગ્યાં. લોકોના ઉરમાં હર્ષ વધવા લાગ્યો, વેપાર ધમધોકાર ચાલવા માંડ્યો અને કલિયુગનો નાશ થઈ સત્યયુગ ખેઠો હોય તેમ પૂર્વના વૈભવનો ઉદય થયો.

વૈરીસિંહના લગ્નની અને વિજયની તથા સરદારકુંવરના રાજ્યાભિષેકની વધામણીઓ ચંદ્રાવતી ગઈ. વૈરીસિંહના માતપિતાના અને ત્યાંની રૈયતના આનંદની સીમા રહી નહિ. પુત્ર યોગ્ય કન્યા સાથે પરણ્યો તે જાણી રાજરાણી ખુશી થયાં અને નગરમાં ખોખે ખોખે સાકરો વહેંચાઈ. વિજયી પુત્ર કુળવધૂને મળવા તથા નવા વહેવાઈ ખેમરાજને અભિનંદન આપવાને રાણા રાયસિંહ રાણી સાથે પાટણ આવ્યો. પાટણમાં ઉત્સવ થયા. ‘મહારાણા રાયસિંહ આવે છે’ એવી વધામણી મળતાં ખેમરાજ અને વૈરીસિંહ નગરના સંભાવિત ગૃહસ્થોને લઈ સામા ગયા. વહેવાઈએ વહેવાઈ મળ્યા. પુત્ર માતાપિતાને પગે પડ્યો અને વાજતે ગાજતે સધળા પાટણમાં પેઠા. વૈરીસિંહનાં માતપિતા તથા કુંવરીનાં સાસુ સસરાને જેવા આતુર થયેલા લોકોનાં ટોળાં એઠાં થવા લાગ્યાં, નગરની નારીઓ બારીઓમાંથી અને અઠારીઓ ઉપરથી પોતાના રાજ વૈરીસિંહને તથા તેનાં માતપિતાને વધાવવા લાગી. આ પ્રમાણે નગર જોતાં જોતાં સધળાં રાજમહેલમાં આવ્યાં. ખેમરાજની રાણી અને મહારાણા રાયસિંહની પટરાણી અન્યોન્યને મળ્યાં.

સરદારકુંવર પોતાનાં સાસુને પગે લાગી અને સાસુએ ‘તારું હેવાતન અખંડ રહેજે’ એવો આશીર્વાદ હાથ માથે હાથ મૂક્યો. રાયસિંહ સર્વને મળી થોડા દિવસ પુત્ર અને વહુનું સુખ જોઈ ચંદ્રાવતી જવા તૈયાર થયા. જતી વખતે ખેમરાજે તેને કહ્યું કે, ‘વૈરીસિંહને થોડા દિવસ અહિં રાખવાનો અમારો વિચાર છે. પુત્રમાં ગણીએ તોય એ અને જમાઈમાં ગણીએ તોય અમારે તો એજ છે. સરદાર ગમે તેટલી તોપણ ખાળક છે. હું વૃદ્ધ છું માટે થોડા દિવસ અહિં રહી સધળો બંદોબસ્ત કરવાની રજા આપો. અમે પણ બહા દીકરી જમાઈનું સુખ જોઈ રળિયાત થઈએ માટે આપ એમને રહેવાની રજા આપો. તમે અમારા ઉપર જે ઉપકાર કર્યો છે તેનો બદલો અમારાથી વળાય તેમ નથી. ઉપકારના બદલામાં કે જેમાં ગણા તેમાં અમે અમારી લાડકવાઈ તમને આપી છે. અમે હવે વૃદ્ધ થયાં છીએ એટલે એનાં માથાપ પણુ તમેજ છો.’ એમ કહેતાં કહેતાં ખેમરાજની આંખમાં ઝળઝળિયાં આવ્યાં.

રાયસિંહે તેમનું આશ્વાસન કરી કહ્યું કે, ખેમરાજ ! તમારે હવે તમારી દીકરીની લગારે ચિંતા કરવી નહિ. એ સમજણી છે અને અમને અમારા કાળજની કાર જેવી વહાલી છે. તમારી એવી મરજી છે તો બલે વૈરીસિંહને અહિં રહેવા દો પણ બંદોબસ્ત થાય એટલે એને ત્યાં મોકલજો, કારણ કે હું પણ હવે તમારા જેવીજ અવસ્થાએ પહોંચ્યો છું. વૃદ્ધત્વને લીધે મારાથી હવે રાજ્યકાળમાં પુરતું ધ્યાન અપાતું નથી માટે મારો વિચાર એને રાજ્યપાટ સોંપી વનવાસ કરવાનો છે. આમ કહી રાયસિંહે વૈરીસિંહને બોલાવી કેટલીક શિખામણ દીધી અને ખેમરાજની આજ્ઞામાં રહેવાનું કહી બંને વહેવાઈ છૂટા પડ્યા. પછી તેઓ નીકળતાં ગામના સંભાવિત ગૃહસ્થો અને વૃદ્ધ રજપૂતો તેમને વળાવવા ગયા. ખેમરાજની રાણી પણ પોતાની વહેવાણુને બેઠ્યાં અને પોતાની પુત્રીની તેને સુંપરત કરી. સરદારકુંવર સાસુને પગે લાગી ત્યારે છાતી સરસી ચાંપી તેણે કહ્યું કે ‘વહુદીકરા ! તારા સસરા હવે અવસ્થાએ પહોંચ્યા છે. મને પણ તારી માતાના જેટલાંજ વર્ષ થયાં છે. તારા વિના મારા ધરનો ભાર ખીજથી ઉપાડાય એમ નથી માટે અહિં કામ થઈ રહે એટલે ત્યાં આવજો.

ત્યાંના લોક અને આપણાં કુટુંબીઓ તને જોવાને ધણાં આતુર છે. અહિં થોડા મહીના રહી ત્યાં આવજો. ' આ પ્રમાણે મળી ભેટી સો છૂટાં પડ્યાં. રાયસિંહને વળાવવાને ખીજ સ્વારો અને પાળા ખેમરાજે મોકલ્યા અને આખરે જ્યારે રથ દેખાતા બંધ થયા ત્યારેજ સધળો સાથ પાટણ બણી પાછો વળ્યો. પાટણનું રાજ્ય સારી રીતે થાળે પડ્યું. ખેમરાજ પોતાના જમાઈની હોશિયારીથી બહુ પ્રસન્ન થયા. પ્રજામાં પણ વાહવાહ થઈ રહી. જીલમનું અને કરનું નામ જતું રહ્યું. આ પ્રમાણે વૈરીસિંહે પોતાની માનિતી રાણીના રાજ્યની લગામ હાથમાં લઈ રાજપરથને માર્ગે પાડ્યો. નિર્વાણાય તરુચ્છાયા તત્સ્ય હિ વિશેષતઃ તેની પેઠે સરદારખા પણ ધણા કલેશ અને સંતાપ ભોગવ્યા પછી પોતાને મનગમતા પતિ સાથે નાના પ્રકારનાં સુખ લેવા લાગી અને ખેમરાજ દીકરીજમાઈનું સુખ જોઈ આનંદ પામ્યા. લોકો બંનેની ઉપર અત્યંત પ્રેમ રાખવા લાગ્યા.

આ પ્રમાણે થોડા માસ આનંદ અને સુખમાં વીતી ગયા. સરદારખાને તે જણાયા નહિ. કેટલેક દહાડે તેને ગર્ભ રહ્યો અને દીકરીને સારો દહાડો આવ્યો. જાણી રાજરાણી પ્રસન્ન થયાં. લોકોમાં વાત પ્રસરતાં પ્રજાનો ઉમળકો વધી પડ્યો. સર્વે ઇચ્છવા લાગ્યા કે, પાટણની ગાદીએ ખેમરાજ કુંવર જન્મે. એક વખતે વૈરીસિંહ અને ગર્ભવતી સરદાર એકાન્તમાં ખેઠાં હતાં તે વખતે સરદારખાએ તેને કહ્યું કે 'રાણાજી ! હવે આપણું પાટણનું રાજ્ય થાળે પડ્યું છે ને મને ચોથો મહીનો જાય છે. 'સીમંત તો સાસરેજ શોભે,' એટલે મને એમ થાય છે કે આપણે ચંદ્રાવતી જન્મશે. વૈરીસિંહને આ વાત ગમી અને બંને જણાંયે જવાનો નિશ્ચય કર્યો. પછી સારો દિવસ જોવાની વૈરીસિંહે એક વૃદ્ધ રજપૂતને પાટણનો સુખો બનાવી સધળું તેને સોંપ્યું. દીકરી જમાઈને આંખ આગળથી દૂર કર્યાં. ખેમરાજ અને રાણી ધણાં દિલગીર થયાં પણ શું કરે ? તેમ કર્યા વિના છુટકો ન હતો. પ્રજામાં પણ સામાન્ય રીતે દિલગીરી ઉત્પન્ન થઈ. શુભ મુહૂર્તે ચઢતે પહોરે સર્વે જવાને તૈયાર થયાં. રથ માફા દાસ દાસીઓ ઘોડા સ્વાર વગેરે તૈયાર થયા પછી વાજતે ગાજતે તેઓ ધરમાંથી બહાર નીકળ્યાં. ગામના લોકો આઠ દસ ગાઉ સુધી વળાવવા ગયા અને છેવટે ધણા આગ્રહે પાછા વળ્યા.

વૈરીસિંહ પોતાની રાણી સાથે આવે છે એવી વધામણી ચંદ્રાવતી પહોંચી. દીકરો વહુ આવે છે એવું સાંભળી રાયસિંહ અને રાણી ધણું પ્રસન્ન થયાં. કુટુંબીઓ હરખાયાં અને મોટી ધામધુમથી રાજ્ય પોતાના વિજયી પુત્રને તથા સારાં પગલાંની વહુને તેડવા સામો ગયો. રાણીવાસમાં ઉત્સવ થયા અને અંતઃપુરમાં પેસતાં સૌભાગ્યવતીઓએ તથા અખોવન પુત્રવતીઓએ સરદારકુંવરને વધાવી લીધી. ધરમાં અને રાજવળામાં ગર્ભવતી વહુનાં માન વધ્યાં તથા સાસુ તો વહુને પૂછીને વાત કરવા લાગ્યાં. થોડે દિવસે સરદારખાને પુત્ર પ્રસવ્યો. ગામમાં સાકરો વહેંચાઈ; દરવાજાઓ ઉપરથી સલામતીની તોપો છૂટી. દેવડીપર ચોધડિયાં વાગ્યાં અને રાજકુટુંબમાં તથા પ્રજામાં આનંદનો સમુદ્ર રેલી રહ્યો. વધાઈઓ પાટણુ ગઈ અને પોતાના પેટનાં પેટ જોવાનો દહાડો ઈશ્વરે આપ્યો તેથી ખેમરાજ અને રાણી પણ ધણું પ્રસન્ન થયાં. સરદારખાને પુત્ર પ્રસવ્યાથી આ પ્રમાણુ પાટણુ અને ચંદ્રાવતીમાં આનંદ આનંદ થઈ રહ્યો. ત્યારે દિલ્લીમાં શાં વર્તમાન ચાલતાં હતાં તે તરફ આપણુ નજર કરીએ.

પ્રકરણ ૮ મું.

જરાતની પાદશાહી ગઈ અને મુસલમાનો હાર્યાં. મુઓરણુમાં પડ્યો ખેગમો આરેવાટ થઈ ગઈ અને એક રજપૂતાણીએ પાટણુની પાદશાહી તોડી પાડી એ વાત દિલ્લીના પાદશાહના દરબારમાં પહોંચી. મુસલમાનોએ વાતને વધારી વધારી પાદશાહને કહી. દરબારમાં અને દિલ્લીમાં સર્વેત્ર વાત ચર્ચાઈ અને રજપૂતોનાં વખાણુ થયાં તેથી પાદશાહને પાણુ ચઢ્યું. ગુજરાતની પાદશાહી તોડી ચંદ્રાવતીનો રાણા પાટણુનું અને ચંદ્રાવતીનું રાજ્ય ભોગવે તે પાદશાહથી સાંખી શકાયું નહિ. પ્રતિદિન વાતે વધતી ને વધતી તેને સંભળાવા લાગી. આખરે ગુજરાતની લક્ષ્મીથી લોભઈ

તથા પોતાની ગયેલી આખર પાછી મેળવવા તેણે ગુજરાતપર ચઢાઈ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. મોટા મોટા સરદારોએ પાદશાહને ઉશ્કેરી મૂક્યો. ખુશરુખાન જે પાદશાહનો અત્યંત વિશ્વાસુ નોકર હતો તેણે પણ પાણી ચંદાવવામાં બાકી રાખી નહિ. એના મનમાં એમ હતું કે ‘હું જો ત્યાં જાઉં અને જીત મેળવું તો પાદશાહનો મારીપર ભાવ થાય અને કાળે કરી પ્રસંગ આવતાં કામ નીકળી જાય.’

પછી પાદશાહે એક દિવસ દરબાર ભર્યો. ગુજરાતના રજપૂતોની સાથે ટક્કર લે એવો કોઈ હોય તો તેણે બીડું ઝડપવું, એમ જણાવવામાં આવ્યું. ખુશરુખાન છાતી ઠોકી તૈયાર થયો. પ્રથમ ગુજરાતપર જવાનું ઈર્થ્ય કારણ ત્યાં ગયાથી વિશેષ લાભ હતો. ‘ચંદ્રાવતીના રાખનો કુંવર તથા તેની શૂરી રાણી ચંદ્રવતીમાં છે’ એવું સાંભળવામાં આવ્યું છે માટે પ્રથમ ચંદ્રાવતી સર કરવું. તે વશ થયું એટલે પાટણની પાદશાહી હાથમાં આવેલી જાણવી, માટે ગુજરાતપર ચઢાઈ કરી ખુશરુખાને ચંદ્રાવતીના રાણાને વશ કરવો એવો હરાવ થયો. બીજે દિવસે ખુશરુખાન ઉપડવાને તૈયાર થયો. બહુ મોટું મુસલમાનોનું સૈન્ય પાદશાહે તેને આપ્યું, ઉપરાંત કેટલાક હાથી ઘોડા રથ વગેરે પણ આપ્યાં. આ સંઘર્ષ લઈ ઓઝાથી ટુલાઈ ગયેલો ખુશરુખાન ચંદ્રાવતી તરફ ચાલ્યો. માર્ગમાં જ્યાં જ્યાં તે પડાવ નાંખતો ત્યાં ત્યાં લોકો ઉપર અત્યંત જીલમ ગુજારતો. મૂળે તો ઓછું પાત્ર અને વળી મોટા ઓઢો મળ્યો એટલે બાકી શી રહે? જ્યાં જાય ત્યાં પોતાનો દોર બતાવે. હિન્દુઓને પરાણ વટલાવી મુસલમાન કરે અને રીએ તેને ન્યાય કરી નાંખે.

આ પ્રમાણે ચાલતાં ચાલતાં ખુશરુખાન મોટા લશ્કર સાથે થોડે મહીને ચંદ્રાવતી નજીક આવી પહોંચ્યો. ગામથી થોડે છેટે જાવણી કરીને પડાવ નાંખ્યો અને ‘લડવા તૈયાર થાઓ કે ખંડણી આપો’ એવો પેગામ ત્યાંના રાજા ઉપર મોકલાવ્યો. ચંદ્રાવતીમાં આજ સુધી ખરેખર આનંદમંગલ વર્તી રહ્યાં હતાં. લોકોને લડાઈની કંઈ પણ ખબર ન હતી. ઓચિંતા એક સ્વારે આવી રાખના હાથમાં કાગળ આપ્યો જે ફેડીને વાંચતાં વૃદ્ધ રાજાને ધાળ પડી. પોતાના પુત્ર વેરીસિંહને બોલાવી તેણે સંઘળી બીના કહી. પરમાર

વંશનું ભૂખણુ વૈરીસિંહ કંઈ નમતી આપે તેવો ન હતો. તેણે પ્રત્યુત્તરમાં લખી જણાવ્યું કે “ખંડણી આપવી એ અમારો ક્ષત્રિયનો ધર્મ નથી. તમારે જે લડાઈ કરવી હોય તો ચંદ્રાવતીના રજપૂતો તમને તરવારને તોરણુ વધાવી લેવાને તૈયાર છે; પરંતુ જ્યાં સુધી સલાહ શાન્તિથી કામ થાય ત્યાં સુધી સારું છે. તમારે રજપૂતોનાં રાજ્યોમાં હાથ ધાલવો એ કેવળ અયોગ્ય છે. અમે જેવી રીતે તમારાં કોઈ કાર્યોમાં હાથ ધાલતા નથી તેમ તમે પણ રાખશો તો તમારાં અને અમારાં રાજ્યોની આબાદી રહેશે, નહિ તો વેર કસ્યામાં ઉભયની ખુવારી થશે. તમારા લોકો તરફથી અમને ઉપદ્રવ થાય છે ત્યારે અમે અમારા હાથ દેખાડીએ છીએ, નહિ તો તમારી સત્તામાં અમારે આડા આવવાની કંઈ જરૂર નથી. પાટણના બનાવ સંબંધે જે રાજનો ધર્મ વિચારો તો તમારે લગાર પણ દિલગીર થવા જેવું નથી, કારણ કે દુષ્ટને દંડ થાય, એવો મુશ્વરનો કાયદો છે અને તેમ છતાં તમે પણ તેવા હો તો લડવાને માટે અમે લગાર પણ પાછી પાની કાઢીએ એમ નથી. સુતેલા સિંહને જગાડી ઠામઠામ વેર ઉભાં કરવાં એ અહિત કરનાર છે માટે જે સમજે તો ધણું સારું છે.”

આ પ્રમાણે વૈરીસિંહે જવાબ મોકલ્યો તે લઈ સ્વાર ખુશરખાન પાસે ગયો. જવાબ વાંચતાં ધર્મનાં વચનથી તે રાતોપીજો થઈ ગયો. વૈરી-સિંહની શિખામણુ તેના મનમાં ઉતરી નહિ. તેનાં વચનો તેને બાણુ જેવાં લાગ્યાં. જવાબમાં પુનઃ લખી જણાવ્યું ‘કાંતો વશ થઈ ખંડણી આપો કે કાંતો લડાઈને માટે તૈયાર થાઓ એ જે સિવાય ત્રીજો કોઈ ઉપાયજ નથી.’ આ ખબર ચંદ્રાવતીમાં ગઈ અને લડાઈ કરવાનો નિશ્ચય થયો. પાસેના ઉંચા ટેકરા ઉપરથી લડાઈની નોખત વગાડવામાં આવી. રજપૂતોને કાને લડાઈની નોખતનો શબ્દ પડતાં તેમનાં લોહી ઉછળી આવ્યાં. આશરે અરધા પ્રહરમાં ઘેરે ઘેર આનંદ થઈ રહ્યો હતો અને માંગલિક વાન્નિત્રોના ઘોષ થતા હતા તે ચંદ્રાવતી ઉપર કાળનું વાદળ ઘેરાયું. આનંદનો નાશ થઈ ગયો; દિવસ ધુંધળો લાગવા માંડ્યો અને નગરની શેરીઓ હાથમાં ઉઘાડી તરવારો અને બાલા લઈ ઘોડે ચડેલા રજપૂતોથી ભય ઉપજાવવા લાગી.

બાઈડીની પેઠે નગરમાં રહી પડે પેસી લડવું એ આપણા જેવા રજપૂતોને ઓળતું નથી માટે મેદાન પડી લડવું એવો નિશ્ચય થયો. વૈરીસિંહના હાથનો લખેલો લડાઈનો પેગામ ખુશરૂખાન ઉપર ગયો કે ‘આવતી કાલે સવારના પહેલે પહોરે નગર બહાર મેદાનમાં તમારે તૈયાર થવું.’

લડાઈનો પેગામ મોકલ્યા પછી વૈરીસિંહે વિચાર્યું કે મુસલમાનોનું લશ્કર ઘણું છે અને આપણું લશ્કર થોડું છે માટે જેમ અને તેમ આપણા લશ્કરમાં ભરતી કરવી. આમ વિચારી તેણે પોતે નિમેલા પાઠણના સુબાને માણસ મોકલ્યું અને જેમ અને તેમ લશ્કર લઈ સત્તર ચંદ્રાવતી આવવું એમ કહાવ્યું. ડુંગરોમાંના બીલ લોકને લડાઈમાં આવવાનું સમજાવવાને વેરાગીઓને વેષે જાસુસો મોકલ્યા અને પાદશાહી લશ્કરની ચિકિત્સા જોવા બીજા જાસુસોને પ્રિયાં. પછી બીજે દિવસે પહો દાટતાં લડાઈનો આરંભ થયો. ચંદ્રાવતી બહાર રજપૂત અને મુસલમાનોનાં લશ્કર વ્યૂહમાં ગોઠવાયાં. મદમાતા સ્વારોના ઘોડાઓના હણહણાટ તથા હાથીઓની ચીસો સંભળાવા લાગી અને લડાઈનાં વાજનાં ઘોષના ચારે દિશાઓમાં પડખા પડવા લાગ્યા. પ્રથમ દારુગોળીથી લડાઈ ચાલવા માંડી અને બંને લશ્કર પાસે પાસે આવી ગયાં. શૂરા રજપૂતોએ બંદુકો કેડે બાંધી તત્તવારો ચલાવવા માંડી. મુસલમાનોનું અને રજપૂતોનું લશ્કર શેજભેજ થઈ ગયું. જખરી કાપાકાપી ચાલી અને ત્રીજે પહોર થતાં થતાંમાં તો બંને પક્ષનાં આશરે એએક હજાર માણસો રણમાં પડ્યાં. ત્રીજે પહોરે લડાઈ બંધ થઈ અને ઉભય સૈન્ય પોતપોતાની ઓવણીમાં ગયા.

આણી તરફ વેરાગીઓને વેષે ફરતા જાસુસોએ મેવાડમાં અને ડુંગરોમાં રખડતા કોળીઓને ઊશ્કેરી લડાઈમાં મોકલ્યા. પ્રતિ દિવસ ડુંગરોમાંથી ભરવાડ, નાગડા, કોળીઓ અને પગે જોડા તથા માથે કાળિયાં પાણુ નહિ બાંધી જાણનાર લોકો આવી આવીને વૈરીસિંહના લશ્કરમાં ભળવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે જેમ જેમ માણસો ખૂટતાં ગયાં તેમ તેમ લશ્કરમાં વધારો થવા લાગ્યો. મુસલમાનોના લશ્કરમાં પ્રતિદિન ઘટાડો અને રજપૂત સૈન્યમાં વધારો થતો જોઈ ખુશરૂખાનને વિશ્વાસુ થયા. નવા લશ્કરની કુમક માટે દિલ્લી પેગામ મોકલ્યો. મુઆરિક પોતે દક્ષિણ તરફ જતો.

હતો તેના સૈન્યમાંથી કેટલુંક લશ્કર થોડા દિવસમાં આવી પહોંચ્યું, નહિ તો ઘેરો ઉઠાવવાની પણ જરૂર પડત. પાંચ દિવસ સુધી છેલ્લી લડાઈ ચાલી. રજપૂતો ધણા મરાયા પણ વૈરીસિંહના લશ્કરમાં રાત દિવસ થતી બરતીથી તેમની ખોટ પુરી પડતી ગંધ. મુસલમાનો ધણા ઝોછા થઈ ગયા અને પાંચમે દિવસે સાંજે ખુશરખાનને સલાહનાં વાળં વગડાવી લડાઈ બંધ કરવાની જરૂર પડી. લડાઈ બંધ થયા પછી રાતે તંબુમાં બેસી ખુશરખાને પોતાના મુસલમાન લડવૈયાઓને એકઠા કરી મસલત કરી. મુસલમાનોની હિંમત હઠી ગઈ કારણ કે હઠીલા રજપૂતોની સામે ટક્કર ઝીલવી એ કંઈ સહેજ વાત ન હતી. હવે ધણું તો બે દિવસ સુધી આપણાં માણસો લડાઈ કરી શકશે અને તે અરસામાં જો લશ્કર આવી ન પહોંચ્યું તો ઘેરો ઉઠાવ્યા સિવાય છુટકો નથી એવો વિચાર ચાલતો હતો તેવામાં કુમક આવી પહોંચી. ત્રણ ચાર હજાર નવા લડવૈયા આવેલા જોઈ ખુશરખાનના પગમાં આય આવી. લશ્કર આવી પહોંચ્યું અને મુસલમાનોના જીવમાં જીવ આવ્યો. દિલ્લીથી આવેલા નવા સરદારને ખુશરખાન મળ્યો અને લડાઈ સંબંધી વિચાર કરવા લાગ્યો. સઘળાઓનો એકમત એવો થયો કે ' રજપૂતો આખા દિવસના થાકેલા છે અને આપણને નવી કુમક મળી છે એટલે જો રાત્રે યુદ્ધ ચલાવીશું તો તેઓ હઠી જશે. સાંજે જ્યારે રજપૂતો ખાવા પીવામાં રોકાયેલા હશે ત્યારે આપણે ફાવી જઈશું. ખુશરખાને પણ આ લાગ સારો છે એમ વિચારી તે વાતને ટેકા આપ્યો અને મુસલમાનોની ઊવણીમાં તરતજ લડાઈનાં રણતૂર વાગ્યાં.

લડાઈ બંધ પડ્યાને એક પહોર પણ થયો ન હતો, રજપૂત લડવૈયા ખાઈ પી પરવાયાં ન હતા ઘોડાઓના તંગ છૂટ્યા ન હતા અને હાથીઓના શરીરપરથી મનુષ્યનાં લોહીની છોળો હજી સુકાઈ પણ નહતી ત્યાર પહેલાં તો પુનઃ લડાઈનાં રણતૂર વાગ્યાં. આ વખતે દોઢ પહોર રાત્રી ગઈ હતી. ચંદ્રમાનો પ્રકાશ ઝાંખો પડતો હતો. મુસલમાન લશ્કર તૈયાર થઈ ગયું, ઉશ્કેરાયેલા મુસલમાનો ' અલ્લાહ અકબર ' એવા પોકારો કરવા લાગ્યા. રજપૂતો જરા ગભરાટમાં પડ્યા પણ વૈરીસિંહ ઘોડાપર બેસી બહાર નીકળ્યો અને ડોકા વગડાવી બધા રજપૂત લશ્કરને તૈયાર કરાવી નાંખ્યું. આખા

દિવસના ભૂખ્યા અને થાક્યા પાક્યા રજપૂતો પુનઃ હડવાને તત્પર થયા. ભાટોએ આગળના રાજાઓનાં પરાક્રમ કહી તેમને શરૂ ચઢાવવા માંડ્યું. ખીજી તરફથી વૈરીસિંહે વખાણ કરી તેમને ઉશ્કેરવામાં આવી રાખી નહી. ' હવે મરવું કે મારવું ' એવો નિશ્ચય કરી ક્ષુધાથી અતિશય ખીજવાયેલા રજપૂતો આગળ ધસવા લાગ્યા. દ્વરથી દેખાતા મુસલમાનના લશ્કરની મશાલોનાં અજવાળાં પાસે આવતાં ગયાં અને ઉભય પક્ષનાં વાજિત્રોથી કાન પડે પણ સંભળાય નહિ એવું થઈ રહ્યું. મુસલમાનના સૈન્યમાંથી ' અલ્લાહ અકબર ' ના અને હિન્દુઓના સૈન્યમાંથી ' હરહર મહાદેવ ' ના પોકાર સંભળાવા લાગ્યા. દિવસની પેઠે રાત્રીએ ક્રમ પ્રમાણે યુદ્ધ થઈ શકશે નહિ એમ ધારી રજપૂતોએ તીડના ટોળાની પેઠે મુસલમાનોપર ધસારો કર્યો. નખશિખ લાગી જય તેવાં ભાંડનાં વચ્ચેથી રજપૂતોને રુંવેરુંવે શરૂ વ્યાપી ગયું. હાણુવારમાં તો જેમ વાયુથી પ્રેરેલા એ મેઘના સમૂહ પરસ્પર અથડાય તેમ ઉભય લશ્કર સામ સામે આવી ગયાં ચોદ્દાઓની મોટી મોટી ગર્જનાઓ થવા લાગી અને મેઘમાંથી જેમ જળતો વરસાદ વરસે તેમ અસ્ત્રનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. અષાઢ માસમાં ઝળકતી વિદ્યુતના જેવી તરવારો અને ભાલાઓ ચળકવા લાગ્યા. હાડકામાં વાગતાં ખડખડતાં ખાંડાંના ખોખરા અવાજથી તીરના સુસવાટથી ભયોભય વાગતા ભાલાથી તથા હરહર મહાદેવ અને અલ્લાહ અકબરના પોકારોથી આખી રણભૂમિ ગાજી રહી. મોટા મોટા શંખના અને ભેરીના તથા રણશિંગના નાદ સાથે ચીસો પાડતા હસ્તીઓની રાઠો સંભળાવા લાગી. હણહણાટ કરતા ઘોડાઓના આમ તેમ દોડવાથી પૃથિવી ધમધમી જવા લાગી. ઉભય લશ્કરનું સામસામે આવતાં સંમેલન થઈ ગયું અને ક્ષુધાથી તથા શરૂથી વ્યાકુળ થઈ ગયેલા રજપૂતોએ એ કલાક સુધી એકસરખી તરવાર ચલાવી. મુસલમાને મુસલમાનને અને રજપૂતોએ રજપૂતોને કાપી નાંખ્યા. લોહીની નીકો વળી. હજારો ઘોડાઓ અને સ્વારો રણમાં અંટેવાળીએ આવવા લાગ્યા. કપાઈ કપાઈને નીચે પડતાં ધડથી તથા માથાંથી ચોદ્દાઓના માર્ગ રોકાઈ જવા લાગ્યા, કાયરનાં કાળજી કંપે એવો ઘુંટી ઘુંટી પુર રુધિરનો કાદવ થયો. કેટલાક હાથીઓ કેટલાક ઉટો કેટલાક ઘોડાઓ અને હજારો સ્વારો કપાઈ ગયા પણ કાપાઈ.

ચુદ્ધમાંથી આંખ ઉઘી કરી નહિ. 'ખમા ! ખમા ! મારા બહાદુર રજ-
પૂતો !' એમ કહી વૈરીસિંહ જેમ તેમને હિંમત આપતો હતો તેમ રજપૂતોમાં
જુરસો વધતો જતો હતો. મુસલમાનો પણ પાછી પાની કાઢતા ન હતા.
ચુદ્ધ મહા ભયંકર થયું. દસ હજાર જીવ ધરણી પર ઢળ્યા. ચંદ્રમા
માથે આવતાં ઉભય પક્ષનાં માણસો ખૂટી જતાં લગાઈ એની મેળેજ બંધ
પડી. ઘણી કાપાકાપીથી નિઃસત્ત્વ થઈ ગયેલા બાકીના યોદ્ધાઓ ધુનમાં ને
ધુનમાં તરવારો વિંઝતા વિંઝતાજ પૃથ્વી ઉપર પડ્યા અને જળ જંપ્યું.

પ્રકરણ ૯ મું.

માત થયું ને બહાર રહેલા રજપૂતોની કંઈ ખબર
આવી નહિ એટલે દરવાને દરવાજા બંધ કરી દીધા.
સૂર્યોદય થયો, ચાર ઘડી દિવસ ચઢ્યો ત્યાં મુઘી કંઈ
સમાચાર આવ્યા નહિ. ગઈ રાતે લગાઈ ચાલવાની હતી
એવા સમાચાર આવ્યા હતા અને સવારે કંઈ સંદેશો
આવ્યો નહિ તેથી રાણી સરદારખાને ફિકર થવા લાગી. વાટ જોતાં જોતાં
ખપોર થયા પણ કંઈ ખબર ન મળી ત્યારે તેને સ્થામીના જીવિતનો સંશય
ઉત્પન્ન થયો. પોતાના આઠ દસ મહીનાના કુંવરને લઈ તે સાસુસસરા પાસે
ગઈ. વૃદ્ધ રાજા રાણી બિચારાં અશક્ત હતાં અને વૈરીસિંહના સમાચાર-
રની રાહ જોતાં બેઠાં હતાં. વહુને આવી જાણી તેઓ ખુશી થયાં. વહુ
અંદર આવતાંજ સાસુએ પૂછ્યું કે 'દીકરા સરદારવહુ ! લગાઈના કંઈ
સમાચાર આવ્યા કે ? તારા સસરા ક્યારના મોંમાં જીમ ધાલતા નથી !
અમો વૃદ્ધ અને અપંગ હવે ક્યાં જઈએ ? આવે વખતે તારે અમને
સમાચાર મોકલવા - જોઈએ માટે તારે ત્યાં કંઈ ખબર આવી
હોય તો કહે.' સાસુને આમ બોલતાં સાંભળી સરદારકુંવર
ગળગળી થઈ ગઈ અને બોલી કે 'રાતે લગાઈ થવાની છે' એટલીજ ગઈ

ઝલે ખખર આવી હતી, સવારમાં કોઈ પાછું ફર્યું નહિ એટલે દરવાનોએ દરવાજા બંધ કરી દીધા છે. અત્યાર મુઠ્ઠી કુંઈ ખખર આવી નથી. માન-સિંહભાઈ કુંઈ ખખર લાવ્યા છે?’ રાજા રાણીએ કહ્યું કે ‘અહિં માન-સિંહ કે કોઈ આવ્યું નથી. અમને ઘણો ઉઘાટ થાય છે માટે દીકરા ! તું જા અને તપાસ કરાવ. સરદારકુંવર પોતાને મહેલે ગઈ અને ખાતમી કાઢવા માણસ મોકલ્યું પણ ખાતમી ક્યાંથી આવે ? બહાર ગયેલા રજ-પૂતોમાંનો કોઈ પણ જીવતો ન હતો કે ખખર મળે. થોડીવાર થઈ એટલે માનસિંહ ઉતાવળો ઉતાવળો સરદારજાને મહેલે આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે ‘ઠકરાણાં ! પૈરીસિંહ રણમાં પડ્યા અને આપણાં સઘળાં માણસો ખપી ગયાં. મુસલમાનો પણ હવે મુઠ્ઠીભરજ રહ્યા છે અને પાછા વળવાનો વિચાર રાખે છે.’

માનસિંહનું આવું વચન સાંભળી વિજળીથી જેમ કેળ બાગી પડે તેમ સરદારકુંવર જમીન ઉપર તૂટી પડી. માનસિંહ તેની પાસે એકો અને મુખપર પાણી છાંટી તેને પાછી શુદ્ધિમાં આણી. સરદારજાને મૂર્છા વળી ત્યારે માનસિંહે કહ્યું કે ‘તમે શું કરવાને આટલો બધો શોક કરો છો ? નમારી ગાદી ક્યાં જવાની છે ? રાણીએને તો ગાદી એજ તેમનો ધણી, માટે શોક કરવો જવા દો. ઇન્દ્ર બદલાય તેમાં ઇન્દ્રાણીને શું ? રાજરાણી થઈ મારી સાથે વધારે સુખ પામશે. ‘માનસિંહનાં વચન સાંભળી સરદાર-જાને રુંવેરુંવે ક્રોધ વ્યાપી ગયો. તે બોલી કે—‘લંપટ ! તારા ભાઈના મરણ વખતે અને માથે આવા દુઃખન ગાજે છે તે વખતે તને આવાં વચન બોલતાં શરમ આવતી નથી ? ધિક્કાર હજી તારા જેવા કુળઅંગારને ! સસલું સિંહજીને ભોગવવાની આશા રાખે તેવી આ તારી મિથ્યા આશા છે. સિંહ જેવા રજપૂતની ભોગવેલી ગાદી ઉપર તારા જેવું શિયાળ શાભે નહિ ! તું મારો દિયર છે એટલે શું કરું ? જો કોઈ બીજો હોત તો મારે હાથેજ હું તેને હણત. બીજા નીચની દીકરીઓ જેવી મને ન જાણતો માટે જ તારું કાળું કર. ફરીથી મને મોં બતાવતો નહિ.’

આ પ્રમાણે સરદારજા માનસિંહનો તિરસ્કાર કરતી હતી તેવામાં કિલ્લાપરથી ખખર આવી કે “જેમ ધોડાપુર આવતું હોય તેમ મુસલમા-

નેાનું સૈન્ય નગર તરફ આવે છે. વૈરીસિંહ રણમાં પડ્યા તેથી હઠીલા રણપૂતો નવો આગેવાન સરદાર માગે છે. ' ખબર સાંભળતાંજ માનસિંહના મોતિયા મરી ગયા. કંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વિના તે ત્યાંથી ઉઠી જાનોમાનો ખુલ્લે જઈ બરાયો. ' સરદારકુંવર આ સાંભળી હચક ખાઈ ગઈ. શોકથી તેનું હૃદય જાણે ખેંચી ગયું, આંખમાંથી આંસુ પડ્યાં અને ઉનાં આંસુથી ધાવતાં ધાવતાં ઉઘી ગયેલો કુંવર જાગ્યો. સરદારઆગ્રે શોકમૂર્ચ્છામાંથી જાગ્યત થઈ પુત્ર સામું જોયું. પાછું તેનું મન દિલગીર થયું અને તે રોતાં રોતાં બોલી કે—

બાળુ બાપુડા રે ! આ શું અચાનક નીવડયું;
મારે તારે રે, માથે આ આલ તૂટી પડયું;
સુખ બાપનું રે, કરમે લખાવી ન લાવિયો;
નિરભાગિયો રે: ત્યારે કુંવર ! તું શે આવિયો ?

દાસીએ તેના બોળામાંથી કુંવરને લઈ લીધો. સરદારઆ, દુઃખના તથા વેરના જ્વલમાં ઉભી થઈ બોલી કે “ સેનાપતિ તરીકે કોને મોકલવો ? સસરા તો છેક અશક્ત છે. માનસિંહ આયલો નીકળ્યો ત્યારે શું આ આઠ મહીનાના કુંવરને મોકલું ? હવે માંડે રણપૂતાણીનું શૂર દેખાડવાનો સમય આવ્યો છે. માલુસની પડતી આવી અને આવે વખતે સેનાપતિ થનાર કોઈ ન મળે તો મારા ધણીનું દીકું પડે માટે મારે જાતેજ જવું. ” આમ નિશ્ચય કરી સરદારકુંવર પોતાના આઠ મહીનાના કુંવરને લઈ સાસુસસરા પાસે ગઈ. વજનું કાળજી કરી તેમને સઘળી ખીના જાહેર કરી અને સાસુના બોળામાં છોકરો મૂકી કહ્યું કે “ બાઈજી ! આ તમારા છોકરાને સાચવજે. હઠીલા રણપૂતો સરદાર વિના લડવાની ના પાડે છે માટે હું જાતે તેમનો સેનાપતિ થઈ આપણા કિલ્લાનું રક્ષણ કરીશ.

માનસિંહની નામદાઈ અને વૈરીસિંહનું મરણ સાંભળી રાજરાણીએ ધણી શોક કર્યો. વહુને લડાઈમાં મોકલવી એ તેમને ઠીક લાગ્યું નહિ પણ શું કરે, ખીજા ઉપાય ન હતો. વળી તેમને વહુને માટે સંપૂર્ણ ખાતરી હતી કે એ ખરી રણપૂતાણી છે અને જેમ એના બાપના કુળને દિપાવ્યું તેમ

સંકટને સમયે આપણા કુળનો રંગ રાખશે. આમ વિચારી સાસુ સસરાએ કેટલીક શિખામણુ ઈર્ષ સરદારકુંવરને આંસુ ભરી આંખે યુધ્ધે જવાની રજા આપી. સાસુ ઉભાં થઈ વહુને ભેટી પડ્યાં. દુઃખ સંભારી રડ્યાં પણ સરદારના તેમનું આધાસન કરી રજા લઈ એકદમ પોતાના મહેલમાં આવી. તેણે પોતાની સઘળી દાસીઓને એકઠી કરી હુકમ કર્યો કે ‘તમારે રાણાના મહેલનું રક્ષણ કરવું. કુંવરને મેં ત્યાં સોંપ્યો છે માટે તમારા પ્રાણુ જીવ ત્યાં સુધી તમે મુસલમાનોને અંદર આવવા દેશો નહિ. કુંવર જીવતો હશે તો કોઈ દિવસ પણ એના બાપનું વેર લેશે.’ રાણીની આજ્ઞા થતાં દોઢસો બેસે દાસીઓ ઢાલ તરવારો બાંધી તૈયાર થઈ ગઈ. સરદારકુંવરે ગામમાં ઢંઢેરો પિટાવ્યો કે ‘હું મારી જાતે સેનાપતિ થઈ આપણા કિલ્લાનું રક્ષણ કરવા જાઉં છું માટે વટવાળા તમામ રજપૂતોએ મારી સાથે અત્યારે રણ ચડવું.’ ઢંઢેરો પિટાતાં ધણા રજપૂતો તૈયાર થયા. દાસીઓ મહેલનું રક્ષણ કરવા માટે ચાલી. સરદારરાણીએ માથાના કેશ છુટા મૂકી ઘાટડી વાળી અને શરીરપર લોઢાનું જાળીદાર અખતર પહેરી હાથમાં તરવાર અને ખભે ઢાલ ભેરવી. વૈરીસિંહને ચઢવાનો ઘોડો હતો તેપર બેસી સરદારકુંવર મહેલ બહાર નીકળી. ઘોડો આગળ ચાલ્યો અને પાછળ તમામ શરવીર રજપૂતો હથિયાર લઈ નીકળ્યા. આ વખતે સરદારકુંવર દૈત્યોને મારવા જેમ દેવી ઉતરી આવી હોય તેમ શોભવા લાગી. સઘળું લશ્કર કિલ્લા આગળ આગ્યું. સરદારકુંવરે માણસોના વિભાગ પાડી યુરજે યુરજે રખવાળ મૂકી દીધા. કોટની દરેક યુખારો આગળ અક્રેક રજપૂતને બંદુક અને કામઠાં લઈ ઉભા રાખ્યા અને પોતે કિલ્લાના દરવાજા ઉપર ખીજા વીર રજપૂતોને લઈ ઉભી રહી.

- થોડીવાર થતાં મુસલમાનોનું લશ્કર આવી પહોંચ્યું. દરવાજા આગળ આવી જીએ છે તો ખિજવાયેલા વાઘ જેવા રજપૂતોને કોટને કાંગરે ઉભેલા
- દીકા. દરવાજા ઉપર શરી રજપૂતાણી ઉભેલી જણાઈ. જેણે પાટણની ગાદી ઉખાડી નાંખી હતી તે રજપૂતાણી ‘આ હશે’ એવું અનુમાન થવાથી ખુશખબરની હામ ભાગી ગઈ. અત્યાર સુધી તો રજપૂતો ખુલા મેદાનમાં આવીને લડતા એટલે ધણું લશ્કર હોવાથી કાવી જતા પરંતુ હવે કાવે તેમ ન

હું. કોટ પાસે જતાં તીર અને દારુ ગોળીનો સખત મારો ચાલતો. મુસલમાનો
 ધવાઈ રહ્યાં પડતા. રજપૂતાણીની હિંમત આગળ ખુશખબરની હિંમત
 હી ગઈ પણ મસ્તાન અને ધર્મી મુસલમાનોએ ઉપરાઉપરી આંધળા
 હક્કા કરવા ચાલુ રાખ્યા. નિત્ય મુસલમાનોનાં સૌ પચાસ માણસો ખપી જાય
 પણ રજપૂતોમાંથી એક પણ ઓછો થાય નહિ. ઘેરો એક માસ ચાલ્યો. બહા-
 રથી અનાજ વગેરે આવતું અટક્યું અને લોકો ભૂખે મરવા લાગ્યા. વેપારી-
 ઓએ અનાજના ભાવ ચઢાવી દીધા, અને મોંઘવારીથી ગરીબ લોકોના
 ભૂખે ઠળવળીને પ્રાણ જવા લાગ્યા. પ્રજાની આવી સ્થિતિ જોઈ સરદારકુંવરે
 વૃદ્ધ રાણીની રજથી રાજ ભંડાર ઉઘડાવી ભૂખે મરતા લોકોને મફત અન્ન
 આપવા માંડ્યું, પણ તેમ ક્યાં સુધી ચાલે ? ઘેરો એક મહીનાથી વધારે
 ચાલુ રહ્યો. ગામમાંથી અને ભંડારમાંથી અન્ન ખૂટી પડ્યું, ભૂખમરાથી
 અને ખરાબ અન્ન ખાવાથી ગામમાં મરકી ચાલી. તે ઉડતા રોજે રૈયતનો
 અને લશ્કરનો ધાણ કાઢી નાંખ્યો. શેરીઓમાં અને ઘરમાં લોકો અન્ન
 વિના પગ ધસી ધસીને મરી જાય અને ઠેરઠેર રડારોળ થઈ રહે. મુએલાં
 માણસોને ઠેકાણે પાડવાને પણ માણસ ન મળે ત્યાં બીજી સી વાત ?

રૈયતની આવી મરણપ્રાય ભયંકર સ્થિતિ જોઈ સરદારકુંવરને અત્યંત
 દુઃખ થયું. આ પ્રમાણે દરવાજા બંધ કરીને બેસીશું, તો પણ આખરે
 આપણા પરાજય થવાનો છે, કારણ કે આખા નગરમાં અને લશ્કરમાં
 મરકી ચાલી છે ત્યારે ઉઘાડે દરવાજે સામી છાતીએ લડવું અને મરવું એજ
 કીર્તિપ્રદ છે, એવો નિશ્ચય કરી સરદારખાએ રજપૂતોને હુકમ આપ્યો કે,
 હવે લડાઈનો અંત આણવો અને અન્નજળ વગર પીડાઈ મરતી પ્રજાને
 દુઃખમાંથી છોડવવા આપણે કેસરિયાં કરી સામી છાતીએ મુસલમાનોની
 સાથે લડવું. શરવીર રજપૂતોએ એ વાતનો સ્વીકાર કર્યો. બીજે દિવસે
 પોતાનાં બેરાંછોકરાંને મારી નાંખી મોકળા થયેલા રજપૂતો કેસરિયાં વચ્ચે
 પહોંચી મુસલમાનોને છેલ્લવહેલો રજપૂતનો હાથ દેખાડવા તત્પર થયા. સર-
 દારકુંવરે પોતાનો થોડો સૌની આગળ કર્યો. દરવાજા ઉઘડ્યા અને જેમ વન-
 માંથી ભૂખ્યા વાઘ બકરાંના ટોળા ઉપર પડે તેમ રજપૂતો મુસલમાનો ઉપર
 તૂટી પડ્યા. તીર કામદાં અને બંદુકો વગળાં મૂકી દ્રંદ્રયુદ્ધમાં ઉતરેલા
 રજપૂતો તરવારનો છુટે હાથે ઉપયોગ કરવા લાગ્યા. ઘાસની પેઠે દુશ્મનોને

તેમણે કાપવા માંડ્યા. મુસલમાનો પણ અંતર આવી લાગ્યા. દીનદીન અને હરહર મહાદેવના પોકારનું સંમેલન થઈ ગયું, માણસોનાં મડદાં પગમાં અથડાવા લાગ્યાં, ઉભય પક્ષનો સંહાર વળી ગયો. મધ્યાહ્ન થતા થતામાં સઘળા રજપૂતો ખપી ગયા, માત્ર ચાર રજપૂતો અને સરદારકુંવર રજપૂત સૈન્યમાં બાકી રહ્યાં. તેમણે જળારી ટક્કર ઝીલી પરંતુ ‘ઝાઝી ઝીઝીઓ સાપને તાણુ’ તેમ થયું. રજપૂતો મરાયા અને ઉડતા રુધિરની છોળોમાં નવાઈ ગયેલી સરદારખાને મુસલમાનોએ જીવતી પકડી. કાળના મુખમાંથી બચેલાં માત્ર ચાર જણને કેદ કરી મુસલમાનો ચંદ્રાવતીમાં પેઠા. હુંડકાટ ચલાવવા માંડી. પ્રજા સામી થઈ પણ શું કરે? અત્ર વિના તવાઈ ગયેલા લોકોમાં ઉભા થવાની પણ શક્તિ રહી ન હતી.

શરવીર રજપૂતાણીને ખુશરુખાનના તંબુમાં મોકલવામાં આવી. સઘળા રજપૂતો ખપી ગયેલા હોવાથી ગામના વૃદ્ધો નાઈલાજ થઈ ગયા. ભાટ ચારણા ખુશરુખાનને તંબુએ ગયા. તેઓ પોતાની નામઝદી રાણીને છોડવા તેને કાલાવાલા કરવા લાગ્યા પણ ખુશરુખાને માન્યું નહિ અને સઘળાને ધમકાવી કાઢી મૂક્યા. ભાટ ચારણાના ગયા પછી તે સરદારખાની પાસે ગયો અને તેને કહેવા લાગ્યો કે ‘શરી રજપૂતાણી ! તું માન, ને મારી બેગમ થા. રજપૂતોનું તો આ શહેરમાંથી ડિંટ નીકળી ગયું. હવે તારી વહાર ખૂમ સાંભળે એવું કોઈ નથી. દિલ્લીના પાદશાહો મુઆઝો મારફત હવે અહીંનું રાજ્ય ચલાવશે, પાદશાહ મુઆરિક ખિલજી તો માત્ર નામનોજ પાદશાહ છે. પાદશાહ ગણુ કે વજીર ગણુ જેમાં ગણુ તેમાં આ હુંજ છું. પાદશાહ મારા હાથમાં પુતળા જેવો છે. એના પછી હુંજ પાદશાહ થવાનો છું માટે માન અને દિલ્લીની ગાદીનું સુખ ભોગવવાનું સ્વીકાર. મુસલમાનને માટે તને તિરસ્કાર હોય તો બલે ! હું તો મુસલમાન નથી ? આખરે હિન્દુનું ખોજિયું છું. હુંડી ! આ મોંમાં આવેલો કોળિયો પાછો ન ઠેલ ! ધણી રજપૂતાણીઓ પાદશાહના જનાનખાનામાં છે. જો પાટણના વાઘેલા કરણ વેલાની પટરાણી કોળાદેવી અને તેની કુંવરી દેવજદેવી વગેરે. હવે તારે શરમાવા જેવું નથી. જે જે પાદશાહને વશ થઈ તેમનાં આખાં કુટુંબ તરી ગયાં માટે માન, અને તારા કુટુંબનો ઉદ્ધાર કર. આપત્તિને કાળે એમ કરવામાં કશે

આથ નથી. તું કહે તો હું તારા આળક પુત્રને અહીંની ગાદીએ બેસાડું અને તારા રાજ્યને દિક્ષીથી સ્વતંત્ર કરું. હું તારી ઉપર મોહી રહ્યો છું અને તારી આગળ આજીજી કરું છું માટે મારી માગણી પાછી ન ડેલ.’ ખુશરુખાનનાં વચન સાંભળી ધવાયેલી તથા અશક્ત થયેલી છતાં સરદારકુંવર બેઠી થઈને બોલી કે ‘દૂર રહે, દુષ્ટ ! રજપૂતાણીઓનાં મેલાં ઉપાડનાર રજપૂતાણીના હાથની માગણી કરતાં શરમાતો નથી ! કરણ ઘેલાની કૌળાદેવીએ અને તેની પુત્રી દેવલીએ જેવું હીણું કર્યું, તેવું કામ કરનારી મને ન ધારતો ! પાપી ! એક ભવમાં તો એ ભવ કર્યા છે. હવે શું મેં લઈને તું મારી આગળ બોલે છે ? સસલું જેમ સિંહણની આશા રાખે તેમ તારી આ સઘળી આશા ફેંકટ છે માટે જ અહિંથી દૂર ખસ. તારું કાળું મેં મને ન દેખાડ.’

આટલું બોલતાં તો સરદારઆ નિઃસત્ત્વ થઈ પાછી ધરણીપર ઢળી પડી. ખુશરુખાન પાસે જઈ તેના કપાળપર હાથ મૂકી આસનાવાસના કરવા લાગ્યો. દુષ્ટના હાથનો સ્પર્શ થતાંજ સચેત થઈ અને કમ્મરમાંથી કટાર કાઢી પાસે બેઠેલા ખુશરુખાનને તેણે ધાયલ કર્યો. તે બેભાન થઈ પૃથિવી-પર પડ્યો અને સરદારકુંવર બેબાકળી તંબુમાંથી બહાર નીકળી નગર તરફ દોડી. ધવાયેલી અને ઘણી અશક્ત થઈ ગયેલી હોવાથી તે થોડું દોડી પણ પાછી અચેત થઈ પૃથિવી ઉપર પડી. ભાટ ચારણા ધાઈ આવ્યા. તેઓ આશ્વાસન કરવા લાગ્યા તેથી થોડીવાર થતાં તેની મૂર્ચ્છા વળી. મૂર્ચ્છા વળતાંજ તે પ્રથમ શબ્દ એ બોલી કે ‘પેલા દુષ્ટનો મને સ્પર્શ થયો છે માટે સ્નાન કરાવો,’ આટલું બોલતાં તેની આંખો તરડાઈ ગઈ. ભાટોએ પાણી લાવી તેને નવરાવી. સ્નાન કર્યા પછી ‘તમારો જય થાઓ ! મારો દીકરો હું તમને સોંપું છું. એની સંભાળ રાખજો અને મારાં વૃદ્ધ સાસુસસરાને દુઃખ પડવા દેશો નહિ.’ એટલું બોલી આ વાર્તાની શર-વીર નાયિકાએ છેલ્લો શ્વાસ મૂક્યો.* ભાટોએ અગરચંદનનાં કાષ્ટ મંગાવી

* આ વાર્તાનું વસ્તુ કંઈક ઐતિહાસિક અને કંઈક કલ્પિત છે. મૂળ ધોરણ ગુજરાતમાં ભમતા બરબાડ અને એકતારાવાળા અંધ માગણોમાં ગંબીર ગરબા ઉપરથી લીધું છે. ગરબામાં જે વાત નથી તે વાત એ લોકને પૂછતાં જણવામાં આવી હતી.

ચંદ્રાવતીની ભાગોળે ચિતા ખડકી અને એક રોહી રજપૂતે તેને અગ્નિ-સંસ્કાર કર્યો. ખુશરુખાને ચંદ્રાવતી લીધું અને સઘળી પ્રજાના તથા ભાટ ચારણોના વચ્ચે પડવાથી સરદારકુંવરના ઊંઠરાની નગરમાં આણુ ફેરવી. કુંવર મોટો થાય ત્યાં સુધી ‘ પીરમહમદ અને જમાલગીર રાજ્યની વ્યવસ્થા કરે ’ એવી ગોઠવણુ કરી ખુશરુખાન મોટી સેના સાથે મલખાર તરફ ગયો.

તે ઇતિહાસની સાથે કહિં મળતી અને કહિં જુદી પડે છે. કલ્યાણવંશના રજપૂતો રાણીપુરમાં રાજ્ય કરતા પછુ એ જગા ક્યાં તેનો પત્તો તેઓ આપી શકતા નથી. ચંદ્રાવતી સાથેનો સંબંધ સહેજ મળે છે. ચંદ્રાવતી-ચંદ્રપુર-ચંદ્રનગર કહેવાયું મોટું રાજ્યસ્થાન આજુની તળેટીમાં હતું. તે ૧૩-૧૪ મા સૈકામાં નારા પામ્યું, એમ ઐતિહાસકોનાં અનુમાન છે. મુખારિક ખિલજીએ ગુજરાત પ્રાંત સર કરવા માટે ફોજ મોકલી હતી અને પોતે દક્ષિણમાં હરપાળને વશ કરવા ગયો હતો. ગુજરાત ઉપર મોકલેલી ફોજનો ઉપરી ખુશરુખાન-વટલી ગયેલો ઢેડ-મલેક કાકુરનો ગોલો હતો. તેજ ગુજરાત સર કરી મલખાર ઉપર ગયો હતો એમ અનુસંધાન મળે છે. જે ગરબા-રાસ ઉપરથી આ વાર્તાનું પ્રંથન કર્યું છે (નામમાં ગુલાનુસાર ફેરફાર કર્યો છે) તેની કેટલીક કડીઓ નીચે પ્રમાણે છે:—

× × ×

× × ×

× × ×

કંડે ભતરીને ને આંખળીએ વીરો, કલ્યાણી કુંવરી રમવા ચાલ્યાં, હોજી.
 ઉગમણી દેશના વાવલિયા વાયા, માથેથી ચોટણાં ફરક્યાં, હોજી.
 હાથે ન મોલો રાયવર પગે ન મોલો, માથાની વેણે મોહ પામ્યો, હોજી.
 ઘાડીલા ખેલાવતા ઝવલના વીરા, આપણુ સોગટીએ રમીએ, હોજી.
 હુંએ છતું તો તારી બેની પરણી જઈ, તુંએ છતું તો મારો દેશ, હોજી.
 પે' લે સોગટડે તો રાયમલ જીત્યા, બીજે સોગટડે રાયમલ હાર્યા, હોજી.

× × ×

× × ×

× × ×

હીલો રેમતખાન મુખપાલો મોકલે, કલ્યાણીકુંવરી આણું કરને, હોજી.
 હરખારે બેઠા હોરે દાદાજી, તુર્કનાં તેડાં કેને આવ્યાં, હોજી.

× × ×

× × ×

× + ×

તમારો વીરો તે બેની જીગડું રમતાં, તમને તુરકને દે આવ્યા, હોજી.
 હું પો ન દીધો દેએ કરી દૂધપીતી, ચોળ્યાં વખની ગળધુલી રો ના ટોઈ, હોજી.

રાજ જોગી.

પ્રકરણ ૧ હું.

બહારવટિયાની હું.

રકની દક્ષિણ દિશાએ આવેલા સપાટ પ્રદેશમાં આપણે
ન્યારે વાતાને પ્રસંગે દૃષ્ટિ કરીએ છીએ ત્યારે દિવસો
ઉનાળાના અંતના અને ચોમાસાના આરંભના ચાલતા
હતા. સાંજ પડવા આવી હતી. પવન ધીરેધીરે તોફાની
થતો જતો હતો ને દૂરથી મેઘગર્જના જેવો દરિયાનો
ધુધવાટ સંભળાતો હતો. સૂર્યનારાયણ ક્ષિતિજનાં વાદળમાં ઉતરી ગયા હતા
અને ઇશાન કોણમાં કાળજના હુંગર જેવા એક મોટા કાળા વાદળના ગાભા-
માંથી ઝીણી ઝીણી વિજળીઓ પણ થતી હતી. આ સમયે પહેલી વીસીનો
એક પ્રવાસી-બાળજોગી અંગે ભૂત ખભે ઝોળી અને પીઠ ઉપર કંથા
લઈ આ નિર્જન પ્રદેશમાં એકલો જ સમયે ચાલ્યો જતો હતો. ધારેલે
ઠેકાણુ પહોંચી જવાની આતુરતાથી તેના પગ સપાટાબંધ ઉપડતા હતા,
પરંતુ સૂર્યાસ્ત પછી તે અરધો ગાઉ પણ નહિ ચાલ્યો હોય એટલામાં
દિગંતરે કાળજ જેવા મેઘમંડળથી છવાઈ ગયાં અને પવન પણ વધારે
વધારે તોફાની થવા લાગ્યો. સૂર્ય અસ્ત થઈ ગયો હતો. સંધ્યાવેળા વરી
જઈ આંધી ચઢતી હતી એવામાં મેઘ અંધારો એટલે અંધારાનું તો પૂછવું જ
શું ? માર્ગ દેખાતો અંધ થયો. ખાડાખેયાવાળી પથ્થરી જમીનમાં જોગીના
પગ વટાવટલા પડવા માંડ્યા અને ધૂળથી આંખો પુરાઈ જવા લાગી તેથી
છેકજ ગભરાઈ માર્ગ ન સૂઝતાં નાઈલાજ થઈ તે રસ્તા વચ્ચે ખેસી ગયો.

‘વરસાદ વરસશે એટલે તોફાન કાંત પડશે તથા માર્ગ પણ દેખાશે’
એવો વિચાર કરી બાળજોગી ગાડાના ચીલા ઉપર ખેડો. એટલામાં દૂરથી
તેણે બળદને ગળે બાંધેલી ઘંટડીઓ વાગતી સાંભળી. તોફાન તો-પ્રતિપણ
વધારે ને વધારે વધતું જતું હતું. જોગી ઉભો થઈ જરા કારે ઉભો રહ્યો.

હાંકનાર ન હોવાથી બડકેલા બળદો તોફાની પવન સામે માથાં વિંઝતા ફોક્ષા આવતા તેને જણાયા. છેક પાસે આવતાં જોગીના વેપથી બળદ વધારે ચમક્યા અને ચીલો કાપી જેવા કુમારો નાસવા જાય છે તેવાજ ગરીબમાં પગ આવી જવાથી પડી ગયા અને વહેલ પણ ઉંધી પડતાં પડતાં સહેજમાં રહી ગઈ. ' ખમા બેન ! ખમા ' એમ અંદર કોઈ બોલ્યું તેથી જોગીનું ધ્યાન ખેંચાયું અને તે પાસે ગયો. તેણે પૂછ્યું કે ' ગાડીત ક્યાં ગયો ? કોઈ મરદ માણસ સાથે છે કે નહિ ? '

પડદો ઉંચો કરી ખવાસણે જવાબ દીધો કે ' સૌએ છે. ' જરા ધારીને જોઈ તે બોલી કે ' સીતારામ મહારાજ ! ' જોગી " સીતારામ " કહી વહેલની પાસે ઉભો રહ્યો, એટલામાં માથે શણિયું બાંધતો અને શાસ પણ ન માય એમ હાંફતો હાંફતો ગાડીત ત્યાં આવી પહોંચ્યો. ' જોતર કાપી નાંખી તેણે બળદને છુટા કર્યાં.

પડદો નાંખતાં ખવાસણે ગાડીતને કહ્યું કે ' પેલા આવી પહોંચે ત્યાં સુધીમાં તું બળદને જરા હાથ ફેરવ અને વહેલ વાંકી છે તે ઠીક કર. ' બાળજોગી દર જઈ બેઠો અને વરસાદનાં ફેરાં પડવા માંડ્યાં. કોરણ કંઈક શાંત થયું અને પવન પણ ધીરો પડ્યો. વરસાદ ધીરે ધીરે વધવા માંડ્યો અને જોગીની કંથા તથા કાંબળી બીનાં ચઈ ભારે થવા લાગ્યાં. ગાડીત પણ બળદને હાથ ફેરવી તથા વહેલને ઠીક કરી મહુડાનાં પાંદડાંની ખુંપડી માથે મૂકી વહેલને અડતલે બેઠો. પછી ચક્રમકથી કાથાનું દોરડું સળગાવી તેણે ચલમ ભરી. જોગીને પણ ચલમ જોઈને તલપ ચઈ આવી. તે ગાડીત પાસે ગયો અને બે ટુંક લગાવી. ઉપરાઉપરી વરસાદની ઝડીએ પડવા માંડી. પાતાળમાં ઉતરી જાય તેવી વિજળીઓ થવા માંડી, પવન પડી ગયો અને એવો બેઠો વરસાદ પડવા માંડ્યો કે થોડીવાર ઉપર જે ઉનાળાનો દેખાવ હતો તે સાવ ચોમાસાનો ચઈ રહ્યો.

ગાડીત ઉભો થયો અને બોલ્યો કે ' બા બુન ! માંચ પાંણીપાંણી પડે છે ! '

અંદરથી જવાબ મળ્યો કે ' કંઈ નહિ, તું તારે તારા બળદ સાથેવ કે જેથી પેલા લોકો આવી પહોંચતાંજ આપણાથી પાછું માર્ગે પડાય. ' ગાડીતે

જવાબ આપ્યો કે ‘ તેની તમારે ફરક કરવી નહિ. એ આવ્યો કે તરત હું ગાડી જોડીશ અને એક ટુંકમાં પીરજને થાણુ પહોંચાડી દઈશ. ’

ગાડીત પાછો જોગી પાસે આવીને બેઠો. પાણીનો રેલો આવ્યો તેથી તેઓ વહેલથી જરા ફર જઈ બેઠો. પાછી ચલમ ભરવાની તજનીજ કરી, એટલે જોગીએ પોતાની બીની ઝાળીમાંથી જરદો કાઢી તેના હાથમાં આપ્યો. જરદો આપતાં જોગીએ પૂછ્યું કે ‘ અલ્યા ! વહેલમાં કોણુ કોણુ છે ? ’

ગાડીત—મહારાજ ! તમારે એનું શું કામ છે ? આટલી નાની વયમાં રાખ વ્યાંથી ચોળી બેઠો ?

જોગી—હોય, કહે તો ખરો.

‘ કલ્યાણનાં કુંવરી. નવાં રાણીના ભાઈની દીયરી. ’

‘ તે આમ ક્યાં જાય છે ? ’

ગાડીત—તમારે આટલી બધી ખણખોતર શી ? અં ! લંગોટો માર્યો ને ચુલામાંની ચોળી, તોય આ શું ? જ્યાં જાય છે ત્યાં, એનું તમારે શું કામ છે ?

જોગી—કામ છે કામ. તારા જેવા ગમતીનો સંગાથ થાય એ અમારે કામ. અમારે ખીજું શું કામ ?

ગાડીત—માથે ચોમાસું આવ્યું તેથી વહેલાં દરિયા માર્ગે કલ્યાણ જવાનાં છે. પ્રભાસપાટણથી નાવમાં બેસી જશે.

જોગી—ઠીક ઠીક, ભલે. લે, આમાં શું છાનું રાખતો હતો ?

વરસાદ ધીરો પડ્યો. મેલાં પાણી ખળખળાટ કરતાં વહેવા લાગ્યાં, ચીલા ભરાઈ ગયા અને તમરાં તથા દેડકાંના ચારે તરફ અવાજ થવા લાગ્યા. જોગી અને ગાડીત ચલમના સપાટા લગાવી ગરમ થયા. એટલામાં દૂરથી પાણી ડોળતા ને ખુંખારતા ખુંખારતા કેટલાક ગરાસિયા અને ચાર વવન સ્વારો આવી પહોંચ્યા.

‘ અલ્યા ! ગાડી જોડ. ’

વહેલમાંથી હુકમ થયો પરંતુ એક બીનો અને થાકેલો ગરાસિયો વહેલ પાસે જઈને બોલ્યો કે ‘ ખુન ! અમને જરા ચલમખલમ તો પીવા દો. ’

ગરાસિયા એકા અને ચલમો ભરી. ગાડીતે જોગીને ચલમ લેવા બોલાવ્યો પણ જોગી તે ટોળામાં આવ્યો નહિ. દમપર દમ લીધા ખુંખાર્યા અને કુમ્મર બાંધી તેઓ પાછા તૈયાર થયા. ગાડીતે ગાડી જોડી અને હજમ મશાલ સળગાવી. મશાલ લઈ હજમ આગળ થયો અને ચાર ગરાસિયા તથા બે સ્વારો આગળ અને તેજ પ્રમાણ પાછળ એમ સૌ ગાડીની આગળ પાછળ ચાલવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે પંદર સોળ માણસનો કાફલો શાંત થઈ ગયેલી અને કાળી અંધારી રાતમાં ધીરેધીરે પંથ કરવા લાગ્યો. ઝરમર ઝરમર વરસાદ વરસતો હતો અને કોઈ કોઈ વાર વિજળીઓ થતી હતી. આ નાના સંઘની પાછળ કેટલેક છેટે બાળજોગી પણ નાના પ્રકારના વિચાર કરતો કરતો તથા તેમની ચિકિત્સા જોતો ચાલ્યો જતો હતો. કોઈ કોઈ વાર મશાલ ઉપર પાણી પડવાથી ભડકા થતાં બળદ ચોંકતા અને ઘોડાના કાન ઉંચા થતા હતા. થોડે થોડે અંતરે અશીશિયા ગરાસિયા ખુંખારતા હતા અને મહિંમહિં ગાડીત બળદ હાંકતાં ડચકારા પણ વગાડતો હતો. વિજળીને ઝબકારે કે કોઈ પ્રાણીના ભણકારે મદમસ્ત ઘોડાઓ ચોંકતા હતા. પથ્થરમાં અખડાતાં પગે જડેલી નાળમાંથી અગ્નિ ઝરતો હતો. જોગી, ‘ ધાઈ મળવું પણ નહિ અને છેડું ભાગવુંએ નહિ ’ એમ સમાન અંતરે ધીરેધીરે આ સર્વ લીલા જોતોજ વહે જતો હતો. અધીરાઈથી ગાડીમાંથી થતા પ્રશ્નના ગાડીત ઉત્તર આપ્યે જતો હતો કે ‘ હમણું પહોંચી જમશું. ’

આમ ચાલતાં ચાલતાં શિયાળવાં બોલ્યાં એટલે વૃદ્ધ રજપૂત બોલ્યો કે ‘ દોઢ પહોર રાત ગઈ ’ રાત ગઈ પણ ગામ આવ્યું નહિ અને વહેલમાં બેઠેલાંની આતુરતા ખૂબ વધી. ખવાસણ પૂછ્યું કે ‘ હજ કેટલે દૂર જવાનું છે ? ’ કોઈએ જવાબ દીધો નહિ તેથી તેણે જરા ઉતાવળે પૂછ્યું કે ‘ કેમ શું છે ? ’ એક ગરાસિયે કહ્યું કે ‘ તમને શા ભો છે ? ’ એટલે બીજા બોલી ઉઠ્યા કે “ ભો શા છે બા ! આટલા બધા વાધ છીએને ’ આમ અભિમાન બતાવી ખુંખારતા અને મુંઝ ઉપર તાર દેતા ગરાસિયા આગળ ચાલવા લાગ્યા. ગાડીતના કહેવાથી હજમ વાત માંડી અને તેમાં કોઈ કોઈ હુકારો ભણવા લાગ્યા ત્યારે કોઈતો અશીશિયા જોમમાં અરબા ઉઠતા

ને અરધા જગતા જેવી ધેંધટ સ્થિતિમાં ચાલવા લાગ્યા. થોડે ગયા એટલામાં ઘોડાએ કાન માંડ્યા અને ગરાસિયા ખુંખાર્યા. સામેના ઘોડા હલુ-હલુઆ અને સ્વારોએ આમતેમ જોવા માંડ્યું, એટલે એક ધેંધટ ગરાસિયો કંઈક ટોળમાં બોલી ઉઠ્યો કે ‘અલ્યો ! એ તો પડધો પડ્યો, પડધો !’

વળી ચાલ્યા અને થોડેક ગયા એટલે પાછા ઘોડાએ કાન માંડી હલુ-હલુઆ. સામેના ઘોડા પણ સામા હલુહલુઆ અને એક ક્ષણમાં તો તબડી પણ સંભળાઈ. જોતજોતામાં જમ જેવા પાંચ બહારવટિયા આવી પહોંચ્યા. પહેલે સપાટેજ તેમણે હજમને રામશરણ પહોંચાડી દીધો. સ્વારોએ બંદુકો ભરીને તૈયાર રાખેલી હતી પણ અંધારૂં થયું એટલે નિશાન ક્યાં માંડે !! વળી અજવાળાને આધારે ચાલતા સ્વાર ગરાસિયા ઘોડાઓ તથા બળદ સૌ અંધારૂં થતાં આંધળાંભિત થઈ ગયાં હતાં. બહારવટિયાઓએ તેમની ગભરામણને લાભ લીધો અને જોતજોતામાં સ્વારોની ચટણી કરી નાંખી. ‘વાધ છીએ, વાધ !’ એમ કહેતા હતા તે ગરાસિયા ગભરાઈ ગયા. અંધારામાં નાસભાગ કરતાં કોઈ ઘોડાના અને કોઈ બળદના પગતળે કચરાઈ ગયા. કોઈને બહારવટિયાએ મારી નાંખ્યા અને એક વૃદ્ધ રજપૂત ગાડીની તળે પુળામાં પેસી ગયો. ગાડીત આડો થયો અને તાલ જોઈ બળદને ડચકારવા ગયો. પણ એટલામાં તો એક જણ તેનુંએ માથું ધડથી જુદું કરી નાંખ્યું. ગાડીતનું માથું ચીલામાં પડ્યું તેવામાં ભોગજો બળદ આગળ ચાલ્યા તેથી તેને માથેજ વહેલનું પૈડું સિંચાયું. કુંવરીનું રક્ષણ કરવાને આવેલા સૌ ખપી ગયા. લોહીની નીકો વહી. બહારવટિયા ગાડીની આસપાસ ફરી વળ્યા અને ઝટ બળદનાં જોતર કાપી નાંખ્યાં.

એક જણ ખોગીરમાંથી મશાલ કાઢી સળગાવી અને ગાડીમાં કોણ છે તેની તપાસ કરવા માંડી. એક તરફનો પડદો ઉપાડીને પૂછ્યું કે ‘કોણ છે, બહાર નીકળો.’ બે ખવાસણો બહાર નીકળી અને કુંવરી તો પડદો ઉચકતા પહેલાંજ બીજી બાજુએ ઉતરી પડી. બહારવટિયે પૂછ્યું કે ‘કુંવરી ક્યાં છે ?’

‘કુંવરી ક્યાં ?’

‘જુનું બોલે છે કે રાંડ’ એમ કહીને એક જણ તેનું માથું ઉડાવી દીધું. બીજી કરમરી પડી અને કહ્યું કે ‘કુંવરી નથી અને તમારે જે એમને તે લો.’

ખહારવટિયો ચિઠામને તે ખવાસણનું માથું કાપવા જતો હતો એટલામાં તો એનું માથું જમીન ઉપર પડ્યું અને હાં ! હાં ! કરતા કરતામાં તો ચાર જણ કપાઈ ગયા. એક જણ ઘોડી ઉપર ચઢી માત્ર નાસી છૂટ્યો પરંતુ નાસતાં નાસતાં તેણે ચારના મારનારને એક સખત ધા કર્યો.

પ્રકરણ ૨ જી.

શ્રમનું પગરણ.

રજને પાદરે એક માણસપુર ઉંચા હાથેળિયા યુવેરના મોટા વાડામાં બે ત્રણ જવલીનાં ઝૂંપડાં હતાં. તે રજ્યા ખજ્યા વટેમાર્ગ અને કોઈ કોઈવાર દરબારી નોકર અમલદારના ખટલાને રાતવાસો કરવાને કામ આવતાં. કોઈતેને ધર્મશાળા કહેતું અને કોઈ ત્યાં આગળ એકાદ બે દરબારી નોકરો રહેતા તેથી પીરજનું ચાણું એમ પણ કહેતું. ગામ આ ચાણાથી કેટલાક ગાઉ દૂર હતું અને વચ્ચે એક નાનું નાળું હતું. ગામમાં કુતરાં ભસતાં હતાં તેનો અને નાળા ઉપર શિયાળવાં રોતાં હતાં તેનો સૌર સંભળાતો હતો. વરસાદ થયાથી દેડકાં અને તમરાં સૌર કરી રહ્યાં હતાં. મધરાતની ઝધરો વાગી ગઈ હતી. હરણ્યો માથે આવી હતી અને નિર્મળ થયેલા આકાશમાંથી તારા મંડળ નજરે પડતું હતું. આ વખતે એક ગાડી, ઉપર કહી ગયા તે ધર્મશાળાના ઝાંપામાં આવીને ઉભી, એટલે એક વૃદ્ધ રખવાળ ખુંખારીને બોલ્યો કે ‘કોણ છે ?’ ખવાસણે જવાબ દીધો કે ‘દરબારી માણસ’ ‘ત્યારે વહેલને મારી પુંકે મહિં લાવો’ એમ કહીને તે આગળ ચ્યો અને ધુધરમાળના ધણુધણાટ સાથે વહેલ પીરજના ચાણામાં પેઠી.

દરબારી ઝુંપડામાં વરતણિયે ત્રણ માંચા નાંખ્યા. ખવાસણના કહેવાથી દેવતા સળગાવીને વરતણિયો બહાર ગયો. ખવાસણે બારણાં વાસ્યાં અને કુંવરીને કહ્યું કે ' મૈનાકબા ! તમે હવે નિરાંતે સૂઈ જાઓ ' ' આ તું શું બોલે છે ? આપણુ માટે જેણુ પોતાનો જીવ જોખમમાં નાંખ્યો તેનો તો વિચાર કર. જોગીની જાત એનું બિચારાનું કોણુ છે ? ચાલ હું પાસે બેસું અને તું જરા એનો ધા ચેવ.' બન્ને જોગીના માંચા આગળ ગયાં. કુંવરી ઉભી રહી અને ખવાસણુ ગોઠડામાંથી ૩ કાઠી પહેલ કરવા લાગી. લોહી વહી જવાથી અને પંથ કરવાથી થાકી ગયેલા જોગીની આંખ મળી ગઈ હતી. તાજ ધામાંથી નીકળતા લોહીએ ગોઠડું રંખાતું હતું. માંચાની પાસે ઝોળા કંથા ચીપિયો અને પાવડીઓ પડી હતી. કુંવરી પોતાને માટે આ દશાએ પહોંચેલા જોગીને ધારી ધારીને જોતી અને વિચાર કરતી હતી કે ' બહા બગવાન ! આ સુકુમાર પુરુષને તે કેમ જોગી થવું પડ્યું હશે ? મુંછનો દોરો તો હજી હવે ફૂટે છે, એટલામાં આ દશા ! ! કોણુ હશે ? ખરે મને તો આ કોઈ રાજપીજ હોય એમ લાગે છે; કારણુ કે:-

હુપી ના રે' પ્રીતડી, હુપાં ના રે' નૂર;

હુપા ના રે' રાજવી, ને હુપા ના રે' શૂર.

અહાર માણસને મારતાર બહારવટિયાઓને કાપી નાંખનાર તે શું આદ્યણુ હોય ? અને વૈસ્વનાં તો ગળંગ નહિ ! કોઈ રાજકુંવર તો નહિ હોય ? પણ હું બૂલું છું. રાજકુંવરને ખીલતી જીવાનીમાં જોગ શો ? હશે. દુઃખ વગર કંઈ માણસ આવો રસ્તો લે ?

પહેલ કરતાં કરતાં ખવાસણુ ઝોકાં ખાવા લાગી તે જોઈ કુંવરીએ કહ્યું કે ' તારી આંખોમાં ઉંધ બરાણી છે તે કંઈકે ઝોળનું ડોળ વેતરીશ. જા સૂઈ જા. હું ધા ચેવું છું પણ થોડીવાર પછી હું તને ઉઠાડીશ હો.' ખવાસણુ સૂઈ ગઈ અને કુંવરી જોગીના માંચા આગળ બેઠી. અહો ! શી પ્રભુની લીલા !

ક ચ નનુ જનકાધિરાજકન્યા ।

ક ચ વશકંધરમંદિરે નિવાસઃ ॥

કુંવરીએ વળી એક ક્ષણુવાર જોગીનું મુખ ધારીને જોયું. હાથ જોયા ત્યગ જોયા અને ટુંકામાં પ્રત્યંગ ન્યાળી-ન્યાળીને જોયાં. જોતાંજ તેને ખાંતરી

થઈ કે ' આ જીવાન જોગી નહિ પણ ખરેજ કોઈ રાજકુમાર છે. હાથમાં
છત્ર ચામરનાં ચિહ્ન તે ખભે ઝોળી નાંખીને આંગણે આંગણે ભટકનાર
બ્રાહ્મણના હાથમાં હોય કે ! ' આમ વિચારની પરંપરાએ સ્તબ્ધ થઈ
કેટલીક વાર લગી તે એસી રહી પરંતુ પછી પોતાને કોમળ હાથે જોગીનેા ધા
ચેવવા લાગી. એક બે વાર ધા ઉપર ગરમ ૩ અડકતાં જોગીએ આંખ
ઉઘાડી અને ૩૫ ૩૫નો ભંડાર એક રાજકન્યાને પોતાનેા ધા ચેવતી જોઈ.
આંખે તેના મુખચંદ્રનું પાન કર્યું અને મનમાં વાસ કર્યો. “ અહા ! પ્રભુ,
તારી શી બુદ્ધિહારી છે ! તારુંજ ધાર્યું થાય છે, મનુષ્યનાં તો ફોગટ ફાંફાં !
નવી માએ તો થાય એટલું કર્યું પણ તેં આ લાવો લેવરાવ્યો. અહા ! આ
એ મૈનાક ! હશે, હરિ હરિ ! હવે મારે ને મૈનાકને થું છે ! વાત વીતી
ગઈ અને સુખ સ્વમાં થઈ ગયાં. આ વેષે પણ આવો વિચાર ! ! હત છવ-

મિક્ષાશનં તદપિ નીરસમેકવારં

શય્યા ચ મૂઃ પરિજનો નિજદેહમાત્રં ।

વસ્ત્રં ચ જીર્ણશત્રુલંબમયી ચ કંથા

હા ! હા ! તથાપિ વિષયાન્ન પરિત્યજન્તિ ॥

જોગીએ ગાડીતદ્વારા મૈનાકને ઝોળખી હતી પણ મૈનાક તો બિચારી
એને જોગીજ માનતી હતી. દયા ભાવથી કુંવરીએ જોગીને પૂછ્યું કે
' મહારાજ ! તમને દુઃખ તો થશે પણ જો કહેા તો ધા ઉપર બળતું ૩
લગાડું, કારણ કે તેમ કયાંથી આરામ થતાં વાર નહિ લાગે. ' જોગીએ
ઉત્તર આપ્યો કે ' અમારે જોગીને તે જાતનાં જાતનાં શાં ! ! આજ પડો
કે કાળાંતરે પડો. આખો સારો સંસાર તન્યો તેને દેહ કેમ વહાલો લાગે ? '
આટલું બોલતાં બોલતાં તેની આંખમાં પાણી આવ્યાં અને તે છુપાવવાને
તેણે પાસું ફેરવવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ મિથ્યા, પાસું ફેરવાયું નહિ. વિચાર
રોથી મગજ ધમધમી ગયું. શરીર પરસેવે નવાઈ ગયું. જોગીએ પોતાની
ઝોળીમાંથી અંચળો માગ્યો પણ તે નહિ આપતાં રાજકુંવરીએ સાડીના
પાલવેજ જોગીનું ભરમભરિત કપાળ લૂછી નાંખ્યું.

પ્રેમજ મનુષ્યને પ્રેમનો માર્ગ આપે છે, તેમ પાલવ ઉચો કરીને
રાજજોગીનું લલાટ લૂછતાં કુંવરીનું પોયણીના પાન જેવું સુકુમાર પેટ અને

કમળકોશ જેવા ભરાતી ભુવાનીથી ઉપડતા ઉર પ્રદેશે જોગીને ચમકાવ્યો. તેણે તેની આંખમાં પ્રેમઅંજન આંખ્યું. ધમધમી જતા અંતઃકરણને ઠેકાણે રાખતાં જોગીએ નિઃશ્વાસ નાંખ્યો, તે નિઃશ્વાસ વાટે કુંવરીનાં રુવાં ઉભાં કર્યાં. તે સમજી શકી નહિ કે પોતાને શું થાય છે ! તેનું મન મુંઝાવા લાગ્યું. અંતરાત્મા ખંડાઈ જવા લાગ્યો. ઉપરાઉપરી વિચાર આવવા માંડ્યા અને તેથી તેણે ધૂળતે અધરે પૂછ્યું કે ‘ માનો ન માનો પણ તમે જોગી નથી. તમે તો કોઈ ક્ષત્રિયાણીના પેટમાં પાકેલું રાજરત્ન છો, કારણ કે, ધા કરવા ને સાંખવા એ બીજાનું કામ નહિ. ’

રાજજોગીએ પોતાની ખાતરી કરી લેવાને પૂછ્યું કે ‘ તમે કોણ છો, ક્યાં જાઓ છો અને ક્યાંથી આવો છો ? ’

‘ હું વલ્લભીપુરથી મારાં દોષને ત્યાંથી આણું છું, દેવપદ્મ થઈ સૌપુરને માર્ગે કલ્યાણ જવાનો વિચાર છે. હવે તમે ક્યાં જાઓ છો તે કહો. ’ કુંવરીએ હસીને પૂછ્યું.

કેટલીકવાર લગી વિચાર કરી જોગીએ ઉત્તર આપ્યો કે ‘ અમારે દેશ શો ? જ્યાં રાત પડે ત્યાં ઘર અને જ્યાં જઈએ તે દેશ. ’

‘ એમ ન બોલો, ’ એટલું કહેતાં કહેતાં તે ફરીને હસી ગઈ અને શરમથી આંખ ઝીણી કરી તેણી મુખ સામું જોવા લાગી.

‘ બહુ થયું. હવે ચેવવું રહેવા દો. તમે થાકેલાં છો રાજકન્યા છો, નાનુક છો અને ઉભગરો કરશો તો તમારી નબિયત બગડશે માટે હવે સૂઈ જાઓ. રાત પણ બહુ ગઈ છે. ’

‘ વારું એમ કરીયું ’ એટલું બોલી કુંવરી ઉભી થઈ અને દેવતા કનજી ગયો હતો તેને જરા સતેજ કર્યો. રૂનાં બે મોઠાં પહેલ બનાવ્યાં. જોગીની પાસે તેને પાટો બાંધવાને બેઠી. ચેવેલા ધા ઉપર પુમડાં મૂકી કંઈ પણ વિચાર ન કરતાં કુંવરીએ પોતાનું અંબર ફાડી સારી રીતે કસીને ધા ઉપર જોઈએ તેવો સખત પાટો બાંધ્યો.

‘ આ તમારો ઉપકાર હું જોગી તે કેવી રીતે વાગીશ. ’ એમ જોગીએ બહુ વિનયથી કહ્યું.

રાજજોગી—

તેણે તેની આંખમાં પ્રેમઅંજન આંખ્યું.

પૃષ્ઠ: ૧૨૬.

—કોપીરાષ્ટ.

‘ ઉપકારી તો હું છું કે મારે માટે તમે આટલા બધા દુઃખી થયા, તેમ છતાં આમ કેમ બોલો છો ? આ જાત અર્પણ કઈ તોય તમારા ઉપકારમાં તો થોડી છે. ’ એમ કહી કુંવરી હસી પડી અને પસીનો લૂછવાને કાળે જોગીના લલાટ ઉપર કમળનાળ જેવો રૂપાળો હાથ મૂક્યો. જોગીનાં ફેંવાં ઉભાં થયાં. તેણે પોતાના લલાટ ઉપરથી તેનો હાથ ખસેડવાને પોતાને હાથે તેનો હાથ પકડ્યો. જીવાન માણસને અંગરૂપશ્ચં કેવાં પરાધીન બનાવી દે છે તે જોગીને સમજાયું. જોગી હાથ ખસેડી શક્યો નહિ તેમ કુંવરી જેમ વજ્રલેપે જડી લીધો હોય તેમ પોતાનો હાથ ઉપાડી શકી નહિ. અંતર અંતરના ભાવ સમજ્યાં. આંખો આંખના અને અન્ય અંગ અંગના ભાવને સમજ્યાં પણ મનની લલ્લજાએ તેમને વિકારી થતાં અટકાવ્યાં. કેટલીક વાર એકીટસે જોગી સામું જોઈ રહ્યા પછી કુંવરીએ નીચું જાયું અને જોગીએ પ્રેમનો તિરસ્કાર કરીને આંખ મીચી.

આ રીતે જોગી અને રાજકુંવરીને પ્રેમે પરવશ કરી દીધાં હતાં એટલામાં બહાર ખડખડાટ થયો અને થોડા હણહણ્યા. એક જણે પૂછ્યું કે ‘ કુંવરી ક્યાં છે ? ’ કુંવરી ઉભી થઈ અને ખવાસણને ઉઠાડી. કોઈએ આવીને ખારણું ઠેલ્યાં અને કહ્યું કે ‘ ખારણું ઉઘાડો ’ વજ્રભીથી રાણી-જીએ મોકલેલા સ્વારો આવી પહોંચ્યા છે. ’ ખવાસણે ખારણું ઉઘાડ્યું અને એક ત્રીસ બત્રીસ વર્ષની ઉમ્મરનો ઘઉંવણો રાજવંશી અંદર આવ્યો, એક બીજાની ખખરો પૂછી અને ખવાસણે વાટમાં વીતેલી વાર્તા કહી. જોગીનું પરાક્રમ કહ્યું અને તેને ધા વાગ્યો તે પણ કહી દીધું. માંચામાં પડયેપડયે જોગીએ તે સાંભળ્યું. ‘ ઠીક છે ત્યારે સૂઈ જાઓ, ’ એમ કહી તે રજપૂત બહાર ગયો. મૈનાક અને ખવાસણ સૂઈ ગયાં. માંચામાં પડતાં જ રાજક-ન્યાને જોગી સ્વપ્નમાં આવ્યો અને આંખ મિચાતાં તે પોતાની ચારે પાસ તેને જ જોવા લાગી. ‘ આ જોગી તે કાણુ હશે ? ’ એવા ને એવા વિચારોમાં તે ભર નિદ્રામાં પડી. રાત ઘણીજ થોડી રહી હતી, કુકડા બોલતા હતા અને બહાર થતો સંચાર રાતની સમાપ્તિ સૂચવતો હતો. જોગીને હવે ઉંઘ આવી નહિ. તેણે વિચાર કર્યો કે સવાર થશે અને વલ્લભીથી આવેલાં માણસ જોશે તો કોઈ ઝોળખશે માટે વેળા છતાં ચાલ્યા જવું ઠીક છે.

વલ્લભીથી આવેલા માણસ આખી રાતના ઉજાગરાથી વહેલા ઉઠે તેમ ન હતું. આવો વિચાર કરી જોગી ઉઠ્યો અને પોતાની ઝોળી કુંધા ચીપિયો તથા પાવડીઓ સંભાળી લઈ તૈયાર થયો એટલામાં ખવાસણ જાગી. તેણે કહ્યું કે ‘મહારાજ ! રહી જાઓ કિંવા અમારી સાથે ચાલો.’ ‘નહિ બાઈ હમ તો દુવારિકાં તરફ ચલે જાયજે.’ એમ કહી જોગી ઝુંપડામાંથી નીકળ્યો અને કુંવરીની છેવટની રજા ન લેતાં લાગલોજ માર્ગે પડ્યો.

પ્રકરણ ૩ જી.

સમુદ્રયાત્રા.

ટલેક દિવસે બાળજોગી દ્વારિકા જઈ પહોંચ્યો. ગામ-તીમાં સ્નાન કરી છાપાં લીધાં અને લક્ષ્મીનારાયણનાં દર્શન કર્યાં. ઓસડવેસડ વગર હજી તેનો ધા બરોબર રુઝ્યો ન હતો. કોઈ કોઈવાર તેમાં પીડા થઈ આવતી તોપણ દ્વારિકાંથી ગોંસાઈનું એક ઝુંડ દરિયા માર્ગે રામેશ્વર જતું હતું તેની સાથે તે પણ તૈયાર થયો. સર્વે ધર્મોદ્ધ જહાજમાં યાત્રા જવાને ચઢ્યા. પુરબંદર, દેવપટ્ટન અને રૌદ્રપુર વગેરે બંદરોએ બંદર કરતું કરતું તે દક્ષિણ સાગરમાં સફર કરવા લાગ્યું. દિવસ શરદ ઋતુના હોવાથી સાગરશાન્ત અને આકાશ સ્વચ્છ હતું. દિવસ ગરમ રહેતા પણ રાત્રિઓ રમણીય લાગતી. કેટલાક દિવસ મુઠ્ઠી પવન અનુકૂલ રહ્યો, વહાણ ઠીક ઠીક ચાલ્યું પરંતુ એકવાર મોટે પરાંટીએ તે બદલાયો. પાણીની છોજો ઉપરાઉપરી જોસબંધ આવવા લાગી. જહાજ ડોલડોલા થવા લાગ્યું. જેમ જેમ સમય જતો ગયો તેમ તેમ સાગર વધારે ને વધારે ઉછળવા લાગ્યો. નૈઋત્ય કાણુનો પવન ધણા જોરથી સુસવાટાભેર વહાવા લાગ્યો. પહાડ જેવાં મોટાં મોટાં આવવા લાગ્યાં. પ્રતિપળ જણ જહાજને હમણાં સાગરને તળિયે ધાલી

દેશે કે શું ? એમ તે આમથી તેમ ઝમાડોળ થવા લાગ્યું. આ જહાજમાં જોગીઓ વગર બીજું કોઈ ન હતું. સંસારનો અને માયાનો ત્યાગ કરેલો એવા જોગીઓ પણ જહાજની ડોલડોલા જોઈ દૈહિક રનેહને લીધે ગભરાયા. ' આ જગતમાં પ્રાણુથી પ્રિય બીજું કંઈ નથી. ' કોઈ ઇશ્વર-પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા અને કોઈ તીર્થોમાં આન કરવાની બાધાઓ સંપાદિત લાગ્યા. આ પ્રમાણે જોગીઓનાં અંતઃકરણો ન્યારે પડીકે બંધાયેલાં હતાં ત્યારે આપણા બાળજોગી એક ઠેકાણે ખેંચી ત્યાગીઓના વલોપાત ઉપર હસતો હતો.

સુખમાં ઉછરી દુઃખમાં આવી પડેલો માણસ જ મરણથી ભય પામતો નથી, તેમ રાજજોગી ઉછળતા સાગરથી અને રૂબરૂવાની તેયારીમાં આવી પડેલા જહાજથી શોક પામ્યો નહિ. એક તરફ બીજા જોગીઓ ન્યારે હાથવરાળ કરી રહ્યા હતા ત્યારે બીજા તરફ બાળજોગી ખેડો ખેડો વિચારમાં લીન થઈ કાળની વિચિત્ર ક્રીડા જોયા કરતો હતો. વિચારમાં ને વિચારમાં તે મનમાં બોલ્યો કે ' હે હરિ ! કોઈ પણ પ્રાણીને સુખમાં ઉછેરી દુઃખમાં નાંખી શકે નહિ. દુઃખમાં ઉછેરેલો સુખ માણે છે પણ સુખમાં ઉછેરેલો દુઃખ વેઠી શકતો નથી. ક્યાં હું ! ક્યાં રાજ્યપાટ ! ક્યાં ગુજરાત અને ક્યાં આ સાગર ! વળી ભવિષ્યમાં પણ શું થશે તે કોને ખબર છે ! હું જે ઇચ્છું છું તે એજ કે મૈનાકના મનમાંથી મારી માથા કાઢી નંખાવજે, તેને સુખી કરજે. હું પુરુષ છું, ક્ષત્રિય છું અને દુઃખને સહન કરવા યોગ્ય છું. એ નાનુક છે, રાજકુમારિકા છે, સુખમાં ઉછેરેલી છે અને સુખજ જોઈ છે. એને દુઃખ દેખાડીશ નહિ. ' મૈનાકને માટે હયા લાવતો પણ દેહ માટે નહિ એવો જોગી વિચારમાં બહારનું નહિ પણ મનનું તોફાન અનુભવવા લાગ્યો.

પવનનો સપાટો વધવા લાગ્યો, સાગર પર્વતની છોળે ઉછળવા લાગ્યો, જહાજમાં પાણી ભરાવા માંડ્યું. ખસાસીઓના કહેવાથી જોગીઓ ઉભા થયા અને કડવાં નાળિયેરનાં ભિક્ષા ખપ્પરથી પાણી ઉલેચવા લાગ્યા. એક મોઝનું પાણી ઉલેચાઈ રહ્યું ન હોય ત્યાર સોરું બીજા મોઝનું પાણી આવે અને ફરિયાનો દેખાવ જોઈને ત્રાસી ગયેલા જોગીઓ વધારે અંતરથી પાણું તે ઉલેચવા માંડે. ' ધંટીના સો ને ધંટાનો એક ' એમ જોગીઓ

મહા શ્રમે થોડું ધણું પાણી ઉલેચી રહ્યા ન હોય ત્યાર સારું નવું ભરાય એટલે ઉલેચે ક્યાં પાર આવે ! પણ નહિ આશા બળવાન છે; ચાલે કે ન ચાલે પણ જોગીઓએ સવાર સુધી પાણી ઉલેચ ઉલેચ કર્યું. સૂર્યોદય થતાં જહાજ એક મોટા ખડક સાથે અથડાઈ ભાગી ગયું. જહાજના ઉપરી ખલાસી અને સાધુઓના શ્રમ સાધું દેવે ના જોયું. રામેશ્વર જવાને જહાજમાં ચઢેલા સાધુઓ એક ક્ષણમાં સાગરને ખોળે જઈ પડ્યા. એ સમયનો દેખાવ દેવને પણ દયા ઉત્પન્ન કરે એવો થઈ રહ્યો. જહાજ ભાગતાં કોઈ બૂડી ગયા કોઈ મગરમત્સ્યના મુખમાં જઈ પડ્યા અને કોઈ ભાગેલા જહાજનાં પાટિયાંને વળગી પડ્યા. ખલાસીઓ તરવા મંડ્યા પણ સાગરનાં પાણી એવા જોરથી ઉછળતાં હતાં કે તેઓનું કંઈ ચાલ્યું નહિ. પ્રાણુની ગભરામણમાં માણસો એક બીજાને વળગી પડ્યા અને એમ થતાં જોડ-કેજ જળશાયી થયા. ભક્ષ મળવાથી આસપાસનાં મગરમત્સ્ય દોડી આવ્યાં અને તરતા તથા પાટિયાએ બાંધેલા માણસોને ખેંચવા લાગ્યાં. પાણીની છોળે દૂર ગયા તે મગરમત્સ્યથી બચ્યા તોપણ આખરે કોઈ થાકી જવાથી અને કોઈ મત્સ્યનાં બચકાંથી હેરાન થઈ નાસીપાસીથી એક પછી એક ડૂબવા લાગ્યા. કોઈ બૂડવાની તૈયારીમાં નાક કાન અને મોંમાં ખારાં પાણી પેસી જતાં હૃદયદ્રાવક મરણ ચીચિયારીઓ પાડવા મંડ્યા. કોઈ સંતસાધુ 'શિવ શિવ' અને શિવનું નામ રટતા જળવાસી થયા.

રાજજોગી જહાજ ભાગતાં સાગરમાં પડ્યો પણ સદ્ભાગ્યે એક પાટિયું તેને હાથ લાગી ગયું. પ્રાણુ રક્ષણને માટે તે તેને વળગી પડ્યો. આયુધ્યની દોરી લાંબી તેથી દરિયાએ પણ તેને દૂર નાંખી દીધો અને તે પણ પ્રયત્ન કર્યા વગર 'જે એ હજાર હાથના ધણીએ ધાર્યું હશે તે થશે' એમ ઈશ્વર ઉપર આસ્થા રાખીને પાટિયાને વળગી રહ્યો. ધણા ખરા જોગીઓ ડૂબી ગયા અને રાજજોગી જીવતો પણ મરેલા જેવો એક પાટિયા ઉપર પડી રહ્યો. સૂર્યોદય થયો અને હસ્તચિત્રાનો સૂર્ય પ્રખર પ્રચંડ કિરણથી તપવા લાગ્યો. જોગીનો ધા રુઝાયો ન હતો. તેમાં ખારું પાણી પેસવા માંડ્યું અને ઉપરથી માંકડાંનાં માથાં ફાટી જાય એવો તડકો પડવા માંડ્યો. ધામાં ભૂલ્યો એ દુઃખ જોગીએ આ સમયે અનુભવ્યું એટલુંજ નહિ પણ

માજલાંએ પણ તેને બિચારાને હેરાન કરવામાં બાકી રાખી નહિ. કોઈ વાર પગે કોઈ વાર હાથે અને કોઈ વાર બીજા અંગ ઉપર માજલાં બચકાં ભરે અને લોહી સાથે ખાંડ પાણી મળતાં તરવારના ઝટકાથી પણ વધારે દુઃખ થાય. આમ એના દુઃખનો પાર રહ્યો નહિ. હાથ કે પગ હાલે નહિ અને આંખમાંથી આંસુ કે કંઠમાંથી રુદનનો સ્વર પણ નીકળે નહિ. પેટમાં બૂખ લાગેલી કંઠે કાંટા પડેલા અને પ્રાણુ ગભરાય પણ દરિયા વચ્ચે રામ નામ સ્મરણુ વગર બીજું શું શરણુ હોય ? આ રીતે દુઃખ દુઃખ અને દુઃખ-મય હાલતમાં જોગી બપોર સુધી તો હોંશિયાર રહ્યો પણ પછી ધડીએ ધડી તેના દુઃખમાં વધારો થવા લાગ્યો. બપોર પછી તે છેક બેભાન થઈ ગયો. અહો ! શી ઇશ્વરની લીલા ! રાજમહેલમાં છિક આવતાં પણ જોને ખમા ! ખમા ! થતી તે સુકુમાર રાજકુમાર આજ સાગરના ખોળામાં અને મરણના મુખમાં પડેલો તેની પાસે તેનું કોઈ નહિ ! એક આખો દિવસ અને એક આખી રાત રાજજોગી આ પ્રમાણુ બેભાન અવસ્થામાં સમુદ્રમાં પડી રહ્યો, પણ ' રામ રાખે તેને કાણુ ચાખે ' તેમ ઇશ્વરે તેની સંભાળ લીધી. બીજો દિવસે પ્રભાતમાં પાટિયા ઉપર શ્વપ્રરૂપ થઈ રહેલો રાજકુમાર પાણીની છોજોએ સોવાતો સોવાતો એક પર્વતના મૂળ આગળ કિનારે આવી પડ્યો. દરિયાએ પણ દુઃખી જોગીને સંધર્યો નહિ. ' પોતે કિનારે પડ્યો છે, ' એવું તેને તો બિચારાને જ્ઞાન પણ ન હતું. કિનારો એવો હતો કે જ્યાં આગળ ભાગ્યેજ કોઈ મનુષ્યનો સંચાર હોય ! ભરતી ઉતરી ગઈ, સામરનાં પાણી પાછાં વળ્યાં અને સૂર્યોદય પણ થયો. જોગીને મૂકીને પાણી એક ગાઉ દૂર ગયું તોપણ જોગી જાગ્યો નહિ. પાટિયાની સાથે હાથની મડા ગાંઠ પડી ગઈ હતી, શરીર ફેગાઈ ગયું હતું અને કરડાયેલા ભાગ સૂજી ગયાં હતા. શ્વપ્રમાં અને આમાં કંઈ તફાવત રહ્યો ન હતો. સૂર્ય ઉઠ્યો ચંદ્રચો જોગી ઉપર તડકો પડ્યો, ફેગાઈ ગયેલાં અંગ સુકાઈ ગયાં અને બપોર થવા આઘ્યા પણ જોગી તો હાલ્યો કે ચાલ્યોજ નહિ. શ્વપ્ર ધારીને કાગડા આઘ્યા અને તેમણે ધામાં ચંચુ પ્રહાર કરી બહારમાં ઇશ્વરનું નામ રટતા તેના જીવને શરીરનું જ્ઞાન કરાવ્યું. જોગી સજાવળ્યો, આંખ ઉઘાડી અને દુઃખથી મહા મહેનતે બેઠો થયો. ' અશખ તુહિ, અશખ તુહિ, તારી

બલિહારી ! ' એમ બોલ્યો. આમ તેમ જોયું સાગરનાં પાણી દીકાં નહિ અને સૂર્યને માથે આવેલો જોયો ત્યારે જોગીએ ક્ષણ વાર આંખ મીચી પરમાત્માનું ધ્યાન ધરી તેની લીલાનું ગાન કર્યું.

વળી ઉંઘમાંથી ઉઠ્યો હોય તેમ આંખ મસળી શરીર સામું જોયું, ઉભો થયો, ચારે તરફ દૃષ્ટિ કરી અને પાછો પેલા પાટિયા ઉપર બેસીને બોલ્યો કે ' આથી વળી બીજું કેવુંએ દુઃખ વેઠવાને આ દેહ દરિયામાંથી નીકળ્યો હશે ? ઈશ્વરને ગમ્યું તે ખરું ! મારે ભાગ્યે તો નહિ પણ કાંઈનેજ ભાગ્યે ઈશ્વર આડે આવ્યો હશે. મારે શું છે ? સુખ દુઃખ કોને છે ? એ તો આ પંચમહાભૂતના ભામા છે. આટઆટલું થતાં હકીલો થયો હોય એવો મારો જીવ આ દેહને છોડતો નથી તે કંઈ સારાને માટે હશે માટે મારે તેને પાડીને શું કામ છે ? ' આમ વિચાર કરી તે ઉભો થયો. સૂર્યના-રાયણ સામે હાથ જોડ્યા, પાટિયાની પ્રદક્ષિણા કરી અને શરીરમાં શક્તિ ન હતી તેમ છતાં પર્વત ઉપર ચઢવાનો યત્ન કર્યો. આળાં થઈ ગયેલાં અને મત્સ્યના ચંચુપ્રહારે કાણું ગઈ ગયેલાં પગનાં તળિયાં બરોબર મંડાય નહિ તોપણ મહા સંકટે ધીરેધીરે તે પર્વત ઉપર ચઢ્યો. થોડેક ઉપર ગયો એટલે વૃક્ષોની ધટાથી ડાયાવાળી એક ખીણ નજરે પડી. ત્યાં આગળ એક નાનું સરોવર પણ લહેરે જતું હતું. તેના તટ ઉપરનાં વૃક્ષોનાં ફળ પણ પાકાંગલ થઈ ગયાં હતાં. ' આનું રમણીય સ્થાન બીજે નહિ મળે ' એમ મનમાં ને મનમાં બોલી જોગી એક ઝાડ તળે જઈને બેઠો, બે ત્રણ ફળ ખાધાં અને કાચ જેવું નિર્મળ તે સરોવરનું પાણી પીધું. ભરતીનો વખત થવાથી હવે પવન છૂટ્યો. જોગી થાકી ગયેલો હોવાથી પથ્થરનું ઓસીકું લઈને આડો થયો. વૃક્ષોની શીળાંજાયા અને શીળા મળેના પવનથી દુઃખને લીધે એક ક્ષણમાં તેને ગાઢ નિદ્રા આવી ગઈ. સાગરમાં મહા દુઃખથી કલેશ પામેલો જીવ આનંદમય જગામાં વિશ્રાન્તિ પામ્યો.

એક વસ્ત્રભેર થઈ રહેલો રાજકુમાર પથ્થરનું ઓસીકું લઈને લસ-લસાટ ઉંઘી ગયો. કંથા ઝોળી અને પાવડીઓ વગેરે સા સાગરમાં ગયું, પણ આવરણને જોરે જાતે બચ્યો. વૃક્ષ ધટામાં ઉઠવાને થોડોક વખત થયો એટલામાં બે ત્રણ શ્રમણા ફરતા ફરતા ત્યાં આવી ચઢ્યા. આવી દુર્દશામાં

ઉંઘતા જોગીને જોઈ તેઓ પ્રથમ તો આશ્ચર્ય પામ્યા પણ પછી ધારીને જોતાં તેમને સમજણ પડી કે આ કોઈ સાગરમાંથી નીકળેલો માણસ છે, “ પ્રાણીપર દયા કરવી એજ પ્રાણીનો મુખ્ય ધર્મ છે ” તો આ તો ઉત્તમ પ્રાણી છે. પોતે થાકેલા હતા તેથી થોડીવાર છાયામાં બેઠા. પછી એક ઝોળી બનાવી તેમણે રાજજોગીને તેમાં નાંખ્યો ને તેમ કરતાં પણ તે જાગ્યો નહિ. બૌદ્ધ શ્રમણા મહા સંકટે તેને ઉપાડીને માર્ગે પડ્યા. સાંજ પડતાં પડતામાં તેઓ પોતાના ચૈત્યમાં જઈ પહોંચ્યા. ત્યાંના અધિકારીએ દુઃખી જોગીને લાવવા માટે સાધુઓને શાખાશી આપી તેની બરદાસ કરી. કંઈ પણ ઉપચાર વગર જોગી જાગ્યો અને પોતાની સેવા કરતા બૌદ્ધ શ્રમણાને જોઈને આનંદ પામ્યો.

સ્તૂપના અધિપતિએ જોગીની ખબર પૂછી અને તેનું વૃત્તાંત સાંભળી સંતોષા વિસ્મય પામ્યા. સાધુઓએ જોગીને પથ્ય ખાવાપીવાનું આપ્યું એટલુંજ નહિ પણ તેના ધા ઉપર અને માછલાંએ બચકાં ભર્યા હતાં તેની ઉપર પર્વતમાંથી વનસ્પતિ લાવી વાટીને ચોપડી. ત્રણ ચાર દિવસમાં તે હોંશિયાર થયો. એક અઠવાડિયા પહેલાં તો વનસ્પતિના ગુણથી ને ખોરાકથી તેનામાં જોડાઈને તેવી શક્તિ પણ આવી. સાંજે થયા પછી તેણે બૌદ્ધ સાધુઓની રજા માગી. મઠના અધિપતિએ તેને જોડાઈને સામાન ઝોળી કુંથા ચીપિયો વગેરે આપ્યું. રાજજોગી બૌદ્ધ ધર્મનાં અને સાધુઓનાં વખાણ કરી ત્યાંથી પછી રામેશ્વર જવા નીકળ્યો. સાધુઓના કહેવાથી તે પ્રથમ સૌપુરને માર્ગે પડ્યો.

બૌદ્ધ સાધુઓએ બતાવેલા માર્ગે રાજજોગી સૌપુર તરફ ચાલવા લાગ્યો. માર્ગ પહોંચી અને કંઠંગો હતો. વાઘવશનો ભય અને હામકામ કાળાં અને લીલાં પાણીના ખાડા ભરેલા એટલે રસ્તો પણ ખૂટે એવો ન હતો. માર્ગમાં ગામ નહિ અને વટેમાર્ગ પણ ભાગ્યેજ સામા મળે. તે ખાવા નિર્જન વનમાં થઈને એક દહાડો ચાલ્યો. ખાવાનું મળ્યું નહિ અને હેરાન પણ ખૂબ થયો. રાત પડતાં છતરપલંગ ઉપર સુનાર રાજપુત્ર ઝાડ ઉપર ચઢીને બેસી રહ્યો અને પ્રભાત થતાં પાછલા દિવસનો લાંબણા કાતણ કરીને પાછો પંથ કરવા લાગ્યો. બપોરે કંઈ ફળફળાદિક મળ્યાં તે

ખાઈ લીધાં. તે દિવસે પણ ચાલ ચાલ કર્યું ત્યારે સાંજે એક નાના ગામમાં આગળ આવી પહોંચ્યો. પાંચ પચીસ છાપરાંનું નાગડા લોકનું તે ગામ હતું. ત્યાં ભિક્ષા મળે એમ હતું નહિ. વળી થાકેલો એટલે આંગણુ આંગણુ ભટકવા પણ ક્યાં જાય ? પેટમાં પગ ધાલીને એક કાપાલિક જાતિના નાગાબાવાના મઠમાં જાનોમાનો પડી રહ્યો. સવારે ઉઠ્યો ત્યારે બાવાએ ખબર પૂછી અને પોતે જ ભિક્ષા કરી લાવેલો તેમાંથી થોડો આટો આપ્યો. એ ઠેબરાં ટીપી ખાઈ તેણે પાછો સૌપુરનો માર્ગ લીધો.

પ્રકરણ ૪ થું.

વિધિજ બગવાન છે.

જિયેરી, સોપારી અને ખજુરીનાં ઝાડથી જેના ઉત્સંગ શોભી રહ્યા હતા એવા અને આંખા જંબુડા નિમ્બ અને મોટાં મહુડાનાં વૃક્ષથી જેના શૃંગ ઉપર વનસ્પતિરૂપી શિરોભૂષણ આવી રહેલું હતું એવા સહ્યાદ્રિના સુન્દર પર્વતશૃંગ ઉપર એક રાજભવન બાંધેલું હતું. જાત-જાતનાં ફૂલઝાડ વાતીને રાજભવનની આસપાસ સુન્દર બગીચો કરેલો હતો. પર્વતમાંથી પડતાં ઝરણોથી જ્યાં લીલોતરી સિંચાતી હતી એવા એક રમ્ય ઉદ્યાનના પશ્ચિમ ભાગમાં એક રાજકુમારિકા કુદરતની લીલા જોતી સાંજે ફરતી હતી. તે ચૌદ પંદર વર્ષની હોઈ પહેલી જુવાનીમાં આવતી હતી. તેનાં અંગેમાં વિકાર થવા લાગ્યો હતો. પગની ચંચળતા આંખોમાં અને આંખોનું માંધ પગમાં જતું હતું. સતિને પણ તિરસ્કાર કરે એવી આ રાજકુમારિકા ઘડીમાં આમ અને ઘડીમાં તેમ પક્ષીઓ તરફ જોતી અને ઘડીમાં ખીલતી માધવી લતા તરફ જોતી અને લટકાંધ ગજગતિએ ચાલતી મહેલ તરફ જતી હતી. પુરુષવથી વિપ્રુટી પડેલી ઉર્વશી જેવી આ

રાજકન્યા મહેલ પાસે ગઈ અને એક સુંવાળા આસન ઉપર બેઠી. આમ તેમ જોયું પણ કોઈ નજરે પડ્યું નહિ ત્યારે જેમ ભય પામી હોય તેમ ઉભી થઈ અને બગીચા સંમુખ પડતા પોતાના ઓરડામાં જઈ ક્ષણવાર બેઠી છતાં ત્યાંએ ગમ્યું નહિ. વળી ઉભી થઈ બારીએ ગઈ ત્યાં પણ ગોઠ્યું નહિ. વિચાર કરતાં કંટાળો આવ્યો કંઈ સૂઝ્યું નહિ. મન ન સમજી શકે એવા ઉદ્વેગમાં પડ્યું. જીવને ખુશી કરવાને છેવટ તેણે પોતાની ચિત્રશાળા ઉઘાડી. તેમાં પેસતાં એક ચિત્ર તેની નજરે પડ્યું તે તેમાં નજર કળી ગઈ. જડી લીધી હોય તેમ તેનાથી આગળ ચલાયું નહિ. એકઠસે તે તેને ધારીધારીને જોવા લાગી. ચિત્રને નીચે ઉતારી જાતી સરસું ચાંપ્યું. આમ તેમ જોઈ ચુંબન કર્યું અને તરતજ એક રુમાલમાં વિંટી લઈ પોતાના ઓરડામાં ગઈ. જનમાં જઈ બગીચા સામે બેઠી. રુમાલમાંથી ચિત્ર કાઢી પોતાની સામે મૂક્યું અને તે ઉપર અનેક મનોરથ કર્યા. મનોરથમાં અને મનોરથમાં ગુજરાત દેશની ગામ ઉપર, અને ગામની ધર ઉપર અને ધરની સ્ત્રીઓ ઉપર આવી. છેવટ વિચારમાંજ હરિજીના જેવાં ચંચળ નેત્રવાળી નાનુક બાળા બોલી ઉઠી કે 'નહિ દક્ષિણ કરતાં ગુજરાતની રાણી-ઓનો વૈભવ વધેજ. ગુજરાત તો કાચું સોનું ! સ્ત્રીઓપણ ત્યાંનીજ ! સુખ વૈભવ પણ ત્યાંનાજ ! શું ફોઈઆને વૈભવ મારી માતાથી ચઢિયાતો નથી ? એકવાર તો નહિ પણ હજાર વાર ! રાજ પણ ત્યાંનાજ ! રાજવંશી રજપૂત પણ ત્યાંનાજ ! પરમ માહેશ્વર સેનાધિપતિ બટાકુંની કીર્તિ દક્ષિણમાં ગવાય છે, તેના વંશજે કંઈ ઓછા ? અને કાળજીને કારી નાંખે એવા રાજકુંવરો પણ ત્યાંનાજ ! ગમે તેટલો પણ કાંકણ દેશ કેવડો ! લોક કાણુ ! લંગોટિયા કે બીજા ? ફોઈઆને દાદાજીએ સૌંકય ઉપર ગુજરાતમાં દીધાં હશે તે શું અમસ્તાં. મુઠ્ઠીરાંડ ફોઈ ! એણેજ મારા બાણમાં ધૂળ નાંખી, બાકી રાણી વસંતસેનાના કુંવર સાથે બાપાજી મને પરણાવવાના હતા. ફોઈએ રાંડે એ કુંવરને મારી નખાવ્યો એમ પેલી ખવાસણુ તે દહાડે કહેતી હતી. રાણી વસંતસેના કેવાં માયાળુ ! હું એમની સૌંકયની ભત્રીજી પણ મને કેટલું માન ! ફોઈની ઉપર ક્યારે એ બિચારાં ઝંઢસ રાખે છે ! જો કે એણે તો રાંડે એમને અમાનિતા કરાવ્યાં અને એમનું સર્વસ્વ છુટી લીધું.'

આમ વિચાર કરતી રાજકન્યા હવે ભવિષ્યમાં કાણુ જાણુ શુંએ
અશે ! એવી નિરાશાથી સ્તબ્ધ થઈ યાત રહી, એટલામાં બારણું ઉઘાડીને
એક ખવાસણુ અંદર આવી. બારણું ઉઘડતાંજ પેલી છબિ રુમાલમાં
બિંદી કુંવરીએ સંતાડી દીધી. ‘ આવ, શેલુ ! ’ એમ કહી ખવાસણુને
બોલાવી. ખવાસણુ આવીને કુંવરીની પાસે બેઠી અને બોલી કે ‘ મૈનાક્યા !
કાલે અમે ઉપડીશું. બહુ રહ્યાં. આજ તમારાં માતા-રાણી મૈનાબા અને
મહારાજ શ્રીરામરાજની રજા લીધી. આજ તમને મળીએ તે મળીએ !
પછી ક્યાં મળવાનાં ! વિવાહમાં તમારાં ફાઈબા લાવશે તો આવીશું નહિ
તો છેલ્લી સલામ ! ’

શેલુ ! એમ કેમ બોલે છે ?

એમ નહિ તો બીજું શું ! તમે પણ પાછાં કહિં મોટાં પઠરાણી
અશે એટલે અમને મળવાં તો દુર્લભ !

ખવાસણુની આંખમાં પાણી ભરાઈ ગયાં.

શેલુ ! આમ શું કરે છે ! કાલે આપણુ મળીશું. મેર મુઠ્ઠા આમ
આંસુ શું ઢાળે છે ! મને તું વિસરવાની નથી. લે ચાલ હોંશિયાર થા.
જે સાંભળ, મારે તને કંઈ કહેવું છે. ત્યાંથી ઉઠી ખવાસણુ અને મૈનાક
બીજા એકાન્ત ઓરડામાં ગયાં. ત્યાં બેઠા પછી પ્રથમ શેલુએ પૂછ્યું કે
બોલો શું કહેવું છે ? જે હોય તે ખુશીથી કહો !

સાંભળ, શેલુ ! તને પેલો પીરજના થાણાવાળો જાગી યાદ છે ? એ
જાગી તો ગુર્જરી રાણી વસંતસેનાનો કુંવર નહિ હોય ? એ કુંવરની છબિ
તો મેં જ જોઈ છે અને તે તો કુંવરનેય સારી રીતે જાણેલા છે. તમારા તો
પાઠવીકુંવરને ! માન ન માન પણ મને તો એ જાગી ગુર્જરીના કુંવર જેવો
લાગે છે. તળી તને યાદ છે કે વલ્લભીપુરનાં માણસોની નજરે ન પડતાં
તે ચાલ્યો ગયો હતો. મને તે દિવસનો શક છે અને એ જાગીમાં મારું
મન રમી રહ્યું છે. વિચાર કરી જતાં અંતઃકરણ સાક્ષી પુરે છે કે એ
જાગીજ ગુર્જરીનો કુંવર હતો. તારાથી એની શોધ કરાય તો કરજે.

મૈનાક્યા ! આ તમે શું બોલો છો ! તમારાં ફાઈબા જાણુ તો મારા
રાઈ રાઈ જેટલા કકડા કરી નંખાવે. વળી ઘેલાં થયાં મૈનાક્યા ! ગુર્જરીનો

કુંવર તે ક્યાંથી જીવતો હોય ! લોને તમે કહેવરાવો છો ત્યારે કહું છું કે, સારાઓ કુંવરની આંખો પણ લાંબા હતા અને તમારાં નામનલાં ફેર્ષિ-આંખે તે મને દેખાડી. પણ હતી. એ વિચાર મનમાંથી કાઢી નાંખો. શરીરને સોસો મા, તમને મારા સમ છે. ખેન ! જોગી ક્યાં ! ને તમે રાણી થવાને જોગ સુકુમાર રાજકુંવરી ક્યાં ! આવાં ઘેલાં કાઢશે નહિ. હું તો તમને બહુ ડહાયાં જાણતી હતી. ધારો કે જીવતો હોય તોપણ તેને હવે છોડે કે ! તમે જાણતાં નથી કે જ્યારે તેમણે જાણ્યું કે એક જોગીએ બહારવટિયાને માર્યા ત્યારે એ કેટલાં વહેમાયાં હતાં, વળી તેમણે કેટલાય જલાઃ અને જાસુસો રાખ્યા છે તે તમે જાણો છો ? તમે જાણો છો તો ખરાં કે તમારા ચાંદ્રાની વાત ચંચેપેચે થયા પછી એમણે એ કર્મ કરાવ્યું હતું, કંઈ લાંબી વાત છે ! જીવતો હોય તોપણ તમારો ને એનો હસ્તમેળાપ થવા પામે નહિ. એ વિચાર તો તમે મનમાંથી સદંતર કાઢીજ નાંખજો. જોગીમાં જીવ શો ? ધણાય માણસ એક ખીજને મળતા હોય છે. એ બધું મનમાંથી કાઢી નાંખો અને આનંદ કરો. મહારાજ તમને કહીક સારેજ ઠેકાણે નાંખશે, લો ઉઠો. રાજકુંવરી બધું સાંભળી રહી પણ કંઈ ખોલી નહિ. ખવાસણુ અને તે પછી ત્યાંથી ઉઠીને મોટા રાજમહેલમાં ગયાં. કલ્યાણના રાજાએ રાણીએ અને કુંવરીએ ખવાસણને સોનાનાં કડાં હાર અને મોતીની દામણીઓ વગરે પારિતોષિક આપ્યાં. ખીજે દિવસે સવારે ધણા ધણા પ્રેમથી મળી બેઠીને ખવાસણુ વલભી જવાને ઉપડી. મૈનાક તેના પિતાના ગામમાં અને બંધુજનોની સાથે આનંદમાં રહેવા લાગી. જોગીનો પ્રેમ તેની છાતીમાં જાગતો રહ્યો. સુતાં ખેસતાં તેને જોગી યાદ આવતો. રાતે જોગીનાં સ્વપ્નમાં આવે અને એનીજ સાથે સ્વપ્નમાં સંસારનો લાવો લે. વૃણા વિચારની પરંપરામાં ખેઠી ખેઠી રાત દિવસ જોગીની સાથેજ કલિપત સમાગમ સુખ ભોગવે અને સખીઓમાં પણ બૂલચૂકથી કોઈ કોઈવાર જોગી સંબંધી કંઈ અસંબદ્ધ બાપણુ થઈ જાય. વળી પહેલાંના કરતાં એકાન્ત તેને વધારે ગમવા લાગ્યું.

આ પ્રમાણે કલ્યાણના રામરાજાની જીવાન કન્યા જોગીનું રટણું કરતી અને વિવાહની વાટો જોતી આશ્ના ભર્યો કાળ નિર્જનન કરતી હતી એવામાં એકવાર રાજાએ પોતાની રાણી અને મૈનાકની માને એકાંતમાં પૂછ્યું કે

‘રાણીજી ! ગુજરાતથી આવ્યા પછી મૈનાક કંઈ તમારી પાસે આવીને બેસતી ઉઠતી જણાતી નથી !’ હવે એ મોટી થઈ. તમારાથી જરા શરમાય છે. છોકરું મોટું થયું એટલે નાનપણની પેઠે ક્યાંથી જણાય ! આપ હવે એને માટે ક્યાં તપાસ કરો છો હવે એ નહાતીઘાતી થઈ ક્યાં સુધી ચલાવશો ?

રાણી ! મૈનાકને યોગ્ય તો વલ્લભીનો તિલકકુમાર હતો. રાજસિંહ તે રાજસિંહ ! પણ શું કરીએ તેને કામ્રએ મરાવી નાંખ્યો એમ સાંભળ્યું છે. હવે તો મેવાડના મહારાજ મહેરમજીનો કુંવર આપણે યોગ્ય છે. મેવાડનો રાજ્ય વૈભવ ને મોભો ઇચ્છવા યોગ્ય છે. કાશીના રાજની કુંવરી સાથે એ પહેલાં પરણેલો છે એટલું જ-

મારી લાડકીને સૌંદર્ય ઉપર નાંખશો ? બળ્યાં આ રજવાડાં !

પણ એ વગર ખીજે એકંદ્રે આરો નથી. કરો ત્યારે. બાકના ભાગ્યમાં જે હશે તે થશે. આપણે શું કરીએ. માઆપ તો આરણ્યકારણ છે. આખરે એજ નક્કી થયું. માઆપ શું ધારે છે, કુંવરી શું ધારે છે અને ઈશ્વર શું કરે છે ! ખરેખર વિદ્વાનોએ કહ્યું છે તે ખરુંજ છે કે:-

રાત્રી વીતી જઈ અને પડશે સવાર
આદિત્યનો ઉદય થૈ ખિલશે સરોજ;
એવો વિચાર ભમરો કરતો હતો જ્યાં,
નાંખી ઉપેડી મૂળથી નલિની ગજો ત્યાં.

રામરાજાએ મુહૂર્ત જોવરાવી નાગિયેર મોકલાવ્યું અને થોડા દહાડામાં રાજપુરોહિત વિવાહ નક્કી કરીને પાછો પણ આવ્યો. વસંતપંચમીનાં લગ્ન ઠર્યાં. મેવાડથી મૈનાકને માટે વસંત આવ્યાં અને રજવાડામાં વિવાહની વાત પ્રસરી ગઈ. કલ્યાણના લોક વિવાહની વાટ જોવા લાગ્યા. કસબી લોક જુદી જુદી વિવાહને ઉપયોગી કારીગીરી કરવા લાગ્યા. રાજદરબારમાં નવાં કામ જાગ્યાં અને વસવાયાંની રાજ પાકી. આમ જેમ જેમ સમય પાસે આવતો ગયો તેમ તેમ રાજકુટુંબ વૈવાહિક ઉત્સાહવાળું થતું ગયું. કુંવરી રાતદિવસ સોસાતી ગઈ. ગુજરાતથી તેની ફાઈના કાગળ આવે ને જાય. કુંવરી બિચારી છાંનાછપના શેલુ ખવાસણને કાગળ લખે. દરેકમાં રાજજોગીનો કંઈ પત્તો લાગ્યો કે નહિ ! એવું પુછાવે પણ જોગીની તો

ખબર કે અંતર ! વાત કરતામાં વખત વહી ચાલ્યો અને વિવાહની વાત દેશ પરદેશ સર્વેના જાણવામાં આવી. મેવાડમાં ગુજરાતમાં અને કોંકણમાં તેની પર જુદા જુદા મત ખોલાયા. વલ્લભી બહાર એક જીના રાજમહેલમાં પડી રહેલી રાજજેગીની માતાએ પણ તે જાણ્યું. દુખિયારી બિચારી તે આ વાત સાંભળીને વધારે દુઃખી થઈ. તેના હૃદયનો મર્મ હાલી ઉઠ્યો. રાજજેગીની મા વસંતસેના દાસીની કોટે વળગીને રોઈ પડી કે ‘દાસી ! આ સાંભળ્યું ? રાંડ નવીએ મને મારીને જીવતી મૂકી છે. આ કુંવરીને તું ઓળખે છે ? પેલી તે દિવસે મળવા આવી હતી તે. જાણ બીજે રતિનો અવતાર ! હાય દીકરા રાજસિંહ ! તારું તે શું થયું હશે ? દીકરા ! મને રાંડને દુખિયારી મૂકીને તું ક્યાં ગયો ? દાસી ! મારું કાળજી કાઢી જાય છે, આજ તો એ દીકરો હોય તો મારા મનમાં આનંદ પણ માતો ન હોય ? આ દીવા જેવી વહુ આવી મારા પગ ચાંપત ! અરેરે ! દીકરો હોય તો વહુને ? મારાં તે એવાં ભાગ્ય ક્યાંથી ! અરે ધ્રુવર ! હવે તો અંત આણુ ! મારાથી આ નથી સહન થતું.’ આમ ખોલતાં મૂર્છાગત થઈ રાણી ધરણીપર ઢળી પડી. દાસી તેનું આશ્વાસન કરવા લાગી. રાજજેગીની મા બિચારી આમ કલેશને દુઃખમાં દિવસ કાઢતી હતી. મૈનાકના વિવાહે કોઈને શોકમાં કોઈને આનંદમાં અને કોઈને આશ્ચર્યમાં નાંખી દીધાં. કોંકણ અને મેવાડમાં પ્રતિદિન ધામધુમો વધવા માંડી. વેપારી રાજગારી લોકોને ધર ભરવાના વખત આવ્યા. ગુજરાતમાં પણ કંઈ ઓછી લક્ષ્મી ઉછળી નહિ કારણ કે મૈનાકની ફાઈ કલ્યાણના રામરાજની ખેન અને વલ્લભીના મહારાજ શિલાદિત્યની માનિતી પટરાણી હેમંતકુંવરે ભત્રીજાના લગ્ન ઉપર જવાને કંઈ ઓછી ધામધુમ કરી ન હતી ! પોતાની સાહેબી અને વૈભવ કોંકણના લોકોને દેખાડવાનો તેને આ સારો અવસર મળ્યો હતો.

પ્રકરણ પ મું.

પાપનો ઘડો ફૂટી ગયો.

ક મોટી સમૃદ્ધિવાળા નગરના મધ્ય ભાગમાં જેમ
 મહાગણનો નાયક હોય એવો ગગનચુમ્બિત પતાકા-
 વાળો રાજમહેલ આવી રહ્યો હતો. રાજમહેલના
 કાઠને ચારે ખુણે ચારે દિશાનો વિજય સૂચવતી હોય
 એવી ધ્વજાઓ ફરકી રહી હતી. મહેલની કારીગીરી પૂર્વ
 તરફના કારીગરોની ચતુરાઈનું પ્રદર્શન હોય તેવી ઉત્તમ હતી. ચીન જાપાન
 જાવા અને સુમાત્રા વગેરે દેશોનાં નવીન અને અદ્ભુત ચિત્રો તથા બના-
 વટોથી તેને શણગારવામાં આવેલો હતો. એક એક માળથી એક એકની
 વધતી વધારે ખુખીવાળા તેને સાત માળ હતા. સાતમો માળ જે શયન-
 ગૃહ હતું તેની રમણીયતા તો અપ્સરાઓને સ્વર્ગ પણ ધડીવાર વિસારે
 પડાવે એવી હતી. દક્ષિણ સાગરના ફેનસમૂહનું ઉપહાસ્ય કરતો હોય એવો
 સ્વચ્છ ધોળો રાણીવાસ ટોચે આવી રહેલો હતો. તેમાં મધ્ય ભાગે એક
 નૌતમ આસન ઉપર અપ્સરાઓનો પણ તિરસ્કાર કરે એવી એક સ્ત્રી
 અમુક વખતે બેઠેલી હતી. યૌવનથી ઉન્નત થયેલાં અંગવાળી કાન સુધી
 લાંબી કાળી અને અણિયાળી આંખોવાળી, શરદ પુનમના ચંદ્રમાને પણ
 આંખો પાડે એવા સુન્દર અને ઉત્સાહથી ભરેલા મુખવાળી હાસ્યથી અપૂર્વ
 રમણીયતા ઉત્પન્ન કરતી એવી આ સ્ત્રી તેના ઠાઠમાઠથી કોઈ મહા સમૃ-
 દ્ધિવાળા રાજાની અર્ધધાંગના હોય એમ લાગતું હતું. અનેક દાસીઓ તેની
 આગળ પાછળ ઉભી હતી. કોઈ તેને વ્યજન કરતી હતી કોઈ અંગરાગ
 માટે લેપ તૈયાર કરતી હતી અને કોઈ વીણાના તાર તંગ કરતી હતી.
 ખુશમિજાજમાં બેઠેલી રાણી પોતાનો વેબવ પોતાનું યૌવન અતુપમ સૌંદર્ય
 તથા સાહેબી અને માન જોઈ વિચારી રણિયાત થતી હતી. કોઈ કોઈવાર તે
 પોતાના મનમાં મનમાં હસી પડતી. આંખ ઉંચી કરતાં દાસીઓ મહારાણીની

શી આજ્ઞા છે એમ કહી ખમા ખમા, કરી મૂકતી હતી. આમ મહારાણી ઠાઠારો કરીને બેઠેલાં હતાં એટલામાં એક દાસીએ આવીને કહ્યું કે ' રાણીજી !' એમ કાઠવાળ આવ્યો છે તે તમને મળવા ઇચ્છે છે. ' રાણીએ ઉઠ્યું જ્યું અને બધી દાસીઓ ઉભી થઈ. આંખની સાન થતાંજ તે સર્વે ત્યાંથી ચાલી ગઈ. એમ કાઠવાળ રાણીના ઓરડામાં આવ્યો. તે જાતે નીચ અને લંપટ હતો. નોકરીમાં જીલમ કરતાં શાખાશી મળતી તેથી તેને અહંકાર આવી ગયો હતો. તે કાઠને પણ ગણુગારતો ન હતો. હાથમાં એક તરવાર રાખી તે રાણીના અંતઃપુરમાં દાખલ થયો અને સહજ નીચા નમી સલામ કરીને ઉભો. રાણીએ બેસો બેસો કાઠવાળ બેસો, એમ કહેતાં તે રાણીની સામે મગફળીથી છાતી કાઢીને બેઠો.

' કમ આવવું પડ્યું ' રાણીએ પૂછ્યું.

તમારાં દર્શન કરવા અને પેલાનો કંઈ તોડ આણવા. હવે ધણુ દિવસ થયા.

તોડ શા લાવવો છે ? જવાહીર તો મેં તમને જોઈએ તેટલું મોકલાવ્યું છે. પણ પેલું વચન સાંભરે છે ?

વળી વચન કયું ? યાદ રાખો કે હવે પછી આવું બોલતા ના.

ઠીક છે હું જોઉં છું. કહી તે ઉઠવા લાગ્યો.

આમ આવો, આમ આવો. વાત કરું.

વચન પાળવું છે કે અમસ્તાંજ.

વચને પળાશે ને બધુંય. તમે મારી સાથે અંદર તો આવો.

રાણી અને કાઠવાળ ખાનગી ઓરડામાં ગયાં. ઇશ્વર પાપનો ધડો ફાડ્યા વગર રહેતો નથી. કાઈ દહાડો નહિ ને આજ ભોગ જોગે રાજ તે ઓરડામાં એક નાના પલંગ ઉપર શાલ ઓઢીને સૂઈ રહેલો હતો. ઇશ્વરે આંધળાં બનાવ્યાં હોય તેમ રાણી કે કાઠવાળ કાઠવું પલંગ તરફ ધ્યાન ગયું નહિ અને બેઠે જણુ પલંગ સામે પીઠ કરીને એક કાંચનાસન ઉપર બેઠાં. રાણીને વધારે આભારમાં લેવાને કાઠવાળ બોલ્યો કે ' કમ રાણીજી ! એ કામ તમે ઓછા જોખમનું ધાર્યું હતું કે શું ? '

ત્યારે શું જોખમના પ્રમાણમાં તમને ઇનામ પણ નથી મળ્યું કે ?

હું ક્યારે ના કહું છું પણ તમારા જેવાં વચન નહિ પાળે તો પછી કાણ પાળશે ?

રાણીએ ઉત્તર આપ્યો નહિ પણ હસી. કાટવાળે રૂપનાં અને ગુણનાં વખાણ કર્યા તથા કામીજન સ્ત્રીને જે મોહમાં નાંખે છે તે મોહિની નાંખવામાં બાકી રાખી નહિ. ' વખાણ સ્ત્રીઓને ચળાવે છે. ' રાણીનો સૌંદર્ય-ગર્વ અત્યારે વખાણ સાંભળવાથી વધ્યો. તેણે ધર્મને તરછોડવા માંડ્યો. કાટવાળ મન જતો ગયો અને વધારે વધારે મોહજળ નાંખતો ગયો. રાણી ગર્વમાં પુલાઈ ગઈ અને બોલી કે મારા કરતાં તો ધનવાનની સ્ત્રીઓ બહુએ રૂપાળી હોય છે.

હોય પણ વૈભવ અને ગુણ વગરની તો. એમ કહી કાટવાળ હસ્યો. રાજાએ આ બધું સાંભળ્યું તેથી જુસ્સો ઉછળી આવ્યો, પણ મર્મ જાણવાને મન ઉપર અંકુશ રાખી ધડી અધધડી વધારે મૌન ધરી રહ્યો. કાટવાળ રાણીની પાસે બેઠો અને ખમા ઉપર હાથ લઈ બોલ્યો કે, મોહિની ! તમે ધારો તો આ આકાશ હેઠું આવે. તમને તે વળી દુસ્તર શું ? મારા જેવા હુંડા તમારી સેવામાં સદા તત્પર રહે છે. રાજસિંહ જેવા શરવીર રજપૂતને મારવો એ બીજાથી બને તેવું ન હતું હો. વાંકી અને મદ્યથી ઘેરાયેલી આંખે કાટવાળ સામું જોઈ રાણી બોલી કે ' આ તેનો બદલો પણ શું આછો છે ? ' ' નહિજ, ' એમ કહી કાટવાળ આસિંગન દેવા ગયો એઠલામાં રાજાએ કુદ્ર પ્રાણીની પુંછડી કાપી નાંખે તેમ તેવું મસ્તક કાપી નાંખ્યું. નિર્લજ્જ રાણી રાજાને જોઈ ભયભીત થઈ ગઈ અને પગમાં પડી. સમય વિચારી તે બોલી કે ' અપરાધી છું દેવાય તે દંડ દો. માત્ર તિરસ્કાર કરીને રાજા નીચે ઉતર્યો અને ગુર્જરી રાણીને મહેલે ચાલી ગયો.

સાંજ પડી ગઈ હતી. કહિં દીવા થયા હતા અને કહિં થતા હતા. શરીરોમાં રમતાં બાળક અંધારું થવાથી ધરમાં જતાં હતાં અને દુકાનદારો વાળુનો વખત થવાથી ઘેર જતા હતા. આ સમયે રાજા અનેક વિચારમાં નિમગ્ન થયેલો પગે ચાલતોજ સોરઠી દરવાજા તરફ જતો હતો. સોરઠી દરવાજા બહાર એક મોટા બાગના મધ્ય ભાગમાં જુનો પથ્થરી કિલ્લો હતો તેમાં મોટી રાણી રહેતાં હતાં. રાજા ધીરે ધીરે કિલ્લાના દરવાજા આગળ

અયો. દરવાજે અંધ હતો તેથી કંઈ ખોલ્યા ચાલ્યા વગર તે ત્યાં ઉભો રહ્યો. કેટલીક વાર તે ત્યાં ઉભો રહ્યો એટલામાં દરવાજા ઉપર દીવો મૂકવાને એક દાસી આવી. રાજાને જોઈ તે આશ્ચર્ય પામી. દરવાજે ઉઘાડી વધામણી ખાવા તે અંદર દોડી ગઈ. રાણી વાળુ કરવાની તૈયારીમાં હતાં એટલામાં આ શુભ સમાચાર આવ્યા. બાળ્યાં પાછાં ગયાં અને હર્ષમાં આવી ગયેલી રાણી રાજાની સામે ગઈ. પગથિયાં ચઢતાં રાજાએ રાણીને દીઠી. ઓવારણું લઈ રાણીએ બહુ માન આપ્યું. પતિ સિવાય નારીને બીજું કોઈ વધારે નથી. પુત્રશોક હૃદયમાં હોળીની પેઠે બળતો હતો તે સૌ રાણી અત્યારે વિસરી ગઈ. ખરું છે કે વ્રજતુ ચરતુ ધર્મે મર્તનાયાહિ નાર્યે; એક સુખાસન આગળ આવતાં ‘હાય દીકરા ! રાજસિંહ, !’ એટલું બોલી મૂરઝાં આવી હોય તેમ રાજા તેમાં પડ્યો અને ‘ઑચિંતું આ શું ?’ એમ કહી આશ્ચર્યમાં તથા શોકમાં ગરકાવ થઈ ગયેલી રાણી રાજાના પગ ખોળામાં લઈ અશ્રુ ઢાળતી નીચે બેઠી.

દાસ દાસીઓ આ બનાવથી બહુજ આશ્ચર્ય પામ્યાં. કોઈ આનું કારણ સમજ્યાં નહિ પણ સ્તબ્ધ થઈ રહ્યાં. પગને મસ્તક અડકાડી રાણી બોલી કે ‘મહારાજ ! શું છે ? આ દાસીને દુઃખ કરવાનેજ મળ્યા કે ?’

દુઃખ અને સુખ હવે અહિંયાં અને તારામાંજ વસી રહેશે.

ત્યારે ઉઠો બોજન તૈયાર છે.

મારે માટે શ્રમ લેવાની જરૂર નથી. અરે ! કાણુ છે ? પ્રધાનને બોલાવી લાવો.

ઉઠો રાણી ! એમ કહી રાજા રાણી બોજન કરવા ગયાં.

તેલમાં માખ બૂડી જાય તેમ રાણી હેમંતકુમારી શોકસાગરમાં બૂડી ગઈ. તેને શું કરવું તે સ્પષ્ટ નહિ. ધણી વિચાર કર્યા પછી તે એવા કરાવ ઉપર આવી કે મૈનાકનાં લગ્ન પાસે આવ્યાં છે અને બહાનું ઠીક છે આટલે કલ્યાણ જવું એ હાલ તો ઠીક છે. રાણી તે પ્રમાણે વિચાર કરે છે એટલામાં દાસી આવી અને બોલી કે ‘બાઈ ! મહારાજ તો મોટી રાણીને મહેલે મયા. એમ પણ સંભળાય છે કે પ્રધાનને રાજકારભાર સોંપી એ ને રાણી હવે એકાન્તમાં રહેશે.’ કાઠવાળ મરાયો તે, હેમંતકુમારી

કલ્યાણુ મળીતે, અને રાજકારભાર પ્રધાનને સંપાદ્યો તે સૌ પછી નગર-લોકના જાણુવામાં આવ્યું. રાજસિંહ જીવતો છે કે નહિ તેની તજવીજ થવા માંડી. રાજાને કુંવર ઉપર ગુજરેલી આફતે અને રાણીના દુરાચારે પરમ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કર્યો. મોટી રાણી પતિની સેવા કરવા લાગી અને રાજસિંહ જીવતો છે એમ મારાઓના કહેવાથી કાઠિવાર તેને મળવાની આશાએ બાંધેલો રાજા રાણીનો જીવ આશામાં કાળ નિર્ગમન કરવા લાગ્યો. મૈના-કનાં ભ્રમની વાટ જોવાવા લાગી, વલ્લભીમાં પાપનો ધડો ફૂટી ગયો અને રાણી હેમંતકુમારી પોતાને પિયેર મળી મહારાજ શિલાદિત્ય અને ગુર્જરી-મોટી રાણી રાજકાર્યભારથી અળગાં રહેવા લાગ્યાં, ત્યારે જીવાન વયમાં જોગી થઈને ફરતો રાજસિંહ ક્યાં ફરતો હતો તે તરફ આપણુ હવે નજર કરીએ.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

દાહરો.

પ્રાણુવડે પણુ કોઈનું, કરવું જઈ કલ્યાણુ;
કીર્તિ નિત્ય, અનિત્ય છે ક્ષણુ ભંગુર આ પ્રાણુ.

ભાત થયેલું હોવા છતાં પણુ ડુંગરા અને મોટાં ઝાડ ધુમ્મસમાં ઢંકાઈ રહેલાં છે, પાંદડાં ઉપરથી ઓસનાં પાણી ટપકી રહ્યાં છે અને પશુપંખી પ્રકાશિત થતી દિશાઓમાં જવા લાગ્યાં છે. પર્વત અને જંગલ નિઃશબ્દ શાન્ત લાગે છે. મનુષ્યનો તો કહિં કશો સંચાર પણુ જણાતો નથી અને પવન પડેલો છે, આ સમયે એક જોગી અલખ નિરંજનનું નામ જપતો જપતો એકલોજ ચાલ્યો જાય છે. માર્ગની બન્ને બાજુએ મોટા મોટા ડુંગર આવી રહેલા છે, નીચાણુમાં ખળખળાટ કરતાં પાણીનાં ઝરણુ વહે જાય છે. જાજરાં

પાણીમાં થઇને ચાલતાં પાવડીઓથી ઉડતા છાંટાએ જોગીની આગળ પાછળ જેમ મોતી ઉડતાં હોય એમ થઈ રહે છે. ચીપિયાની કડીઓનો અને પાવડીઓનો ખણખણાટ નિઃશ્વજ રસ્તાને શબ્દાયમાન કરી રહ્યો છે. રસ્તો પણ એવો સાંકડો છે કે સામેથી આવતી ગાડી પણ ન જાય. બચપ્રદ અને એકાન્ત ડુંગરી કરાડમાં થઈ જોગી ચાલ્યો જતો હતો એવામાં સામેથી તેણે એક મદમસ્ત ઘોડાને દોડતો આવતો દીઠો. જોગી રસ્તાની કોરે ઉભો રહ્યો અને ઘોડો પુરપાટ દોડ્યો ગયો. તેની ઉપર સાજ હતું લગામ હતી પણ સ્વાર ન હતો. જોગીને આશ્ચર્ય લાગ્યું પણ કંઈ સમજાયું નહિ. ‘ સ્વાર પડી થયો હશે ’ એમ ધારી તે આમ તેમ જોઈ પાછો પોતાને રસ્તે ચાલવા લાગ્યો.

આગળ ચાલતાં માર્ગમાં લોહીનાં ટીપાં પડેલાં જોવામાં આવ્યાં. જોગીને વિચાર આવ્યો કે કોઈ મનુષ્યને તો કોઈ પ્રાણીએ નહિ માર્યું હોય ? ‘ જે હશે તે આગળ ચાલતાં જણાશે ’ એમ વિચાર કરી આગળ ચાલ્યો. થોડેક ગયો નહિ હોય એટલામાં એકદમ ખમચાઈ ઉભો રહ્યો. જમીન ઉપર પડેલો શિરપેચ લઈ જોવા લાગ્યો. શિરપેચ જોતાં તેને ખાતરી થઈ કે કોઈ રાજવી માણસ સંકટમાં આવેલો છે અને તેનોજ ઘોડો નાસી ગયેલો લાગે છે. ‘ દુઃખીને પ્રાણુ સાટે પણ સહાય થવું ’ એવા વિચારથી જોગીએ ઉચું જોયું તો મોટા આશ્ચર્ય વચ્ચે તેણે એક જીવાન માણસને અજગરથી પકડાયેલો જોયો. જોગીએ એક મોટા અજગરને ધીરેધીરે ખીણના ઢાળાવ ઉપર ચઢતો જોયો. તેના મુખમાં દુભાંગી માણસનો પગ હતો. માણસ બેભાન થઈ ગયો હતો અને અજગર ધીરેધીરે ચાલતો ધીરેધીરે તેને ગળતો જતો હતો. પથ્થરમાં વારંવાર અથડાવાથી તેનાં અંગ ધુંધાઈ ગયાં હતાં તથા તેમાંથી લોહી નીકળતું હતું. જોગી આ બનાવ જોઈ મળમળ થઈ ગયો. પ્રાણુ સાટે પણ કોઈનો પ્રાણ ઉગારવો એવી મતિ તેને ઉત્પન્ન થઈ. કંથા અને ઝોળી નીચે મૂક્યાં અને ચક્રમકથી દેવતા પાડ્યો. અજગરની મતિ બહુ હોતી નથી તેથી કટલીકવાર વિચાર કરીને અજગરને મારવાની બધી તૈયારી કરી. બે મોટાં લાકડાં સળગી તૈયાર થયાં એટલે તે જરા ઉંચે ચઢ્યો અને અજગરને ચાંપી બાલ્યાં. પછાડ ખાઈ અજગર

નીચે તૂટી પડ્યો. જોગીને હડફેટ વાગવાથી તે પણ તીચે પડ્યો. પછી તેણે લાકડાં લાવીને અજગરની આસપાસ ગોઠવી સફળતાપૂર્વક—અજગરનું મુખ પહોળું થયું એટલે જોગીએ પેલા પુરુષને ખેંચી લીધો અને અજગરને તેના લાવીને ભોગ પ્રગવા દીધો. કુટલાક ઉપચાર કર્યા પણ પેલો પુરુષ સચેત થયો નહિ. છેવટ ચાકીમે તે તેને પોતાની ખાંધે લઈ ચાલ્યો.

અપાર થતા સુધી જોગી પેલા પુરુષને લઇને ચાલ્યો. ખરે મધ્યાહ્ન એક મોટા વડને જાયે આવી કંથા પાશરી તેમાં તેને નાંખ્યો અને પોતે તેની પાસે બેઠો. ખાવાપીવાનું પાસે ન હતું તેથી આ પુરુષને હવે કેમ ઉગારવો ? એ જીવતો હશે કે નહિ ? તે સંબંધી વિચાર કરતો થોડીવાર બેઠો એટલામાં એક મોટો વૃદ્ધ વાઘ સામેથી વડ તળે આવતો તેની નજરે પડ્યો. ચીપિયો લઈ જોગી ઉભો થયો. વાઘ ધીરે ધીરે વડ તળે આવ્યો અને જેમ પાળેલો હોય તેમ મોંઢામાંનો શિકાર નીચે નાંખી બેઠો. જોગી પણ પછી બેઠો. કુટલીક વાર સુધી વાઘ આંખો મીચીને પડી રહ્યો. જોગી પણ તેની સામું તથા પેલા બેભાન થઈ પડેલા પુરુષ સામું જોતો બેસી રહ્યો. ત્રણ ક્ષણ પછી ‘ ઝોં અલખ ! અલખ ’ એવો શબ્દ સંભળાયો. જોગીએ પણ ‘ અલખ નિરંજન ! ’ એમ કહી પ્રતિ ઉત્તર આપ્યો. વડનું થડ પોણું હતું તેમાંથી એક અવધૂત તરત બહાર નીકળ્યો. અવધૂતની આંખો લાલ હતી તેનું આખું શરીર છુટી જઠાથી ઢંકાયેલું હતું તથા તેના હાથમાં કમંડળ હતું. રાજજોગી ઉભો થયો અને ‘ નમો નારાયણ કહી ’ પગે પડ્યો. વાઘ પણ ઉભો થયો અને તેને નમ્યો. ‘ એ કોન હે બચ્ચા ’ એમ અવધૂતે પેલા પુરુષ સામે આંગળી કરી જોગીને પૂછ્યું. જોગીએ સઘળું વૃત્તાંત કહ્યું તેથી પ્રસન્ન થઈ અવધૂત તેની પાસે ગયો અને કમંડળમાંથી એક અંજલી જળ છાંટી બોલ્યો કે ‘ ઉઠ બચ્ચા, ’ ઉઠમાંથી ઉઠે તેમ પેલો પુરુષ આળસ મરડીને બેઠો થયો. તે તરત અવધૂતને પગે પડ્યો. રાજજોગી તેની સિદ્ધિ જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યો. ‘ ઠેર બચ્ચા હમ રનાન કરકે આતા હું ’ એમ કહી તે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

વડ તળે રાજજોગી રાજપુરુષ અને વાઘ બેસી રહ્યા. જોગીએ પેલાને તેની વિટંબના કહી અને પૂછ્યું કે ‘ તમે કાણ છો ? અને જંગલમાં ક્યાંથી

આવી ચઢ્યા ? રાજપુરુષે કહ્યું કે ‘ હું સૌપુરના રાજાનો પાટવી કુંવર છું અને મૃગયાએ અત્રે આવ્યો હતો. ઘોડો નાસી ગયો અને હું અજગરના મુખમાં જઈ પડ્યો એટલુંજ માત્ર મને સ્મરણ છે. ’ તેણે રાજજેગીને પૂછ્યું ‘ તું જેગીએ પોતાનો ભરમ બતાવ્યો નહિ. વાધ અઘાપિ શિકારની પાસે પડ્યો પડ્યો આંખોજ મટમટાવતો હતો. સ્નાન કરીને અવધૂત ફરી વડ તળે આવ્યો તેથી બધા ઉભા થયા. અવધૂત મૃગચર્મ બિછાવી તેની ઉપર બેઠો. હાથને અણુસારે તેજીને બેસવાનું કહી તેણે સમાધિ ચઢાવી. સમાધિ પુરી થયા પછી અવધૂતે રાજજેગીને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યું કે ‘ બચ્ચા તુમને કહ્યું ખાયા નહિ હોગા. ’ ‘ નહિ મહારાજ. ’ ‘ અચ્છા બેઠો. ’ એમ કહીને અવધૂતે એક તાળી પાડી. તાળી પાડતાંજ એટા ધડાકા સાથે સામેના પર્વતની શિલા ઉભડી ગઈ અને તેમાંથી એક સુંદર સ્ત્રી બહાર આવી. ‘ એ દો અભ્યાગત બૂખે હૈ. ઉસકું બોજન દો. ’ આજ્ઞા થતાં તે સ્ત્રી પાછી ગુફામાં ગઈ અને નાના પ્રકારના પકવાન્નથી ભરેલી બે થાળીઓ તથા પાણીની ઝારીઓ લઈ આવી. વડ તળે રાજજેગી અને રાજપુરુષ જમવા બેઠા. વાધે પાસે જઈ અવધૂતના ચરણમાં મસ્તક મૂક્યું એટલે ‘ તુમબી દૂર જાકે બક્ષણુ કરો. ’ એમ કહ્યું. તે શિકાર ઉઠાવી દૂર ગયો અને અવધૂતે પાછી ફરીને સમાધિ ચઢાવી.

રાજજેગી અને રાજપુરુષ જમી રહ્યા એટલે પેલી સ્ત્રી થાળીઓ લઈ ગુફામાં ગઈ અને તેની પાછળ ગુફા ઉપર પૂર્વેની પેઠેજ શિલા ઢંકાઈ ગઈ. કેટલીક વાર સુધી આ બે જણ વાતચીત કરી. વાધ પણ બક્ષ કરીને આવ્યો અને વડ તળે બેઠો. સૂર્ય નમ્યો અને ત્રીજા પ્રહરનો સમય થયો ત્યારે અવધૂતની સમાધિ ઉતરી. રાજજેગી તેની પાસે ગયો નમન કર્યું અને પોતાનો રામેશ્વર જવાનો વિચાર તેને વિદિત કર્યો. અવધૂતે રાજજેગીને કહ્યું કે ‘ અલખ નિરંજનનો મંત્ર લેવાની તારે જરૂર નથી, કારણ કે, તને રાત્ર મળશે અને તે ધારી છે તે સ્ત્રી પણ મળશે. સંસ્કારના ભોગથી પરવારું ત્યારે તું મને સંભારજો એટલે હું ત્યાં આવીશ અને તને અલખ ઉપદેશ કરીશ. ‘ આ લે ’ એમ કહી તેણે એક મણિ રાજજેગીના હાથમાં આપતાં કહ્યું કે, ‘ તને દુઃખ પડે ત્યારે આ મણિ ધસજો પણ યાદ

રાખ કે ખરા સંકટ વગર તેમ કરતો નહિ. ' રાજપુરુષને બોલાવી તેને પણ અવધૂતે શિખામણ દીધી, વળી રાજજેગીએ તેનો જીવ બચાવ્યો તેથી જન્મભર તેનો ઉપકારી રહેવા કહ્યું. પોતે ઉભો થયો ' ચલ બચ્યા ' એમ વાધને કહ્યું અને રાજજેગી તથા રાજપુરુષને માથે હાથ મૂકી નંગલમાં ચાલ્યો ગયો.

અવધૂતના ગયા પછી રાજજેગી અને રાજપુરુષ સૌપુરને માર્ગે પડ્યા. તે ત્યાંથી ઝાઝું દૂર ન હતું તોપણ મધરાતે બન્ને જણ તે પુરમાં જઈ પહોંચ્યા. ઘણો આગ્રહ કરવાથી જેગી સૌપુરના પાટવી કુંવરને મહેલે ગયો. બે ત્રણ દિવસ ત્યાં રહ્યા પછી જેગીએ રજા માગી. સૌપુરના તિલકકુમારે તેને જેગ મૂકી દેવાને અનેક પ્રકારે સમજાવ્યો અનેક વૈભવની લાલચ બતાવી પણ હઠીલા જેગીએ હક મૂકી નહિ. ઉત્તરમાં તેણે માત્ર એટલું જ કહ્યું કે ' તમારે આટલો બધો આગ્રહ શું કરવાને કરવો પડે છે ? અવધૂતનાં વચન યાદ આણ્યા. મેં સંસારનો ત્યાગ કર્યો નથી પણ જ્યાં સુધી બાવીનો ઉદય નથી થયો ત્યાં સુધી હું આ વેષને કદાપિ પણ બદલવાનો નથી. ' ' તમારે રામેશ્વર જવું હોય તો બલે જાઓ આ રથ ધોડા હાથી અને સુખાવહ વાહનો તમારી સેવામાં રહેશે. પગે ચાલતા જવાશે નહિ. અનેક વિટંબનાઓ પડશે અને મારો જીવ નિરંતર તમારી ચિંતામાં રહેશે માટે આ મિત્રના વચનને માનો. ' રાજજેગી એકનો બે થયો નહિ અને જે વેષમાં પોતે હતો તેજ વેષે રામેશ્વર જવાને તત્પર થયો. સૌપુરના રાજકુંવરે તેને લીલા પાનાં ઉપર કાતરેલી પોતાની જાળિ બેઠ આપી. તે સંભારણા તરીકે લઈ રાજજેગી ત્યાંથી દક્ષિણ તરફ ચાલી નીકળ્યો.

મકરણ ૭ મું.

મૈનાકનાં ભગ્ન.

તતઃ કુમુદનાથેન કામિનીગણપાંડુના ।

નેશ્વરનંદેન ચન્દ્રેણ માર્હેદ્રીવિગલંકૃતા ॥

જ પડી ગઈ હતી ગૌરજથી દિશાઓ ધુધળી થઈ રહેલી હતી અને રાજકન્યાનું મુખ મારો તિરસ્કાર તો નહિ કરે, એવા ભયથી ચંદ્રમા ધીરો ધીરો પૂર્વ દિશાના મુખને અસંકૃત કરતો હતો. દિગંતના અંધકારને દૂર કરતાં, કુમુદની પાંખડીઓને ઉઘાડતાં, ચક્રવાકની

આતુરી આંખોમાં આનંદનાં અંજન આંજતાં અને જગતને દૂધની સેરોથી નવરાવતાં ભગવાન ચંદ્રમાનાં કામળ કિરણોની તેજ પ્રભા વધતી જતી હતી. આ વખતે કલ્યાણ નગરમાં વિવાહની ધામધુમ થઈ રહી હતી. નગર દીપમાળથી દેદીપ્યમાન થયેલું હતું, દરવાજે તોરણ બાંધેલાં હતાં, ઉંચરાઓ વધાવી લીધેલા હતા અને આંગણ આંગણ રંજાણીઓ પુરેલી હતી. ઢોલ સરણાઈના મંગળમય અવાજથી કાન પડે સંભળાતું પણ ન હતું. લોક વિવાહની ધામધુમમાં ઘેસા થઈ ગયા હતા. નગરની બહાર મૈનાકને પરણવાને આવેલા માળવેશ્વરનો પડાવ હતો અને ત્યાં પણ બીજું નગર વસાવ્યું હોય એટલી ધામધુમ કરેલી હતી. નગર અને દેશ રાજાની કુંવરીના વૈવાહિક ઉત્સવમાં આનંદિત થઈ રહ્યાં હતાં. આમ ધામધુમ થઈ રહેલી હતી તે વેળાએ હિંગતા ચંદ્રને જોઈ રૂપુરી આવેલી કાવ્યરસની ખુબીને યાદ કરતો મગ્ન મને એક જોગી શહેરના પાદરમાં આશ્રય કેવો મળશે તેની ચિંતા કરતો કરતો નગર તરફ ચાલ્યો આવતો હતો.

ધડી અધધડી રાત જતા જતામાં તો તે નગર પાસેની એક ધર્મશાળામાં આવી પહોંચ્યો. પોતે કલ્યાણ નગરમાં આવી પહોંચ્યો છે અને આ ધામધુમ મૈનાકના લગ્નની છે, તે રાજજેગી જાણતો ન હતો. કોઈ ઉત્સવ હશે, એવું અનુમાન કરી કોઈ પણ જાતની ધામધુમ તરફ ધ્યાન ન આપતાં તે ધર્મશાળામાં પેઠો. એક ખુણે જઈ કંથા નીચે નાંખી ખિટીએ ઝોળી ભરવી. માર્ગના શ્રમથી થાકી ગયેલો અને પાંપણ તથા જટામાં રજ ભસવાથી લુંખરો લાગતો રાજજેગી જમીન ઉપર બેઠો. જરા વિરામ લઈ કમંડળુ લઈ ઉભો થયો અને એકમાં કુવો હતો ત્યાં જળ લેવા ગયો. કુવામાંથી પાણી કાઢી જટા વગેરે સાફ કરી પુષ્કળ પાણીએ તેણે સ્નાન કર્યું અને એક કમંડળુ ભરી સાથે લીધું. ચંદ્રમાને અજવાળે એસરીના આગલા ભાગમાં આસન પાથરી તે બેઠો. ઝોળી પોતાની પાસે લીધી, કારણ કે ભૂત લગાવી તેને ભિક્ષા માગવા જવું હતું. રાખની પોટલી કાઢી જેવો હાથમાં રાખ પલાળે છે એટલામાં બે ત્રણ સિપાઈઓ સાથે એક મોટો માલુસ ધર્મશાળામાં આવ્યો. આમ તેમ જોઈ તે રાજજેગી પાસે આવ્યો. મશાલને અજવાળે તેણે સ્નાન કરીને શુદ્ધ થયેલા જોગીને જોયો. રાજખીજ તે વળી જાનાં રહે ! તેના સ્વરૂપે પેલા આગંતુકનું ધ્યાન ખેંચ્યું અને તેણે પાસે આવી પૂછ્યું કે ‘કોણ છો ? અને ક્યાંથી આવો છો ?’ જોગીએ ઉત્તર આપ્યો કે ‘સાધુ છીએ અને રામેશ્વર તરફ યાત્રાએ જઈએ છીએ.’ ‘નગરમાં વિવાહ છે સાધુ સંતને ભોજન છે માટે ઉઠો અમારી સાથે ચાલો.’ ‘ભિક્ષાથી પોષણ કરવું એ અમારો ધર્મ છે તો પછી તમારી સાથે આવવાની અમારે શી જરૂર છે ?’ ‘તમારી ઇચ્છા.’ એમ કહી તે માલુસ ચાલી ગયો. ધર્મશાળાની બહાર જઈ તેણે સિપાઈઓને તેને લઈ આવવાની આજ્ઞા આપી અને પોતે મૈનામાં બેસી જાવણીમાં ગયો.

સિપાઈઓએ આવી રાજજેગીને પોતાની સાથે આવવાને આગ્રહ કર્યો પણ તેણે કંઈ માન્યું નહિ. નાઈજાન થયેલા સિપાઈઓએ પછી બળાત્કારે તેને ઉપાડી લીધો. બહાર એક ગાડી ઉભી હતી તેમાં બેસાડ્યો, ‘શું છે ? આ પ્રમાણે એક જોગી ઉપર કેમ બુલમ કરો છો ?’ વગેરે તેણે પ્રશ્ન કર્યા પણ તેનો ઉત્તર સરખો તેઓએ આપ્યો નહિ. ગાડી ચલાવવાની

આજ્ઞા થઈ. તે કાલાવાલા કરતો રહ્યો અને ગાડી થોડી વારે એક મોટા તંબુ આગળ જઈ ઉભી રહી. જે તંબુ આગળ ગાડી ઉભી રહી તે સાવ સાંટીનનો હતો. તેની બહાર દીપમાળ રચવાથી દિવસના જીવું અનવાળું પડેલું હતું. અંદરની શોભા પણ કંઈ જાય તેવી ન હતી. અંદર અતરના દીવા બળતા હતા અને સોનારૂપાએ રસેલાં અનેક સુખાસનોને તેમાં બરોબર ગોઠવી મૂકેલાં હતાં. ગાડી જઈ આવા મોટા તંબુના બારણામાં ઉભી રહી એટલે સિપાઈઓ તેને અંદર લઈ ગયા. તંબુના મધ્યભાગમાં એક મોટા સિંહાસન ઉપર એક વૃદ્ધ રજપૂત રાજા બેઠો હતો. જોગી નમન કરી તે વૃદ્ધ રાજાની સામે ઉભો રહ્યો એટલે તેણે સિપાઈઓને રજા આપી પ્રધાનને બોલાવરાવ્યો. જે પુરુષની સાથે તેને ધર્મશાળામાં વાત થઈ હતી તે પુરુષ 'પ્રધાન છે' એમ હવે જોગી સમજ્યો. પ્રધાન વૃદ્ધ રાજાની પાસે આવી બેઠો. રાજા અને પ્રધાને કેટલીક વાર વાત કરી અને તેમ કરતાં વૃદ્ધ રાજા મહિં મહિં જોગીને ન્યાણી ન્યાણીને જોતો ગયો. વાત થઈ રહેતી પ્રધાન મોટેથી બોલ્યો કે 'જે થયું તે ઠીકજ થયું. હવે મને રજા આપો. એટલે હું બધો બંદોબસ્ત કરું.' વૃદ્ધ રજપૂતે જવાબ આપ્યો કે 'જાઓ કંતેહ કરો.' પ્રધાને જોગીનો હાથ ઝાલ્યો અને તે બેઉ બીજા તંબુમાં ગયા.

બીજા તંબુમાં જતાં પ્રધાને જોગીનો ભરમ ભાગ્યો. સમજીને હકીકતથી તેને વાકેફ કર્યો. જોગી આ મોટા અણધાર્યા ધર્મ સંકટમાં પડ્યો પણ કરે શું? બોલવાનો વખત ન હતો. ના કહેવી પાલવે તેમ ન હતું. તેમણે ધાર્યું હતું તે કરાવ્યા વગર તેઓ છોડે તેમ ન હતું, તેથી 'જે કર્મ લખ્યું હશે તે થવાનું જ,' એવા વિચારથી તે કંઈ બોલ્યો નહિ. પ્રધાનનો હુકમ થતાં તેનાં મેલાં કપડાં કાઢી નાંખી સેવકાએ તેને શરીરે અતર ચોળ્યાં અને એક મોટા બાજઠ ઉપર બેસાડ્યો. સેવકો દૂર થયા કે તરત દક્ષિણની ગણિકાઓએ સેડકા કમ્મરે બાંધી પીઠી ચોળી અને ઉજ્જાદક તેને સનાન કરાવ્યું. સેવકાએ પછી કૌશીય વસ્ત્ર અને રતનના અલંકારો ધારણ કરાવ્યા. રાજવંશી માણસ અને રાજવંશી પોષાક પહેર્યો ત્યાં પછી શી બાકી? કંઠા અને ઝાળી જેના ખભા ઉપર રહેતાં તેના ખભા ઉપર માલતી પુષ્પનો હાર ને ખુંપ મુકાયો. એક ક્ષણમાં તો તે રૂપાળો વરરાજા બની ગયો.

હાથમાં શ્રીફળ આપી એક મોટા સુવર્ણના બાજઠ ઉપર તેને ઉભો રાખ્યો. તે વેળાએ અપ્સરાઓ પણ મૈનાકના બાજની અદેખાઈ કરવા લાગી. વરધોડાની સ્વારી ચઢી અને વાજાં વાગવા માંડ્યાં. બધું તૈયાર થઈ ગયા પછી દિવાન આવ્યો તે વરરાજને લઈ તંબુની બહાર નીકળ્યો. આંગણામાં ઉત્તમ કિમતી સાજથી શણગારેલો એક મોટો હાથી ઉભો હતો તેની ઉપર વરરાજ અને પ્રધાન બેઠા અને મોટી ધામધુમથી સંધ્યાકાળે જોગી હતો તે પુરુષ વરરાજ થઈ પરણવા ગયો.

કંથા અને જોળી ધર્મશાળામાં પડી રહ્યાં અને જોગી હતો તે જોગી થઈ રહ્યો. ભાવીની ગતિ જુદી છે. ડંકો નિશાન અને વાદિત ગડગડ્યાં તથા ઉપરા ઉપરી કાનના ઢોળ ફાડી નાંખે એવા બંદુકાના અવાજે થવા લાગ્યા. છડીદાર છડી પોકારવા લાગ્યા અને બાટ ચારણોથી સ્તુતિ કરાતો જોગી ધન્દ્રભવન જેવા એક મોટા રાજભવનના મંડપમાં પેઠો. વરધોડાનાં બીજાં વાહન આમ તેમ આધાં પાછાં થઈ ગયાં અને વરરાજને હાથી રાજમહેલના આંગણામાં જઈ ઉભો રહ્યો. મહેલના છબ્બમાં ઉભેલી કુંવરીની સખી-ઓએ વરને વધાવી લીધો. મહાવતે હાથીને નીચે બેસાડ્યો અને રાજકુમાર તથા પ્રધાન અંબાડીમાંથી હેઠે ઉતર્યા. ચારણાએ જે બોલાવી છડીદારોએ છડી પોકારી અને બ્રાહ્મણોએ આશીર્વાદ દીધા. સેવકજનોએ નમન કર્યાં અને અનુચારિકાઓએ વરને હરખથી હસતે મુખે જેવા માંડ્યો. મંડપ આગળ મૂકેલા સુવર્ણ બાજઠ ઉપર જઈ વર ઉભો રહ્યો એટલે મેનારાણી આવ્યાં. તેમણે તોરણ ક્રિયા કરી અને જોગીના લલાટમાં કુંકુમ તિલક કરી અક્ષત ચોઢ્યા. મોતીએ તેમણે જમાધને વધાવી લીધો. કમ્બરે હાથ અડકાડી ઉત્સંગપરિગ્રહ નામે આચાર કર્યા પછી મનમાં ખુશ થઈ સાસુ દ્વર ખસ્યાં ને વર નીચે ઉતરી મંડપમાં ગયો. બાજઠ ઉપરથી નીચે પડી મૂકતાંજ સંપૂટ નંદાવાથી તેનો પગ મંગળમય દ્વિયુક્ત થયો. સર્વે મંડળ મંડપમાં ગયું. પ્રધાન રાજ અને અમાત્ય વર્ગ મંડપમાં બેઠો ત્યારે વર થયેલો જોગી વેદિ સામે-મૂકેલા મોટા આસન ઉપર જઈ બેઠો. વિધિપૂર્વક રામરાજાએ કન્યાદાન દીધું. રાણી મેનાએ પણ મૈનાકને પરણાવી આરિયો લીધો. દોઢ પહોર રાત્રી જતાં લગ્ન થઈ રહ્યાં. વિવાહ સંપૂર્ણ થયો એમ

સૂચવતા વેદવ્યનિથી રાજબવન ગાજી રહ્યું. નગરના યુરજે ઉપર અને
 છાવણીમાંથી સલામતીની તોપો છૂટી અને વરવહુ મોતી અને પુષ્પથી
 વધાવી લેવાયાં. લગ્ન પુરાં થતાં સંલગ્નનાં છેડાગાંઠણાં સાથે વરકન્યા
 ગોત્રજને પગે લાગવા ગયાં. મંડપમાંની વૈવાહિક ધામધુમ પુરી થઈ.
 માલવેશ્વર પ્રધાનને સમજાવી સેવક સહિત છાવણીમાં ગયા અને
 ધરના થયેલા વરરાજા રામરાજના ધરમાં મહાલવા લાગ્યા. રાજનાં સગાં
 સંબંધી દાસ દાસીઓ અને આત્મજન મૈનાકના વરને જોવા લાગ્યાં.
 અંતઃપુરના સ્ત્રીઓ તેની વિવિધ મશ્કરીઓ કરવા લાગી. જોગી પણ
 હર્ષોદ્ધિમાં તણાતો પોતાની સ્થિતિ તે સમયે ભૂલી ગયો. મૈનાકની દાદીએ
 ધરડાં વાતસલ્ય ભર્યાં નેત્રે વરને જોઈ આશીર્વાદ દીધો. મૈનારાણીએ પકવાન
 પીરસ્યાં અને આનંદથી સસરાના કુટુંબ સાથે તેણે ભોજન કર્યું. માલવે-
 શ્વરે પોતાના પ્રધાનને જોગી સાથે રાખ્યો હતો તે એક ક્ષણ પણ તેનાથી
 દૂર થતો નહિ. જમતાં હરતાં ફરતાં અને વાતચીત કરતાં પણ તે તેની
 બાજુએથી ખસ્યો નહિ. ભોજન થઈ રહ્યું ત્યાર પછી પ્રધાને કુંવર સાથે
 છાવણીમાં જવાને ઉદ્યોગ કર્યો પણ મૈનારાણીએ કહ્યું કે ‘ અત્યારે છાવ-
 ણીમાં જવાની જરૂર નથી. ’ ‘ અમારા રાજા પરણી ઉઠેલા કુંવરને જોવાની
 ઉત્કંઠા રાખે છે માટે મહેરઆની કરો ’ એમ પ્રધાને કહ્યું અને એવાંજ
 બીજાં ધણાંક બહાનાં બતાવ્યાં પણ રાણી એકનાં બે થયાંજ નહિ. તેમને
 હજી વધારે લહાવો લેવો હતો. મૈનાકનું સુખ જોઈ રણિયાત થવું હતું તેથી
 જવાબ આપ્યો કે ‘ તમારે જવું હોય તો જાઓ. એ આજ અહિં રહેશે.
 હવે તમારે ને એમને શું છે ? એ તો અમારા થયા છે. ’ જમાઈ સામું
 જોઈ તે જરા હસી. આવા રૂડા જમાઈને જોઈ ને મુગ્ધ બનેલી મૈનારાણી-
 એ હસતાં હસતાં વળી વરને કહ્યું કે, ‘ કેમ ત્યાં જવું છે કે ? તમે તો
 હવે અમારા થયા છો. ’ વરે વિવેકથી ઉત્તર આપ્યો નહિ પણ જેમ મર્યા-
 દાથી શરમાતો હોય તેમ હસ્યો અને પ્રધાન સામું જોયું. ‘ ચાલો. ’ પણ
 જોગી કંઈ બોલી શક્યો નહિ, એટલામાં મૈનાકની સખી આવી તેણે લાચ
 આલ્યો ને બોલી કે, ‘ હવે ક્યાં જવાના છો ? અમારા કેદી થયા છો. ’

પ્રધાન નાઈલાજ થયો તેથી કંઈ બોલ્યોઆલ્યો નહિ પણ વધારે સાવધાનીથી તેની સાથે રહ્યો.

પ્રકરણ ૮ મું.

લખ્યા લેખ કૃપા.

લિધિનું કામ કરવાને વણિક પ્રધાન મેવાડનો કુંવર થઈ રહેલા રાજજેગીની પુઠેપુઠે ફરવા લાગ્યો. કેટલીક વાર પુરૂષ વર્ગ સાથે વાતચીત થઈ ત્યાર પછી રામરાજ બહાર ગયા. રાજ બહાર ગયા પછી મૈનાકની મા આવી અને તેની પાછળ ધીરે ધીરે પુરોહિત અને અનુચારિકાઓ વગેરે આવી ભેગાં થયાં. કન્યાને લાવી પુનઃ વરની પાસે બેસાડી અને અંતઃપુરમાં જવાની પહેલાં કરવાની ગોત્રજ પૂજનો પ્રારંભ થયો. પુરોહિતે તે ક્રિયા કરાવ્યા પછી કન્યા અને તેની માતા વગેરે બહાર ગયાં. એક વૃદ્ધ રાજદાસી રાજકુમારની પાસે બેઠી. તેણે કુંવરને કેટલીક શિખામણ દીધી. સૌ ગયાં તે પછી જેગી તથા પ્રધાન એકલા પડ્યા. વણિક પ્રધાને પોતાનાં રાજનું લૂણહલાલ કરવાને ધીરે રહીને કહ્યું કે ‘ભલા માણસ ! અમારી લાજ રાખવી એ હવે તારા હાથમાં છે. તને માળવાનો કુમાર બનાવી તારે માથે અમે અમારી આબરુનો ભાર મૂક્યો છે જેને તું તારા સૌજન્ય પ્રમાણે સાચવજે. જો કદાપિ જણાવીશ તોય શ્રેય થાય એમ નથી, કારણ કે માળવાના રાજ સામે આંખ ઉઘી કરે એવો રજપૂત અમે અહિંયાં કોઈ જોતા નથી. રામરાજની રાણી હોયદી છે તે માનવાની નથી અને તને અંતઃપુરમાં મોકલશે ત્યાં હું આવનાર નથી, માટે તને જેમ ધટે તેમ કરજે. તું તારા પોતાના વ્રતથી બ્રહ્મ થતો નહિ. આ સંસારમાં તારા એક ભવમાં એ ભવ થાય નહિ તે સંભાળજે. કુંવરી જીવાન છે, વિવાહ મંગળથી શાભતી છે

અને રૂપે મુનિવરનાં મૌન ને તપ ચળાવે એવી છે. તારે તો આ એક પંથમાં દો કાળ જેવું થયું છે. અહિંથી તું જો કામને છૂતીને નીકળ્યો તો પછી સંસાર સાગર તરી નજીક. હવે વધારે શું કહું ? કાઈ આવશે. ટુંકામાં માત્ર એટલુંજ કે નીતિ તથા તારો પોતાનો ધર્મ છોડતો નહિ. ’

પ્રધાનનાં વચન સાંભળી ક્ષણવાર વિચાર કરી રાજકુમાર થયેલા જોગીએ ઉત્તર આપ્યો કે ‘પ્રધાનજી ! તમે તમારા રાજાની આખર મને સોંપી છે તેનો ભાર રાખવો એ હું સારી રીતે સમજું છું. અત્યાર સુધી કાંઈ પણ વર્તનથી તમને શક લઈ જવાનું કારણ મળ્યું નથી તો પછી વધારે કહેવાની શી જરૂર છે ? તમે નિશ્ચિત રહેજો. તમને રાજા તરફથી ઇપ્કો મળે એવી રીતે હું વર્તનાર નથી, પરંતુ તમારા પોતાના વેષને બરોબર ભજવવા માટે મારે ફેટલીવાર યુક્તિ રમવી પડે છે અને તેવીજ રીતે અંતઃપુરમાં ગયા પછી પણ કદાપિ મારે કાંઈ યુક્તિને અનુસરવું પડશે. આટલું છતાં પણ એક સહજ મિત્ર તરીકે મારે તમને કહેવું પડે છે કે તમારા રાજાએ કે તમે આ કાર્ય ડહાપણથી કર્યું નથી, કારણ કે એક રાજકુમારને માટે આવી જાળ જાળ રચવી એ પ્રજાનું પાલન કરનાર રાજાને શોભે નહિ. તમે મને આ કાર્યમાં યોગ્યો તેથીજ મને ખાતરી થાય છે કે તમારા રાજકુમારમાં કંઈ મીઠું નહિ હોય. ભલે તમને જે ગમ્યું તે ખરું. માત્ર એટલુંજ કે તમારે મારા તરફથી કાંઈ વાતે ફિકર રાખવી નહિ. ’

‘માત્ર એજ મારે તમને કહેવાનું છે કે તમે અમારી આખરને સાચવજો. ’ આટલી વાત થઈ એટલામાં નાના પ્રકારનાં નૌતમ વસ્ત્રો અને સ્તનના અલંકારો પહેરાવી જીવાન ખવાસણા કન્યાને અંતઃપુરમાં લઈ આવ્યાં. પ્રધાન કુંવરના મુખ સામું જોતો જોતો બહાર ગયો. જીવાન ખવાસણાએ ફેટલીકવાર સુધી વરની એકખીજની પ્રત્યે કહેતાં મર્મ વચનોમાં મશ્કરીઓ કરી. ત્યાર પછી કાંઈએ વરની પાસે જઈ કાંઈએ પરોક્ષ રહી અને કાંઈએ છેક મોઢામોઢ એમ અનેક રીતે તેને પરિહાસ ચાતુર્યમાં ખસાવ્યો અને બહુ વિનોદ કર્યાં. અર્ધ રાત્રીને સૂચવતાં ચોઢડિયાં વાગ્યાં તે પછી મુખ્ય ખવાસણના કહેવાથી જીવાનિયા ટોળું ધીરેધીરે વિખરાવા માંડ્યું. મૈનાકની સખીરૂપ થઈ રહેલી મુખ્ય ખવાસણે તેને સખી તરીકે

જે બોધ આપવો હતો તે આપ્યો અને પછી ‘ માળવેશ્વર ! જાણે હો કે, અમે આજ સત્તર વર્ષે અમારી સખીથી જુદાં પડીએ છીએ માટે એને ઓછું આવવા દેશો નહિ. ’ એમ કહેતાં કહેતાં તેણે અંતઃપુરનાં દાર દીધાં. અંતઃપુરનાં દાર દઈ ખવાસણ બહાર ગઈ તે પછી વયે આવેલી

છતાં નવી પરણેલી મૈનાક શરમાઈ ગઈ. સ્તબ્ધ થઈ અંતઃપુરની એક બારી આગળ જઈ ઉભી. વર એક મોટા પર્યંકમાં બેઠો હતો તેની તરફ આડી આંખે જુએ મનમાં કંઈક હસે અને પાછું આંકું જોઈ લલ્લનને લીધે નીચું જોઈ વિચાર કરે. એમ એક ધડી તો દાર બંધ થયા પછી પણ અંતઃપુરમાં મૌનજ રહ્યું. ડેવટ વર ઉભો થયો, વધુ ઉભી હતી ત્યાં ગયો, અને પાનેતરનો પાલવ ખેંચી તેને અંદર બોલાવી. નવોઢા કંઈ બોલી નહિ પણ પ્રેમ રજજુએ ખેંચાતી હોય તેમ તણાઈ. પર્યંક આગળ જતાં વચમાં એક વેત્રાસનને ઝાલીને ઉભી રહી. વર વળી સામેના આસન ઉપર બેઠો અને ચોરીમાં પરણેલી રાજકન્યાને વધારે હર્ષથી જોવા લાગ્યો. મૈનાકના મનમાં કંઈક શક પડ્યો હતો તેથી કે કોણ જાણ કે કેમ પણ તે કંઈ બોલી શકી નહિ. નીચું જોઈને મૌનજ રહી. ‘ આમ ક્યાં સુધી ઉભાં રહેશો ! ’ કુંવરીએ જવાબ આપ્યો નહિ. પુનઃ ‘ વચનામૃતથી પાવન થવાને આ દાસ ચોગ્ય નથી કે શું ? ’ એમ કહી તે ઉભો થઈ પાસે ગયો. પોતાની પાસે આવતા પુરુષને જોઈ મૈનાકનું હૃદય અંદરથી કંપવા લાગ્યું. ઉંચું તો જુઓ, રાણી ! માનિતિ ! આ શું ! આમ ક્યાં સુધી અબોલા રાખશો એમ કહી તેણે હાથ ઝાલ્યો. હાથ ઝાલતાંજ તે પ્રસ્વેદથી નવાઈ ગઈ. ખીલી લીધી હોય તેમ રોમોદ્ગમથી કંટકિત થઈ ગઈ અને હાથીની શુંદ જેવા ઊરુ દંડ પણ કંપવા લાગ્યા. મૈનાકને મનમથે બીવરાવી હોય એવી દશા જોઈ જીજ્ઞાસામાં લઈ તેણે ડાબે હાથે કમળના જેવું મુખ ઉંચું કર્યું. કંપ વધવા લાગ્યો અને હાથે વામાના વેણી સંચયને પણ સ્પર્શ કર્યો. અંબોડો ઝાલી મુખ ઉંચું કરી વર જેમ કાનમાં વાત કરવા જતો હોય તેમ નમ્યો કેતરત તંગ કરેલી તંત્રીમાંથી ઝનનકાર કરતો ધ્વનિ નીકળે તેમ તેના કાન પાવન કરતો શબ્દ થયો કે ‘ આ તો ઠીક નહિ. ’ હૃદયમાં ધૂમી રહેલો કામાગ્નિ ઉક્ત રાખ્દોરૂપી પવનને લીધે પ્રજ્વલિત

થયો અને મુખ અવળું ફેરવ્યા છતાં પ્રેમનું પ્રથમ અડપલું થયું. લજ્જા પોતાનો તિરસ્કાર થયો હોય તેમ પ્રસ્વેદ રૂપે ગળી ગઈ. પાણીપાણી થઈ જતી હોય તેમ મૈનાકે મૌવીના ધસારા થવાથી કંઠે યથેલા રકુંધ ઉપર હાથ મૂક્યો. બન્ને પલંગ ઉપર જઈએકાં અને આઠલા પ્રસંગે તો તેમને ચિરકાળનાં પરિચિત હોય તેવાં બનાવી દીધાં. કંઈક સ્ફુટ અને કંઈક અસ્ફુટ મદન પ્રબોધક વાત્તા ચાલી. એક એકનાં અંગ એક એકના સ્પર્શનો અભેદ સંગ ઇચ્છવા લાગ્યાં અને એવા અનન્ય રસદ આલિંગન સ્પર્શ સુખમાંજ કેટલોક વખત એક ક્ષણની માફક ચાલ્યો ગયો. અન્તે અધીરનીજ ધીરજ ગઈ અને તે બોલી કે, ‘હવે આપ કપડાં કાઢો.’ ‘આજનો દિવસ તો જેમ સુખકર તેમજ દુઃખકર થવાનો.’ ‘ના ના એમ કેમ બને?’ એમ કહી કુંવરીએ જાતેજ તેનાં જરીનાં કપડાં ઉતારવા માંડ્યાં. જોગીને ભેદ ભંગ થવાનો ભય હતો તેથી કેટલીક વાર સુધી તેનું મન એના એ વિચારમાં ગુંચાયાં કર્યું. શિરપેથ લઈ નીચે મૂક્યો જમો ઉતાર્યો અને બદન ઉતારવાને તેણે જરા આનાકાની કરી પણ તેમ થતાં તો કુંવરીની ધન્ટેજરી વધી. ‘એમને શરીરે કંઈ ખોડ તો નહિ હોય’ એવા હેતુથી તેણે વધારે આગ્રહ કર્યો. રાજજોગીએ છેવટ બદન ઉતાર્યું તે ઉતારતાંજ રકુંધ ઉપરની ગુંજ ઉપર મૈનાકની નજર પડી. એ ધા નિરંતર તેના હૃદયમાં રમી રહેલો હોવાથી તે નજરે પડતાં મૈનાક બોલી ઉઠી કે, ‘કાણુ પીરજના થાણાવાળા જોગી તો ન હોય?’ ‘પીરજ શું?’ ‘એમ મા બોલો’ એવું કહીને કુંવરી કંઠે વળગી પડી. પ્રેમ વૃદ્ધિ પામ્યો. કેટલીક વાર તે બોલી શકી નહિ. છેવટ તેણે ગળગળે સાદે કહ્યું કે ‘રાજવી અરે! શુર્જરીના કુંવર!’ એટલું સાંભળતાં જોગીનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. તેની આંખો આંસુથી ભરાઈ ગઈ. મૈનાકને ખાતરી થઈ. ‘મારી આગળ હૃદય નહિ ઉઘાડો તો કાની આગળ ઉઘાડશો? રાજજોગી તે તમે કે કાઈ બીજો? મં તમને તે દહાડાથી મારો દેહ અર્પણ કરેલો છે. મારી આશા આજ પુરી ફળી.’ જોગી પણ મન ગમતીની પ્રીતિએ ગળી ગયો અને એક એકનાં અંગ મળી ગયાં હોય તેમ આલિંગીને બેઠેલાં તે બન્ને શોકના અને હર્ષના પૂરમાં તણાયાં. કુંવરીએ કાલાવાલા કર્યા અને હૃદયનો મર્મ

હાલી ઉઠે એવા પ્રસંગ સંભાર્યા ત્યારે તેણે અથથી ધતિ સુધી પોતાનો સંબંધો વૃત્તાન્ત કહી સંભળાવ્યો.

પોતાને આલિંગન આપી જુગપિંજરમાં લઈ બેઠેલા નાથનો દયા-જનક વૃત્તાન્ત સાંભળી તે આશ્ચર્યમાં યૂડી ગઈ અને કંઈ બોલી નહિ. રાણી ગુર્જરીનો કુંવર 'રાજસિંહ' અને આપણા રાજજેગી પણ સાંભરી આવેલાં દુઃખથી દીન થઈ ગયો. આ પ્રમાણે પ્રેમીને પ્રેમી મળતાં ઉસ-ઉસી રહેલાં અંતઃકરણ નિદ્રાનો ત્યાગ કરી ચકિત થઈ મૌનાવસ્થામાંજ રાત્રિના અંતની રાહ જોવા લાગ્યાં. રાજસિંહનો વૃત્તાન્ત સાંભળી મૈનાક ખિન્ન થઈ. શોકે અને આશ્ચર્યે વિકારને સ્થાન આપ્યું નહિ. આમ ને આમ રાતનો અંત આવ્યો અને મૃગધીઓએ આવી અંતઃપુરનાં દ્વારમાં સ્તુતિ કરવા માંડી. જેગી મૈનાકના જુગપિંજરમાંથી મહા મહા મહેનતે નીકળી બેઠો થયો. મુખ પ્રક્ષાલન કર્યું કપડાં પહેર્યાં અને મૈનાક પાસે રજા લેવા ગયો. આટલી વાર મૈનાક તેના બાપાર જોતી ઉપાડી આંખેજ પલંગમાં પડી રહી હતી. રાજસિંહે પાસે જઈ કહ્યું કે 'હવે મને રજા આપો.' તે બોલી નહિ પણ સામુંજ જોઈ રહી. કેટલીક ક્ષણ ઉભા રહ્યા પછી 'ત્યારે હું જઈ છું એમ કહી રાજસિંહ ડગલું ભરવા જાય છે કે તરત મૈનાકે તેનો હાથ પકડ્યો અને છાતી ઉપર છૂટે ચોટલે શોભતું રાતી આંખોવાળું અને વિવાહોચિત મંગળથી રમ્ય લાગતું માથું નાંખી દીધું. ક્ષણવાર સુધી જેમ ઘેલી હોય તેમ રોઈ પણ બોલી શકી નહિ. રાજસિંહે સ્ફટિકના ફલક જેવા અને કુંચુકીની કસથી અંકિત માંસલ ઉલટા કદલી પત્ર જેવા વાંસા ઉપર હાથ ફેરવી મુખ ઉપર આવી ગયેલા વાળને ખસેડી કહ્યું કે 'ઘેલાં શું કાઠો છો, હવે રજા આપો.'

'રજા આપનાર નથી, તેમ છતાં જવું હોય તો કટારને સક્રિય કરીને ચાલ્યા જાઓ. શું સ્વપ્નમાં જોટલી વાર મારી સાથે રહો છો તેટલી વાર ખરેખરા થઈ ન રહો ને હું રજા આપું ?'

'મૈનાક ! વહાલી મૈનાક ! આ કાળના સામું જો. વિચાર કર.'

'આટલા દિવસ સુધી મેં મારા મનને મથી નાંખ્યું છે એટલે હવે માનનાર નથી.'

'એક વાર મને બહાર જવાટે, પેલા વહેમાશે અને લગનમાં વધન થશે.'

‘ મારી આજ્ઞાને અંકુર આબ્યા છે, જોજો હો ! આ દેહ ત્યાગ કરીશ. તેમને મળી જે યુક્તિ કરવી હો તે કરી વહેલા વહેલા પાછા પધારજો. ’

‘ આવીશ, આવીશ. લે આ ’ એમ કહી રાજસિંહે પેલી પાના ઉપરની સૌપુરવાળી પ્રતિમા તેને આપી. કેટકેટલા અનુનયે મૈનાકે માન્યું એટલામાં બહારથી બારણાં ખડખડ્યાં અને માલ્લવેશ્વરનો કુંવર બનેલો જોગી ‘ વહેલા આવજો વહેલા આવજો ’ એમ કહ્યા કરતી મૈનાકને મૂકી બહાર ગયો. ખવાસજી અંદર દોડી ગઈ અને પ્રધાન રાજસિંહને મળ્યો. આંખામાં હાથી તૈયાર હતો તે ઉપર ચઢી બંને ઊવણીમાં ગયા, કારણ કે, ‘ માલ્લવેશ્વર તમને જોવાને આંખી રહ્યા છે ’ એવાં કપટ વચનથી ઉતાવળ કરી સૂર્યોદય થતાંમાં તો પ્રધાન જોગીને ઘર ઊવણીમાં નઈ પહોંચ્યો. રાજાને મળ્યા વાતચીત થઈ અને પોતાનો રંગ રહ્યો તે માટે રાજાએ પ્રધાનને શાખ્વાશી આપી. પછી રાજા પ્રધાને મંત્ર કરી જોગીને કહ્યું કે ‘ જોગી ! તમારે રામેશ્વર જવું છે અને તમે અમારી ઉપર ઉપકાર કર્યો છે માટે અમે તમને એક ગાડી આપીએ છીએ તેમાં બેસી આપ હવે વિદાય થાઓ. ’ જોગી કંઈ બોલ્યો નહિ અને બહાર ગયો. બારણામાં ગાડી તૈયાર રાખવામાં આવી હતી તેમાં બેઠો અને તે ચાલી. તે જાણતો હતો કે મને નગરથી એકાદ બે ગાઉ મૂકી જશે પછી જોગી પછુ તે એમાં બૂલતો હતો. મારવાડી દિવાને તેનો બંદોબસ્ત ધણી પાકો કર્યો હતો. જોગીની ગાડી સાથે તેણે રાજાના ખાસ સિપાઈઓને મોકલ્યા હતા અને તેમને એવો હુકમ કરવામાં આવેલો હતો કે ‘ જોગીને અહિંથી કલ્યાણથી સો ગાઉ દૂર ઘર જવો અને તેમ કરતાં દસ દિવસ લગાડવા. વળી એ દરમિયાન કોઈ દિવસ એને વીલો મૂકવો નહિ. પાંચ દિવસ એક ઠેકાણે રહી જોગીને મૂકી તમારે રાજધાની તરફ ચાલી આવવું. ’ દોઢ પહોર રાતે પરણ્યા અને સવારે તો પાકો પહોરના બંદોબસ્ત સાથે રામેશ્વરને પંથે પહોંચ્યા. કલ્યાણમાં મંગળમય વાદિત્ર વાગવા લાગ્યાં અને માલ્લવેશ્વરની ઊવણીમાં જયજયકાર થઈ રહ્યો, ત્યારે જોગી આ બનાવમાં જોવો આવ્યો હતો તેવાજ એક ભાગ્યના સ્વરકારરૂપ અદ્ભુત વેષ બજવીને ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૯ મું.

મૈનાકનું હરણ.

ગી પરણ્યો અને ચાલ્યો ગયો. કલ્યાણમાં આનંદોત્સવ થઈ રહ્યો. મૈનાકની ફાઇ ધારેલો અર્થ સરવાથી રજિયાત થઈ. આખા નગરમાં સૌ આનંદના સાગરમાં ગરકાવ થઈ ગયું. સૌને મન જેને માટે આનંદ હતો તે બાળા ગમગીન થઈ રહી. રાજસિંહના ગયા પછી તેને એની મા અને ફાઇ વગેરે મળ્યાં પણ તેઓએ તેના મુખ ઉપર કંઈ હર્ષ દીઠો નહિ. ‘નવ પરિણીતાને એમજ થાય છે’ એવું ધારી કોઈએ કંઈ પૂછ્યું નહિ પણ મૈનાકની સખીઓએ તેને છોડી નહિ. તે તો તેની પાછળ વિંટાઇ વળી અને અંતઃપુરની વાતો પૂછવા લાગી. આડીઆવળી વાત કરે પણ કોઈને ખરું રહસ્ય કાઢી આપે નહિ, ક્ષણક્ષણ તળવીજ કરે કે ‘એ આવ્યો કે નહિ ?’ બપોર થયા પણ કોઈ જણાયું નહિ ત્યારે તેના મનમાં વિવિધ શંકાઓ ઉત્પન્ન થઈ. સખીઓને તેની માને અને પરિજનોને શક પડ્યો પણ કોઈને તેણે કંઈ કહ્યું નહિ. અંતે તેની માતાથી પણ વધારે વહાલી રાજબાઈ નામની એક ધાવ હતી તેને તેણે માત્ર એટલુંજ જણાવ્યું કે ‘હું માલવેશ્વરના કુંવર સાથે પરણી નથી બીજા સાથે પરણી છું અને તે વર હશે તોજ આણે જઈશ નહિ તો નહિ.’ ધાવે મૈનારાણીને વાત કરી અને તેણે તાબડોતોબ તે બીના રાજને જણાવી. ચેંચે-પેંચે વાત થોડી ધણી સૌના જાણવામાં આવી. તપાસ કરવાને બહાને કેટલીક હેંશિયાર ખવાસણો કુંવરની નોતરે ડાવણીમાં જઈ જોઈ આવી અને રાજ રાણીને ખાતરી આપી. ધણા ધણા આગ્રહ કર્યા છતાં પણ માલવેશ્વરે મુત્રને મોઢક્યો નહિ તેથી શંકા વધી અને સૌ ગમગીન થઈ ગયું. મૈનાકે પોતાની સખીઓ મારફતે તળવીજ કરાવી પરંતુ જોગીના કંઈ સમાચાર મળ્યા નહિ તેથી તે પોતાના એકાન્ત મંદિરમાં જઈ રાજસિંહનું

થું થયું હશે, તે સંબંધી વિચાર કરવા લાગી. રાજમંદિરમાંથી આનંદનો અસ્ત થઇ ગયો અને સપ્તર્ષિ આ છળને લીધે વિસ્મયમાં પડી ગયાં.

આ રીતે રામરાજના મંદિરમાં દગો થવાથી ગમગીની વ્યાપી રહી હતી ત્યારે માલવેશ્વરની છાવણીમાં થું થતું હતું તે તરફ નજર કરીએ. ભોજન કરીને માલવેશ્વર પોતાના પ્રધાનો તથા ભાયાતો સાથે તંત્રીમાં ખાનગી સભા ભરીને બેઠા હતા. ભાટ ચારણા વાર્તાઓ કહેતા હતા અને ભાંડ લોક હાસ્ય-જનક કવિત કહી સરપાવ લઇ લઇને ચાલ્યા જતા હતા. વૃદ્ધ મહેરુમલ્લ એક મોટા હીરાજડિત સિંહાસન ઉપર બેઠા હતા અને મૈનાકને પરણાવવા આવેલો રાજકુમાર રાજની પડખે બેઠો હતો. તેને ભેટાં તેનું દેવત દેખાઇ આવે તેમ હતું. સેવકો હાથ જોડીને ઉભા રહ્યા હતા અને માલવ મણિકાએ આનંદના ઉત્સવમાં મહેરુમલ્લ આગળ થનથનાટ કરી રહી હતી. આનંદ ઉત્સવ વર્તી રહ્યો હતો તે વેળાએ છડીદારે અંદર આવી મસ્તક ઉપર હાથ દઇ કહ્યું કે ' મહારાજ ! ગુજરાતના વીરમલ ખારોટ આવ્યા છે. ' સભામાં બેઠેલા ભાટ લોકોએ વીરમલ ખારોટનાં ખૂબ વખાણ કર્યાં અને રાજાએ પણ તેનાં વખાણ એક કરતાં વધારે વાર સાંભળેલાં હતાં તેથી ઝટ તેને અંદર આણવાને આજ્ઞા આપી. તે સભામાં આવે તે દરમિયાન તેનાં શ્વર અને શુદ્ધિનાં વખાણ થયાં, પરન્તુ એટલામાં તો તે સભામાં આવ્યો. ગુજરાતનો વીર ખારોટ સાઠ પાંસઠ વર્ષની ઉંમરે પહોંચેલો હતો પણ શરીર જ્યું હોય તો જમને પણ જવાબ દે તેવું હતું. માથાના અને દાઢીના વાળ ધોળા થઇ ગયા હતા. માથે ખારોટિયા જરીના આંટાવાળી મોટી પાધડી હતી. હાથમાં સોનાની ખોળવાળો હુકો હતો અને જમણા પગમાં અઢીશર ચાંદીનો મોટો ટોડો પહેરેલો હતો. ખારોટ આવ્યા એટલે પરિજન અને ભાટ ચારણા ઉભા થયા. રાજાએ રામરામ કર્યા પછી સૌએ રામરામ કર્યા અને રાજથી થોડે છોટે વીરખારોટને માટે આસન નંખાયું. વીરમલ ખારોટ વૃદ્ધ અને ધણુ દેશો ફરેલો હતો. મોટાં મોટાં રાજ્યોમાં એનો માન મસ્તકો હતો. તે પોતે પણ ધણી લગ્નઓમાં અને વિગ્રહોમાં ઉતરેલો હોવાથી ખોલવે ચાલવે બહાદુર હતો. મોટા મોટા રાજાઓને તેણે જીતેલા હતા એટલે માલવેશ્વર મહેરુમલ્લથી અંબાઈ જય તેમ કંઈ ન હતું. આમ તેમ જ્યું હુકાની બે ટુંક

મારી અને લિંબુ જેવડી મોટી આંખે મહેરુમલ્લ સામું જોઈ જેમ મેઘ
ગાળે તેમ તે બોલ્યો કે:—

કુંડળિયો.

મહા માળવના રાજન ! મહેરુમલ્લ મહારાજ,
સૂરજ કુળના રાજવી, કરે ન આતું કાળ;
કરે ન આતું કાળ, તાજ જેને શિર શોભે,
વિક્રમ શો ભડ વીર, વડવો કુળ જેને મોભે;
લોભે લક્ષણ જય, આપનાં નામ યુગાવ્યાં,
મહેરુમલ્લ મહારાજ, જાત કળત કહાવ્યા.

વીરમલ્લ અરોટની ગર્જનાથી સભા ગાજી રહી. સૌ વિચારમાં પડી
ગયા. પ્રધાન અને મહેરુમલ્લનું મોં ઊતરી ગયું પણ કોઈ કંઈ બોલી શક્યું
નહિ. એટલામાં તો તે બોલ્યો કે ‘વિક્રમ અને ભોજની પાટ તે ભા આવા
રાજા ની કે ? રજપૂતની જાતોને લાંછન લાગ્યાં. આ તમારો કુંવર અને
રામરાજા ॥ દીકરાને પરણનાર મોતીનો દાણા તે જાનો રહે ? માટે આવ્યા
એવા ભારમાં ને ભારમાં પાછા હેઠ્યા જાઓ.’ એમ કહીને બેઠા સિવાય તેણે
મહારાજા તરફ માંડ્યું એટલે મહેરુમલ્લજી બોલ્યા કે ‘વીરમલ્લજી બેસો બેસો.’
દિવાનજી ! અરોટને સરપાવ આપો. ‘રજપૂતની જાતિને લાંછન લગાડ્યું ત્યાંથી
હું સરપાવ લઈ રજપૂતને લાંછન લગાડીશ નહિ.’ આગ્રહ કરવા છતાં પણ
તેણે સરપાવ લીધો નહિ અને તિરસ્કાર કરીને ગયો. મહેરુમલ્લે તેને પક-
ડવાને કહ્યું પણ તેણે ભાટચારણાએ તેમ કરવું જોખમનું જણાવ્યાથી
જાનામાન નહોતો ગયા. સભા બરખાસ્ત કરી અને ત્રણ ચાર માણસ સાથે
મહેરુમલ્લને પકડી કરવું તેનો વિચાર કરવા માંડ્યો.

પ્રધાન જાતિનો વાણિયો હતો. તેણે લગાઈ ઠંટો કરવાની સલાહ આપી
નહિ પણ મહેરુમલ્લના બાયાતો અને જીવાન સેન-ધિપતિએ તેનો ખભો
ઠેક્યો. તેણે ઠરાવ થયો કે ‘ગમે તેમ થાય પણ કન્યાને લીધા વગર
તો કલ્યાણ થઈ શકતું નહિ. પાછા જઈએ તો મેવાડને લાંછન લાગે.
રવિવંશજીને કહીને આવેલો રજપૂત લીલે તોરણ પાછો જાય તોં ધરતી

રસાતળ જાય, માટે એ તો એજ કે જેવા ઉકે નિશ્ચાને જન લઈ આવ્યા તેવે
 વાજતે ને ગાજતે કન્યાને લઈને ઉજ્જવનના દરવાજામાં પેસીએ ત્યારે ખરું. બાંટ
 લોકોએ જીવાન રજપૂતોને મહેલમાં મારી અર્જુન અભિમન્યુ અને પૃથુરાજ
 વગેરેનાં વૃત્તાંતો કહી કહીને ડુંગરાવી દીધા. મહેરુમજની આજ્ઞા લેવા પણ
 કોઈ રહ્યું નહિ. હાં ! કહેતામાં તો જનના રજપૂતો હથિયાર બાંધી તૈયાર થઈ
 ગયા. જીવાન અર્જુનસિંહ સેનાપતિનો રણુતોખાર આગળ થયો અને કાળની
 જીભ જેવી તરવારો ખેંચી રાઠના રઢિયાળા માલવી રજપૂતો કલ્યાણના દર-
 વાજામાં પેદા. રાજા બિચારો જાણતોએ ન હતો કે શું થશે. પુત્રીએ કહેલી
 વાત સાંભળી એ તો આશ્ચર્યમાં દિશ્મુદ જેવો થઈ ગયો હતો. જોતજોતામાં
 ગાંડા હાથી જેવા રજપૂતો દેવડી ઉપર આવી પહોંચ્યા. દોઢી ઉપરના
 નિર્દોષ વૃદ્ધ સેવકોને કાપી નાંખી ખેંચેલી તરવારોનો રંગ રાખ્યો. ‘કુંવરી
 રાજમહેલમાં નથી’ એમ સાંભળતાં વાંત તીડના ટોળાની માફક તેઓ
 કુંવરીના મહેલ તરફ ધસ્યા. ‘મારા કર્મમાં ઈશ્વરે શું લખ્યું હશે’ એમ
 વિચાર કરતી મૈનાક પોતાની ધાત્રીના ખોળામાં માથું નાંખીને સૂઈ રહી
 હતી ત્યાં રજપૂતોએ આવી લાગી મહેલ પછવાડે વિંટ નાંખ્યો. આલ્મણ
 વાણિયા અને વસત્રાયાનાં કાળજીનું ફડકડી ગયાં અને રજપૂતોએ હથિયાર
 ઉપર હાથ નાંખ્યા. રામરાજ મેનારાણી અને મૈનાક સૌ ગાબરાં થઈ ગયાં,
 પણ એટલામાં સેનાપતિ આવ્યો અને રામરાજ પણ પાંચસે રજપૂતની
 સાથે કુંવરીના રક્ષણ માટે ઘેરે ચઢ્યો. કન્યાના મહેલ આગળ જામરી મારા-
 માર થઈ. ઘોળે દહાડે શરવીરો એપોતાનું કે પારકું કંઈ પણ જોયા વગર
 ધાસ કાપતા હોય તેમ માણસ કાપવા માંડ્યા. રાજના પાંચસે માણસો
 શરવીરતાથી લડ્યા પણ ‘જાત્રી કીડીઓ સાપને તાણે’ તેમ તેમનું કંઈ
 આલ્યું નહિ. રાજ ધાલ લઈ રણમાં પડ્યો અને રજપૂતો ખપી ગયા.
 સાતસે આઠસે માણસ મહેરુમજનું અને પાંચસે માણસ કલ્યાણનું કપાઈ
 ગયું. મૈનાકના મહેલ આગળ જાલવાસ્થળી થઈ. સુનેહનું રણુશિશું ડુંકાયું
 ત્યારે રજપૂતોએ ઉચું જોયું. લોહીની નીકા વળી. નગરમાં હાહા-પાર થઈ
 ગયો અને લોહીની છોળે રંખાચેલાં લુગડાંવાળા રજપૂતો કંપારી છૂટે એવી
 હોળી રમ્યા. અર્જુનસિંહે આગળ આવી રજપૂતોને સાબાસી આપી. બાટ

ઉંચા ઉંચા થઈ વખાણ કરવા લાગ્યા ને ચારણાએ રજપૂતોને ચઢાવવામાં
 બાકી રાખી નહિ. મૈનાકને મહેલ માલવેશ્વરના પ્રધાને હસ્તગત કર્યો.
 વડારણા હાથમાં નાગી તરવારો લઈ કુંવરીના અંતઃપુરમાં દાખલ થઈ
 મૈનાકને તથા તેની ધાત્રીને તેમણે કેદ કર્યા અને એક મૈનામાં બેસાડી
 પાંચસે શરવીરની વચ્ચે અર્જુનસિંહ રામરાજની કુંવરીને લઈ કલ્યાણથી
 બહાર નીકળ્યો. ઉદ્ધત રજપૂતો સેનાપતિના ગયા પછી ગાંડા હાથીની મારક
 નગરમાં ફરી વળ્યા. શેઠ સાહુકારનાં ઘર લુંટ્યાં. વાંદરાએ રમણભમણ કરેલી
 લંકાની પેઠ કલ્યાણને લુંટી તથા વિજયથી છકેલા રજપૂતોએ ખાખાવીખી
 કરી નાંખ્યું. સૌને ઉજ્જન તરફ ઉપડી જવાનો હુકમ થયો. જશના કરીને
 માલવેશ્વર મહેલમજ્જલ દળ કટકદળ લઈ કલ્યાણથી ઉપજ્યા. લગનમ
 વધન થયું, કલ્યાણ નગર રમણભમણ થઈ ગયું, લોક ત્રાસ પામી ગયા
 અને સર્વ ઝાંખુંજા પડી ગયું. પરણનારો પરદેશ તરફ ચાલ્યો ગયો, માયા-
 પત્ની હોંશ મનમાં રહી ગઈ અને મૈનાકને બિચારીને સ્વામીનું સુખ સ્વપ્ન-
 વત્ થઈ ગયું. માણસો ધાયલ થયેલા રામરાજને રાજમહેલમાં લઈ ગયા
 અને શોકમય થઈ રહેલી નગરી ઉપર થઈ, આવા અનર્થને બેઈ કંટાળ્યા
 હોય તેવા સૂર્યનારાયણ પણ ઉંચા સિંહાદિ પર્વતનાં શિખરો ઉપર થઈ
 પશ્ચિમ દિશામાં ઉતરી પડ્યા. દિવસથી પણ વધારે ભયંકર રાત્રીએ શોકથી
 ઘેરાયેલી નગરીને અંધકારમાં ઘુસાડી દીધી.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

મૈનાકનો ટેક.

સવેશ્વર મહેરુમક્ષ કલ્યાણના રામરાજની કન્યા મૈનાકને સ્વર્ગ ઉત્તરમાં આવ્યા. લોકોએ વધામણાં દીધાં અને રાજમહેલમાં મોટો ઉત્સવ થયો. મહેરુમ-લ્લનાં પત્નીએ વહુને જોવાને અને પુખ્તી લેવાને હોંશથી તૈયારી કરી પણ મૈનાકે પોતાના દૃઢ નિશ્ચયથી તે કંઈ પણ સ્વીકારવાને સાફ ના પાડી. તેણે પ્રથમની માફક એમજ જણાવ્યું કે ‘હું તમારા કુંવર સાથે પરણેલી નથી.’ સાચું સસરો થવાને માટે આનંદિત થઈ રહેલાં રાજરાણી રામરાજની કુંવરીનાં વચનથી ક્રોધ્યાં. તેમણે પોતાના કુંવરને વધાવી સ્વર્ગતરતજ શિખા નદીના તટ ઉપર આવેલા ભૂત-ખાના જેવા એક જીના કિલ્લામાં મૈનાકને ચોકી પહોરામાં મોકલાવી દીધી. લોકોમાં વાત ચાલી અને સૌ મહેરુમક્ષને અંતઃકરણથી ધિક્કારવા લાગ્યાં. કાશી રાજની દીકરી અને મૈનાકની સોકલ પોતાના મનમાં રાજ થઈ. મહેરુમક્ષની પટરાણી વહુના આવા વર્તનથી બહુજ ક્રોધે બરાધ. તેણે તેને વિતકડાં વિતાડવાનો પછી આરંભ કર્યો. ‘દુઃખ એને પાંચરી તીર જેવી કરી નાંખશે.’ એવા વિચારથી તેણે અનેક યુક્તિઓ રચી પણ એકે અમલમાં મુકાઈ નહિ. ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં વિચાર કરી કરીને યુક્તિઓ રચતાં ત્રણ દિવસ નીકળી ગયા. ચોથે દહાડે મહેરુમક્ષની પટરાણી પોતે કેટલાંક વસ્ત્ર અલંકાર અને શીજ વૈભવની વસ્તુઓ સ્વર્ગ મૈનાકને જે કિલ્લામાં રાખવામાં આવી હતી ત્યાં મૂકી. ધાત્રીએ મૈનાકને બહુએ સમજાવી પરંતુ તે એકની એ થઈ જ નહિ, અને રાણીને પણ કંઈ માન આપ્યું નહિ. મૈનાક તથા રાણીને વાત થઈ તેમાં તેણે પોતાનો દૃઢ ઈરાદો જણાવી દીધો. અલંકાર વસ્ત્ર કે વૈભવ કશાથી તેનું મન ચળ્યું નહિ. રાણીએ પ્રથમ પ્રલોભન પછી વૈભવ અને છેવટ દંડ દેવાશે, એમ જણાવ્યું પણ ક્ષત્રિયાણીના પૈટમાં પાકેલી મૈનાક તેથી ડરી નહિ. તેણે

જણાવ્યું કે ' જેણે મારો હાથ ઝાલ્યો છે તેની હું દાસી છું અને ખીજે કદી ઇન્દ્ર હોય તોપણ મારે કામનો નથી. દુઃખ તો થું પણ રાધ રાધ જેટલા કકડા કરી નાંખવામાં આવે તોપણ હું ડરવાની નથી. મહેરુમજીની રાણી તિરસ્કાર કરીને પાછી વળી તોપણ તેને મૈનાક જેવી વહુની રહ લાગી હતી તેથી તેની ધાત્રીને બોલાવી તેને સમજાવવાનું કહેતી ગઇ. ફરી ધન વૈભવની તેને લાલચ આપી પણ તેમ તે કંઈ મનાઈ નહિ. છેવટે થાકીને રાણી પાછી ગઇ. ઘેર ગયા પછી તેણે અનેક પ્રપંચો રચ્યા અને મૈનાકને દુઃખ દેવા માંડ્યું.

એકવાર ભૂતખાના જેવા મહેલમાં મૈનાક તેની દાસી સાથે વિચાર કરતી ચંદનીમાં બેઠી હતી એટલામાં એક મોટો રથ તેના આંગણમાં આવીને ઉભો રહ્યો. રાજકુંવર પોતે તેને મનાવવાને આવ્યો. ખવાસણા અને અંતઃપુરના લુંડાઓએ મૈનાકને સમજાવવાને પ્રયત્ન કર્યા પણ તેમને તિરસ્કાર થયો. પોતાની ધાત્રી સાથે તેણે કહાવ્યું કે 'રાજકુંવર જો મને એકાંતમાં બોલાવવાનો પ્રયત્ન કરશે તો હું મારા રૂપ ઉપર જમ્મશ અને પરિણામ બહુજ નકારું આવશે.' આટલું કહેવા છતાં પણ રાજપુત્ર તેની પાસે આવ્યો. તેના દેખાવ ઉપરથી તે ગુસ્સે થઈ જેની સાથે તેણે પેલી ભાગ્યશાળી રાત ગાળી હતી તે પુરૂષમાં અને આમાં આસમાન જમીનનો ફેર હતો. રાજકુંવરે કેટલાંક ગાંડાં કાઢ્યાં પણ ખીજવાયેલી વાંધણ જેવી મૈનાકે તે ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહિ. કુંવર પાસે ગયો અને પગે પડ્યો પણ તેણે તો ધ્યાની દૃષ્ટિ પણ કરી નહિ. ઘણી રકઝક થતાં કહ્યું કે 'માળવાના રાજકુમાર ! હું તમારી સાથે કે તમે મારી સાથે પરણેલાં નથી. હું પરણી છું, તેની ઉપર તમે આ પ્રમાણે જીલ્લમ ગુન્જરો છો તે ઈશ્વર સાંખી શકશે નહિ. જે ગાદી ઉપર વિક્રમ અને ભોજ જેવા પ્રતાપી રાજાઓ થઈ ગયા તે ગાદી ઉપર બેસવાને પોતાને યોગ્ય ગણતો કાઈ પણ રાજકુમાર તમારા જેવું નીચ કામ કરે નહિ ! હું ઈશ્વરને વચ્ચમાં રાખીને તમને કહું છું કે, જો તમે તમારી પોતાની આત્માદી ઇચ્છતા હો તો મને છૂટ આપો અને જેણે મારો હાથ ઝાલ્યો છે તે પુરૂષ મને મળવા દો. રાજપૂતાણીની કુખને હું લજવીશ નહિ. મારો દેહ તજશ પણ તમારી ઇચ્છાઓને વશ થઈશ નહિ. તમારા

રાજ્ય સુખનો મારા નિશાસાથી અંત આવશે અને થોડાજ કાળમાં તમે આ પાપ કર્મનાં ફળ દેખશો માટે મિથ્યા પ્રયત્ન મૂકી મને મારા બાવીને વશ થવા દો. ’

આટલું કહીને મૈનાક બીજા ઝોરડામાં ચાલી ગઈ અને તેનાથી તિરસ્કાર પામેલો રાજકુમાર કાળે મોંએ ક્રોધપૂર્ણ થઈ કિશ્કાની બહાર નીકળ્યો અને કાશીરાજ પુત્રીને મહેલે ગયો. મૈનાક આ પ્રમાણે અંધનમાં અને નિરન્તર થતી અયોગ્ય માગણીઓથી કંટાળી ગઈ. એક રાતે તે પોતાની ધાત્રીને ગળે બાંધી છુટે મોઢે રોઈ. ધાત્રીએ ધણી રીતે સમજાવી પણ એકે વિચારે તેના ક્ષુભિત મનમાં સ્થાન કર્યું નહિ. ધણી રાત જવાથી તેની વિનંતિથી તે પોતાના પલંગમાં પડી. ધાત્રી પાસેના બિછાના ઉપર સૂઈ ગઈ. પેલી ઉઘી ગઈ પણ વિચારોથી ભરાઈ ગયેલી મૈનાકને ઉંધ આવી નહિ. પલંગમાં સુતેસુતે તેણે અનેક વિચાર કર્યા. પલંગમાંથી ઉઠી અને સૌપુરના રાજપુત્ર ઉપર એક મોટો પત્ર લખ્યો. પોતાની સ્થિતિ રાજજેગીની ક્યાં બાળ લાગશે તે, અને બીજી કટલીક બાબતો લખ્યા. પછી એક વાંસની ભુંગળીમાં તે પત્રને ઘાલ્યો અને ધાત્રીને જગાડી. તેણે ઉકતાંજ મૈનાકને જોઈ પૂછ્યું કે, ‘ દીકરા ! તારા મનનું દુઃખ મને અતિ દયા ઉત્પન્ન કરે છે માટે બોલ તારે શું કરવું છે ? હું તારા દુઃખને જોઈ શકતી નથી. ’ મૈનાક બોલી કે, ‘ માડી ! જો તું મારા દુઃખથી દુઃખી હોય તો હું કહું તે કામ કર. મરણથી હું ડરતી નથી એટલે કોઈ મને પરાજિત કરવાને શક્તિમાન નથી. જો કામ હું તને બતાવનાર છું તે તારી ધ્યાનમાં આવશે નહિ પણ તારે તે કરવું પડશે. ’

ધાત્રીએ ગમે તે પ્રકારે પણ તે કામ કરવાને તેને વચન આપ્યા પછી તેણે પેલી વાંસની ભુંગળી તથા સૌપુરના રાજકુમારે રાજજેગીને આપેલું અભિજ્ઞાન ધાત્રીના હાથમાં મૂક્યાં અને બોલી કે ‘ માડી ! આ લે અને અત્યારેજ તું આ મહેલમાંથી નીકળી સૌપુરનો માર્ગ પકડ. લે આ મારો હીરાનો હાર તારી પાસે રાખ, કારણ કે ધન છે એ મનુષ્યને અનેક રીતે ઉપયોગી થાય છે. એક શબ્દ પણ ન બોલતાં જો તું મારું ગ્રેય ધ્રુવ્યતી હોય તો અહિંથી ચાલી જ. હવે વધારે વખત આ પ્રમાણે પરરાજ્યમાં અને પરપુરોના જીલ્લામાં રહેવાથી હું કંટાળી ગઈ છું. ’ ધાત્રીએ કટલીક

વાર હા ના કર્યા પછી મૈનાકનો દૃઢ નિશ્ચય જોઈ તે પ્રમાણ કરવાનું કબુલ કર્યું. ત્રણ મહીનાની મહેતલ ઠરાવી અને એક બીજાને મળી ભેટી અત્યંત કષ્ટપાત કરી બન્ને સત્તર વર્ષે જુદાં પડ્યાં. ચોકીવાન ઉધી ગયેલા હતા એટલામાં ધાત્રી મહેલમાંથી નીકળીને સૌપુરને માર્ગે પડી.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

મિત્રનો ધર્મ.

ત્રી મૈનાકનો પત્ર લઇને સૌપુર તરફ ચાલી ગઈ તેને બીજે દિવસે સવારે તેની તપાસ થઈ પણ કંઈ પત્તો લાગ્યો નહિ. રખેવાળો વહેમાયા તેમણે રાજ દરબારમાં ખબર આપી અને ત્યાંના માણસોએ આવી મૈનાકને ધણી રીતે સતાવી પણ તેણે કંઈ પણ ઉત્તર આપ્યો નહિ. રાજ રાણીના કોપથી તેને શહેરના કોટવાળને હવાલે થવું પડ્યું. તેણે તેને તાવવાને થાય તેટલું કર્યું અને એક બંદિખાના જેવા ઓરડામાં પુરી. આણી તરફ ધાત્રી કેટકેટલાં દુઃખ વેઠી સૌપુર તરફ ચાલી. માર્ગમાં દુઃખ વેઠતી તે વૃદ્ધ અને રાજમહેલમાં વસનારી વડારણ સૌપુર પહોંચી. કાગળની લુંગળી તથા રાજજોગીએ આપેલી અભિજ્ઞાન રત્નશલાકા લઈ તે રાજકુમાર વીરવિજયસિંહના મહેલ તરફ ગઈ. સવારના પહોરમાં તે મહેલ આગળ આવી પરન્તુ દ્વારપાળોએ તેને અંદર જવા દીધી નહિ. રાજદ્વાર ઉપર તે ધણી વખત બેસી રહી. દોઢ મહીનો થયો તેણે નિચારીએ કોઈ દિવસ નિરાંતે ઉંધ કાઢી કે ભોજન કર્યું ન હતું. આંખોમાં આડ પડી ગયા હતા અને વસ્ત્ર મેલાં થઈ ગયાં હતાં. બેસી રહેતાં બપોર થયા પણ કોમરે એની દાદ સાંભળી નહિ. છેક બપોરે એક દાસી રાજમહેલમાંથી બહાર આવી. ધાત્રી તેને મળી અને પોતાની હકીકત કહી. પેલી દાસી તેના બોલવાથી

અને વાત કરવાની ચતુરાઈથી પામી મધ્ય કે ખરેખર આ કોઈ રાજમહેલમાં રહેલી છે. તેણે તેને કુંવરને મેળવવાનું કહ્યું તોપણ તેમ કરતાં બે દિવસ નીકળી જશે એવું જણાવ્યું. ધાત્રી આથી કંટાળી પણ તેણે તે દાસીને માત્ર એકજ બાબત વિનંતિ કરી અને તે એ હતી કે ‘બેન ! મારી સામું જો, હું ઘણું કષ્ટ વેડીને અહિં આવેલી છું. તારાથી રાજકુંવર આગળ કંઈ બોલાય નહિ તો ખેર ! મારીવતી તું આટલું કર,’ એમ કહી તેણે વાંસળીમાંથી પેલી રત્નશલાકા કાઢી દાસીના હાથમાં મૂકી અને વળી કહ્યું કે ‘લે આ તું માત્ર રાજકુંવરના હાથમાં આપ. જો તે તને કંઈ પૂછે તો કહેજે નહિ તો કંઈ નહિ.’ દાસી તે પ્રમાણે કરવા કમ્બલ થઈ અને ધાત્રી પાસેથી રત્નશલાકા લઈ રાજમહેલમાં ગઈ.

બોજનનો સમય થયેલો હતો અને ખવાસ લોક બાણાં માંડવામાં રોકાઈ ગયા હતા ત્યારે રાજકુમાર વીરવિજયસિંહ તેની સ્ત્રી સાથે એક હિંદોળા ઉપર બેઠો હતો. રાણી શ્યામકુંવર ધરના રાજસી પોષાકમાં હતી. કુંવર શ્યામ ઓઢી એક હાથે હિંચકાની સાંકળ અને એક હાથે સામેનો દેખાવ રાણીને સમજાવીને બતાવતો બેઠો હતો. માનિતી દાસીઓ આગળ પાછળ ઉભી હતી. ‘રાણીની શી આસા થશે’ તેની તેઓ વાટ જોતી હતી. સામે બોજનની તૈયારી થતી હતી એટલામાં પેલી દાસી અંદર આવી અને ઓવારણમાં લઈ રાજકુંવરના હાથમાં પેલી રત્નશલાકા મૂકવા જતાં ચરમાઈ જવાથી ધીરે રહીને રાણી શ્યામકુંવરના હાથમાં મૂકી દ્રર ઉભી. ‘આ શું ?’ રાણીએ પૂછ્યું એટલામાં કુંવરે રાણીના હાથ સામે જોયું અને કરપદ્મ ઉપર પડેલા કદલી પત્ર જેવું પાનું પોતાના હાથમાં લીધું. હાથમાં લેતાંજ તેના મનમાં પેલા શ્લોક વિચારે દુઃખ અને રાજજોગી સાથેની મૈત્રી યાદ આવ્યાં. એકદમ તે હિંદોળા ઉપરથી ઉભો થયો. તેની સાથેજ રાણી ચમકી અને દાસીઓએ તથા ખવાસણાએ ખમાખમા કરી મૂક્યું. એટલામાં ‘આ તને આપનાર કયાં છે ?’ એમ પૂછતો તે આગળ ચાલ્યો. ‘એક સ્ત્રીએ આ મને આપ્યું’ એમ દાસીએ કહ્યું એટલે તે ઉભો રહ્યો અને તેને પૂછ્યું કે ‘તેને અંત ઉપર બોલાવી લાવ.’ પાછો ફરી રાજકુંવર હિંદોળા ઉપર બેઠો, એટલે રાણીએ પૂછ્યું કે ‘રાજજી ! આ શું છે ?’ ‘હમણાં તમારા જણવામાં

આવશે. ' એમ કહી તે પેલી સ્ત્રીની રાહ જોવા લાગ્યો. ખવાસજી અને ખવાસ આતુર થઈ જોવા લાગ્યા કે વળી આ શું ! એટલામાં મૈનાકની ધાત્રી મેલા ઘેલા વેષે અંદર આવી. અતિ વિનયથી નમન કરી રાણી શ્યામ-કુંવર તથા રાજકુમાર વીરલિજયની સામે તે ઉભી રહી. આખા મંડળની આંખો ધાત્રી તરફ ફરેલી હતી એટલામાં રાજકુંવરે કહ્યું કે ' આ રત્નશલાકા તને ક્યાંથી હાથ લાગી તે જાણ. ' રાજા અને રાણીનાં આવારણાં લઈ તેણે પોતાની કમ્બરમાંથી વાંસળી કાઢી એક મોટો પત્ર હાથમાં લઈ કહ્યું કે ' આ રત્નશલાકા આપનારેજ આ પત્ર આપ્યો છે. આજ્ઞા હોય તો વાંચું. ' ' બલે વાંચ, હું તે સાંભળવાને અતિ આતુર છું. ' આજ્ઞા થવાથી ધાત્રીએ તે જુગલ આગળ ઉભાં રહી મૈનાકનો પત્ર નીચે પ્રમાણે વાંચ્યો.

રામેશ્વરના યાત્રાળુ જોગીના મિત્ર !

મુા. શ્રીસૌપુર.

વિ. વિ. દુઃખ સુખ તો વારા ફરતી આવ્યે જાય છે, સંસારને તળયે હોય તેને દુઃખ સુખ સમાન થતું હોય તો બલે ! ગુણુજી હોય છે તેજ દુઃખમાં કામ આવે છે મોટે આ પત્ર એ જોગી ઉપર જોનો હક છે અને તેમ હોવાથી તમારી ઉપર પણ હક છે એવું જાણી દુઃખી લખનાર લખે છે. જોગીનું વૃત્તાંત અત્યારે જાણતાં મનમાં શંકા થાય તો જોગ એજ તેનું કારણ જાણજો. મિત્રમાં ભેદ રાખીને તેણે તેમ કરેલું નથી. આ શલાકા તમારા જોગી મિત્રે પોતાની અર્ધાંગનાને આપેલી અને તેજ આ શલાકાથી તમારા મિત્ર તમને યાદ આપી એક જુલમી રાજના હાથમાં પડેલી હોવાથી તમારી સહાય માગે છે. તમારા મિત્ર પરણ્યા અને ખીજેજ પ્રભાતે ચાલ્યા ગયા, તેથી જોગીની પાછળ જોગણ થયેલી લખનાર અત્યારે પણ તમારા જોગીનીજ માળા જપતી શિખાના તીર ઉપર ચોકી પહોરામાં દુઃખે કાળ નિર્ગમન કરે છે. તમારા મિત્ર રામેશ્વર ગયા છે એમની શોધ કરાવવા એમની પાછળ જોગણ થયેલી કલ્યાણના રામરાજની પુત્રી અને વલ્લભીના મહારાજ શિલાદિત્યની પુત્રવધૂ મૈનાક દુઃખથી ડસડસી રહેલા હૃદયે હવે વધારે કશું લખી શકતી નથી પણ માત્ર એજ કે ત્રણ માસમાં જો તમારા મિત્ર અથવા તમે સંભાળ નહિ લો તો આ દુઃખિયારી જોગણ દુષ્ટ

મહેરુમલ્લના જીવનમયી છૂટવાને મહા પંથનોજ રસ્તો લેશે. વધારે શું લખું. પણ માત્ર એજ કે જેવી તમારી અને જોગીની પ્રીતિ હોય તેવી આ વખતે બતાવજો. જોગી તમને અને આ જોગણુ સખીભાવે તમારાં રાણીને સખી ગણી ઘટિત કહાવે છે તે તેમને કહેજો. એજ લીં જોગીની પાછળ જોગણુ થયેલી દુઃખિયારી મૈનાક.

આ પત્ર સાંભળી વીરવિજયસિંહ આશ્ચર્ય પામ્યો અને રાણી તો જો કે આમાં કંઈ ઝાઝું સમજી ન હતી તેમ છતાં ગળગળી થઈ ગઈ. વીરવિજયસિંહે પૂછ્યું કે આ વૃત્તાંત મને બરોબર સમજાવો. મૈનાકની ધાત્રી પછી આ પ્રમાણુ બોલી. ‘ વત્રબીપુરમાં શિલાદિત્ય રાજા રાજ્ય કરે છે. તેમના વડા-તિલકકું-વર તેજ તમારા મિત્ર રાજજોગી-રાજસિંહ છે. કલ્યાણના રામરાજાની બેન જે શિલાદિત્ય સાથે પરણાવેલાં છે તેમણુ રાજસિંહને મારાઓને સોંપ્યા હતા ત્યાંથી છૂટેલા તે જોગી થઈ ફરે છે. કલ્યાણના રામરાજાની પુત્રી આ મૈનાકને માળવાના રાજા મહેરુમલ્લના પુત્ર સાથે પરણાવવાની હતી. મહેરુમલ્લ જન લઈને કલ્યાણ આવ્યા હતા પરંતુ તેમનો કુંવર બોડીલો હોવાથી તેમણુ જોગી થઈ આવેલા રાજસિંહને અચાનક દેવે ગોઠવેલી બાજીથી પકડી લાવી મૈનાક સાથે પરણાવ્યા. ઘણી ચોકસી રાખી પરંતુ અંતઃપુરમાં અમારાં કુંવરીઆએ ભેદ ભગાવ્યો. રાજજોગીએ તે વેળાએ આપને મેં આપી તે રત્નશલાકા સંભારણુ તરીકે અને સહાય જોઈએ તે વેળાએ ઉપયોગ કરવા મૈનાકને આપી. સવારમાં રાજસિંહને તંબુએ લઈ ગયા અને એમ સાંભળ્યું છે કે, તેમને તેઓએ સ્વારોની સાથે દક્ષિણમાં મોકલાવ્યા. મૈનાકને આણું મોકલ્યાં પણ તે સ્વીકાર્યા નહિ ત્યારે બળથી છકી ગયેલા મેવાડી રજપૂતોએ કુંવરીના મહેલને ઘેરો ઘાલ્યો. લડાઈ થઈ તેમાં રામરાજા ધાયલ થયા. મને તથા મૈનાકને કેદ કરી મહેરુમલ્લજી ઉજ્જયિની લઈ ગયા. ત્યાં અમને જે દુઃખ દીધાં તે કહીને હું તમારું અને કમળપત્ર જેવું કામળ રાણી સ્થામકુંવરનું હૃદય કંપાવવાને ઇચ્છતી નથી. કેટકેટલી રીતે સમજાવી સામ દામ અને ભેદ વાપર્યાં પણ તમારા જોગીમિત્રની રઢિયાળી મૈનાકકુંવર ‘ હું ક્ષત્રિયાણી છું એમ માની ’ ડગી નહિ. હવે તો એનું બિચારીનું શું થયું હશે તે હું જાણતી નથી, પણ ત્રણ મહીના

‘વીતી જશે તો તો એ એજ માર્ગ લેશે.’ આટલું કહેતાં કહેતાં વૃદ્ધ વડાર-
જીના નેત્રમાંથી ચોધાર આંસુ પડવા લાગ્યાં અને રાણી શ્યામકુંવર તથા
પરિજન પણ ગદ્ગદ થઈ ગયાં. વડારજી દુઃખથી મૌન થઈ નીચે બેસી ગઈ.

રાણી શ્યામકુંવરે ઉઠી મૈનાકની ધાત્રીનું આશ્વાસન કર્યું અને બીજી
દાસીઓને બોલાવી તેને નહાવા ધોવા અને ખાવાપીવાને લઈ જવાનો હુકમ
આપ્યો. ધાત્રી દાસીઓ સાથે બહાર ગઈ ત્યાર પછી વીરવિજયસિંહે ગદ્ગ-
દિત હૃદયે રાજસિંહે કેવી રીતે પોતાને ઉગાર્યો હતો તે રાણીને કહ્યું. રાણીએ
રાજજેગીનું વૃત્તાંત સાંભળી કહ્યું કે ‘આર્યપુત્ર ! તમારે પણ પ્રત્યુપકાર
કરવાનો આ વખત છે. સ્ત્રી પુરુષ તો શરીરે કરીનેજ માત્ર જીદાં કહેવાય.
રામરાજની કુંવરી મૈનાક ઉપર ઉપકારનો બદલો વાળી મિત્રજીભાંથી
છૂટે. વળી આર્યપુત્ર ! આપણા લોકમાં સાધારણ એવો નિયમજ છે કે રજપૂ-
તાના દીકરાએ કંઈ પરાક્રમ કરી પ્રસિદ્ધ થયા પછીજ ગાદીએ બેસવું
જોઈએ. પૂર્વે પણ તિલકકુમારે સૈન્ય લઈ દિગ્વિજય કરવા જતા હતા.
તેમ હમણાં સુધી થયેલા રાજકુમારે સ્વયંવરમાં જતા અને ત્યાં કન્યાને બહાને
યુદ્ધ આરંભી પોતાનું પરાક્રમ પ્રકટ કરવાનો પ્રયત્ન કરતા. પ્રાણવલ્લભ ! તમ-
ને ઈશ્વરે આ યોગ્ય પ્રસંગ આપ્યો છે. મિત્રની પત્ની અને વળી સ્ત્રી તેની
વહારે ચઢી પરાક્રમ કરે. મિત્રના ઉપકારનો બદલો વળશે ને માળવા જેવો
પ્રસિદ્ધ દેશ જીત્યા તો પરાક્રમ ક્યાંમાં પણ બાકી રહેશે નહિ. કદાપિ હાથો
તોપણ મોટાની સાથે બાકરી બાંધવાથી પ્રસિદ્ધ થશે માટે ચઢાઈ કરવાનો
ઉપક્રમ કરો અને જેણે તમારો પ્રાણ ઉગાર્યો હતો એવા તમારા જોગીમિ-
ત્રની પ્રાણવલ્લભાને એ દુષ્ટના જીવનમાંથી મુક્ત કરી સ્ત્રીનું રક્ષણ કરવાને
ઉદ્દેશ થાઓ. જમતાં જમતાં રાણીએ ચઢાઈ કરવાને તથા રાજજેગીની
ખારીને છોડવવાને વીરવિજયસિંહને સારી રીતે ઉશ્કેર્યો. વીરવિજયસિંહ
ચઢતી વયનો જીવાન રજપૂત હતો. તેનો અને તેના પિતાનો પણ કંઈ પરા-
ક્રમ કરવાનો વિચાર હતો તેથી મોટું સૈન્ય તૈયાર કરી ચઢાઈ કરવાનો
નિશ્ચય કર્યો. થોડા દિવસમાં મોટું સૈન્ય તૈયાર થતાં માથે ચોમાસું આવેલું
હતું તેમ છતાં સૌપુરનો રાજકુમાર પોતાના મિત્રની અર્ધાંગિનાને છોડવવાને
માળવા તરફ આવી.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

મિત્રનો મેળાપ.

ગરની ભરતી હોય તેવું હાથી ઘોડા રથ અને પડાવના સરંજામનાં ગાડાંવાળું મોટું સૈન્ય સૌપુરથી પ્રથમ પૂર્વ દિશા તરફ ચાલવા લાગ્યું. માર્ગમાં ખંડિયા રાજાઓનાં રાજ્ય અને પ્રજાનાં સુખ દુઃખ જોતો સૌપુરનો તિલક-કુમાર કેટલેક દિવસે પોતાની હદ વટાવી દશપુરની હદમાં દાખલ થયો. મોટા મોટા પર્વતો તો ચોમાસા પહેલાં ઓળંગાઈ ગયા પછી તે પછી ચાલુ વરસાદની ઝડીઓ પડવા લાગી. માર્ગ કાપવો બહુ કઠણ પડવા માંડ્યો. કોઈકોઈ ઠેકાણે મેઘનું જોર હોવાથી એકાદ બે દિવસ પડાવ પછી નાંખવો પડતો. કોઈકોઈ વખત ઉધાડ હોવાથી રાતે પછી પ્રયાણ કરતા. સપ્તપુર્ણ પર્વતની તળેટીઓમાં મૃગયા રમવાને નીકળેલો હોય તેવો રાજકુમાર મોટા દળ સાથે ધણીક નદીઓ ઉતરતો ઉતરતો ધણે વખતે પર્વતના મધ્ય ભાગે જઈ પડ્યો. પર્વતની પેલીમેર માળવાની હદ આવતી હતી એટલે પ્રસંગ આવતાં લડાઈ કરવી પડે તેથી રાજકુમારે પોતાના સૈન્યને બે દિવસ પડાવ નાંખી ક્વાયત કરાવી જવાનો વિચાર કર્યો. વળી નર્મદા અને તાપીમાં રેલ હોવાથી ત્યાં પડાવ કર્યા વિના પછી છુટકો ન હતો. પહાડી પ્રદેશોના મધ્ય ભાગમાં સૌપુરી લશ્કર આવ્યું ત્યારે વરસાદ મંદ હતો પછી નદી નાળાં પાણીથી ભરાઈ ગયાં હતાં. ઉંચી ટેકરીઓ ઉપર છેટે છેટે દેરા તંબુ ઠોકાયા. પૂર્વ કાળે નાશ પામેલું કોઈ નગર જાણે ધોવાઈ જઈ નવુંજ ઉધડી આવ્યું હોય તેવું દેખાવા લાગ્યું. વળી રાજકુમારે સાંજ સવાર લશ્કરની ક્વાયત લેવા માંડી અને અમુક ટુકડીના અમુક સેનાપતિ અને નાયક એવી નિમણુકો કરી. પચાસ માણસની એક ટુકડી ઉપર એક અધિકારી, એવા પાંચ અધિકારીઓ ઉપર એક નાયક, પાંચ નાયક ઉપર એક અનીકપતિ અને એવા સો અનીકપતિઓનો એક મોટો સેનાપતિ. એ પ્રમાણે લશ્કરની ગોઠવણ કરવામાં આવી. વચમાં એક દિવસ વરસાદ ઉધડી ગયેલો હતો, રજ રહિત

યર્ધ ગયેલા પર્વતના નિતાંબ પ્રદેશ રમ્ય લાગતા હતા, વૃક્ષ, વૃક્ષ અને કચ-
રાવાળી નદીઓ ધસમસી વહે જતી હતી અને હેલીથી પીઝઈ રહેલાં
પક્ષીઓ કહોલ કરી રહ્યાં હતાં ત્યારે રાજકુમારને શિકારે નીકળવાનું મન
થયું. એક સાંજે તે પોતાના મિત્રોની સાથે મૃગયા માટે સપ્તપુદ્રના પ્રદે-
શમાં ફરવા નીકળ્યો. હરિણ પાડા વરાહ વાધ ચિત્તા અને નંગલી હાથી-
ઓનો શિકાર કરતો કરતો રાજકુમાર છાવણીથી બહુજ દૂર નીકળી ગયો.
એક વેગવાન હરણની પાછળ રાજકુમાર એકલોજ વાધ સિંહ અને બીજાં
માંસહારી પ્રાણીઓથી ભરેલા ગહન વનમાં નીકળી ગયો. સાંજ પડી ગઈ
અને જોતજોતાનાં સૂર્યનારાયણ અસ્ત પામી ગયા. અંધકારે દિશાઓનાં
મુખ ઢાંકવા માંડ્યાં ત્યારે હરણ મરાયું અને વીરવિજયસિંહને બાન આવ્યું.
કેટલીક વાર આમ તેમ માર્ગ શોધતો તે વનમાં ફર્યો પણ નવી ઉગેલી
લીલોતરીથી ઢંકાયેલી સેરડીઓ કહિં નજરે પડી નહિ. એક નિર્મળ ખાખો-
ચિયા આગળ રાજકુમાર ઘોડાઉપરથી નીચે ઉતર્યો, મુખ પ્રક્ષાલન કર્યું
અને ઘોડાને પાણી પાડ્યું. ચાલ આ ટેકરી ઉપર ચઢીને જોઈ એવો વિચાર
કરી રાજકુમાર જેવો પોતાના ઘોડાઉપર ચઢવા જાય છે તેવોજ “ ઓ
અલખ ! અલખ ! એવો શબ્દ તેને કાને પડ્યો. આ શબ્દો કાનપર પડ-
તાંજ પરિચિત શબ્દ જેવો તેને ભાસ થયો. વળી ગુણુજ રાજકુમારને
પોતાનો બચાવનાર જોગી યાદ આવ્યો. જોણી તરફથી શબ્દ આવ્યો
તેણી તરફ પોતાના ઘોડાને વાળ્યો અને નાળા ઉપર થઈ ટેકરી ઉપર
ચઢ્યો. પાસે જઈ જુએ છે તો ધૂણી આગળ મોં કરી એક જીવાન
જોગીને વ્યાધયર્મ ઉપર ખેઠેલો જોયો. ક્ષણવાર જોગી સામું જોયા પછી
રાજકુમાર ખેલ્યો કે, ‘ રામેશ્વરવાળા યાત્રાળુ જોગીને નમસ્કાર ! અહો !
ઈશ્વરની કેવી અગાધ લીલા છે. ’

રાજજોગીએ ઉઠ્યું જોયું શબ્દસંયોગે વીરવિજયસિંહને ઓળખ્યો
અને હૃદયમાં મિત્રતાનો ઉમળકો આવતાં ઉભો થઈ તેને બેઠી પડ્યો. ઉભ-
ચનાં અંતઃકરણ પ્રેમથી ભરાઈ ગયાં. આવી રાણીકાળી વેળાએ જંગલમાં
મેલાપ થતાં મંત્રને અધિક આનંદ થયો, અને મિત્રો વ્યાધયર્મ ઉપર બેસી
વાતચીત કરવા લાગ્યા. વીરવિજયસિંહે મૈનાકનો પ્રેમ તેની સાંપ્રત દશા

અને પોતાનો ઉદ્દેશ એ સધળું રાજજેગીને કહ્યું. દુશ્મનનેય દયા આવે એવી પોતાની પ્રિયાની દશા સાંભળી રાજજેગીનાં ભભૂતથી ભરેલાં રોમાંચ ઉભાં થયાં. ક્ષત્રિય ધર્મે તેની આંખને માર્ગે દર્શન દીધાં અને જેગીના વેષે પણ શૌર્ય ઉજળું. સુકુમાર પ્રિયાના પ્રેમે અનુકંપા ઉત્પન્ન કરી. અહિં આગળજ કુંઠે વળગી રાજજેગીએ પોતાનો સધળો વૃત્તાંત વીરવિજય-સિંહને નિવેદન કરી પોતાનું હૈયું હળવું કર્યું. રાજજેગીના પ્રેમપરાયણ હૃદયને સૌપુરના રાજકુમારે સારી રીતે આશ્વાસન આપ્યું. મૈનાક ઉપરની પ્રીતિ તથા પોતાની જનિતાની પ્રીતિએ જેગી ગળગળો થઈ ગયો. ‘વીર-વિજય ! તો મારા અંધુથી પણ ન થાય તેવું કાર્ય કર્યું. તો મારે માટે તો શું પણ જેની મારી ઉપર પ્રીતિ અને હક છે તેને માટે આવું અનિશ્ચિત કાર્ય માથે લીધું એ ખરેખર તારી મૈત્રીનું દુનિયાંને અનુપમ દષ્ટાંત મળશે. સંસાર અને જેગની વચ્ચે હિંદોળા ખાતું મારું અંતર અમુઝાય છે અને શું કરવું તે સૂઝતું નથી.’

આટલું મોલી શાંત થયા પછી રમરણ આવતાં જેગીએ પેલા અવ-ધૂતનું ધ્યાન ધર્યું. ધ્યાન ધરતાંજ શાંત સમીરણમાં સુસવાટ સંભળાવા લાગ્યો અને એક ક્ષણમાં પેલો અવધૂત વીરવિજય અને રાજજેગીની સમક્ષ ‘શિવ શિવ’ ઉત્તાર કરતો પ્રગટ થયો. બંને મિત્રે ઉભા થઈ તેને પ્રણામ કર્યા. રાજજેગીને માથે હાથ દઈ અવધૂત બોલ્યો કે, ‘વત્સ ! રાજજેગી ! હવે તું આ જગતને તજ દે. તારા પ્રારબ્ધમાં હજી રાજસુખ ભોગવવાનું છે માટે જ, આ પ્રણામ આપ્યો છે તે સાધી યથેચ્છ રાજસુખ ભોગવ અને જ્યારે સંસારના સુખ લઈ પૌત્રનું સુખ જીએ ત્યારે મારું રમરણ કરજે, હું તને ભેખ આપીશ. બચ્યા ! હું પણ ગૌડ બંગાળનો રાજા છું. જા રાજ્ય ભોગવવામાં તને કંઈ અડચણ નથી. મારે હવે સંધ્યાવંદન અને ગંગાસ્નાન અર્થે જવું છે મારે જાઉં છું.’ આટલું કહી અવધૂત ચાલ્યો ગયો અને રાજ-જેગીનું મન મિત્ર ઉપરથી ફરી સંસાર ઉપર ગયું. મૈનાક અને બીજાં સગાં-વહાલાં સાંભળ્યાં. રાજકુમાર સાથે જવા તૈયાર થયો અને બેઉ જણ મૈનાનિ-વેશ તરફ ચાલ્યા. રાજજેગી પર્વતનો ભોમિયો હતો તેથી થોડું થોડું અંધારું થયું હતું તેપણ તેણે જાવણી શોધી કાઢી. જેગી મિત્રને લઈ કુમાર

તંબુમાં પેઠા. સુગંધવાન ઊના પાણીએ તેને સ્નાન કરાવરાવી ભોગ ઉત-
રાવ્યો. નહાયા પછી રાજભેગીએ સવા બે વર્ષે રાજસી ભોજન કર્યું. ઉભ-
યને આનંદ થયો અને બીજે દહાડે સવારે સેનાને કુચ કરવાનો હુકમ આપ્યો.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

જાદુગર.

હેરુમદ્દ અને તેની રાણી મૈનાકની હાથી કંટાળી ગયાં.
“ મૈનાક માનશે નહિ અને અમસ્તી લોકમાં આપણી
ફળેતી કરશે. ” એવા વિચારથી તેમણે તેનું કાસલ
કાઢવાની ગોઠવણ કરી. રાણીને નામજાદો કુવર આપ-
નાર એક મેલો જાદુગર હતો. રાણીને તેણે એક વખત
કહ્યું હતું કે, ‘ મારે કોઈ સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીને ચામુંડા દેવીને ભોગ આપવો
છે ’ તેથી રાણીએ મૈનાક આપવાની રાજને સમજાવી હા કહેવડાવી.
બીજે દિવસે જાદુગર આવ્યો અને રાણીએ મૈનાક તેને સ્વાધીન કરી.
જાદુગર તેને પોતાને ઘેર લઈ ગયો. થોડા દિવસ સુખ આપ્યું કારણ કે
તેના રૂપ ઉપર તે મોહી પડ્યો હતો. ઝાઝા દહાડા જાદુગર પોતાનું વિષય
ઝેર જીરવી શક્યો નહિ. એક દિવસ તેણે મૈનાકને એકાંતમાં મળીને કહ્યું
કે “ જો, ઉજ્જનનો રાજ મારા પગમાં માથું મૂકે છે. રાણી હું નચાતું
તેમ નાચે છે અને રાજવાડામાં માફ વચન તે બ્રહ્માનું વચન મનાય છે
મટિ તું હઠ ન કર. મારી માનિતી ચર્ધ ખેસ. રાજકુવર તો અલખત
તને યોગ્ય નથી પણ મારી પ્રત્યે તારાથી કંઈ વાંધો લેવાય તેમ નથી.
હુંડી ! જાણી જોઈને શું કરવા આ અમુલ્ય દેહને સંકટમાં નાંખે છે ?
હજી તો સંસારનો લહાવો લીધો નથી. આવો રુડો માનુષદેહ પામી
શું કરવા તેને એળે જવા દે છે ? ખા પી રંગભોગ ભોગવ અને દેવને
પણ દુલ્ભ એવા સંસારના સુખનો લહાવો લે ! ! જો આ બાણ લાખ
માળવામાં તારું કોઈ છેજ નહિ. શું કરવાને માથું ધુણાવે છે, સમજ

નાજીકડી સમજ. બોકડાને મોતે ખાલી મારી જઈશ. ” મોહથી ઉશ્કેરા-
યેલો દુષ્ટ જાદુગર મૈનાકના ખભાપર હાથ મૂકવા ગયો. પણ ત્રિભુવનનો
નાશ કરે તેવો બ્રૂલંગ કરી મૈનાકે તેને હુતકારી કાઢ્યો. ‘ નફ્ટ વેગળો રહે.
રજપૂત કન્યાની ઉપર આંખ ઉઘી કરવાને તું સમર્થ નથી. માંડે અહિં
કોઈ નથી તોપણ માંડે પાતિવ્રત્ય તારા બાણું લાખ માળવાને બાળી મૂક-
વાને સમર્થ છે. માળવા ઉપર કાળ ચક્રર ફરે છે તે તમને છોડનાર નથી.
ચાલ દૂર જ નહિ તો આ કટારથી રૅસી નાંખીશ. ’ આટલું બોલતાં વાધ-
ણુની પેઠે ખીજવાયેલી મૈનાક પોતાની શીયળરક્ષક કટાર કાઢી નિર્લજ્જ
થઈ અસભ્ય ચાળા કરતા દુષ્ટને મારવા ધસી. કાળની જીમ જેવી કટાર
દેખી તે દુષ્ટ નાઠો. મૈનાક બે ઘડી સુધી હાથમાં કટાર લઈ ઓરડા વચ્ચે
ઊભી રહી. “ મારા પેટમાં માંડે. પણ અરે ! આત્મઘાત કરીને શું કરવા
હું પાપમાં પડું ! માથે દુઃખનાં ઝાડ ઉગ્યાં અને ભયંકર વેરીઓમાં વાસ
છે એટલે કદાપિ કોઈ પાપી મને અપવિત્ર કરે ત્યારે ! ! શિવ ! શિવ !
આત્મઘાતનું પાપ તો પાપ પણ વ્રત તો સચવાશે. હવે મરણુજ દુઃખનો
આરો છે. આ કટાર પેટનું રુધિર પીવાનેજ કંડે ધલાઈ હશે. મરવું ને
મરવું એજ મને ઈષ્ટ છે. પણ અરે ! મરતા પહેલાં લાવ ઘડી મારા
મનમોહનનું સ્મરણુ તો કરું કે, મરણે યા મતિઃ સા ગતિઃ એ વાક્ય
પ્રમાણે પેલા ભવમાં એ રહ્યાજાનો મને સંગ થાય. લાવ ક્ષણુવાર એમનું
સ્મરણુ કરી દુઃખથી ભરેલા આ ભવસાગરમાંથી આવી તેવીજ ફેકટ ફેરો
ખાઈ પાછી જાઉં. ”

આમ વિચાર કરી ઓરડામાં ઊભેલી શરવીર બાળા હાથમાં કટાર
રાખી છુંટણીએ પડી. ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરી જોગીને યાદ કર્યો. તે તેની
ઑંખ આગળ ખડો થયો, તેના વચનના તેના કાનમાં જાણુ પડ્યા. પડવા
લાગ્યા. પેલી ભાગ્યશાળી રાત્રી સાંભરી આવી. આમ થતાં દુઃખિયાસી
‘ મૈનાક ક્ષણુભર દુઃખને વીસરી ગઈ. જોગીની સાથે સંસાર સુખનો લહાવો
લેતી સુખસાગરમાં તરવા લાગી. પ્રેમે પરવશ થઈ ગઈ, કલેશે જીવ ઉડો
ઉતરી ગયો અને બેભાન જેવી બોલી ઉઠી કે, ‘ જોગી ! જોગી ! મારા
કાળજીની કોર, રહ્યાજા જોગી ! છેવટ આમજ કર્યું ! ! પરણીને તજી

દીધી ! રે કામળ હૃદયના કંથ ! આવા નમેરા કાં થયા ?' આટલું બોલતાંજ તેને મૂર્છા આવી. થોડી વાર થઈ એટલે ધીરેધીરે જાડુગર પાછો તે ઓરડામાં આવ્યો. મંધરાતની ઝગરો વાગવા આવી હતી અને વરસાદની ઝડીઓપર ઝડીઓ પડતી હતી. આ વેળાએ જમના જેવા નિષ્કુર હૃદયનો જાડુગર હાથમાં પાશ લઈ મૈનાકની સામે આવ્યો. ખેલાન થઈ પડેલી તેને તેણે બાંધી ઝાળીમાં નાંખી અને પછી પોતાનું દુષ્ટકર્મ કરવા-દેવીને ભોગ આપવા તેને લઈ ચાલ્યો.

શ્રાવણ માસ ચાલતો હતો, ઝરમર ઝરમર વરસાદ પડતો હતો, કાળી અંધારી રાત સમસમ બોલી રહી હતી, કહિં તમરાં અને કહિં દેડકાંના અવાજે કાન પડે પણ સંભળાતું ન હતું, વિજળીના ઝખકારા થઈ રહ્યા હતા અને પૂર આવવાથી મેલું થયેલું શિપ્રાનું પાણી ખળકાંધ વહે જતું હતું. દ્વરથી શિયાળવાનાં ભયંકર રુદન અને બીક લાગે એવા ધ્રુવડોના ધ્રુવકાર સંભળાતા હતા. કેટલેક દ્વર વરસાદથી ધુમ્મસમય થઈ ગયેલા કાચમાંથી ઉંચી ઉંચી અટારીઓમાં ખળતા દીવા દેખાતા હતા. ઝીણા ઝીણા ચોંધડિયાંના અવાજ સંભળાતા હતા અને તેથી ઉન્નિદ્ર થતા મયૂરોના કંકારવધી મેલનું માન વધી રહેલું હતું. વરસાદના ઝપાટાની સાથે સુસરો પડી જાય એવો શ્વરો વા વહાતો હતો. કહોઈ ગયેલાં મૂળવાળાં અને ઘટામાં ભરાઈ રહેલા પાણીના ભારે નમી પડતાં ઝાડનાં ઝાળાં કડકઝટ કરી નમી પડતાં હતાં. એક તરફ પૂરે ચડેલી શિપ્રા બીજી તરફ ભયંકર ઝાડી ત્રીજી તરફ નાળાંના પાણીના ખળખળાટ અને ચોથી તરફ ઉન્નજનનું મહા ભયંકર શ્વશ્વન આવી રહેલું હતું. આવા પ્રદેશમાં થઈ કાળ જેવા કંકણ કાળજનો જાડુગર વાંસે મોટી ગાંસડી લઈ ચાલ્યો જતો હતો, ચાલતાં ચાલતાં તે સિદ્ધવડ આગળ જઈ પહોંચ્યો. શ્વશ્વનનો પ્રદેશ અત્યારે ભલભલાની હિંમત મુકાવે એવો ભયંકર થઈ રહ્યો હતો. ચોમાસાની અંધારી રાત શિયાળવાં જરખ અને બીજાં પ્રાણીની દોડદોડ સિદ્ધવડની આગળ પાછળ થતા ભડકા અને કોઈ કોઈ વાર થતા મોટા ગેબી અવાજ ભયંકરતામાં વધારો કરતા હતા. જુદાં જુદાં વિકરાળ શ્વ ધારણ કરીને દોડતી ભૂતાવળ તેની અડકોટ ચઢતી હતી. માથા વગરના ખરીસ અને ધોર મંત્ર સાધક અધોરીઓ તેને

અથડાતા હતા. અવગતિયા થયેલા બ્રહ્મરાક્ષસો સ્નાન કરી મંત્ર બોલતા બોલતા સિદ્ધવડ તળે જતા હતા. જોગણીઓ ચુડેલો અને વંતરીઓ અસ્થિમાં અને ખોપરીમાં ચોટેલું માંસ ખોતરી ખાતી સામી મળતી હતી. કેટલાંક ક્ષુદ્ર ભૂતો દાટેલાં શય બહાર કાઢી બેઠી દાદે મૃતમાંસ ચાવતાં ને ચાળા કરતાં તેની સામું જોઈ ખડખડાટ હસતાં હતાં. મંત્ર સાધવા શય ઉપર બેઠેલા કાપાલિકોને ઉથલાવી પાડી શય લઈ નાસતાં જરખ તેને પુંડેથી ભય ઉત્પન્ન કરતાં હતાં. અત્યંત ભૂખાળવાં અને વાંસે અડેલા પેટ ઉપર થાપ મારતાં કેટલાંક ભૂત આવરાંબાવરાં થઈ આમ તેમ ફરતાં હતાં. આવા ભયંકર અને બિયામણા શ્મશાનમાં થઈ તે વજ્ર જેવી છાતી રાખી આગળ ચાલી ગયો.

સિદ્ધવડની સામે એક ટેકરી ઉપર માણસપુર ઉંચી એક નાની દેરડી હતી. ધણું વર્ષ થવાથી લુણા લાગતાં તે છેક ખખળી ગઈ હતી. દેરડીની સામે બહાર કાબરચીતરા પથ્થરનો એક વાઘ હતો. તેનું પુંછડું તથા ડાબો કાન ખંડિત થઈ ગયાં હતાં. દેરડીની ડાબી પાસ વધભૂમિ હતી. ધણું પ્રાણીનાં ગળાં રેંસાવાથી કાળું પડી ગયેલું એક મોટું કાતું ત્યાં પડેલું હતું. ઓતરાતી ભિંતમાં મોટી ફાટ પડી ગયેલી હતી અને આગળ પાછળનો દેખાવ ઝાડોનાં ઝુંડને લીધે ધણા અંબડ અને ભયંકર લાગતો હતો. કાદવ અને પાણી ડાળતો ડાળતો શ્મશાનમાં થઈ મૈનાકની ગાંસડી લઈ તે આ દેરડી આગળ આવી પહોંચ્યો. ખભાનો ધક્કો મારતાંજ બારણું ઉઘડી ગયાં. તે કાળકાની દેરડીમાં પેઠા. અંદર જઈ તેણે જ્યારે ગાંસડી છોડી ત્યારે મૈનાક શુદ્ધિમાં આવેલી હતી તેથી પુનઃ તે બોલ્યો કે ‘ રંડા ! હવે હું તને છેલ્લી વાર કહું છું કે હજી પણ માન. નાનુકડી ! તારા ગળા ઉપર આ કાતું ફેરવતાં મારો જીવ ચાલતો નથી. ’ હવે મરણજી છે, એમ નક્કી થવાથી મૈનાક ઉભી થઈ અને કૂડે હાથ નાંખ્યો ‘ પણ કઠાર મળી નહિ એટલે નિરુપાય થઈ બોલી કે “ બલે ! એ કાતાને મારું લોહી પીવા દે. ” તેનાં અંગ પ્રત્યંગ દેખાવાથી મોહિત થઈ ગયેલો જનકુમાર તેની ઉપર ધસ્યો, મૈનાકે પોતાથી થાય તેટલું કર્યું પણ અખ-જાનું ફેટલું બળ ! પગની આંટી નાંખી તેણે તેને નીચે પાડી દીધી અ.

હરડિયો પકડી છાતીપર ચઢી બેઠો. મૈનાકનાં વસ્ત્ર વિખરાઈ ગયાં, દેહનું પણુ બાન તે ભૂલી ગઈ. પરપુરુષનો સ્પર્શ થવાથી ખિન્ન થયા હોય તેવા એના અવયવો પણુ શિથિલ—નમ્ર થઈ ગયા. સેવાળના જેવા સ્નિગ્ધ વાળ વિખરાઈ ગયા. બાળ હરણનાં જેવાં નેત્ર ક્રોધથી ફાટી ગયાં. તેની કઠાર દુષ્ટે પોતાના હાથમાં લીધી અને “ હવે તો એજ દડું ભવાનીને ભોગ. ” એમ કહી તેના ગળાપર કઠાર મારવા જાય છે એટલામાં દેરડીની ફાટમાંથી છિંકો મારતો એક સાપ અંદર આવ્યો. પાણીના રેલાની પેઠે તે તેની પાસે આવ્યો અને ધ્રુક્વાડો મારી ઉછળી તેને ડસ્યો. માથામાં વજ્ર વાગ્યું હોય તેમ મગજમાં ધબકારો થતાં જાદુગર તમ્મર ખાઈ નીચે પડ્યો અને કઠાર કઠારને ઠેકાણે રહી ગઈ. મૈનાકને લેવા આવેલા જમ જાદુગરને લઈ ચાલ્યા ગયા. નાનુક બાળા કેટલીક વાર સુધી તો બેભાન અવસ્થામાં પડી રહી પણુ જ્યારે તેની મૂચ્છાં વળી ત્યારે તેણે આંખ ઉઘાડી આમ તેમ જોયું. જાદુગર અને કાળો નાગ બન્નેને તેણે મરણ પામેલા જોયા. દુઃખિયારી મૈનાક દેવળ ઉઘાડી બહાર નીકળી તે વખતે પ્રભાત થવા આવ્યું હતું, વરસાદ ઉઘડી ગયો હતો અને આકાશ સ્વચ્છ થવાથી પાછલી રાતનાં ચાંદરણાં ઝગારે જતાં હતાં. ‘ મરવું તો મારા સ્વામીના દેશમાંજ અને જીવવું તો પણ ત્યાંજ. જે થાય છે તે સારાને માટે થાય છે. ઈશ્વરે નવે અવતાર આણી તેમાં એનુંજ કંઈ નિર્માણ હશે ત્યારે ? હવે મરવું કે શું કરવું ? ’ જીવતો નર ભદ્રા પામશે ? એ ઉખાણા ખરો છે. મુઆ પછી કંઈ મળનાર નથી. જીવતાં હોયશું તો ક્રોધ દિવસ પણુ વહાલાનો મેળાપ થશે માટે લાવ, હવે ગુજરાતનો પંથ લઉં. ’ આમ વિચાર કરી મૈનાકે ગુજરાતનો પંથ લીધો.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

રણજંગ.

છી તરફ વિંધ્યાટવીમાંથી ઉપડેલા વીરવિજયસિંહ અને રાજસિંહ મોટા લશ્કર સાથે અવંતી દેશમાં દાખલ થયા. કેટલેક દિવસે ઉજ્જન આવી મહેરુમણને લડાઈનાં કહેણ મોકલ્યાં. એકાદ બે ઠેકાણે નિર્બળનું નધણિયાનું મારી આવેલો તે યુદ્ધ કરવાને તત્પર થયો. મેવાડી રજપૂત શરૂ હતા પરંતુ કેટલોક કાળ એશ આરામમાં રહેલા હોવાથી હરામી થઈ ગયા હતા. અશીણના દાસ મેવાડીઓએ મહેરુમણને હાથે હા કહી અને લડાઈની તૈયારી કરી. ઉજ્જનના લોક અને વૃદ્ધ પૌરજનોએ ‘રાજનું આ કામ દેશની ખરાબી કરશે’ એમ કહ્યું પરંતુ તે કશાને ન ગણુગારતાં રજપૂતો તૈયાર થયા. સામાના બળનું કે દળનું જોર જોયું નહિ પણ માત્ર પોતાના પરાક્રમ ઉપર મુસ્તાક રહ્યા. સામે બે સહ આબ્યા છે અને ખરી લાગણીથી તેઓ યુદ્ધ કરશે, તેનો પણ તેમણે વિચાર કર્યો નહિ, લડાઈના સંદેશ મોકલ્યા અને લડાઈ કરવાનો દવસ નક્કી થયો. ઠરાવેલે દિવસે પ્રભાત થતાં બાટ લોકોએ ખુંખારા કરી અમલ લઈ કમ્મર બાંધતા ગરાસિયાઓને શરૂ ચઢાવ્યું. લડાઈનાં વાજાંની ધુસે સૈનિકો તત્પર થઈ ગયા. શણુગારતા હાથી અને ઘોડાઓએ પણ મોટા ઘોંઘાટ કરી મૂક્યો. આણી તરફ વીરવિજયસિંહની સેના પણ તૈયાર થઈ અને એકનાં જાણે બે બિંબજ ન હોય એવા મોટા મદ્દ ઝરતા માંતંગો ઉપર રાજસિંહ અને વીરવિજયસિંહ આસિદ થયા. ઉંઠ ઉપર ડોકો નિશાન ચઢ્યાં. ‘મારવું કે મરવું’ એવો નિશ્ચય કરીને બન્ને જણ રણુભૂમિ ઉપર ઉભા રહ્યા. સૂર્યનાં કિરણ કૂટતાંજ લડાઈની શરૂઆત થઈ. શરૂવીરોએ દાવ પેચ અને વ્યૂહ રચનાઓ રચી લડાઈ કરવા માંડી. ઘોડેસ્વારની સાથે ઘોડેસ્વાર પાયદળની સાથે પાયદળ અને હાથીવાળાઓની સાથે હાથીવાળાઓ ટકર લેવા લાગ્યા. મધ્યાહ્ન થતા મુઘી બણી

ભયંકર લડાઈ ચાલી પણ કોઈ હાર્યું હતું નહિ. બપોરે લડાઈ અંધ કરવાનાં તત્તુડાં વાગ્યાં અને અને પક્ષ જંખ્યા. એઠે એઠે પસાયતાં ખાનાર પટેદારોને મહેરુમલે પોતાની પાસે બોલાવરાવી કહ્યું કે જો આપણા વિજય નહિ થાય તો પરાપૂર્વનું માન જશે, દેશ જશે અને જાતિને માથે કલંક લાગશે માટે સુતે સુતે પાથેલું લૂણ આજ હલાલ કરવાનું છે. પટેદારો લડવાને તૈયાર થયા પણ તેમણે રાજાને કહ્યું કે, ‘ તમે પોતાનું બળ જોયા વિના સુતેલા સિંહને જગાડ્યો છે. અન્યાયથી મંડાયેલું યુદ્ધ પુરું પાંશરૂં ઉતરશે નહિ. સમાધાન થાય તેમ કરો અને લાખો જીવની હાનિ તથા દેશની ખુવારી થતી અટકાવો. રાજાએ એમાંનું કંઈ માન્યું નહિ, ત્યારે રજપૂતો ફરીવાર તૈયાર થયા, પણ ‘ આ અન્યાયના યુદ્ધમાં આપણે જીતવાના નથી ’ એવે ભાગેલે પગે તેઓ રણભૂમિ ઉપર ગયા ને સંગ્રામ શરૂ થયો. મેવાડના રજપૂત શૂરા હતા પણ અહંકારનો અંધકાર તેમનામાં વ્યાપેલો હતો. યુદ્ધકળાથી તેઓ ધણા અગ્નિજ્વલ હતા. કુમારે ચાલવાથી તેમનાં વીર્ય નાશ પામ્યાં હતાં. વીરવિજયસિંહના લડવૈયા અદ્વૈતીર્ય વ્યસનરહિત તથા કસાયેલા હતા. સૂર્યનારાયણ નમતાં અને સંગ્રામ ખરેખર ભયંકર રૂપમાં આવતાં રાજસિંહનો હાથી આગળ થયો. “ વીરોઓ ! ઉજ્જન ઉપર આપણી ધ્વજાઓ ચઢાવી વિજયની માળાઓ ધારણ કરો. ” એવાં ભાટનાં વચનોથી શૂરાઓને પાણી ચઢ્યું અને કાયરનાં કાળજી કંપે એવી તરવારો ચાલવા માંડી. અશીલિયા રજપૂતો એક પછી એક પગ પંછાડતા છેલ્લી ચીસનાંખી રણભૂમિને ભેટવા લાગ્યા. શસ્ત્રથી કપાતાં અંગને લીધે ભયંકર ચીસો પાડતા હાથી અને ઘોડાઓના શબ્દથી રણસંગ્રામ ગાજી રહ્યું. શૂરવીરો લોહી વહી જવાથી ઢગલો થઈ પડી જતા તોખાર ઉપરથી ઉતરી ખીજ ઉપર સ્વાર થવા લાગ્યા. મુસળધાર વરસતા વરસાદની પેઠે રણભૂમિમાં તીરનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. અને પક્ષના શૂરવીરો ભૂમિપર પડતાં રણક્ષેત્ર મસ્તકા અને ઘડથી જીવાઈ ગયું. લોહીના પ્રવાહ શિખામાં જઈ મળતાં તે વૈતરિણી સરખી દેખાવા લાગી. હાથી ઘોડાની લાસોથી પહાડી પ્રદેશની પેઠે રણક્ષેત્ર અલંધ થઈ ગયું ત્યારે મેવાડી રજપૂતોએ પુંક દેખાડી. મહેરુમલ્લનો લશ્કરમાં ભંગાણ પડ્યું અને રજપૂતો ઉજ્જન તરફ નાસવા લાગ્યા. રાજસિંહ

અને વીરવિજયસિંહ શૂરવીરોને શૂર ચઢાવતા ' વીરો ઉજ્જનનના દરવાજા બંધ ન થાય ' એમ કહેવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે ઉશ્કેરાયેલા રજપૂતોએ ઉજ્જનનના દરવાજામાં પેસતાં પેસતાં મેવાડી રજપૂતોનો ધાણુ કાઢી નાંખ્યો. વીરવિજયસિંહે મહેરુમલ્લને પકડી પાડ્યો અને રાજા પકડાતાં સૈનિકોએ હથિયાર નીચાં નમાવી શરણુ માગી લીધું. રાજસિંહ સૈનિકોની સાથે ઉજ્જનનમાં પેઠો અને રાજમહેલ ઉપર વીરવિજયસિંહનો વાવટો ચઢાવ્યો. પ્રજાએ ધર બંધ કરી દીધાં અને ' નવો રાજા શું કરશે ' એમ ભયથી શહેરમાં હડતાળ પડી. રાણી અને રાજપુત્રને કેદ કરી એક નાયકે જાવણીમાં મોકલી દીધાં. લોકોને ધીરજ આપી અને આખા નગરમાં શોધ કરી પણ મૈનાકનો પત્તો લાગ્યો નહિ. દરબારી માણસોને પૂછતાં તેમણે તે જાદુગરને હાથ ગયાનું જણાવ્યું. વળી એક ખવાસણ મૈનાકને જાદુગર ચામુંડા દેવીને ભોગ આપવા લાઇ ગયો હતો તે જણાવ્યું. કાઠવાળે દેવીના મંદિરમાંથી જાદુગર હાથ આવ્યો હતો તે વાત જણાવી પણ કાઠ તેનું શું થયું તે જણાવી શક્યું નહિ. રાજસિંહના હાથ હેડા પડ્યા અને વીરવિજયસિંહ પણ વિજય થવા છતાં શોકાતુર થઇ ગયો.

વીરવિજયસિંહે જેને માટે આખો અવંતી દેશ ખળભળાવ્યો અને જોગીએ જેને માટે જોગ તબ્યો તે મૈનાકનો ન્યારે આટઆટલી શોધ કરવા છતાં પણ પત્તો લાગ્યો નહિ ત્યારે બંને જણ દિલગીર થયા. રાજસિંહનો ઉત્સાહ તદ્દન ભાગી પડ્યો. જોગ જેવો જોગ છોડવા માટે તેને પરિતાપ થવા લાગ્યો. તેણે ઘણા વિચાર કર્યા પછી વીરવિજયસિંહને પોતાનો અનુત્સાહ જણાવ્યો અને આ અસાર સંસારથી અળગો થવાની રૂઝ માગી પણ તેણે તેને આશા આપી સમજાવ્યો અને એમ કરતા પહેલાં તેની જનેતાને મળવા એકવાર વલ્લભી જવાનો આગ્રહ કર્યો. જનેતાના પ્રેમે તેણે તેનું કહેવું કબ્બુલ રાખ્યું. નિરાશ થયેલો મિત્ર વખતે ન જાય એવા સંશયથી વીરવિજયસિંહ તેની સાથે વલ્લભી જવાને તત્પર થયો. અવંતી નગરમાં અને અવંતી દેશમાં લડાઇને લીધે થયેલો ગેર-બંદોબસ્ત શાંત પાડી રાજગાદી કાઢી શૂર વીર રજપૂતને સોંપી તેઓ શુભશત જવાને ઉપડ્યા.

નાયિકાએ નાયકના દેશનો પંથ લીધો અને નાયક નિરાશ થઈ જને-
તાને મળવાના વિચારે મિત્ર સાથે તે તરફ પ્રવાસ કરવા લાગ્યો, ત્યારે
કલ્યાણ અને વલ્લભીમાં શું ચાલતું હતું. તે તરફ નજર કરીએ. મહેરુમલ્લે
અને તેના સૈનિકાએ બલાતકારે કન્યાનું હરણ કર્યું અને તે ઝગડામાં રામ-
રાજાને સખત ધા લાગ્યો. તરવારનો ધા રકુંધે અને દીકરીનું હરણ થયું
એ માનસિક ધા કાળજીમાં થવાથી અનેક ઉપાય કરવા છતાં પણ રાજા
સાજે થયો નહિ. પ્રધાન અને ખીજા અધિકારીઓએ નાના કુંવરને આગળ
રાખી રાજ્યનું ગાડું ગમડાવવા માંડ્યું. રામરાજા બિચારો ખાટલાવશ થઈ
આવરદાના છેલ્લા દહાડા પુરા કરવા લાગ્યો. હેમન્તકુમારી થોડે દિવસે
વલ્લભી ગઈ. તેણે એકાન્તમાં ન રહેતાં રાજા રાણીના પગમાં માથું મૂકી
પોતાના દુષ્ટ કૃત્યને માટે પશ્ચાત્તાપ કર્યો. વળી ‘ જે થનાર હતું તે થયું ’
એમ મન વાળી મોટા પેટની વસંતસેનાએ ક્ષમા આપી અને પોતાની સાથે
રાખી. ‘ દુઃખનું ઓસડ દહાડા ’ તેમ કુટલોક કાળ જતાં રાજાનું મન
ઠેકાણે આવ્યું. પ્રધાનોના આગ્રહે તથા ‘ રાજસિંહ જીવતો છે. તો કોઈવાર
પણ આવી મળશે ’ એવી આશાએ તેણે સહેજસાજ કારભારમાં પ્રધાનોને
સલાહ આપવા માંડી. આ કાળે પરદેશી રાજાઓ અને યવનોના સોરઠ પર
હુમલા શરૂ થયા હતા. એકવાર રાજ્યભયના પ્રસંગે મહારાજ શિલાદિત્યે
ઘરડે ઘરડપણ યવનોથી દેશનું તથા પ્રગ્નનું રક્ષણ કર્યું હતું. ત્યારે માતાને
મળવાને વિચારે રાજસિંહ મિત્ર સાથે ઉજ્જનથી ગુજરાત જવાના વિચાર-
માં હતો અને મૈનાકકુંવર માર્ગમાં હતી ત્યારે તો રાજા શિલાદિત્ય સારી
રીતે રાજ્યકારભાર કરતા હતા. તેમણે દેશદેશાંતરમાં રાજસિંહની શોધ
માટે માણસો જાસુસો અને વેરાગીઓ મોકલ્યા હતા એટલુંજ નહિ પણ
વલ્લભીમાં આવતા કોઈ પણ સાધુ સંત કે જોગી વેરાગી રાણી વસંતસેનાને
હાથે દક્ષિણા લીધા વગર જવા પામતા નહિ. હેમન્તકુમારી અને વસંતસેના
બંને સગી બેનોની માફક વર્તતી હતી. તેમનું તથા રાજાનું મન મનાવનાર
હેમન્તકુમારીની નાની દીકરી વગર કાંઈ પુરુષસન્તાન ન હતું.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

મૈનાકનો મેળાપ.

દુગરના હાથમાંથી છુટેલી મનાકે વેપ બદલ્યો અને ચોમાસામાંજ ગુજરાતનો માર્ગ લીધો. મોટા પહાડ પર્વત મોટાં મોટાં બિયામણાં જંગલ, નદી અને નાળાં એ બધાંએ કરી વણુજરને પણ અગમ્ય એવો ચોમાસાનો વિષમ લાંબો માર્ગ તેને ખેડવો પડ્યો. પૂરે ચઢેલી નદીઓ આવે ત્યાં આગળ ખોટી થાય, કોઈ ઠેકાણે રાતવાસો રહે અને પાણી ઉતરે ત્યારે પાછી આગળ ચાલે. કીડીમંકોડીથી ડરનાર રાજકુંવરીએ વજના જેવું કાળજી રાખી વાઘ વર અને બીજાં હિંસક પ્રાણીઓથી ભરેલાં વનોમાં પ્રેમને વશ થઈ માર્ગ કરવા માંડ્યો. કોઈવાર લાંબાં વન આવે ત્યાં વચમાંજ ઝાડ ઉપર ચઢી રાતવાસો રહે અને અંધારે ભટકવું પડે. કોઈ કોઈ ઠેકાણે પર્વતો આવે, વળી હિંસક પ્રાણીઓથી અને વેલીઓથી ભરેલાં જોમાં થઈ સિંહ વાઘ અને હાથી પણ ન જઈ શકે એવાં અંધાર બૈયા વન આવે તે પણ તેણે ધીરજથી વટાવી દીધાં. મહા મહા દુઃખે બરોબર એક મહીને આવો પહાડી અને જંગલી પ્રદેશ મૈનાકે પુરો કર્યો. પહાડી પ્રદેશ પુરો થતાંજ ગુજરાતની રસાળ ભૂમિ આવી. નાના પ્રકારની હરિયાળીથી છવાઈ ગયેલા ક્ષેત્રપ્રદેશ નજરે પડવા લાગ્યા. પાણી વગરના સપાટ તથા મનને આનન્દ પમાડે એવા પ્રદેશોમાં ચાલતાં મૈનાકનું મન સ્વસ્થ થયું. વનનો પશુનો અને માર્ગનો બધો ભય જતો રહ્યો, ત્યારે કુંવરીની દયા આવી હોય તેમ વરસાદ પણ બંધ પડ્યો. માર્ગમાં વટેમાર્ગીઓના સંગાથ મળવા માંડ્યા. જેની ઉપર મયૂરનાં તાંડવો મચી રહેલાં હોય એવાં સુંદર ઝાડ પાન અને ક્ષેત્રો લક્ષ્મીથી ભરેલા પ્રદેશો તેની આંખને ઠારવા લાગ્યા. પહાડી પ્રદેશમાં પ્રવાસ ભય ઇત્યાદિ દુઃખ હતાં તે જતાં રહ્યાં ત્યારે તેનું મન પ્રેમથી દુખાવા લાગ્યું. કેટલાંક મોટાં મોટાં નગરો અને નદીઓને જેતી ગુજરાતના લોકોનો અને દેશ પ્રદેશનો અનુભવ કરતી મૈનાક ભાદરવો ઉતરતાં ભુગુપુર આવી પહોંચી. રેવાના તીર

ઉપર રહી પ્રાચીન ભૃગુપુરનાં દેવાલયોનાં દર્શન કર્યાં. ત્યાંથી સોરઠ જનારી વણુજનર સાથે માર્ગે પડી. વણુજનરની સાથે કલ્લોલ કરતી તે થોડે દહાડે ગંધાર બંદર ગઈ. જોગીએ સમુદ્રની સફર કરી તેમ જોગીની રઢિયાણીને પણ સમુદ્રની સફર કરવાનો હવે પ્રસંગ આવ્યો. કેટલાક દિવસ ખોટી થવું પડ્યું પણ મોટા ધરનાં કેટલાંક ખેરાં છોકરાં વામનસ્થળી જતાં હતાં તેમનો સારો સંગાથ મળી ગયો. ગૃહસ્થ વણિક કુટુંબોની સાથે તે વહાણ ચઢી. રાજકુંવરી સૌથી અગળી રહેતી હતી તોપણ પુનમના ચન્દ્ર જેવું તેનું મોં તથા થાળી જેવું વિશાળ તેનું કપાળ ભગવે લુગડે ઢાંક્યું રહ્યું નહિ. વેપારીનાં ખેરાં સમગ્ર ગયાં કે ‘ આ કોઈ મોટા ધરનું માણસ છે. ’ તેમણે તેની સારી જરદાસ કરી આદરસત્કાર આપી તેને પોતાની પાસે રાખી. ઘરડેરાંએ તેને કોઈ કોઈ વખત પૂછ્યું પણ ખરું કે, ‘ તમે ક્યાં જાઓ છો ’ પણ મૈનાકે કંઈ ભરમ બતાવ્યો નહિ. વેપારીનાં ખેરાં છોકરાં સાથે તેને માયા થઈ ન હતી એટલામાં તો જુદાં પડવાનો વખત આવ્યો. પવન અનુકૂળ હોવાથી થોડા દિવસમાં વહાણ બંદરે જઈ પહોંચ્યું. સૌની સાથે મૈનાક પણ સહીસલામત કિનારે ઉતરી. ગૃહસ્થ કુટુંબો વામનસ્થળી જવાનાં હતાં તેથી સૌએ તેને પોતાની સાથે આવવાનો આગ્રહ કર્યો પણ તેમનો આભાર માની ‘ પ્રેમ રાખજે ’ એમ કહી ને વલ્લીપુર તરફ ચાલી.

રાજસિંહના સ્મરણાર્થે મહારાણી વસંતસેનાએ ભદ્રધાટ ઉપર વટે-માર્ગુઓને તથા દુઃખિયારોને માટે એક આશ્રમસ્થાન બંધાવી તેમાં શંકરનું સ્થાપન કર્યું હતું. આસો સુદિ પુનમને દિવસે સમીસાંજે મૈનાકે કોઈના અને હાલ પોતાના સ્વામીના પુરમાં સ્વામીને નામે બંધાવેલા આશ્રમસ્થાનમાં આવી પહોંચી. બંદર જઈ નામ પૂછ્યું જે સાંભળતાં તેને હર્ષ અને શોક ઉત્પન્ન થયા. દેવસ્થાનમાં જઈ શંકરનાં દર્શન કર્યાં અને પાછા વળતાં બહારના ધુમટમાં ચિનાઈ ચિતારાઓએ ચીતરેલી પોતાના હૈયાના હારની છબિ જોઈ આંખમાંથી આંસુ પાડ્યાં. ઘોર બપૈયાવનમાં જેના પગ ધૂળ્યા ન હતા તેના પગ અહિં ધૂળ ઉઠ્યા. “ ત્યારે અહિંજ રહેવું અને મારા નાથની વાટ જોવી ! શું એમની માને માટે પણ એ આ દેશ સામું નહિ જુએ ? ”

મનમાં આમ બોલી તે ગળગળી થઈ ગઈ અને જોગીના નામની જપમાળ જપતાં સંસાર સાગરને ધર્મશાળામાં રહી તરી જવો એવો ઠરાવ કરી પૂજારીને મળી. પૂજારીએ એક ઓરડી આપી અને કહ્યું કે ‘ તમારે ફાવે ત્યાં સુધી અહિં રહો. આ સ્થાન નિરાશ્રિત અને જોગી જાતિને માટે બંધાવેલું છે. ’ ખરું છે કે:—

‘ ખરી પ્રીત સેવાળની તે જળ બેળી સુકાય. ’

બાણું લાખ માળવાનો વૈભવ છોડી પ્રેમને અર્થે મૈનાકે પોતાના ગામમાં આવી આશ્રમસ્થાનમાં વાસ કર્યો. ત્યાં રહેતાં કાર્તિક સુદિ અગિયારસ આવી. એ વર્ષ થઈ ત્રીજું વર્ષ બેઠું તેથી આશ્રમસ્થાનનો પાટોત્સવ આવ્યો. અગિયારસને દિવસે વહેલા ઉઠી પૂજારીએ ઉત્સવની ધામધુમ કરી એટલુંજ નહિ પણ દેવાલય અને આખી ધર્મશાળા વાળી ઝાડીને સાફ કરી નાંખી. શંકરના મન્દિરમાં પુષ્પની જાળીઓ હાર ચંદન ધૂપ દીપ વગેરેની ગોઠવણ કરવામાં મૈનાકે પૂજારીને મદદ કરી. પૂજારીની સ્ત્રી અને છોકરો પણ બીજી ધામધુમમાં પડ્યાં, કારણ કે પાટોત્સવને દિવસે ‘ આશ્રમસ્થાનની વ્યવસ્થા કેમ ચાલે છે ’ તે જોવાને મહારાણી અને રાણી હેમન્તકુમારી આવવાનાં હતાં. ધર્મશાળામાં ઉતરેલા સાધુ સંતો નહાઈ ધોઈ પોતાનાં નિત્યકર્મ કરવા લાગ્યા. પૂજારી રૂદ્રાક્ષની ટોપી બેરખા અને માળાઓ પહેરી કપાળ ઉપર પ્રકોટ ઉપર અને ઉદરાદિ દ્વાદશ તિલકસ્થાને ભસ્મ ચોળી મોઢા આડંબરથી ગૌમુખીમાં હાથ ધાલી આગલા ધુમ્મટમાં મહારાણીની રાહ જોતો ફરવા લાગ્યો. પૂજન સામગ્રીથી પરવારી મૈનાક પોતાના સતીત્વની નિર્મળ કીર્તિ જેવું ધવલ વસ્ત્ર ધારણ કરી ગર્ભદ્વારમાં થઈ અંદરના ધુમ્મટમાં ગઈ અને શંકરનું તથા દેવી હિમાચળસુતા પાર્વતીનું પૂજન કરી હાથમાં વીણા લઈ પૂર્વાભિમુખે એક પાટલા ઉપર બેઠી અને પાર્વતીપરિણયનાં મધુર ગીત ગાવા લાગી.

આ પ્રમાણે રાજસિંહસ્મરણાશ્રમમાં ધામધુમ થઈ રહી હતી એટલામાં એક નોકરે આવી પૂજારીને ‘ મહારાણી પધારે છે ’ એવા સમાચાર આપ્યા. પૂજારી ગાભરો ગાભરો ગૌમુખીમાં હાથ રાખી જાણે કે માળા પુરી ન થઈ હોય તેમ ડોળ કરતો કરતો તેમને લેવા બહાર ગયો, એટલામાં

સ્વારો દ્વર ખસી ગયા અને મહારાણી તથા રાણી હેમન્તકુમારી મિયાના-
માંથી બહાર નીકળી મંદિરને પગથિયે ચઢવા લાગ્યાં. પૂજારીએ તેમને માન
આપ્યું અને આગળના ધુમટમાં તેમને માટે ખાસ વેત્રાસન નંખાવ્યાં હતાં
તેપર બિરાજવાને વિનંતિ કરી. મહારાણી આમ તેમ જોતાં મંદિર તથા
ધર્મશાળાનું સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ અવલોકન કરતાં અને કેટલા સાધુ સંત રહે છે,
તથા સર્વેને સારી રીતે સદ્ગત મળે છે કે નહિ ? વગેરે પ્રશ્ન કરતાં જોવા અને
તપાસ કરવા લાગ્યાં. સહસાજ મહારાણીની દૃષ્ટિ ધુમટમાં ટાંગેલાં ચિત્રો
ઉપર પડી અને ચિત્રની હારમાં રાજસિંહની છબિ ન જોતાં તેમણે પૂજારીને
પૂછ્યું કે રાજસિંહની છબિ ક્યાં ગઈ ? આ પ્રશ્નથી બ્રાહ્મણ ગમરાઈ ગયો
પરંતુ બ્રાહ્મણીએ હાથ જોડી ઉત્તર આપ્યો કે ‘ મહારાણીજી ! કેટલાક
દિવસ થયા અહિં એક જોગલુ આવેલી છે અને તે એ છબિનાં દર્શન કરીને
અત્રજળ લે છે તેથી તેણે તે પોતાની ઓરડીમાં રાખી છે. એ એને
સારી રીતે સાચવે છે. ’

મહારાણી આ વચન સાંભળી આશ્ચર્ય પામ્યાં અને કહ્યું કે ‘ તે
જોગલુ એને દેવરૂપ ધારીને દર્શન કરતી હશે તો એ પાપમાં પડશે માટે
તમે એ છબિ લઈ આવજો. મહારાણી અને હેમન્તકુમારી પછી મહાદેવનાં
દર્શન કરવા અંદર ગયાં. અંતર્ગૃહમાં મૈનાક વીણા સાથે ગાન કરતી ભક્તિ-
રસમાં એકતાર થઈ ગયેલી હતી. બહાર કોણ આવ્યું છે તે તે જાણતી
ન હતી. શંકરની સંમુખ ખેસી ભક્તિભાવથી તે તો વીણા વગાડ્યે ગઈ.
મૈનાકની વીણાના મધુર સૂરે રાણી હેમન્તકુમારીનું ધ્યાન ખેંચ્યું. રાણીએ
ગર્ભદ્વારમાં આવતાં અને તેની સામું જોતાં સ્તબ્ધ બની રહી. કામતો-
નાશ થવાથી શંકરને પ્રસન્ન કરવા આવેલી જોગલુ સાક્ષાત્ રતિજ ન હોય
એવી મૈનાકને જોઈ મહારાણીએ પૂજારીને પૂછ્યું કે ‘ આ કોણ છે ? ’
‘ રાજસિંહ મહારાજની છબિનાં દર્શન કરે છે તે જોગલુ. ’ એમ કહીને
પૂજારીએ મૈનાકને કહ્યું કે ‘ આ મહારાણી અને રાણી સાહેબ પધાર્યા છે
માટે વીણા બંધ રાખો. ’

પૂજારીનાં વચનોએ તેનું અવધાન ભાગ્યું. સસંજમ તેણે એકે એકજ
વીણાના તાર ઉપરથી આંગળી ઉઠાવતાં દૃષ્ટિ કરી. ‘ અરર !

ઝેનાક વીણા સાથે ગાન કરતી ભકિત રસમાં એકતાર
થઈ ગયેલી હતી. પૃષ્ઠ: ૧૮૮. કૌપીરાષ્ટ.

હવે શું થશે ? આ મારી ફેધ્મને જરૂર ઓળખશે અને વળી પાછું મારું શુંનું શુંએ થશે ? અરે ઈશ્વર ! હવે હું શું કરું અને અહિંથી હવે ક્યાં જઈ ! મને વળી આજ આ શું સૂઝ્યું તે વીણા વગાડવા બેઠી. હવે શું થાય ! સાસુજી મહારાણી વસંતસેના સાથે છે એટલે એનાથી શું થનાર છે, હરીચંદ્ર જે થવાનું હશે તે થશે. ઓળખશે તો ઓળખ; પણ અરે ! એ જીવતા છે તે એ જાણતાં હશે કે નહિ ?' એક ક્ષણમાં એના મનમાં આટલા બધા વિચાર આવ્યા. તરત તે વીણા લઈ ઉભી થઈ. ભગવાન નારદની વીણાવાહિની હોય તેવી સલજ્જ તે પાર્વતીના સ્થાનક આગળ ગઈ અને બન્ને રાણીઓ અંદર ઉતરી. મહારાણીએ કુટલીક વાર ધારી-ધારીને મૈનાક સામું જોઈ પછી તેને પૂછ્યું કે 'આઈ ! તમે પેલી જામિનાં દર્શન કરો છો પણ એ દેવની જામિ નથી.'

‘હા, પણ એ મારા દેવ છે.’

એટલામાં હેમન્તકુમારીએ તેની સામું જોઈ તેને ઓળખીને કહ્યું કે ‘કાણ ? દીકરા ! મૈનાક ! તું અહિં ક્યાંથી ?’

વસંતસેના તો ‘મૈનાક’ નામ સાંભળી બહુજ આશ્ચર્ય પામ્યાં, અને બોલ્યાં કે ‘અરે ! આ શું છે ? મારાથી કંઈ સમજાતું નથી ? મૈનાક અહિં ક્યાંથી ? અને આવા વેષમાં ?’

‘વિધાતાએ અમને પરણ્યાં અને જુદાં પાડ્યાં—એટલે જોગીની પાછળ હુંએ જોગણ થઈ છું.’

‘રાજસિંહ જીવે છે ? અને તને એ પરણ્યો ? આ બધું શું સાચું કે સપનું ? હું તે ઉંઘું છું કે જાગું છું ? હેમન્તકુંવર ! તમારી ભત્રીજી આ શું બોલે છે ?’

‘તને પરણ્યો તે રાજસિંહ એમ તો કેમ જાણ્યું ?’ હેમન્તકુમારીએ મૈનાકને જાતી સરસી ચાંપી ફરીને પૂછ્યું અને દુઃખનો ઉભરો કાઢતાં તેણી અથેતિ સધળું કહ્યું. ‘તેના મુખથી સધળો વૃંત્તાંત સાંભળ્યા પછી હેમન્તકુમારી બોલી કે ‘બેન વસંતસેના ! આ વાત ખરી હશે અને તેથીજ કલ્યાણમાં પેલું ધમસાણ મચ્યું હશે.’ મૈનાકને ‘દીકરા ! તારે અહિં આવી રહેલું જોઈએ ? તો અમનેએ ન ગણ્યાં ? મારી નહિ તો ખેર પણ આ તારાં સાસુજીનીએ તને દયા ન આવી ? છોકરું તે છોકરું ! હું રાંડ

નિદ્રિય, ધિકાર છે મને ! ' આટલું બોલતાં બોલતાં તેની આંખમાંથી અશ્રુ પડ્યાં અને ત્રણે જણ શોક, દુઃખ, હર્ષ અને આશ્ચર્યમાં ચીતરેલાં હોય એવાં થઈ રહ્યાં.

બ્રાહ્મણ આ સધળું જોઈ આશ્ચર્યમાં પડ્યો પણ કશું સમજી શક્યો નહિ. વસંતસેનાએ આંખમાંથી ટપકતાં આંસુના અંતરાળમાં મ્લાન થવા છતાં પણ રમણીય લાગતું વધૂનું મુખ અહિં પહેલવહેલું જોયું, અને દીકરાના અભાવમાં વહુએ તેના મનમાં ઉમળકા આણ્યો. પૂજારીની બાઇડી રાજસિંહની છબિ લઈ આવી એટલે ત્રણે જણ બહાર નીકળ્યાં અને બીજું કંઈ કામ ન કરતાં મિયાનાવાળાને બોલાવ્યા. સ્વારો અને માણસો આવ્યા એટલે મહારાણી વસંતસેના રાણી હેમન્તકુંવર અને ધવલ પરિધાનથી વિમલ શરદશ્રી જેવી મૈનાક મિયાનામાં બેઠાં. ' બ્રાહ્મણનાં બૈરાં ચાંચાં, અવિવેકી અને અણુસમજી કંઈ સમજ્યાં નહિ-પણ છોરુના દોષ જેમ માળાપ લક્ષમાં લેતાં નથી તેમ અમારાથી એમને કંઈ કહેવાયું કયાયું હોય તો ક્ષમા કરજો ! અરેરે ! એ અહિં આટલા બધા દહાડા રહ્યાં ને અમે કંઈજ ન સમજ્યાં ! ' એમ બ્રાહ્મણીએ કહ્યું તે સાંભળી બ્રાહ્મણે પણ પરિતાપ કર્યો. તેમને સમજાવી તથા શાંત કરી મહારાણી નગરમાં ગયાં.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

આનંદમાં આનંદ.

નાક ઠેકાણુ પડી પણ તેને ઘણા કાળ થયો નહિ એટલામાં તો યવનોએ વલભીપુર ઉપર પાછો ઘેરો ધાલ્યો. પહેલા એ ઘેરા કરતાં આ ઘેરો વધારે ભય ઉપજાવનારો હતો, કારણ કે યવનો આ વખતે બહુ મોટી સેના સાથે આવેલા હતા. મહારાજ શિલાદિત્ય પુત્રશોકથી તથા વૃદ્ધાવસ્થાથી અશક્ત થઈ ગયા હતા. યવનોનું કટકદળ કિનારા ઉપર ઉતર્યું અને વલભીનાં પરગણાંમાં ત્રાસ ઉપજાવતું પાટનગર તરફ આવવા લાગ્યું. રાજાએ દરવાજા બંધ કરાવ્યા અને સલાહ શાંતિથી લડાઈ થતી અટકાવવાને યવનસેનામાં એલચી મોકલ્યા. વળી ખંડિયા રાજાઓ પાસે મદદ માગી પણ તે મળી નહિ. ચારે તરફથી પગભાગુ સમાચાર આવતાં રાજા નિરાશ થયો. યવનો હવે જીતશે રાજગાદી જશે અને સૂર્યવંશીઓનું* પાણી ઉતરી જશે, એવી તેને ફિકર પડી. છેવટ સૂર્યવંશને લાંછન ન લાગવા દેવાને વિચારે રાજાએ લડાઈ કરવાની તૈયારી કરી. પ્રાણની પણ આહુતિ આપવી પડે તો આપવી, એવે દૃઢ સંકલ્પે શૂરવીરોએ યવન સામે જંગ મચાવ્યો પણ ભોગ ભેગે પહેલેજ દિવસે હાર થઈ. રાત્રિએ જ્યારે પોતાની હારના સમાચાર આવ્યા ત્યારે રાજા બહુ નિરાશ થઈ ગયો. આખી રાત તેને નિદ્રા આવી નહિ.

બીજે દહાડે સવારે મહારાજ શિલાદિત્ય ‘હવે કેમ કરવું’ એવો વિચાર કરતા હતા એટલામાં એક જાસુસે આવી ખબર આપી કે ‘મેવાડના એ કુંવરો મોટું સैन्य લઈ આણી તરફ આવે છે.’ આ સાંભળી તેમની મદદ માગવાનો રાજાને વિચાર થયો પણ પરદેશી અને પ્રતિપક્ષીની મદદ માગવી, એ તેને મરણથી પણ વધારે અપ્રિય લાગ્યું. પ્રધાનોએ સલાહ

* વલભીપુરમાં રાજ્ય કરતા રાજાઓ રામચન્દ્રના વંશના એટલે સૂર્યવંશી હતા.

આપી કે ' આપત્તિના સમયમાં શત્રુને પણ મિત્ર કરવો ઉચિત છે, ' ત્યારે યવનોથી દેશને બચાવવાના વિચારે રાજાએ તેમ કરવાની અનુમતિ આપી. પ્રધાન જાતે મેવાડના કુંવરો સાથે મસલત કરવાને સામે ગયો. રાજકુંવરોને આ વાત ઇષ્ટ હોવાથી તેઓએ પ્રધાનને સમજાવી પાછો વાળ્યો. રાજાએ રાજવંશી પ્રાહુણાઓને ધન્યવાદ આપ્યો અને રાજવંશી પ્રાહુણાઓ બીજાને માટે નહિ પણ પોતાને માટે જે શૂરવીરતાથી મેવાડના મહેરુમક્ષને ઉખાડી નાંખ્યો હતો તે શૂરવીરતાથી અને વધતા ઉત્સાહથી વલભીનું રક્ષણ કરવાને યવનો સામે ચઢ્યા. મધ્યાહ્ન થતાં યવન અને ક્ષત્રિયો વચ્ચે મહા દારુણ યુદ્ધ થઈ ચૂં. યવનો પણ સૌરાષ્ટ્ર* જેવો મોટો અને દુનિયાંની વાડીરૂપ દેશ જીતવાને ખરી ખંતથી લડ્યા, તેમ રજપૂતો પણ પોતાના દેશનું રક્ષણ કરવાને પૂર્ણ ઉત્સાહથી લડ્યા. છેક સાંજ સુધી ભયંકર યુદ્ધ ચાલ્યું પણ કોઈ હાથે કે જીત્યું નહિ. લોહીની નીકો વળી અને રજપૂતોનો તોર કંઈક ઉતરવા લાગ્યો ત્યારે અને રાજકુંવરો આગળ ગયા અને એવા શૌર્યથી લડવા લાગ્યા કે ન પૂછે વાત ! પોતાના સરદારોને અને રાજકુંવરોને આ પ્રમાણે જડતા જોઈ રજપૂતોમાં વધારે હિંમત આવી. સંગ્રામમાં અસ્ત પામતા સૂર્યનાં કિરણ જેવી ઝગઝગાટ તરવારો સપોસપ ચાલવા માંડી. અષાઢનો પહેલો મેઘ જેમ ભયંકર કાળ અંધાર સ્વરૂપથી જળ વરસાવે તેમ શૂરવીરોએ સૌરાષ્ટ્રની ભૂમિ ઉપર યવનોનું લોહી વરસાવ્યું. ઘટિકાભરના પણ દારુણ સંગ્રામમાં યવનોનો સેનાપતિ પડ્યો અને તેઓ નાસવા લાગ્યા. રજપૂતોએ પાછળથી કતલ ચલાવી અને જેમ ઈંડાંમાંથી નીકળેલાં મધરનાં બચ્ચાં જીવનાં પાણી સુધી જઈ પહોંચી શકતાં નથી તેમ યવનો તેમને ડેરે પહોંચી શક્યા નહિ. અંધારં થતાં રજપૂત દળ યવનોનો સંહાર વાળી પાછું ફર્યું. આ રીતે વલભી ઉપર ચઢી આવેલું ભયનું વાદળ રાજસિંહ અને વીર-વિજયસિંહ રૂપી વાયુએ જોતજોતામાં વિખેરી નાંખ્યું. વિજયનો ડંકો થયો અને જય મેળવવાથી હર્ષાન્વિત થયેલા રજપૂતો ચંદ્રોદય થતાં શંખનાદ કરાવતા વલભીપુરમાં પેઠા. મેવાડના રાજકુંવરોની કુમકે યવનોની હાર થઈ.

* આખું ગુજરાત અને કાઠિયાવાડ વિક્રમ સંવત્ના છઠ્ઠા સૈંદ્ર સુધી તથા તેની પહેલાં સૌરાષ્ટ્રને નામે ઓળખાતું હતું.

એવા સમાચાર જ્યારે નગરમાં ગયા ત્યારે મૈનાકના પેટમાં ધ્રાસકા પડ્યો. તેનું મન અનેક તર્કવિતર્ક કરવા લાગ્યું. એ પેલા દુષ્ટ મહેરુમ-લ્લનો કુંવર તો નહિ હોય ? એવી ચિંતાએ મૈનાક પુટપાકની પેઠે મનમાં ને મનમાંજ મુઝાવા લાગી.

આણી તરફ મહારાજ શિલાદિત્યે પરદેશી પ્રાહુણાઓને માન આપવાની ધામધુમ કરી. દરબારમાં આવતાં બન્ને રાજપુત્રોને રાજ્યે માનથી વધાવ્યા એટલુંજ નહિ પરંતુ ‘આ દેશ તમારો છે’ એમ કહી પોતાની વૃદ્ધાવસ્થા અને દુઃખ દર્શાવ્યું. રાજસિંહવાળો વૃત્તાંત કહેતાં રાજની અને પોતાને માટે શોક કરતા પિતાના મુખનાં મયન સાંભળતાં રાજસિંહની આંખોમાં ઝળઝળિયાં આવી ગયાં. થોડીવાર પછી વીરવિજયસિંહે પોતાને તંબુએ જત્રાની રજ માગી. રાજ્યે તેમને આગ્રહ કર્યો તથાપિ સવારે પુનઃ રાજનગરમાં આવી તમારો સત્કાર સ્વીકારીશું એવું વચન આપી બન્ને રાજકુંવરો પોતાના સેનાનિવેશ તરફ ચાલી નીકળ્યા. રાજસભામાંથી નીકળ્યા પછી બંને જણ સંદ્રિકાએ ધવલ થયેલા અને આનંદમય લાગતા વલ્લીના રાજમાર્ગ ઉપર ઘોડા ખેલાવતા રાજમહેલની આગળ આવી પહોંચ્યા. લડાઈના હિંગામને લીધે રાજમહેલ ઝાંખો થઈ ગયો હતો, કારણ કે રાણીઓ વગેરે ‘લડાઈનું કેવું પરિણામ આવે કે કેવું નહિ’ તેથી જુના પણ મન્યુત અમાનિતીના મહેલમાં ગયાં હતાં. રાજસિંહ પોતાની મા સંબંધી તથા હેમન્તકુંવર સંબંધી કંઈ જાણતો ન હતો પરંતુ જ્યારે તે રાજમહેલ આગળથી નીકળ્યો અને તે તેણે શૂન્ય જોયો ત્યારે તો તેને એમજ લાગ્યું કે, ‘વસંતસેનાની સ્થિતિ એની એ હશે અને નવી માનું કોણ જાણે શુંએ થયું હશે ?’ પશ્ચિમને દરવાજો થઈ ઊવણીમાં જતાં તે મહેલમાં દીવા દીઠા ત્યારે વળી રાજસિંહનું મન માતૃસ્નેહને લીધે ઉભરાયું. તેણે વીરવિજયસિંહને પોતાની માતાના મહેલ સંબંધી કહ્યું એટલે તેણે તો તેને અંદર જઈ માતાને મળવાનો આગ્રહ કર્યો. દરવાજાથી જરા દૂર ગયેલા ઘોડા પાછા વળ્યા અને બંને જણ જુના રાજમહેલમાં પેઠા.

આ મહેલ ધણી વખત બંધ રહેવાથી અગ્વડ થઈ ગયો હતો. માત્ર ત્રણ ચાર દિવસથીજ તેમાં વસ્તી થઈ હતી. અત્યારે અર્ધ રાત્રિ થઈ ગઈ

હતી અને ત્રણ સ્ત્રીઓ વૃદ્ધ રાજની વાટ જોતી એક મોટા વિશ્વાળ
ઓરડામાં હિંદોળા ખાટ ઉપર બેઠી હતી. એ આધેડ સ્ત્રીઓની વયમાં એક
ગુલાબના પુષ્પ જેવી સુકુમાર ને સુંદર મુગ્ધા બેઠેલી હતી અને જેમ પ્રથમ
વાક્યમાં કહ્યું તેમ તેના મનમાં અનેક વિચાર થઈ રહ્યા હતા. વિજયના
સમાચારથી રાણીઓ પ્રસન્ન થઈ હતી પણ તેમની વચ્ચે બેઠેલી બાળા તો
તેથી વધારે ગમગીન બની હતી. મહારાણી વસન્તસેના તણ હાલે તોય
' મહારાજ આવ્યા કે શું,' એમ દાસીને પૂછ્યા કરતી હતી. થોડીવારે
એક દાસીએ દોડી આવી કહ્યું કે ' મહારાણી ! કોઈ બે રાજકુંવરો આવ્યા
છે.' વસન્તસેના ઉભી થઈ અને મનમાં આવતા વિચારોથી મૈનાકના પગ
ધૂળવા લાગ્યા. રાણી હેમન્તકુમારી આગળ ગઈ અને રાજકુંવરો અંદર
આવ્યા. લાંબી આંખે ઈતેજરીથી જોતી મૈનાકની દૃષ્ટિએ પાસે આવતા
રાજસિંહને ઓળખ્યો અને ' આ તો તમારા દીકરા સાસુજી !' એમ
સહસાજ ઉમળકાને જોરે તેનાથી બોલાર્થ જવાયું. ' આ તો તમારા દીકરા '
એ શબ્દથી વસન્તસેના ચોંકી અને રાજસિંહ દૃષ્ટિએ પડતાંજ ' દીકરા ?
રાજસિંહ ' એમ કહી મા, માના સ્નેહમાં ભાન ભૂલી ગઈ. તેણે રાજ-
સિંહને છાતી સરસો ચાંપ્યો. હેમન્તકુમારી આશ્ચર્યમાં પડી અને મૈના-
કની ચિન્તાને ઠેકાણે તેના મનમાં એકદમ આનંદના ઉભરા ઉભરાયા
હજીવાર બેઠી તથા આંસ ઢાળી રાણીએ દીકરાને અને વીરવિજયસિંહને
હિંદોળા ઉપર બેસાર્યા એટલામાં દરબારમાંથી પરવારેલી મહારાજની
સ્વારી પણુલ્યાં આવી પહોંચી.

જુનો અમાનિતી રાણીનો મહેલ આજ અપૂર્વ આનંદનું સ્થાન બની
રહ્યો. માતા પિતા ને પુત્ર મળતાં તેઓમાં અનહદ આનંદ ઉછળી રહ્યો.
હેમન્તકુંવરે આનંદમાં વધારો કરાવતાં કહ્યું કે, ' મૈનાક ! દીકરા કહું કે
વહુ કહું, જે કહું તે મને આનંદજ ઉપજાવ છે. અસારે લાજ ન હોય.
અહિં આવ અને તારાં સાસુના બોળામાં બેસી એમને પનોતાં
બનાવ.' આ વચનથી રાજસિંહ અને વીરવિજયસિંહના મનમાં પણ
અત્યન્ત આનંદ થયો. વડી વડારણે અંબરથી ઢાંકેલા મુખ્યન્દ્રવાળી ને
લજ્જાને લીધે અંગે અંગમાં શરમે કરીને સમાઈ જતી મૈનાકને લાવી

મહારાણી વસન્તસેનાના ખોળામાં બેસારી. મહારાજ શિક્ષાદિત્યે મૈના-
કના માથા ઉપર હાથ ફેરવતાં કહ્યું કે, ' મારો રાજસિંહ જીવે છે, એવું
સાંભળતાં મારા મનોરથને પુષ્પ આવ્યાં હતાં તે આજ ફલિત થયાં માટે
હું તારું નામ પુષ્પાવતી પાડું છું. ' અને ' આવ ! દીકરા ! મને વહાલથી
બેઠ ' એમ કહી હર્ષથી ઉભા થઈ સામે જતાં વળી ખોલ્યા કે:—

(વસંતતિલકા.)

જાતી કપાટપુટ શી હરખે પ્રસારી,
આલિંગ પુત્ર ! કર દીર્ઘ ગળે વિંટાળી;
ઉંચું કરી મુખ શરચ્છશિષ્ત રૂપાળું,
પાસોવ આ વ્યસન દગ્ધ શરીર મારું.

આપ દીકરાને અને દીકરો મા, આપ, અને પ્રેયસી મૈનાક-હવે રાણી
પુષ્પાવતીને મળી સૌ આનંદ પામ્યાં. નગરમાં ઉત્સવ થયા અને દેટલાક
દિવસ પછી વીરવિજયસિંહ સૌપુર ગયો. મહારાજ શિક્ષાદિત્ય પણ રાજ-
સિંહને રાજ્યાભિષેક કરી દેશમાં તેની ચોથા શિક્ષાદિત્ય તરીકે આજ્ઞા
વર્તાવી મહારાણી વસન્તસેના અને હેમન્તકુંવરને લઈ વાનપ્રસ્થાશ્રમી
થઈ તીર્થયાત્રા કરવા ગયા.

લાલાં વાઘેલી.

પ્રકરણ ૧ લું.

અહારવટિયા.

હા મહીનાની ઠાઠ પડતી હતી, રખીનો પાક પાકી ગયો હતો અને કપાસનાં વાવેતરવાળી ભૂમિ વિરલ તારાવાળી પ્રભાત રજનીની માફક શોભી રહી હતી. આ વખતે આશાવળની સીમમાં કાળચક્રના ફેરાની સાક્ષી આપવા ઉભેલો હોય એવા એક વડ નીચે ફેટલાક ગરાસિયા ખેડા હતા. સાજ નાંખેલી કચ્છી ઘોડીઓ દિશાઓમાં થતા અવાજની સામે કાનની ટીશીઓ ફેરવતી તેમની પાસેજ ઉભી રહી હતી અને અહારવટિયા એક પછી એક ચલમ પીતાં પીતાં ચોરી લાવેલા દાગીનાની વહેંચણી કરતા હતા. ભાગ પાડ્યા અને સૌએ પોતપોતાનો હિસ્સો ગાંઠે બાંધ્યો એટલામાં અમદાવાદ તરફ બંદુકનો ધડકો થયો. ચાલાક સ્વારો તરતજ ઘોડીઓ ઉપર સ્વાર થઈ ગયા. દ્વરથી કુતરાનું બસનું સંભળાયું અને મયૂરોએ ટુહુકાર કરી વણકાવાળી સીમ ગળવી મૂકી. ઘોડાઓની તબડકી સંભળાઈ અને વડ નીચેના અહારવટિયાઓએ તરત કપાસનાં ખેતરોની આરપાર ઘોડીઓ ફેંકી દીધી. સ્વારો વડ નીચે આવ્યા ત્યારે ત્યાં કોઈ ન હતું પરંતુ બળતા અગ્નિએ તથા પડી રહેલા ઝીણા દાગીનાની ચુનીઓએ તેમને ચોરની ખાતરી કરી આપી અને હાલતાં કપાસનાં ખેતરોએ તથા ભડકેલાં પક્ષીઓના સંક્ષેપે તેમને શત્રુની પાછળ જવાનો માર્ગ દેખાડ્યો. આ પ્રમાણે જોતજોતામાં વડ નીચે ખેડેલા અહારવટિયા તથા અમદાવાદથી આવેલા સ્વારો વાંચનારની નજર અહાર નીકળી ગયા.

ધરતીસનનું પંદરમું સૈકું ચાલતું હતું. અમદાવાદ વચ્ચેના પા સૈકું થઈ ગયું હતું. રજપૂત લોકનો અમલ દૂર દૂરના ભાગોમો નવી પાદશાહીના

તેજસ્વી અન્નવાળામાં આછોઆછો અને ઝાંખોઝાંખો કહ્લિક કહ્લિક નજરે પડતો હતો. કરણુધેલો, માધવ, રૂપસુન્દરી, કેશવ અને તેની સતી સ્ત્રી ગુણુ-સુન્દરીનો શાપ વગેરે વૃત્તાંતો લોકકથામાં હજી તાજા હતા. પાટણની જાહો-જલાલીની ધુણીઓ ક્ષિતિજમાંથી લોપ થઈ ન હતી, પરંતુ વખત ફેરવાઈ ગયો હતો. ગુજરાત એનું એ હતું, એની એજ વૈભવી ગુજરાતી રૈયત અને પોતાની પ્રજાના સુખને માટે પ્રાણ આપનારા એના એજ રજપૂતો હતા, પરંતુ વખત ખરેખર ફેરવાઈ ગયો હતો. કવિઓ સમયનીજ બલિ-હારી ગાય છે તેમ હતું. એકવારની યાદવ જાહોજલાલી નાશ પામી અરાજ્ય ચાલ્યું. ફરી વલ્લી અને પંચાસરથી ગુજરાત આબાદ-સુખી થયું અને ભૂવડ જેવા શત્રુથી વળી તેની પાયમાલી થઈ. રાજાના કુંવરને ઝાડને ડાળે બાંધેલી ઝાળીએ ઝુલવાનો વખત આવ્યો તથા પુનઃ આવડા સોલંકી અને વાઘે-લાઓએ દેશને આબાદ કરી ગુજરાતને સર્વોપરિ બનાવ્યું. એજ ગુજરાત આજ પાછું કરણુધેલાની ઘેલાઈ-વિષયાસકિતથી પરદેશીઓને હાથ ગયું અને ઘણાં શત્રુઓએ આવેલી તેની લાલી લુંટાઈ ગઈ. ગુજરાતનો દહાડો પડ્યો એટલે તાંમાને એઢે અને સોનાને ચુડે ગુજરાતી ગામને પાદરે પ્રથમ જે પનિહારીઓનો વૈભવ દેખાતો હતો તે નર્મદાથી સરસ્વતી સુધી અને પાવાથી ગિરનાર સુધી કહિં પણ જણાતો નહિ. દેશમાં સર્વત્ર ત્રાસ અને ઝાટિંગપા-દશાહી ચાલતી હતી. “ મારે તેની તરવાર ” એ કહેવત પ્રમાણે કામ થતું હતું. ગૃહસ્થ અને જમીનદાર ઉપર ભુલમ ગુજરતો. સ્ત્રીઓથી પોળને મોઢે પણ નીકળાતું નહિ અને જેટલા દહાડા આખર રહી તેટલા દહાડા સુખમાં ગયા, એમ લોક કહેતા હતા. કાલે શું થશે ? તેનું જશીઓ પણ ભવિષ્ય ભાખતા ન હતા. મોટી લડાઈનો અંત આવી ગયા પછી રણમાં પડેલા અડધા જીવતા અને કાણુવાર આંખ મીચી ઝોઠ દાબી વંદના સહન કરતા સિપાઈને જેમ ગીધ અને શિયાળવાં જંપવા દેતાં નથી તેમ ગુજરાતની દુઃખી રૈયતને ડાળીઓ, વિધર્મી સત્તાવાળાઓ અને બહારવટિયા જંપવા દેતા ન હતા. શહેરમાં કસબામાં અને છેલ્લે નાનાં ગામમાં પણ ઘોળે દહાડે ખૂન અને ચોરીઓ થતી. રૈયત એમ માનતી કે, નરમાસ જેટલું સુખ અને વખાણુ જેટલોજ ભાગ્યોદય થાય છે. ખુશામત અને.

ડરીને ચાલવાનો લોકામાં રિવાજ પડવા માંડ્યા હતાં છતાં હજી અમદાવાદ નવું વસેલું હોવાથી કેટલેક દરજ્જે સુખી હતું.

અહમદશાહે અમદાવાદ વસાવી તેને આબાદ વસ્તીવાળું કરવા હિંદુઓને ઘણી છૂટ આપી હતી. અણહિલવાડનો વાઘેલ વંશ ભાગી પડ્યા પછી વાઘેલાઓનું જોર ધોળકામાં જન્મ્યું હતું. તે અમદાવાદ પાસે હોવાથી પાટણવાડના અને ધોળકાના વાઘેલાઓ અમદાવાદના સુલતાન ઉપર બહારવટાં કરતા હતા. આપણે ઉપર વાંચી ગયા તે બહારવટિયા પણ પાટણવાડના હતા. તેઓ ગામ મારી વારંવાર ત્રાસ પોકરવતા. ઘણીવાર ખુદ અમદાવાદમાં તથા કર્ણાઓમાં ચોરીઓ કરતા. આ લોક પ્રજાને બહુ હેરાન કરતા. ઘણા બહારવટિયાઓમાં મુખ્ય માત્ર બેજ હતો અને તેમની સાથેજ આ વાર્તાનો સંબંધ છે. આરંભમાં જેમની પુંડ લેવામાં આવી છે તેઓમાંનો મુખ્ય વરસોજી પાટણવાડના થળ પરગણાના બીલડી ગઢનો રહેવાસી હતો. નાનો બહારવટિયો અથવા વરસોજીનો ભાઈ જેતોજી સરદાર ગામમાં રહેતો હતો. ગરાસ જવાથી તેઓ સુલતાન ઉપર બહારવટે નીકળ્યા હતા. તેમની સાથે દોઢસો શરવીર અને સ્વામીભક્ત રજપૂતો પહેલાં નીકળ્યા હતા. ઘણીવાર તેઓ સરકારી માણસોની સાથે જ્યોક મેદાન પડી મોટી કતલ કરી જંગલોમાં ગુમ થઈ જતા. સુલતાન તેમની પીડાથી હેરાન થતો અને તેઓ પણ સોજતીઓના મરણથી આજ્ઞા થઈ જતા હતા. દેશી રાજ્યોનો નાશ કરવાથી સુલતાનને આ પીડાં આવી પડી હતી.

પ્રસ્તુત પ્રસંગે વરસોજીએ પોતાના બાકી રહેલા માણસો સાથે એક અમીરના ઘર ઉપર દરોડો પાડ્યો હતો. તેમાંથી તેને પુષ્કળ જવાહીર તથા સોનારૂપાના દાગીના મળ્યા હતા. અમદાવાદના કોઠવાળને તેઓ શહેર પાસે હોવાની ત્રણ દિવસથી ખબર હતી, પરંતુ સાચરમતીના બાઝામાં અને જીનાં કહાવતીનાં ખંડિયેરોમાં તેઓ એવી ગુપ્ત જગાઓમાં ભરાઈ રહ્યા હતા કે, કોઠવાળ તેમનો પત્તો મેળવી શક્યો ન હતો. તેમણે એક અમીરના ઘર ઉપર દરોડો પાડ્યો અને કોઠવાળને ખબર થઈ એટલે પચાસ સ્વારો સાથે તે તેમની પુંડે પડ્યો. કોઠવાળે કેવી રીતે તેમની પુંડ લીધી વગેરે વાત આપણે પ્રારંભમાં વાંચી ગયા. આગળ બહારવટિયા અને પાછળ

તેઓ એમ ક્રેટલાક ગાઉ સુધી દોડ કર્યા પછી જ્યારે પ્રભાત થવા આવ્યું અને અજવાળાએ એક બીજાનાં મુખ દેખાવા માંડ્યાં ત્યારે રજપૂતો તેમની સામે થયા. શહેરથી સાત ગાઉ દૂર ખારી નદીના બાઠામાં તેમણે નાની જેવી લડાઈ શરૂ કરી. બહારવટિયા પોતાનાં હથિયાર સજ્જ કરી સામા થયા અને ક્રોટવાળ પોતાના સ્વારો સાથે તેમની સામે લડવા લાગ્યો. સૂર્યનાં ઉગતાં કિરણોમાં તેમણે ઝપાઝપી ચલાવી. ઝપાઝપી રજપૂતોએ ક્રેટલાક સ્વારોને પૃથ્વી ઉપર પાડી નાંખ્યા. તેમણે તેમની ઉપર બંદુકો ફેડવા માંડી. બહારવટિયાનાં ધણાં માણસ માર્યાં ગયાં અને છેવટ જ્યારે પકડાઈ જવાનો વખત આવ્યો ત્યારે જેતોજીએ મરણિયા થઈને છૂટતી ગોળીઓની સામે પોતાની ધોડી ફેંકી. ક્રોટવાળ ઉપર તેણે ધા કર્યો. જેતોજીની ધોડી અને અમદાવાદનો ક્રોટવાળ એકજ વખતે ધરતીમાતાને ભેટી પડ્યાં. લોહીથી ળંઠાયેલાં કપડાંવાળો શૂરવીર ગરાસિયો વિજળીની ઝડપે તરવાર ફેરવતો ફેરવતો ટોળામાંથી નીકળી ગયો. એક સ્વામીમકત રજપૂત સાથીએ જેતોજીને પોતાની ધોડી આપી અને રહાસદ્વા માણસો સાથે બંને બહારવટિયા જંગલ તરફ નાસી ગયા. ક્રોટવાળ મરતું થઈ જમીન ઉપર પડ્યો હતો તેને સ્વારોએ સાવધાન કર્યો પરંતુ ગરાસિયા નાસી જવાથી તેને ધામાં લૂણ જેવું લાગ્યું. મોટો શ્રમ કર્યો અને પુંક લીધી તે છતાં હાર ખાઈ પાછા ફરતાં તેને બહુ હીણું લાગ્યું પણ શું કરે? રજપૂત બહારવટિયા કંઈ બિલ્લ કે ચોર જેવા અસાવધ ન હતા. તેઓ ચોરી માટે નહિ પણ ત્રાસ આપવા માટે માથાની દરકાર રાખ્યા વગર બહારવટું કરતા હતા.

આવો બનાવ આ કુંઈ પહેલી વખત અન્યો ન હતો. ધણી વાર તેમણે સૂરકારી માણસોને આવી જ રીતે મારી નાંખ્યા હતા, પરંતુ આ વખતની ઝપાઝપીમાં તેમનાં ધણાં માણસ માર્યાં ગયાં. તેઓ હવે અમદાવાદ ઉપર આવી શકે એવા બળવાન રહ્યા નહિ. ગરાસિયા ધણા દિવસથી મુલતાનને હેરાન કરતા હતા પરંતુ આ બે ભાઈઓથી તો આડો આંક ! અહમદશાહ પોતે એમની ચાલાકીનાં વખાણુ કરતો અને ઉત્તરમાં તથા કાઠિયાવાડમાં પણ તેમની સ્તુતિ થતી. ધણાં વરસ તેમણે શાહને વિતાવ્યું પરંતુ હવે તેમનું બળ આવી રહ્યું, કારણ કે જાતનાં અને વિદ્યાસનાં જે માણસો પ્રથમ તેમની

પાસે હતાં તે લગભગ પુરાં થઈ ગયાં. નવા માણસો વિશ્વાસઘાતી નીકળવા માંડ્યા અને ‘ ધર ફૂટે ધર જાય ’ તેમ ધર ફૂટ્યું ને ગરાસિયાનું રાજ્ય તૂટ્યું. માધવે કરણને મારી નંખાવ્યો અને નોકરી ધન તથા સુખની આશાએ ખુશામતિયા લોકોએ જમીનદારો અને મોટા મોટા માણસોને પાયમાલ કરાવરાવ્યા. વિશ્વાસને યોગ્ય માણસ મળવો એ પરરાજ્યચક્રમાં દુર્લભ વાત છે. વરસોજીને આ પ્રમાણે થયું. વિશ્વાસુ માણસ ગયાં અને નવા માણસો વિશ્વાસને યોગ્ય રહ્યા નહિ. પોતાનાં માણસજ પોતાનું માથું કપાવે તેમ થવા માંડ્યું. લોઢે લોઢું કપાય તેમ હિંદુઓને હાથે હિંદુઓની પાયમાલી થવા માંડી. ચારે તરફ દગો થવાનો ભય રહેવા માંડ્યો એટલે બીલડીગઢમાં રહેવાનું તેણે માંડી વાળ્યું. સુલતાને કાઢેલા ઈનામની લાલચે એટલા બધા માણસો પકડવા ફરતા કે ઘણીવાર તેમને ઘોડાની પીઠ ઉપરજ રહેવું પડતું. બેઠે બાઈ કોઈ વાર પગ વાળીને બેસતા નહિ. કોટવાળને મારીને નાકા પછી મધ્યાહ્ને તેઓ મેજાની પેલી પાર ગયા. એક આંખા તળે બેસી બેઠે બાઈઓ પોતાની સ્થિતિ માટે દિલગીર થયા. બાકી રહેલા ચાર સોબતીઓને તેમણે સલાહ પૂછી કે ‘ હવે અમારે કેમ કરવું ? શરણે જવું કે મરવું ? બૈરાં છોકરાં અને એક કુંવારી બેન વગેરેને લીધે અમને એકેકે ઠેકાણે જંપીને રહેવાનું બનતું નથી. ’ મિત્ર સાથીઓએ મરવાની સલાહ આપી પણ શરણે જવાની વાત કબુલ કરી નહિ. જે થાય તે સામી જાતીએ સહન કરવાનો તેમણે ઠરાવ કર્યો. માણસોએ તેમના પ્રાણ જાળવ્યાં સુધી તેમની સાથે રહેવાના સોગંદ લીધા. આ ઠરાવ કરી તેઓ પછી જુદી જુદી દિશાઓમાં નદીનાં કાતરોમાં રાખેલાં પોતાનાં રહેઠાણ તરફ ગયા.

મહાભારતમાં એક ઠેકાણે વ્યાસજીએ ભીષ્મની પાસે કહેવરાવ્યું છે કે ‘ મનુષ્ય પૈસાનો દાસ છે અને પૈસો કોઈનો દાસ નથી. ’ તે ખરેખર સત્યજ છે. વરસોજી ને જેતોજી પ્રથમ જ્યારે ધનથી ભરપુર હતા ત્યારે બહુ જરતોરમાં રહેતા હતા. માણસો પણ તેમને જોઈએ તેવાં મળી આવતાં. માણસ મળતાં જ્યોત્ક લુંટ કરાતી, તેમના પગમાં જોર રહેતું પણ જ્યારે ધનની લાલચવાળાઓ તેમને પકડી આપવા પાછળ ફરવા માંડ્યા ત્યારે તે બન્ને બાઈના પગ ભાગી ગયા. તેઓ કોઈ ઠેકાણે એક પહોરવાર પણ

પગ વાળીને બેસી શકે નહિ, ખાવાનું ખાઈ શકે નહિ, તો નિદ્રાનો તો વખતજ ક્યાંથી મળે ? આવા દુઃખે અકળાઈ જાય એમાં પણ શી નવાઈ ? આવી હાલતમાં તેમને મદદ પણ કોણ આપે ? જગત સ્વાર્થપરાયણ છે. મનુષ્ય સ્વાર્થને સેવે છે. અરે ! મનુષ્ય તો શું પણ પ્રાણીઓ પણ સ્વાર્થપરાયણ છે. ફળ વગરનાં ઝાડને પક્ષીઓ પણ તણ જાય છે અને ઘાસ વગરનાં મુકાં વનોનો પશુઓ પણ ત્યાગ કરે છે તો પછી માણસો કે જમને અનેક દુઃખાઓ લાગેલી હોય તેઓ ધનરહિત માણસને તણ દે એમાં શી નવાઈ ! ! સેવક માણસો તેમને દુર્ગળ દશામાં તણ જતા રહ્યા પણ તેમના જેવા ટેકીલા મિત્રોએ તેમનો ત્યાગ કયો નહિ. સ્વાર્થ સેવકો ખસી ગયા ત્યારે દૈવે તેમના આપ્તમિત્રાને ખેંચી લીધા, એટલે તેઓ ધનથી અને માણસથી દુર્ગળ થઈ ગયા. વળી તેમને સ્થાયિ સ્થાન પણ ક્યાં હતું ? એકવાર ઉત્તરમાં તો ખીજવાર દક્ષિણમાં એમ જ્યાં ત્યાં બટકવું પડતું. આવી રીતે મહા સંકટ પડવા માંડ્યાં, પરન્તુ રજપૂતોએ પોતાનો ટેક મૂક્યો નહિ. મુસલમાનો પણ તેમની માફક તેમનો કેડો લેતાં લેતાં થાકી ગયા. શાંતિના રાજ્યમાંજ રાજ્ય પ્રજાને સુખ હોય છે. અસંતુષ્ટ રૈયત અને વિદેશીય રાજ્યમાં એકકેને સુખ હોતું નથી. આ વાર્તાના કાળે ગુજરાતની આવી સ્થિતિ હતી. પ્રજા સુખી ન હતી તેમ રાજાને પણ સુખ મળતું ન હતું.

મકરણ ર ભું.

અખાની ચુકિત.

ડાદોડમાં દિવસના દિવસ માસના માસ અને વરસોનાં વરસ ચાલ્યાં ગયાં, પણ સુલતાન બહારવટિયાઓને પકડી શક્યો નહિ અને બહારવટિયા પણ ગરાસ મેળવી શક્યા નહિ. આખરે બેઉનાં મન ભાગી ગયાં. અહમદશાહ ખીજ વધારે અગલવાળી રાજકીય આખ-તોમાં પડ્યો અને બહારવટિયા પૈસે ટકે ભાગી જવાથી ગુજરાનના સંકટમાં પડ્યા. લોકમાંથી બહારવટિયાનો ત્રાસ ઝોછો થયો નહિ. સુલતાને તેમની પાછળ નીમેલા માણસોને બીજે કામે લગાડ્યા નહિ, એટલે ચાલતી ગડબડ નિત્યની હોય એવી સહી થઈ પડી જેમની તેમ ચાલવા માંડી.

વાત્રકનો કાંઠો પહાડી તો નહિ પરન્તુ ઉડાં ને ભયંકર ક્રોતર તથા ધાડી ઝાડીવાળો છે. આ વાત્તાને કાળે તે મુસાફરોને અગમ્ય અને બિલ્લ-બલિના ચોર લોકોના રહેઠાણનો મુખ્ય ભાગ હતો. ઉટડિયા તરફ જનારા માણસોને તેનો કંઠકે અનુભવ મળતો પરન્તુ તેની ઈશાન તરફનો ભાગ તો વાઘ વર અને જંગલી પ્રાણીઓથી ચિકાર ભરેલો હોઈ ખરેખર નિર્જન રહેતો. આવા ધોર જંગલના ભાગમાં એક મોટા ક્રોતરની નીચે નાનું બારણું હતું અને તેમાંથી એક વિશાળ બોંયરામાં જવાતું હતું. મધ્ય-રાત્રિ વીતી ગઈ હતી. ઝાડીમાંથી ભય ઉપજાવે એવા ધુરડના શબ્દોનો દિશાઓમાં પ્રતિધોષ પડી રહ્યો હતો. રાત્રિયર પ્રાણીઓ શિકારને માટે બહાર નીકળેલાં હતાં તેવામાં કેટલાંક માણસો એક પાલખી લઈ આ ગુફાના બારણા આગળ આવી ઉભાં રહ્યાં. ઉંચકનારાઓએ પાલખી ઉતારી જમીન ઉપર મૂકી એટલે એક જણ બારણું ઉઘડાવ્યું અને પેલા માણ-સોએ બે બેબાન માણસોને પાલખીમાંથી ગુફામાં લઈ લીધાં. આ ભયં-

કર ગુફાની અંદર બનતા બનાવો જોવા માટે વાંચનારે પણ તેની અંદર જવું જોઈશે. અંદર એક મોટો વિશ્વાળ ખંડ હતો. પછીતમાં એક ત્રિશૂળ તથા ચુંદડીના ડબ્બાથી બનાવેલો ચોર લોકની માતાનો ગોખ હતો. તેમાં ઝીણા ઝીણા ઘીનો દીવો બળતો હતો. આ ઓરડામાં ત્રણ ચાર માંચા અને બીજાં કેટલાંક હથિયાર તથા હોકો તમાકુ વગેરે પડ્યાં હતાં. જમીન ભેજવાળી ગંદી અને અસ્વચ્છ હતી. સાત આઠ માણસ અત્યારે ત્યાં હતાં. પાંચ છ બહારવટિયા અને દેવલોક જેવાં બીજાં બે સ્ત્રી પુરુષ હતાં. સ્ત્રી-કન્યા તેર ચૌદ વરસની ખીલતી ગુલાબની કળી જેવી નાળુક અને સુંદર હતી. તેનો પતિ અઢાવીસ ત્રીસ વરસનો જુવાન ગોરો દેખાવડો ને પ્રતાપી પુરુષ હતો. તેના કપાળ ઉપર તેજ હતું પરન્તુ અત્યારે તે બિચારાના મુખમાં દુઃખ મારી હાથ પીઠે બાંધી લીધેલા હતા. અંદર આવતાંને એક જણ તેમના મુખમાંથી દુઃખ કાઢી નાંખ્યા અને ઇંધાઈ ગયેલાં તેઓ પહોળો મોઢો શ્વાસ લેવા લાગ્યાં. તેઓને એમને એમ પડતાં મૂકી બહારવટિયા કંઈક સંતકસ કરવાને દૂર ગયા.

આગલી સાંજે ગણપતિ આગળ પાસા રમી હસી ખુશીથી મોટી ધામધુમથી પાટણથી વિદાયગીરી લઈ આશા ભર્યું જે જોડું અમદાવાદ જવા નીકળ્યું હતું તે અત્યારે આવા સંકટમાં હતું. દૈવની ગતિ કોઈ જાણી શકતું નથી તે સત્ય છે. લાંબેથી શ્વાસ લેતાં તેમની આંખો ઠેકાણુ આવી અને ધીરે ધીરે તેમણે એક બીજાની સામું જોયું. ભયંકર ગુફામાં આડીઅવળી આંખ ફેરવી અને નિશાસા મૂક્યા. ઇંધાયેલો જીવ ઠેકાણુ આગ્યો. ‘ પોતે ક્યાં છે ’ તેની સહેજ સમજ પડી અને કન્યાની નવીન અંજન ભરેલી આંખોમાંથી અશ્રુ પડ્યાં. પુરુષનું ધૈર્ય જતું રહ્યું. તેની આંખો ભરાઈ ગઈ, કંઈ ઇંધાઈ ગયો. કન્યા ભયથી અને સ્વામીના દુઃખથી ખિન્ન થઈ ધીરેથી બોલી કે ‘ મારો ભોગ આપતાં પણ તમારું જીવન જાળવી લેજે ’ પોતા ઉપરના આવા અનન્ય પ્રેમથી પુરુષ-ગદ્ગદ થઈ ગયો અને આર્ય પ્રજાની કેળવણીને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યો. બાળ કુમારિકાઓના આવા પ્રેમને ધન્ય છે. આર્યાવૃત વર્ગરે આવો પ્રેમ જગત ઉપર કોઈ દેશની સ્ત્રીઓમાં નથી. આર્યોની કીર્તિ અમર છે તે આવાં સ્ત્રીરત્નો વડેજ !! સ્ત્રીઓની

સ્વામીભક્તિ ઉપર એક ક્ષણમાં આ રીતે તેણે અનેક ધન્યવાદ દીધા અને એક ટસે તેની સામું જોયું. કન્યાનાં નાનુક પણ માંસલ કંકુની ગાર જેવાં કામળ ગાત્રોમાં ગળી ગયેલા દોરના બંધ જોઈ તેણે મહા શોકથી આંખ ઢાળી એટલામાં બહારવટિયા આવ્યા.

‘ આમને છોડી નાંખો. ’ મોટા બહારવટિયાએ હુકમ કર્યો અને માણસોએ તાબડોતોબ કઠારથી તેમના બંધ કાપી નાંખ્યા. ઘણી હિંમતથી પુરૂષે પોતાને ક્રેદ કરી લાવનારને પૂછ્યું કે ‘ અમને શા માટે પકડવામાં આવ્યાં છે ? ’ બહારવટિયાએ ધીરેથી ઉત્તર આપ્યો કે ‘ તમારા જીવને જોખમ પહોંચવાનું નથી. તમારા બેઠિના શરીર ઉપર જે દાગીના છે તે ઉતારી આપો એટલે તમે કુશળ છો. ’ પેલા પુરૂષે જવાબ દીધો કે ‘ દાગીના માટે મારી ના નથી. પરંતુ તેનાં નાણાં તમને નહિ મળે. કારણ કે અમારા ઉંચી કિંમતના દાગીના વઢાવા જતાં તમે પકડાઈ જશો, માટે જો તમને ગમતું હોય તો હું તમારે માટે બીજા ગોઠવણ કરું ? બોલવા ઉપરથી તમે ઉંચી નતના માણસ હો એમ લાગે છે માટે જે વિચાર હોય તે કહો. ’ જેતો-જીએ વિચાર કરી પોતાની મુશ્કેલી ટળવાનો મનસુખો કર્યો. વરસોજીને એક બાનુએ બોલાવી ખરી વાતની સમજ પાડી. ત્રણ જણ એકઠા થયા અને માતાની આગળ આકરા સોગન લઈ તેમણે નીચે પ્રમાણે ઠરાવ કર્યો. બહારવટિયાનાં ભૈરાં છોકરાં જે પાટણવાડામાં રહેતાં હતાં તેમને ખાવાપીવા જેટલાં નાણાં પહોંચાડવાં અને વખતો વખત અમદાવાદની ખબરો તેમને આપવી. આ પ્રમાણે ઠરાવ થયા પછી તેમણે એક બીજા સાથે થયેલી મિત્રતાના કસ્ટુંબા પીધા. તેઓ એક બીજાથી છુટા પડે ત્યાર પહેલાં વાંચનારને જાણવું જરૂરનું છે કે બહારવટિયાને હાથ પકડાયેલો માણસ અમદાવાદ તાલુકાનો ઇન્સપેક્ટર હતો. પાટણથી બીજાવાર પરણી તે પાછો જતાં બહારવટિયાને હાથ સપડાયો હતો. હિંદુને હિંદુભાઈ માટે લાગણી થઈ આવી. તેણે થોડા ખર્ચમાં તથા જૂજ જોખમમાં પોતાનો પ્રાણ બચાવી લીધો. ભક્ષ છોડવામાં બહારવટિયાઓને પણ એક સ્વાર્થ હતો. વરસોજીની બેન ઉમ્મર લાયક થઈ હતી, જેને નાસભાગમાં સાથે રાખવી પાલવે તેમ ન હતું એટલે કુટુંબનાં માણસને એક ઠેકાણે રાખ-

વાની ગરજે તેમણે તેને છોડ્યો ને તે પોતાના વચનને વળગી રહ્યો, એ આગળ જાણવામાં આવશે.

શત્રુ હોય તોપણ ખાનદાન હોય તો સાઈ. ધજરદાર કન્હુરાવનો શત્રુ ખાનદાન હતો તેથી તે મરણ સંકટમાંથી બચ્યો એટલુંજ નહિ, પણ ઠરાવ થયા પછી જેતોળએ પાટણવાડાની કન્યાને એન કહી એક મોતીની માળા ભેટ આપી અમદાવાદ તરફ વિદાય કરી. ધણી ધણિયાણીના મનમાં દુઃખી રજપૂતોને માટે દયા ઉત્પન્ન થઈ અને સ્વદેશાભિમાને તેમના અંતરમાં પ્રેમ અને ઉપકારની ગાંઠ બંધાઈ. બહારવટિયા પોતાની પ્રવૃત્તિમાં પડ્યા અને કન્હુરાવે તેમનાં ઐરાં છોકરાંનો બન્દોબસ્ત કરાવ્યો. અકળાયેલા રજપૂતો, તોડ લાવવા મથતા હતા ને કન્હુરાવ તેમાં મદદ કરતો પણ અમીર લોક કાવવા દેતા નહિ. એક વાર જેઠ મહીનામાં એ માણસો સાથે વરસોળ અને જેતોળ સમઘ ગામની પડોસમાં પડ્યા હતા તેવામાં ખેતરોમાં ખાતર નાંખવાનું કામ ચાલતું હતું. કડી અને અમદાવાદ વચ્ચેનું આ ગામ ગરાસિયા લોકનું હતું. ધણાક જમીનદાર ગરાસિયા ઉધડિયા રાખી ખેતીનું કામ કરતા. અખો ભંડારી નામનો એક વૃદ્ધ ગરાસિયો એકવાર પાછલી રાતે ઉધડિયા પાસે ખાતરનું ગાડું હંકાવી જતો હતો, એટલામાં વરસોળનો નોકર ત્યાં થઈને નીકળ્યો. ગાડીતે તેને જોઈને કહ્યું કે ‘ અખા ભંડારી બહારવટિયા આવ્યા છે માટે રાતે કામ કરવાનું થોડા દિવસ માંડી વાળો. ’ ભંડારીએ જવાબ દીધો કે ‘ એમનામાં મારા જેવો એકાદ રજપૂત હોત તો ક્યારનોય ગરાસ પાછો મેળવ્યો હોત. ’ અખા ભંડારીનાં વચન પેલા માણસે જેતોળને કહ્યાં તેથી તેમણે અખાને તેડાવ્યો. તેણે પોતાના જાતબાઈ-ઓને મહાય કરવાનું કયુલ કરી સલાહ આપી કે-ગામ મારવાથી ગરાસ નહિ મળે, પણ વડી બેગમ મકર્યાને રોજે જાય છે તેને આંતરીને વચન લો તો તે તમારું કામ કરી આપે. આ યુક્તિ બહારવટિયાને ગળે ઉતરી અને પછી તેની પેરવીમાં પડ્યા.

પ્રકરણ ૩ જું.

દગા કિસકા સગા નહિ.

હાડીગદમાં રહેવું બહારવટિયાના કુટુંબને કઠણ પડવા માંડ્યું. કારણ કે આ વાર્તાની નાયિકા લાલાદેવી જીવાનીમાં આવી હતી. લાલાં લક્ષ્મીના જેવી રૂપાળી અને ગુણવાન હતી. નવી જીવાનીમાં તે ખીલતી અને ગામના લોકનું તથા ધરનાંનું ધ્યાન ખેંચતી. વરસોજીની વહુએ એકવાર તેના ઘણીને આ વાત જણાવી અને લાલાંને કુળની લાજના રક્ષણ માટે કોઈ સુરક્ષિત સ્થળે ગુપ્ત રાખવાની બલામણુ કરી. વરસોજી બિચારો શું કરે ? તેનાથી એક ક્ષણ પણ કોઈ ઠેકાણુ દરાવું નહિ, તેમ છતાં એકવાર છુપા વેષે તે અમદાવાદમાં ગયો અને કન્ટુભાઈને મળી લાલાંને તેના ઘરમાં રાખવા વિનંતિ કરી. તે જાત્યભિમાની હતો તેથી એ વાત તેણે મંજૂર રાખી અને જેતોજી પછી લાલાંને ત્યાં મૂકી ગયો.

માણુક આવતો ચોદ અથવા જેને હાથ આપણે માણુકચોક કહીએ છીએ તેના અગ્નિકોણમાં અને મહુરત પોળની પાછળના ભાગમાં તે વખતે મોટા મોટા ગૃહસ્થ લોકનાં ઘર હતાં. માણુકચોકની પશ્ચિમે સાયરમતી વહેતી હતી અને મુસલમાન અમીરોનાં મકાન તેની પેલીપાર દિલ્લાની પાસે હતાં. મુસલમાની રાજ્યના નિયમ પ્રમાણે અમીરોએ રાજમહેલનું રક્ષણ કરવું જોઈએ તેથી તે લોક ત્યાં રહેતા. મોજમજાનાં તેમનાં મકાનો પરાતરફ પણ હતાં. કેટલાક હિંદુઓ મોટા યોદ્ધાઓ ઉપર હતા. કન્ટુરાવ દસકોઈની ઈજરદાર હતો તેથી તેને છત્રી અને મશાલ મળેલાં હતાં. અમદાવાદમાં તે વખતે તે મોટા ઠાઠમાં રહેતો હતો. તેનું ઘર વિશાળ અને કુટુંબ કબીલો મોટો હતો. લાલાંને તેમાં રહેતાં અણુગમો થયો નહિ. શહેરમાં રહેતાં તેનું રાજસ્વરૂપ નાગરિક સંસ્કારથી ખૂબ ખીતી નીકળ્યું. ખરૂં છે કે 'જગત દુષ્ટ છે' અને રૂપ સ્ત્રીનો શત્રુ છે. લાલાંને માટે અડોસી-

પડોસી ખરાબ વિચાર કરવા લાગ્યાં. કન્હુનો જીવાન ભાઈ નિર્દોષ પ્રેમથી તેની સાથે ફરતો અને એ બેનો સહવાસ ધરમાં એવો કહેવાતો હતો કે- એક બીજા વગર તેમને ચેન પડતું નહિ. બેઉ નિખાલસ અને અવિકારી હતાં, પરન્તુ વિકારી લોકની નજરમાં તેમનો સહવાસ વિકારી જણાયો. કન્હુરાવના ભાઈ બંસીલાલની હલેતી બાઈડીએ વાતને બગાડી નાંખી. તેની માના જાણવામાં આવતાં તે ગુસ્સે થઈ. કન્હુભાઈની વહુએ એકવાર એકાંતમાં બક્ષીની બાઈડી એટલે વહેવાણના ક્રોધની વાત કહી અને શક બતાવ્યો, પરન્તુ કન્હુભાઈ એવો અજ્ઞાન ન હતો. તે અનેક લોકના સમાગમમાં જનારો ચોરની સાથે ચોર હુચ્ચાની સાથે હુચ્ચો અને ડહાયાની સાથે ડહાયો થઈ કામ કરનાર મુસદ્દી ઈજારદાર હતો. તેણે “ છી ” કહી એ વાતને તિરસ્કારી કાઢી. બક્ષીની બાઈડીએ તે વાત વળી તેના પતિને કહી અને એકવાર કન્હુરાવને મળવાને બહાને તે લાલાંને બેઠ ગયો. કન્હુભાઈ અને બક્ષી એક નાતના એક જાતના સગા અને સમાન સત્તાવાળા હતા, પરન્તુ તેમની ખાનદાનીમાં જમીન આસમાનનો ફેર હતો.

ખુશામતને લીધે બક્ષીજી બક્ષી જેવા બેખમદાર અને મહત્વને ઓઢ્યે ચઢ્યા હતા. ઉંચુંનીચું કરવું અને સારી મોટી ચાડી ચુગલી તથા કેટલુંક ન માનવા જેવું ઉંઘુંચતું કરવું હોય તો તે પણ બક્ષીજી કરતા. કન્હુભાઈ તેવા ન હતો. નીચ કામથી પ્રાપ્ત થાય એવા મોટા ફળને પણ લાત મારે એવો તે ન્યાયી અને સ્વદેશાભિમાની હતો. વખતે મુસલમાનની પણ ધરાવતો નહિ. લાલાંને બેઠ ત્યારથી બક્ષીના મનમાં ઇંઈને કંઈ થયા કરતું. એક તરફથી પોતાનું શુભ કરી લેવાને અને બીજી તરફથી દીકરીના સુખની કહેવાતી ફાંસ કાઢવાને તેના મનમાં ગડબાંગ થતી હતી. બક્ષીની બેઠક મોટા મોટા મુસલમાની અમીરોને ત્યાં હતી. એકવાર અમીર ઉલમુલ્કની સાથે એકાંતમાં લાલાંની વાત કાઢી તેના રૂપનાં તેણે એવાં વખાણુ કર્યા કે, જીવાન અમીર ઉલમુલ્ક મોહી પડ્યો. તેણે બક્ષીજીને મોટી ભેટ અને ગામ આપવાનું કહ્યું, તેથી તે લલચાયો. મુસલમાન કરી તેમણે ઠરાવ્યું કે કોઈ રીતે લાલાંને બક્ષીએ પોતાને ઘેર બોલાવી ત્યાંથી અમીરને હવાલે કરવી. આ યુક્તિ બેઉને પસંદ પડી. તેમણે તાળીઓ લીધી

અને પાન ખાધાં. અમીરે જેમ અને તેમ એ ગોઠવણુ વહેલી કરવાને કહ્યું. પરન્તુ બક્ષીએ ઉત્તર આપ્યો કે કન્હુરાવ ગામમાં હોય ત્યારે તો અને નહિ. તે પરગણામાં જશે ત્યારે બન્દોબસ્ત કરીશ. કન્હુભાઈને પરગણામાં ફરવા જવું એ સાધારણ હતું. મહીનામાં ત્રણ ચાર વાર તે બહાર-ગામ જતા. બક્ષીજીએ અમીર સાથે મળી સંતલસ કરી તેને ત્રીજે દહાડે તે પરગણામાં ગયા અને બીજે દહાડે બક્ષીજીએ ગામ બહાર ઉબણી ઠરાવી. વહેવાઈના ધરનાંને તેમાં આમંત્રણ કર્યાં. બંસીલાલ તેની વહુ કન્હુભાઈની બેટી તથા લાલાં વગેરે ઉબણીએ ગયાં.

બક્ષીજીએ અમીર ઉલમુલકની શહેર બહાર આવેલી સુંદર વાડી લઈ તેમાં મોટી ધામધુમ કરી હતી. બપોરથી જુદા જુદા ગૃહસ્થોના ધરની પાલખીઓ ત્યાં ગઈ. વાડીની આગળ પાછળ પરાયો માણસ પેસી ન જાય તે માટે સિપાઈઓ રાખેલા હતા. અંદર ઓળખીતા ગૃહસ્થનાં બેરાં છોકરાં આનંદથી મહાલી રહ્યાં હતાં. સરખા સરખી વયની સ્ત્રીઓ જુદી જુદી જગાએ રમતો રમતી ગાતી અને વાતો કરતી હતી. એક તરફ મોટા મોટા ગૃહસ્થો બક્ષીજી પાસે બેસી ગામ ગપાટા મારતા હતા અને બીજી તરફ રસોઈનું કામ ચાલતું હતું. આખો દિવસ વાડીમાં આનંદ ઉત્સવ ચાલ્યા પછી સાંજના જમણની તૈયારી થઈ. સૌ પંક્તિએ જમવા ગયાં ત્યારે લાલાં ને તેની ખવાસણ દીવાને આમની મેડીમાં બેઠાં. થોડીવારે બક્ષીના નામની એક ચીઠી આવી. રમતમાંને રમતમાં લાલાંએ તે ચીઠી ઉઠેલીને વાંચી. જે કંઈ બાબતું તૂટ્યું તેના વાંચવામાં આવ્યું તેથી તેને શક પડ્યો. ખવાસણને તેણે એ વાત કહી અને ચીઠી આપનાર કેણી તરફ ગયો તે જોઈ આવી તેથી તેના મનમાં પણ ઉપક્રો પડ્યો. ચીઠી તેણે બક્ષીજીને પહોંચાડી અને ખવાસણે મોકલેલી સાંભળી તે ચમક્યા. ચતુર રજપૂતાણીના શકમાં વધારો થયો. કોઈ જાતની ગભરામણ તેણે દેખાડી નહિ. ખવાસણ લાલાંની રજ લઈ જમવા ન રહેતાં થોડીકુવો કે જ્યાં જેતોજી ઘણીવાર તેમને મળતો ત્યાં ગઈ.

બક્ષીજીએ બહાર જઈ પાલખીઓની ગોઠવણુ સંબંધી આવેલી ચીઠી પ્રમાણે બન્દોબસ્ત કર્યો. પોતાના બે ખાનગી નોકરોને અમીર ઉલ-

મુલકની પાલખીમાં લાલ્લાને બેસાડવાની સૂચના આપી. પછી સૌ જમણમાં બળ્યું. સંધ્યાકાળ થઈ ગયો હતો અને બક્ષીજી જમવા બેઠા હતા એટલામાં બૈરાંએ ઘેર જવાની ઉતાવળ કરી. વાડીના ચોગાનમાં પાંચ પચીસ મિયાનો તૈયાર હતા. બૈરાં એક પછી એક વાહનોમાં બેસી ગયાં, અને મિયાનાવાળાઓ તે ઉપાડી ઉપાડીને રસ્તે પડવા માંડ્યા. બક્ષીજી જમી ઉઠતા પહેલાં તે સૌ ચાલ્યું ગયું. પાન સોપારી ખાઈ તેમણે પોતાના ખાનગી નોકરને બોલાવી પૂછ્યું કે ' મેં કહ્યું હતું તે પ્રમાણે સધળું થયું છે કે નહિ ? ' સ્ત્રીઓ ગઈ તે વખતે ચાકર દૂધપાકનું એક અરધિયું ઓળવવા ગયો હતો એટલે ધીરે રહી તેણે ઉત્તર આપ્યો કે ' હા સાહેબ ! એજ પ્રમાણે સૌને બેસાડ્યાં છે. ' બક્ષીજી ખુશ થયા અને મનમાં તે મનમાં વિચાર કર્યો કે-આપણે આજની રાત અહિંયાંજ રહીશું. અહિં રહ્યામાં લાભ છે. આપણા વાંક નહિ નીકળે, અને એમ કહેવાશે કે, ' બાઈ બક્ષીજી તો બિચારા હતાજ નહિ, ' ઠીક છે. મજેની ગોઠવણ થઈ ગઈ. બક્ષીજી આમ વિચાર કરી વાડીએ રહી પડ્યા પણ ' દગા કીસકા સગા નહિ ' એ કહેવત જેવું થયું.

વાડીએથી નીકળેલા મિયાના અને પાલખીઓ આરોઆર સૌ સૌના ઘર તરફ ગયાં. બક્ષીજીની ગોઠવણ પ્રમાણે અમીર ઉલમુલકનો સુંદર મિયાનો કિલ્લામાં તેને ઘેર ગયો. એક મિયાનો કન્હુભાઈને ઘેર ગયો. તેમાં જુગુપ્તા નામની કન્હુભાઈની નાની છોકરી સિવાય સધળાં હતાં. જુગુપ્તા સાત વરસની હતી. લાલ્લાને જુગુપ્તા નથી એમ સાંભળતાં ધ્રાસકો પડ્યો. પણ તે તેવિષે કંઈ જાણતી ન હતી. બક્ષીજીને ઘેર ત્રણ પાલખીઓ ગઈ. હજી ધીરે ધીરે બીજી પાલખીઓ આવતી હતી એટલે બક્ષીજીનાં વહુ તેમની કુંવારી પણ ઉમ્મર યોગ્ય થઈ ગયેલી છોકરી આવી ન હતી તેને માટે ચિંતામાં પડ્યાં. વાંચનારની આતુરતાને વધારે વાર ન અટકાવતાં આપણે જણાવીશું કે ' બક્ષીજીએ લાલ્લાને માટે જે મિયાનાનો બન્દોબસ્ત કર્યો હતો તેમાં તેમની અંબુજી કન્હુની નાની છોકરી અને તેમના મિત્રનો બાળક છોકરો એટલાં બેઠાં હતાં. એ મિયાનો ગોઠવણ પ્રમાણે લાલ્લાને નહિ પણ બક્ષીની જુવાન છોકરીને લઈ અમીર ઉલમુલકને ઘેર ગયો. થોડીવાર જુગુપ્તાની સરત કાઢવા કન્હુભાઈનો ચાકર બક્ષીને ઘેર ગયો ત્યારે કહ્યું કે

‘ અંબુજ વગેરે આવ્યાં નથી ને જુગુપ્તા કદાપિ તેમની સાથે હશે. તે આવશે એટલે મોકલી દઈશું. ’ રાતના દસ અગિયાર ને બાર વાગ્યા પછી કોઈ જણાયું નહિ ત્યારે તેણે એમ મન વાળ્યું કે એ એના બાપ સાથે વાડીએ રહી હશે. કન્હુભાઈને ત્યાં પછી જુગુપ્તા આવે તો બારણાં ઉઘાડે, એમ કહી સૌ સૂઈ ગયાં. લાલાની ખવાસણ કોઈને સાંભરી જ નહિ. તે ઘોડી કુવે ગઈ અને પોતાના શકની વાત જોતો જીને જણાવી. અમીર ઉલમુલક કેવો છે તે, તે જાણતો હતો. લાલાને માટે કપટજાળ રચાવેલી હોય એમ ખવાસણે જણાવ્યા પછી તેણે તેને પાલખીમાં જવાની રજા આપી, કારણ કે, ખવાસણની ફોઈ ત્યાં રહેતી હતી. વીર ગરાસિયાની આંખોમાંથી અગ્નિ ઝર્યો ને છુપાં હથિયાર લઈ તે અમદાવાદ તરફ ગયો. દરવાજા બંધ થયા ન હતા એટલામાં તે અંદર પેસી ગયો અને મોટી ચાલાકીથી અમીર ઉલમુલકના વાડામાં જઈ ભરાયો. એક ધટાદાર જાંબુ-ઘના ઝાડ ઉપર ચઢી તે અમીરના જાહેર ઓરડાને દેખાવ જોતો બેઠો. ઘોડીવારે લોંડીઓ બે છોકરાંને અમીરની પાસે લઈ આવી જેમાંની એક કન્હુરાવની છોકરીને જોતો જીએ ઓળખી. છોકરાંની વાત ઉપરથી તેને ખાતરી થઈ કે લાલાં નહિ પણ ખીજ કોઈ સ્ત્રી આવેલી છે. છોકરાંને અમીરે સુંદર વસ્તુઓનાં ધનિમ આપ્યાં અને કહ્યું કે—બચ્ચાં—તમે અહિંજ રહો. હું તમને સવારે મોટાં ધનિમ આપીશ. પછી અંબુજ તે ખંડમાં આવી ને ‘ પોતાના પિતાએ આમ ક્યું હશે ’ એમ ધારી અમીરને તેણે કશો શ્રમ આપ્યો નહિ. અમીર હિંદવાણીની ચતુરાઈ રૂપ રંગ જોઈ લેવાઈ ગયો.

રાતના બાર વાગ્યા, જળ જંધું અને બક્ષીના કપડે બક્ષીને કાળી રીલી આપી. જોતો જી પછી જાંબુડી ઉપરથી નીચે ઉતર્યો અને પાટલા ઘોનાંખી અમીરની મેડીએ ચઢી ગયો. તેના શરીર ઉપરના દાગીના ઉતારી લીધા અને અંબુજ ઉઠે નહિ તેમ સંભાળથી અમીરને મારી નાંખ્યો. પછી જુગુપ્તાને ઉઘતી ઉપાડી લઈ પીઠે બાંધી અને શરવીર ગરાસિયો જેમ ચઢ્યો હતો તેમ સપાટાબંધ નીચે ઉતરી ગયો. જુગુપ્તાને મૂકવા જતાં પકડાઈ જવાય તેથી બારોબાર તે પોતાના રહેઠાણ તરફ ચાલ્યો ગયો.

લાલાંવાઘેલી—

શુરવીર ગરાસિયો.....નીચે ઉતરી ગયો. —પૃષ્ઠ: ૨૧૦

—કૌંપીરાહટ.

પ્રકરણ ૪ થું.

હુરમા બેગમ.

જે જુમાનો દિવસ હતો. સવારના પહોરથી મુસલમા-
નલોક ધર્મના આનંદમાં દેખાતા હતા. મુસલમાન ઉઠીને
બેઠા હતા, એટલામાં અમીર ઉલમુલકનું ખૂન થયાના
ખુરા સમાચાર મળ્યા. સારા દિવસે સવારના પહોરમાં
નહારા સમાચાર મળવાથી સૌ કોઈને અમીરને માટે થવી
જેઠાં એ એવી લાગણી થઈ નહિ, પરંતુ સામે તિરસ્કાર છુટ્યો. દરઆ-
રમાં એ અશુભ સમાચાર ઉપર લક્ષ અપાયું નહિ પરંતુ પાદશાહી રીતે
'કોઈ અમીર મરણ પામે તો તેની દોલત દરબારમાં આવવી જોઈએ' એટલા
માટે સરકારી જપતીદારે જઈ અમીરની મીલકત કબજે કરી અને
લાગતા વળગતાઓએ અમીરને અવલમંજલ પહોંચાડ્યો. આણી તરફ
હિંદુઓના વાસમાં સવાર થતાં સહેજ સાજ ચર્ચા થવા માંડી એટલામાં
વાડીએથી બક્ષીજી અને પરગણામાંથી કન્હુભાઈ પોતપોતાને ઘેર આવ્યા
વાત વધી ન જવા દેવા માટે બક્ષીએ કપટ ઉલટું પડેલું જોઈ કિલ્લામાં
જઈ જપતીદાર હિંદુ હતો તેના ભેગા ભણી જઈ કાંઈ પણ ગડબડ થવા
પામે તે પહેલાં અંબુજીને ઘેર મોકલાવી દીધી. કામ કરી બક્ષી પાછા આવ્યા.
કે તરત કન્હુભાઈ તેમને મળ્યા. જુગુપ્તાની તેમને ચિંતા હતી. બક્ષીથી
ઉત્તર અપાયો નહિ અને ધરમાંથી એવી ખબર મળી કે અંબુજીની સાથે
તે હતી. કન્હુભાઈએ બક્ષીને એકાંતમાં લઈ જઈ દમ બિડાવ્યો એટલે
તેની આંખો નીતરી ગઈ અને કપટની બાજુ ઉંધી વળવાથી ઉંચું જોવાયું
નહિ. કન્હુભાઈ બોલ્યા કે 'દુષ્ટ માણસોને ધ્વજે તેની કપટ જાળનાં ફળ
આપે છે તેમ તમને થયું. તમને કાળીટીલી ચોંટી તેજી દીકન થયું પણ
મારી બાળક છોકરીનું શું થયું તેનો પત્તો મેળવી આપો નહિ તો આપણા
સંબંધને વિસારી મારે સામાં પગલાં ભરવાં પડશે. તમારી પુત્રીને લાવ્યા

ત્યારે તમે એ બાળકની કેમ શોધ કરી નહિ ? ખાતરી રાખજો કે ખરા હિંદુને ખરાખ કરવા માટે લીધેલા આ પગલાનું તમને પાપ લાગશે અને ગરાસિયો તમને જરાએ નંપવા દેશે નહિ. મુસલમાનો તમારા ધર ઉપર દરોડો પાડશે.' આ પ્રમાણે કન્હુભાઇ તેમનો ક્રોધ ખાલી કરતા હતા એટલામાં એક માણસે આવી કહ્યું કે 'ખવાસણ જુગુમાને લઇ આવી છે.' 'તમે તમારા પાપનાં ફળ ભોગવજો અમે શું કરીએ,' એમ કહી કન્હુભાઇ પછી ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા અને બક્ષી પેટના બળ્યા પેટમાં ને પેટમાં શોક કરતાં અને મુસલમાનો તથા ગરાસિયાથી બીતા ધરમાંજ એસી રહ્યા. નાતમાં વાત થઈ અને જે તે ઠેકાણે બેસાં ટાળે મળી એની એજ વાત કરવા લાગ્યાં.

મુસલમાનોમાં અમીરના ખૂનને લીધે ઉશ્કેરણી ચાલી. હિંદવાણીએ અમીરને મારી નાંખ્યો એવો મત ફેટલાકે આપ્યો, પરન્તુ સુલતાનની આગળ તે વાત થઇ શકી નહિ. બપોર થયા અને હુરમા બેગમને મકરખે જવાની તૈયારીઓ થવા માંડી. ભદ્રના મેદાનમાં ત્રીજો પહોર થતા થતામાં પાંચસો રથ આવીને ઉભા રહ્યા. અમીરો સરદારો અને કાજીઓના ધરની બીબીઓ તેમાં હુરમાની સાથે મકરખે જવા આવી. સાંજનો પહોર થવા આવ્યો એટલે આખે રસ્તે પાણીનો છંટકાવ કરનારાઓ અને આવતા જતા પુરુષોને દૂર રાખનારાઓ નીકળી પડ્યા. સઘળી તૈયારી થયા પછી સોના રૂપાની કારીગીરીવાળા અને મૂલ્યવાન રત્નોથી જડેલા એક ભમકાદાર રથમાં એસી હુરમા અને તેની સખીઓ કિલ્લામાંથી બહાર નીકળ્યાં. તાતારદેશની મદમસ્ત હથિયારબન્ધ લોંડીઓના રક્ષણ નીચે સૌ મકરખે જવા ચાલ્યાં. કિલ્લામાંથી નીકળતાં અપશકુન થયા પરન્તુ કાજીની સ્ત્રીએ તેનો રદિયો આપ્યો ને બીબીઓ મકરખા તરફ ગઈ. સુલતાન હાથીની સ્વારીએ જુમા મસજીદમાં નિમાજ પઢવા ગયા. અમીર ઉમરાવો તેમની તહેનાતમાં બન્દગી કરવા લાગ્યા. મુસલમાની રાજ્યમાં જુમાનો દિવસ રજાનો અને ધાર્મિક આનંદનો ગણાય છે. બન્દગીમાંથી ઉઠી સુલતાન નગરની દક્ષિણ દિશાએ એક મોટું પાદશાહી કબરસ્થાન બંધાતું હતું તે જોવા જનાર હતા, અને ઉમરાવો હિંદુઓ તથા બીજા દરબારી ગરાસિયા તેમની તહેનાતમાં રહેવાના હતા, એટલે બેગમની સ્વારી જે દિશા તરફ ગઈ હતી તે

તરફ તો કોઇથી ફરકાવાનું પણ ન હતું. હિંદુ વેપારીઓ અને મુસલમાન કારીગરો જુમા મસજિદ આગળ પોતપોતાના ઉમદા ઉમદા માલ લઇ બેઠા હતા. શાખીન લોક ફરવા નીકળ્યા હતા. માળીઓ અતરવાળાઓ મિકા-ધવાળાઓ અને વેપારી તેમજ કારીગરો આકર્ષણ કરે તેવી રીતે મેળાનો ઠાઠ જમાવી બેઠા હતા.

શહેરમાં આ પ્રમાણે ઠાઠ મચી રહ્યો હતો ત્યારે હુરમા બેગમ કેવી રીતે માર્ગ કાપતી હતી તે તરફ જોઈએ. એકએકની પાછળ બેતરેલા પાંચસે રથ જ્યારે ભદ્રમાંથી નીકળી મકરઆ તરફ જવા લાગ્યા ત્યારે રથનાં ખલુખલિયાં અને બળદનાં ઝાંઝરિયાંથી મોટો વરદોડો નીકળ્યો હોય એવો ખલુખલુટ થઈ રહ્યો. ધૂળ ન ઉડે તે માટે રસ્તાઓ ઉપર પાણી છાંટેલું હતું અને મરદ નહિ પણ સ્ત્રીઓજ આ સરખસની આગળ માર્ગ કરાવતી હતી. સૌની આગળ લાલ દંડકાવાળી દાસીઓ ચાલતી હતી, તેમની પાછળ ઘોડેસ્વાર હથિયારબન્ધ તાતાર લોંડીઓ હતી. એજ ક્રમે પાછળ તથા પડખે સ્ત્રી સેવકો નજરે પડતાં હતાં. વાતો કરતી પડદામાંથી કુદરતની લીલા જોતી અને આનન્દ પામતી સ્ત્રીઓ આ પ્રમાણે મોટા ઠાઠથી સરખેજની લગભગ ગઈ. દરેક જુમાના દિવસે તેઓ આ પ્રમાણે જતી હતી. મકરઆ આગળ જઈ રથ ઉભા રહ્યા એટલે આકાશમાંથી પરીઓ ઉતરી આવી હોય તેવી બીબીઓ તેમાંથી બહાર નીકળી. બેગમ પોતે પણ ચાલીને અંદર ગયાં. રસ્તા ઉપર સુંદર બંગાળું પાથરી દીધેલું હતું. બીબીઓ બેગમો અને શાહજાદીઓ રથમાંથી નીકળી હુરમાની આસપાસ વિઠાઈ વળી. બન્દોબસ્ત માટે સ્ત્રીઓનું લશ્કર એક ગાઉ ગાઉ જોડેલે છેટે ચારે તરફ ફરી વળ્યું. બન્દગી થઈ રહી અને મશાલો સળગાવવામાં આવી. એક પછી એક જુવાન સાહેબજાદીઓ બહાર નીકળી રથમાં બેસવા ગઈ. હુરમા બેગમ વધારે વિવેકી હોઈ હમેશ સધળી સ્ત્રીઓને બેસાડ્યા પછી પોતે રથમાં બેસતી હતી, સંધ્યાકાળ થઈ જવાથી સધળાં બેસી ગયાં, માત્ર હુરમા અને તેની શાહજાદીઓ બાકી રહી. તેણે અંદર સરત કઢાવી તો સૌ ગયાં એવી ખબર મળી, પછી તે જેવી બહાર નીકળવા જાય છે તેવીજ ત્રીસ રજપૂતોથી ઘેરાઈ ગઈ. એક સીનાદાર અને

શરવીર રજપૂત મોટી અદબથી પોતાની સામે ઉભેલો તેને જણાયો. હુરમા રાજખીજ હતી. તે ડરી ગઇ નહિ. તેમ રજપૂતોએ પણ ખીલકુલ અવિનય વાપર્યો નહિ. પેલા મોટા માણસે કહ્યું કે તરત સર્વેએ હુરમાને નીચા નમી માન આપ્યું. ઓચિંતી ઘેરાઈ જવાથી હુરમા જરા ગભરાઈ છતાં ધીમેથી બોલી કે ‘ તમે કોણ છો ? અને શા માટે પાદશાહની બેગમને રોકો છો ? ’ બેગમને રોકનાર ખીજું કોઇજ નહિ પરંતુ વાંચનાર જાણે છે તે બહારવટિયા હતા. બેગમની સામે ઉભો રહેનાર વરસોજી હતો ને હુરમાના સવાલનો જવાબ તેણે નીચે પ્રમાણે આપ્યો. ‘ ગરીબનવાજ ! પાદશાહ અમારો ગરાસ આપતા નથી અને ગુજરાતના રાજધણી અમે ગરાસિયા પાયમાલ થઈ જવા આવી છીએ. અમારો અપરાધ શા ? તેની તજવીજ થતી નથી અને વન વગરે અમારાં બેરાં છોકરાં નાસભાગની ખરાબ અવસ્થામાં ટળવળે છે. અમારો ગરાસ મળે એજ અમારી માગણી છે. પાદશાહ અમારા માથાના મુગટ છે પણ તેમ થતું નથી માટે આજ અમે નિશ્ચય કર્યો છે કે ‘ કાં તો તમારી પાસે ગરાસ માગી લેવો કે કાં તો તમને કેદ કરી સુલતાનની સામે ખુલ્લી લડાઈ જાહેર કરી પ્રાણ આપવા. ’

૬૯ નિશ્ચયવાળા બહારવટિયાનાં વચન સાંભળી હુરમા અકિત થઈ ગઈ. તેણે વરસોજીને કહ્યું કે ‘ ઠાકોર ! હું તમને વચન આપું છું કે કાલ સવારે તમારો ગરાસ તમને પાછો સોંપાવીશ. તમે મને જવા દો. જો તમે આડા થશો તો બહુ મોટો વિગ્રહ જાગશે અને રજપૂત તથા મુસલમાન વચ્ચેનું વેર વધી પડશે. લો હું તમને વચન આપું છું. ’ એમ કહી હુરમાએ પોતાનો હાથ ઉંચો કરી વરસોજીને કોલ આપ્યો અને વિનયવાન ગરાસિયે વિનયથી તેનો સ્વીકાર કર્યો. તેમ કરતાં તેણે હુરમાને કહ્યું કે ‘ તમે જશો ને આ વાત કહેશો એટલે સુલતાન અમને મારી નાંખવાને લશ્કર મોકલશે. તે વખતે અમે તમારા વચનને બેવચન ગણી મરીશું. ’ હુરમાએ ફરીને તેને વચન આપ્યું કે ‘ મારા બોળિયામાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી હું તમારો વાળ પણ વાંકો થવા દેનાર નથી. ’ સઘળાઓએ તરવાર આન કરી હુરમાને સલામ કરી માર્ગ આપ્યો. બેગમે જતાં જતાં વરસોજીને કહ્યું કે ‘ કાલે સવારે હું તમારી પાસે સુલતાનના આંધર મોકલાવીશ માટે તમે ક્યાં મળશો. ’

તે જણાવો ' ધોડીકુવે અમે મળીશું ' એમ કહી સલામ ભરી વરસોજીએ પશુ માર્ગ આપ્યો અને બેગમ પોતાની ઉપર ધસી આવનાર ગરાસિયાઓના વિનયનાં વખાણુ કરતી રથમાં જઈ બેઠી.

હુરમા બેગમ રથમાં બેઠાં કે તરત બધા રથ ચાલ્યા. મશાલોના અજવાળામાં સપાટાબન્ધ તેઓ શહેરમાં આવ્યાં. હુરમાએ મહેલમાં આવી દીવા કાઢી નંખાવી પાદશાહની પાસે ગરાસિયાઓનો ગરાસ પાછો અપાવવા ખરેખરે રૂશણું લીધું. ત્રણ ચાર ઘડી રાત જતાં સ્વારીમાંથી સુલતાન મહેલે આવ્યા. ખાણુની તૈયારીઓ થઈ અને સુલતાન સલામતે પોતાના મિત્ર સરદારો સાથે ખાણું લીધું. પછી નાનો દરબાર ભરાયો, જેમાં અમીર ઉલમુલકને ત્યાંથી જપતીમાં આવેલું જવાહિર ખજાનચીએ લાવી હાજર કર્યું. મોટા મોટા માણસોને કચરી નાંખી અમીરે મૂલ્યવાન જવાહિર બેગું કરેલું હતું. તે બધું જેઠ સુલતાન ખુશ થયો અને હુરમા ઉપર તે મોકલાવી આપ્યું. અમીરના ધરનાં સોનેરી બુદ્દેદાર મુલાયમ કપડાં અને ઝીણા મોતીની ઓઢણીઓ વગેરે તે પછી તેને દેખાડવામાં આવતું હતું એટલામાં હુરમાને મોકલેલા દાગીના પાછા આવ્યા. સુલતાનને તેની લોંડીએ કાનમાં બેગમના રૂશણાની વાત કહી. ' હુરમા રિસાઈ છે ' એમ જાણતાં વાંતજ ખજાનચીને રજા આપી બધાં જવાહિર ને કપડાં લેવરાવી સુલતાન પોતે જનાનખાનામાં ગયો. હુરમાએ તે આવ્યો પરન્તુ આંખ ઉંચી કરી તેની સામું પશુ જોયું નહિ. લોંડીઓ તરતજ ત્યાંથી જતી રહી. જમીન ઉપર બેસી ગુજરાતનો શાહ સુલતાન તેને મનવવા લાગ્યો. ઘણી ઘણી રીતે તેણે તેને સમજાવી ત્યારે તેણે કહ્યું કે ' જે એક વચન આપો તો બોલું. ' સુલતાને કહ્યું કે ' તું જહાનની રોશની છે અને તું જે કહીશ તે મારે કયુલ મંજુર છે, મારે બોલ તારે શું જોઈએ છીએ ? ' હુરમાએ ઉત્તર આપ્યો કે ' આજ અમે મકરમે ગયાં હતાં તે આપને રોશન હશે. બહારવટિયાઓએ અમને રોક્યાં અને હું ગરાસ પાછો આપવાનું વચન આપી છૂટી. કાલે સવારે તેમને બોલાવી ગરાસ પાછો આપવો. સુલતાન ગુસ્સે થયો ને બોલ્યો કે ' બેગમને રોકનારના ટુકડે ટુકડા કરાવી નાંખીશ. ' ' ના ના, એમ નહિ. તેને મેં જીવત-

દાન આપ્યું છે અને એણે સુલતાનની મોટી અદખ રાખી આટલી અરજ ગુજારી છે એટલે સરજેરી કરવાની નથી પણ એના વિનયને યોગ્ય માન આપી ગરાસ પાછો આપવાનો છે ' દિલદાર એમ કરીશું, ' એવું શાહે વચન આપ્યું એટલે હુરમા ખુશ થઈ અને બીજે દિવસે સવારે માણેકચંદને બાંધધર તરીકે ઘોડીકુવે મોકલવાનો હુકમ થયો. હુરમા મનાઈ જના નખાનામાં દીવા થયા અને અમીર ઉલમુલકને ત્યાંથી આવેલું જવાહિર પહેરી સુલતાનને તેણે ખુશ કર્યો.

બીજે દિવસે સવારે મોતીશાહ અને માણેકચંદને બોલાવી પાદશાહે ગરાસિયાઓને તેડવા મોકલ્યા. તેઓ ઘોડીકુવે ગયા બહારવટિયાઓને મળ્યા કસ્ટોખા પીધા અને પાયા પછી તેમને લઈ શહેરમાં આવવા નીકળ્યા. દરવાજા આગળ આવ્યા ત્યારે એવો બનાવ બન્યો કે કોઈ એક બિખારણુ અરધ નગ્નાવસ્થામાં બીખ માગતી સામે મળી. વરસોજીએ મોતીશાહને પૂછ્યું કે “ આ બિખારણુ શી જાતિની હશે ! ” “ વાણિયણુ કે કણુબણુ હોય એમ લાગે છે ” મોતીશાહનો જવાબ સાંભળી તેણે જોતોજોતે કહ્યું કે ‘ ભાઈ ! આ શહેરમાં મોટા શેઠિયા કારબાર કરે અને એક હિંદુની બાઈડી આમ નાગી બીખ માગતી રખડે તેની એમને લાજ આવે નહિ તો આપણે તેમની બાંધધરી ઉપર કેમ વિશ્વાસ રાખીએ ? ’ જોતોજોતે કહ્યું કે “ ખરી વાત, એમનો વિશ્વાસ રખાય નહિ. ’ પછી “ અમે તો તમારી બાંધધરી નથી કપ્પુલ રાખતા ” એમ કહી દરવાજેથી તેઓ પાછા ફરી ગયા. મોતીશાહે આવી શાહને બનેલી હડીકત કહી ત્યાર પછી એ પઠાણુ સરદારોને મોકલવામાં આવ્યા. તેમની સાથે ગરાસિયા આવ્યા પરંતુ હજી તેમના મનમાં વિશ્વાસ ન હતો. તેઓ દરવાજામાં પેઠા અને એક એવો બનાવ બન્યો કે પેલાઓને પઠાણુની બાંધધરી ઉપર વિશ્વાસ ચોંટ્યો. તેઓ ચાલ્યા આવતા હતા એટલામાં પાસેના ડૂવામાં ધબકારો થયો અને માણસ પડ્યું હોય એવો શક જવાથી લોકોએ દોડી જઈ ડૂવામાં ઉતરી એક સ્ત્રીને બહાર કઢી. પઠાણુ અને બહારવટિયા તે જોવા ઉભા રહ્યા, દરમિયાન માણસોએ પૂછ્યું કે ‘ બાઈ ! શા માટે ડૂવામાં પડી ? ’ તેણે ઉત્તર આપ્યો કે ‘ હું જાતની પઠાણુ છું અને આ પુરુષો સામે આવતા હતા એટલે મલાજ

ખાતર ઓઠે ભરાઈ જવાનું કહિં ન મળવાથી મારી લાજ રાખવા આ કુવામાં પડી હતી. ' વરસોજીએ જેતાજીને કહ્યું કે ' ભાઈ! પક્ષણના છોકરાનો વિશ્વાસ રાખવામાં હવે આપણને હરકત નથી. ' પછી નિર્ભય થઈ તેઓ સુલતાનની પાસે ગયા. દરબાર ભરી શાહે તેમનાં મેલાં કપડાં બદલાવી નાંખ્યાં અને સરપાવ કરી પાંચસેં ગામનું કલોલ પરગણું આપ્યું. સમામાં એસાડી સુલતાને તેમને પૂછ્યું કે ' તમે ખેડે ભાઈએ સમાન દુઃખ વેળું છે માટે ગરાસ કેવી રીતે વહેંચી લેશો ? ' નાનાભાઈએ કહ્યું કે ' મોટાને વધારે મળશે. અમારી હિંદુઓની એવી અસલથી ચાલતી રીત છે. ' સુલતાને આગ્રહ કરી અઢીસેં અઢીસેં ગામેના એ ભાગ સરખા કરી વહેંચી લેવાનું કહ્યું. એ સરખા ભાગ કર્યા છતાં મોટાને મીઠાપાટનો ભાગ મળ્યો અને નાના ભાઈને ખારાપાટનો ભાગ મળ્યો. સુલતાનની રજા લઈ બહાર ભાઈએ પછી પોતાને મજેલી જગીરની અને બેરાં છોકરાંની વ્યવસ્થા કરવા ગયા.

પ્રકરણ ૫ મું.

ખાનદાની તે ખાનદાની.

લાદેવીને માટે રચેલું કપટ બક્ષીને લાંછનકારક નીવડ્યા પછી કન્ડુભાઈના ઘરમાં તેનું માન બહુ વધ્યું હતું. લાલાં પણ ઉંચા ખાનદાનમાં પાવરથી થઈ ગઈ હતી. તેની ઉંચી રજપૂત જાતિ અને રૂપ શહેરના સંસ્કારોથી ખીલી રહ્યું. આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ કે તેનું બાલ્ય પુરું થઈતે સ્ત્રી વેષમાં આવી હતી, પણ નિર્દોષ રસિલું બાલ્ય હજી તેનામાં બહુ હતું. ઔસીલાલને તેનો રસિક સાહિત્ય વાંચવામાં પરિચય બહુ વધી ગયો હતો. તેઓ એકાંતમાં એસતાં, ફરસી ભાષાની ચોપડીઓ વાંચતાં અને કોઈકોઈ વાર હિંદોળા ખાટ ઉપર એસી ગઝલો લલકારતાં અને આખું ઘર તેમના મધુર રાગથી ગાજી રહેતું. કન્ડુભાઈ

પણ તે સાંભળી આનંદ પામતા હતા. આવી રીતે નિર્દોષ ફારસી સાહિત્ય વંચાય અને અભ્યાસ પણ વધે તેથી ધરની બીજી છોકરીઓ અને વહુઓ પણ વાંચતાં શીખવાને તૈયાર થાય. બંસીલાલની વહુ હવે સમજી થઈ હતી અને તેના મનમાંથી પેલો ખોટો ખ્યાલ નીકળી ગયો હતો. કન્હુભાઈનું ધર લાલ્યાંવાને દેખી રહ્યું હતું.

પોતાની જાગીર ઉપર જઈ વરસોજીએ બન્દોબસ્ત કર્યો અને જેતોજી બરાં છોકરાંને ત્યાં લાવી અગત્યનો સરસામાન ખરીદવા અમદાવાદ આવ્યો. કન્હુભાઈએ તેને એક રાત્રી મિસાલે માન આપ્યું. જેતોજીએ ઉદાર દિલથી પોતાની ઉપર કરેલા ઉપકાર ફેડવા જાગીર સંબંધી અમદાવાદમાં થતું કામ કરવાને કન્હુભાઈને મુખત્યારી આપી પાંચ હજારનું વરસદાંણિયું બાંધી આપ્યું. જેતોજી મોટી ભેટ લઈ શાહને નજર કરી આવ્યો અને દેશી રાજાને મળે તેવું માન તેને મળ્યું. કન્હુભાઈને હવે મોટો હાથો હાથ ચલ્યો. પાંચ સાત દિવસ તે કન્હુભાઈને ત્યાં રહ્યો તેવામાં એકવાર એકાંતે વાત નીકળતાં બેઉનો અભિપ્રાય એવો થયો કે 'લાલ્યાંને દરબારમાં દેવી.' જેતોજીએ કહ્યું કે 'મારું એમજ ધ્યાન પહોંચે છે પણ વરસોજી કરતાકારવતા અને મોટા કહેવાય માટે તેના મત વગર તમે આ વાત કોઈને કહેશો માં.' કન્હુભાઈએ કહ્યું કે 'ઠાકોર સાહેબનાં વચન અક્ષરે અક્ષર ખરાં છે. લાલ્યાંદેવી બીજે ઠાકોર શોભશે નહિ. હવે આમાં કંઈ લાંછન જેવું નથી, કારણ કે રજપૂતસ્થાનના મોટા મોટા રાજાઓની કુંવરીઓ પાદશાહોને દેવાઈ છે અને દેવાય છે.' જેતોજી અને કન્હુભાઈ વચ્ચે થયેલી વાત જોડેના ઓરડામાં સુતેલા બંસીલાલના સાંભળવામાં આવી. બીજા કોમ્રને નહિ પણ લાલ્યાંને તે વાત કહેવા તેના ઓઠ ધણીવાર ફડફડતા હતા, પણ વળી એમ થતું કે 'એ બે જણની જાની અને અમિશ્રિત વાત કેમ બહાર કદાચ,' આવા વિચારથી તે કહી શકતો નહિ.

ઉનાળાના દિવસ હતા અને કન્હુભાઈ વરસોજીના કામ માટે એકવાર કાંઠ તરફ ગયા હતા. - માર મારનો તાપ પડતો હતો અને બપોરનો વખત સુખી લોકો ભોંયરામાં ગાળતા હતા. એકવાર બપોરના ધરમાં કોઈન હોવાથી લાલ્યાંએ ભોંયરામાં જઈ સૂઈ રહેવાનો વિચાર કર્યો. ચાકરને કહી

તે ભોંયરામાં ઉતરી. ભોંયરું આઠ ગજ લાંબું અને છ ગજ પહોળું હતું. ભિતોમાંનાં જાળિયાંમાંથી તેમાં પવન અને સહેજસાજ અનવાળું આવતાં હતાં. અંદર ધાસની મોટી સાદડી પાથરી તે ઉપર એ ત્રણ નેતરની ખુરસીઓ એક પક્ષે અને એક હિંદોળાખાટ બાંધેલી હતી. ચાર માળની હવેલીનું ભોંયરું કાળે ઉનાળે પણ શીતળ હિમગૃહ જેવું રહેતું હતું. કન્ડુભાઈ ધણી વાર તેમાં અપોરના આરામ લેતા હતા. લાક્ષાં ભોંયરામાં ઉતરી થોડી વાર બારણામાં ઉભી રહી એટલે અંધારાં મટયાં અને હિંદોળા ઉપર જઈ બેઠી. ભોંયરાની શીતળતાએ તેના અંગમાં ગરમી ઉત્પન્ન કરી. વગર હિંચકા હલાવે તે કેટલીક વાર સુધી એમને એમ વિચારમાં બેસી રહી. ફારસી સાહિત્યે લાક્ષાંમાં શૃંગારરસ અને વિલાસીત્વ ઉત્પન્ન કર્યું હતું. એકાંતમાં એ રસ તેની આંખોમાં ભરાઈ ગયો. નાગરિક ખાનદાન કુટુંબોનાં સુખ ઉપર એક ક્ષણવાર તેણે વિચાર કર્યો. વિચારમાં ને વિચારમાં તેનાથી બોલાઈ જવાયું કે, 'એ કોણ પણ માણસ સુખનો સ્વાદ લેતું હોય તો તે રાગ્યો નહિ પણ ગૃહસ્થ, મોટા વેપારીઓ અને સીધે રસ્તે કામ કરનાર અમલદારોજ છે. તેમના છોકરાઓ ચિંતા રહિત અને પોતાના સમાન સુંદર તથા અનુકૂળ સ્ત્રીઓ સાથે જીવાનીનો વખત આનંદમાં ગાળે છે. તેઓ પ્રેમને સમજે છે, વૈભવને ભોગવી જાણે છે અને સ્નેહને કેળવી શકે છે. રાણીઓ શું સુખ ભોગવે છે? કંઈજ નહિ. દાંપત્યનું સુખ બેસવા હિંદોળામાં, સાહિત્ય સંબંધી વાતચીત કરવામાં, સાથે રહેવામાં અને રાંધી જમાડવું વગેરે સાથે રહી થતા લૌકિક વ્યવસાયમાં રહેલું છે. રાજા જીએ, સોડકો જીએ, એક બીજા ઉપર પ્રેમરહિત દૃષ્ટિથી જીએ તેમાંથી કૂર કર્મ થાય અને પુરુષ અનેક સ્ત્રીઓમાં નિઃસ્નેહ પણ માત્ર નાશવત્તિથી ફરતો રહે એનું નામ તો ખરેજ સુખ નહિ. બંસી અને તેની વડુ જ્યારે મેડીએ પાનસોપારી ખાતાં હિંદોળે બેઠેલાં હોય છે, ત્યારે તેમનો વરવડનો પ્રેમ કેવો ઉભરાઈ જાય છે. એ પ્રેમ ઠંડકાંજીને શું સ્વપ્નમાં પણ દેખાતો હશે? ના કદીજ નહિ. અરેરે! જ્યાં સ્ત્રીપુરુષમાં પ્રેમ હોતો નથી ત્યાં મોટા મોટા વૈભવો પણ સામા સંતાપકારક બધ પડે છે. તે હાડે વાડીમાં બક્ષીના ઉદ્ધત અને દુર્ગુણી છોકરાની વડુએ બિચારીએ બીજા

ગરીબ પણ પ્રેમાળ દંપતીનાં સુખ ઉપરથી જે ઉદ્દગાર કાઢ્યા હતા તે
ખરેખર બહુજ તૂટેલા અંતઃકરણનો સ્ત્રીના હૃદયની ઉંડી નિરાશાનો દ્યોતક
હતો. અહો ! શું એ દાંપત્ય સુખદુઃખનો મામિક ઉદ્દગાર:—

બળી વાડી ને બંગલો બેશ, ન લેશ મને ગમે;
બળ્યાં ચાકળા મંચ ને પાટ, ન ખાટ મને રુચે.
બહું ઝૂંપડું છાજનું હોય, બહું ઘર પિંદરી;
બલાં બોય ઉપરનાં આસન, પ્રેમી હાથએ દંપતી.
બળ્યાં હેમ હીરાનાં હજાર, ધરેણાં શા કામનાં ?
બળ્યાં નવરંગ ચુંદડી ચીર, હસ્યાં નહિ નેણુમાં.
બલી બનતા વશિકની એક, બંગડી હોય હાથમાં;
બહું જાયલ દંપતી સ્નેહ, ઉછાળે જે આંખમાં.
બળી ઉતરતી પોળાં ને ખીર, બોજન મન ભાવતાં;
બળ્યાં તાજાં સુવાસિક પાન, ખીડાં બેઠાં ચાવવાં.
બલી હાથની રાંધી રસોઈ, જમીએ બેસી બેડલે;
બલો કકડો સોપારીનો એક, મુખે મુખ વહેંચીએ.

ગૃહસ્થોમાં કાઈકાઈ ઠેકાણે આવું હોય છે ત્યારે રાજવળાંમાં તો જ્યાં
ને ત્યાં જનાનો નિઃસ્નેહ કારાગૃહ જેવોજ હોવાનું કહેવાય છે. અરેરે !
રાણી કહેવાયાથી શું ? જીવ રૂંધાઈ જાય અને દુઃખમાં ડૂબી જવાય.
રાણીઓ કે કુવાની દેડડીઓ. જગતમાં શું છે ? લોક કેવા છે અને સંસાર-
નાં સુખ કેવાં છે તે તેઓ શું જાણે ? ઓઝલમાં પેઠાં તે ફરીને ક્યારે
જગત જેવાનાં ? મરણ કે ખીજે માર્ગે ? ખરેખર રાણીઓનું ઓઝલ એક
કેદખાનું છે. તેઓ જગતના લોકને જગતના રંગને કે રીતભાતને, સૃષ્ટિની
લીલાને અને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિનાં માણસને મળવાથી જે અનુભવ અને
જ્ઞાન મળે છે તેથી ખરેખર બેનસીબજ રહે છે.

આવા વિચારમાં ને વિચારમાં કેટલીક વાર સુધી લાલાં હિંચકે બેસી
રહી. તેની આંખો આગળ જુવાન માણસનાં સુખી બેઠાંનાં સુખ તરવરી
રહ્યાં. તેના અંતઃકરણમાં કંઈક શોક થયો અને મન મુંઝાઈ ગયું. અજ્ઞાન

સાતવાધેસી.

હીંચકા ઉપર જ સમણે હાથ દઈ આડી થઈ. પૃષ્ઠ: ૨૨૧. —કોપીરાષ્ટ.

કન્યાને પોતાના શરીરમાં થતા વિકાર સમજ્યા નહિ તેથી હિંચકા ઉપરજ લમણે હાથ દઈ તકિયા પર આડી થઈ. મગજમાં ધમધમી રહેલા વિચારોએ અનેક સારા ખોટા તર્કવિતર્ક કરાવી તેને થકવી નાંખી અને આંખોમાં ઉંધ ભરાઈ. અરધી જાગતી તથા અરધી ઉંઘતી એવી અવસ્થામાં તે સૂઈ રહી. જાગ્રત અવસ્થાના વિચાર સ્વપ્નાવસ્થામાં ફેરવાઈ ગયા અને ચઢતી જીવાનીના પોતાને લાયક ભત્તાની ધણિયાણી થઈ એક ક્ષણવારનાં સ્વપ્નમાં તેણે અનેક સુખના સ્વાદ લીધા.

લાલાં આ સુભાગી અને તરુજનપ્રિય સ્વપ્નસુખમાં લીન થઈ હતી એટલામાં બહાર ગયેલો બંસીલાલ ઘેર આવ્યો. વગર જાણે તાપથી અકળાયેલો હોવાથી તે ભાંયરામાં ઉતર્યો. આશરે આશરે તે હિંદોળાખાટ ઉપર જઈ બેઠો. અંધારાં મઠ્યાં અને ભાંયરામાંની વસ્તુઓ સ્પષ્ટ દેખાવા માંડી ત્યારે હિંદોળાખાટમાં સુતેલી લાલાં તેના જોવામાં આવી. લાલ કમળની પાંદડીઓ ખિડાયેલી હોય તેવી તેની આંખો મિચાયેલી હતી. ઓઠ ઉપર અમૃત ડ્યું હોય એવા સુગંધવાન નિઃશ્વાસવાતથી બંધાયેલો જળકણુ ઝીણા મોતીની માફક તેના અંધર ઉપર ઠરી રહ્યો હતો. મોતીનાં ધરેણાંથી ભરેલો તેનો કાન છીપનો તિરસ્કાર કરી રહ્યો હતો. લલાટ ને લમણા ઉપરના કુંતલ પસીનાથી ગૌર ત્વચા સાથે લપેટાઈ ગયા હતા. બંસી જે નિર્દોષ પ્રેમથી લાલાંની સાથે રહેતો હતો તેને અત્યારે વિકાર થતો સમજ્યો, પરંતુ યુદ્ધિએ અને ઉંચી ખાનદાનીએ અર્થાત્ તેના અભિજ્ઞાત્યે તરતજ તેનું ભાન ઠેકાણે આણ્યું. યુદ્ધિ તેના મનરૂપી અશ્વને કાશ્યમાં લેતી હતી એટલામાં આચિંતી છિંક આવવાથી લાલાં જાગી અને બંસીલાલને હિંદોળા ઉપર બેઠેલો જોઈ જાણે કોઈ મહા પાતક થયું હોય તેમ ખિન્ન થઈ. કૂટલોક વખત તે બેઠે મૌનજ રહ્યાં. તેમને બેઠેને પ્રસંગ, વય, એકાંત અને રસિકતાએ સન્માર્ગ ઉલ્લંઘવા ઉશ્કેરવા માંડ્યાં. અભિજ્ઞાત્યે તેની આડે આવી તેમને પાપમાં પડતાં બચાવ્યાં. વાચક ! એ તો પરંપરાએ લીધેલા લાંબા અનુભવોથી વિદ્વાનોએ સિદ્ધજ કરેલું છે કે ‘જે દુષ્ટ જીવો હોય છે તેજ અપૂર્વ વિદ્યા ભણુવા છતાં પણ દુષ્ટ કર્મમાં પ્રવૃત્ત થાય છે અને જે ઉત્તમ જીવો હોય તે તો દુષ્ટ પ્રસંગોમાં મુકાવા છતાં પણ

તેમાં આસક્ત થયા વગર કુંચન જેવા શુદ્ધ રહી તરી પાર ઉતરી નય છે. ' બુદ્ધિપુરઃસર વિચાર કરી કરી અમે તો દેવી પ્રેમનાં દંપતી છીએ એવું સમજી સમજાવી નિરંતર માનસિક વ્યભિચાર કર્યા કરનારના કરતાં તો યૌવન પ્રસંગ અને બીજા સંયોગો રૂપી કામના ઉદ્દીપન મધ્યથી મત્ત થયેલાં શારીરધર્મથી થોડો વખત બૂલ કરનારાં મનુષ્ય આ લોકમાં અને પર-લોકમાં વધારે ક્ષંતવ્ય પ્રાણીઓ ગણાય છે. વ્યવહાર અને શાસ્ત્ર એ ઉ-મત્તને અમુક દોષ કરવા માટે માણીને યોગ્ય ગણે છે પરંતુ વ્યવહાર-નીતિ કે કોઈ પણ શાસ્ત્ર મનથી બુદ્ધિથી પ્રસંગથી અને સંજોગથી પોતાની સ્થિતિને સમજનાર છતાં કાયાથી માત્ર કાયરતાને લીધે નહિ પણ મનથી નિરંતર ગુન્હોન કર્યા કરનારને લગારે માણીને યોગ્ય ગણતાં નથી, તેમાં પણ વળી એ તો અવશ્ય યાદ રાખવું કે માણસોની ઉંચી ખાનદાની અને સારા સંસ્કારને લઈને આ લોકમાં આવેલો જીવ કસાઈને ઘેર જન્મ્યા છતાં પણ કદી પાપ કરતો નથી. આ એ જીવાન રસિક અને મહા લયંકર પાપના પ્રસંગમાં મુકાયેલાં પણ ઉંચા ખાનદાનનાં અને અપૂર્વ સંસ્કારનાં પ્રાણીઓ તરતજ પાપ વસ્તુસ્થિતિને પામી ગયાં અને ઝાકળને ખંખેરી નાંખી જેમ એક સિંહણ પોતાની ગુફામાંથી બહાર નીકળે તેમ લાલાં ખુંખારી નકારા વિચારોને ખંખેરી નાંખી એટી થઈ અને બંસીલાલ હિંદોળા ઉપરથી ઉડી સામેની ખુરસી ઉપર જઈ એટો, એટલામાં ચાકરે આવીને કહ્યું કે 'ભાઈ, ભાભી આવ્યાં છે તે બોલાવે છે. ' તેમને અહિં મોકલ, ' એમ લાલાંએ કહ્યું અને આજા પિરોજી સાળુની પ્રભાથી ભોંયરામાં અજવાળું નાંખતી બંસીલાલની વહુ અંદર આવી. હલેતા વખતમાં તેણે લાલાંને માટે કંઈ કંઈ કહ્યું હતું, પરંતુ સમજ આવ્યા પછી કન્હુભાઈની વહુની માફક તે લાલાંખાને માન આપતી અને આમન્યા રાખતી હતી. લાલાં તેને 'વહુ' કહી બોલાવતી હતી એટલે બંસીલાલ લાલાંના દેખતાં તેને બોલાવતો તોપણ તે લાલાંની મારફતે પત્રોક્ષ જવાબ આપતી. ભોંયરામાં આવતાં લાલાંને જોઈ તેણે આંધું આંધું અને તેની પાસે જઈ પૂછ્યું કે ' મોટાં ભાભી નથી ? ક્યાં ગયાં છે ? ' બંસીએ ઉત્તર આપ્યો ત્યારે તેણે કહ્યું કે ' લાલાંખા ! મારે એક અવરણીના

પ્રસંગમાં જવું છે. ધરેણાં કોણ કાઢી આપશે ?' લાલાંએ ઉત્તર આપ્યો કે ' ઠીક. મોઠાંભાભી મને કહેતાં ગયાં છે કે 'વહુને ધરેણાં અપાવજે, માટે તમે મેડીએ જાઓ. બંસી તે કાઢી આપશે.' બંસી અને તેની વહુ આ રીતે ભોંયરામાંથી ગયાં અને લાલાંદેવી બનેલા બનાવ ઉપર વિચાર કરવા લાગી.

પ્રકરણ ૬ હું.

લાલાંનું લગ્ન.

રાસિયાઓ ઠેકાણે પડ્યા અને તેમણે પોતાની જાગીરાનો બન્દોબસ્ત કર્યો ત્યાર પછી લાલાંનાં લગ્ન કરવા તરફ તેમનું ધ્યાન ખેંચાયું. જેતોજીએ કન્હુભાઈ સાથે થયેલી વાતચીત વરસોજીને જણાવી અને છેવટે બેઉ ભાઈ-ઓએ કેટલાક દિવસો સુધી વિચાર કરી ઠરાવ કર્યો કે,

અમદાવાદના સુલતાન સાથે તેને પરણાવવી. કન્હુભાઈને એક પત્ર લખી તેમણે પોતાનો વિચાર જણાવ્યો. ધરમાં વાત થવા માંડી અને કન્હુભાઈની વહુ વગેરે લાલાંજાને અછોછાંચડા કરવા લાગ્યાં. જેતોજીના આવ્યા પછી એકવાર કન્હુભાઈ સાથે તે સુલતાનને મળ્યા અને પોતાનો વિચાર જણાવ્યો. મુસલમાનો રજપૂતોની કન્યાઓ પરણવાને મોટાં જોખમ ખેડતા હતા તો આ કન્યા વગર જોખમે મળતી હોવાથી સુલતાન પ્રસન્ન થાય એમાં શી નવાઈ ? કન્હુભાઈને તેણે ધણીજ ઉમદા સરપાવ અપાવ્યો. લગ્નની ધામધુમ કરવા દરબારમાંથી મોટું ખર્ચ મંજૂર કરવામાં આવ્યું. સરખેજ આગળ મોટા મંડપો નંખાયા અને બંને ભાઈ ત્યાં આવીને રહ્યા. લાલાંને કન્હુભાઈને ઘેરથી તેડાવી લીધી તથા “વધારે વિલંબ વિમ્મકારી” એવા લાગતા વળગતાઓના વિચારને અનુસરી જોમ અને તેમ વહેલાં લગ્ન લેવામાં આવ્યાં. ઉમરાવજાઓને આથી દ્વેષ ઉત્પન્ન થયો છતાં

રજપૂતની કન્યા લેવાની ઉમેદથી તેમણે પણ નિઃસંશયપણે વિવાહની ધામધુમમાં ભાગ લીધો. સુલતાને મોટી તૈયારી કરી અને ગરાસિયાઓ તેમાં ખુશીથી ભાગ લેવા લાગ્યા. અમદાવાદમાં મોટી ધામધુમે ચાલવા માંડી. દરબારમાં કન્હુભાઈનું માન વધ્યું અમીર ઉલમુલકના સોબતીઓએ બક્ષી ઉપર વેર લેવાનો પ્રસંગ સાધ્યો. આનંદમાં મગ્ન થયેલા સુલતાનની સાથે વાત થતાં એક જુવાન ઉમરાવે કહ્યું કે ‘ જાહાંપના ! રાજ્યમાં હિંદુ મુસલમાનો એક થઈ જવા જેવો હમણાં શુભ પ્રસંગ આવ્યો છે. ’ આતુરતાથી સુલતાને તેને પૂછ્યું કે ‘ એવું ભવિષ્ય તમે શા ઉપરથી આંકો છો ? ’ સાધી રાખેલા બીજા માણસે ઉત્તર આપ્યો કે ‘ ખુદાવિંદો હુકમ હોય તો ધણા ઉમરાવોને હિંદુઓ કન્યાઓ આપવા તૈયાર છે. ’ તેણે જણાવ્યું કે ‘ હિંદુની કન્યા પરણવાની રજા છે. ’ આટલી વાત કરી બુઝ્યા માણસોએ અનિશ્ચિત પરવાનગી મેળવી લીધી. આ લોકોમાં જેઓ ધણા ખટપટિયા હતા તેઓએ છુપી રીતે બક્ષીના ઘરની લાજ લેવાનો એત રચવા માંડ્યો અને શાહી શાદી સાથેજ ‘ ઉમરાવ મીર અમીર જમાતનું લગ્ન થનાર છે ’ એવી વાત ચલાવી. એક દુષ્ટ માણસે એ લગ્ન કરાવી આપવાનું પોતાને માથે લીધું. શાહી સાદીની ધામધુમ થતી હતી તે જાહેર હતું, પરન્તુ આ છુપી શાદીની કન્યા કોણ હતી તે કોઈના જાણવામાં આવ્યું ન હતું. સાધારણ રીતે થાય છે તેમ ધણાઓને તે બાબત જાણવાની જિજ્ઞાસા થઈ હતી અને કેટલાક હિંદુઓ તો બારીકીથી તેની તપાસ કરતા હતા. નઠારી બાબત આ જગતમાં કદી છુપી રહેતી નથી. કેટલાક માણસો ખટપટ કોને માટે થતી હતી તે જાણી ગયા. એક ડહાણા માણસે એકવાર એકાંતમાં તે વાત કન્હુભાઈને જણાવી. કન્હુભાઈને માટે આપણે આગળ ઉપર જણાવી ગયા છીએ કે તે એક ખરેખરો સજ્જન ને ખુદ્દા દિલો ગૃહસ્થ હતો. દુશ્મનને તે ઝટકે મારતો નહિ પરન્તુ ગોળથી મારી નાંખતો. એ બાબત તેણે લક્ષમાં રાખી અને વહેવાઈની લાજ સાચવી લેવાને છુપી રીતે તપાસ રાખવા માંડી.

આણી તરફ દરબારમાંની ધામધુમમાં કન્હુભાઈને મુખ્ય ભાગ લેવો પડતો. સુલતાન તેને પૂછીને ખરચખુટણ કરતો હતો. લગ્નના દિવસે જેમ

જેમ પાસે આવતા ગયા તેમ તેમ વ્યવસાયમાં વધારો થતો ગયો. એકવાર તેણે અંસી સાથે બક્ષીજીને તેમની પાછળ રચાતી કપટબળ સામે સાવચેત રહેવાને ચેતાવ્યા, પરંતુ બક્ષી તો પેલા બનાવ પછી એવા શાંત પડી ગયા હતા કે, તેમને કંઈ સૂઝતુંજ નહિ. બહુ ખટપટી માણસો જે વખતે પછડાય છે ત્યારે બહુધા એમજ બને છે. સરખેજ તરફ કન્યાવાળાઓની તૈયારી થઈ અને કન્હુભાઈનું આખું ઘર એ વિવાહ મહાલવા માટે રજપૂ-તોને ઉતારે ગયું.

સુલતાનની શાદી થવાની હતી તેને આગલે દિવસે એક લુચ્ચા માણસે બક્ષીની બેટીને અમીર મીર જમાલની સાથે પરણાવવા તેનું હરણ કરવાની જોઈવણુ કરી. રજપૂતોનાં આમંત્રણથી તેમણે તેને સરખેજ લઈ જવાને બહાને ઉપાડી. લગ્નની તૈયારી હતી અને અમીર પરણવા તૈયાર હતો, એટલામાં કન્હુભાઈના જણવામાં આવ્યું. તે આ વખતે પાણી પીવાને પણ નવરો પડતો ન હતો, તેમ છતાં પોતાના સગા ઉપર આવતા આગળે ઉડાડી દેવા તેણે મુસલમાનોમાં મળી જઈ લુચ્ચાઓને સમજાવી બક્ષીનાં હરણુ કરી આણેલાં છોકરાંને કબજે કરી લીધાં અને તેમને ગફલતમાં નાંખી એક બીજી પણ જરા દેખાવડી કન્યાને પરણાવવાની જોઈવણુ કરી. આણી તરફથી તેમની તૈયારી ચાલી અને પેલી તરફથી કન્હુભાઈની પેરવી ચાલી. શાદી થઈ અને લુચ્ચાઓ ફૂલ હાકવા જતાં કન્હુભાઈએ કંઈ પણ સારી ખોટી વાત બહાર પડતા પહેલાં તેમની બાજુ ઉંઘી પાડી સાચી વાત જાહેર કરાવી દીધી. તેઓ શરમાઈ ગયા અને કંઈ પણ ક્રોધ દેખાડવાનો વખત નહિ હોવાથી શાદી શાદીમાં સામેલ થયા.

વરસોજી અને જેતોજીએ લાલાંના લગ્નની તૈયારી કરી અને મોટા ભક્ષકાદાર વરધોડા સાથે સુલતાન પરણવા નીકળ્યો. હિંદુ અને મુસલમાન ઉભય કોમે તેમાં ભાગ લીધો. કોઈ પણ જાતના વિરોધ મત વગર સમા-ધાનીથી કાર્ય થયું. વરસોજીની નિંદા કરે એવા માણસોને કન્હુભાઈએ સરપાવ અને માન અપાવ્યાં હતાં. બીજાઓને જુદી જુદી રીતે નવાજી વાહવાહ ખોલાવરાવી હતી. બક્ષીની છોકરીને લુચ્ચાઓ જે લઈ આવ્યા હતા, તેને પછી પોતાની સાથે તેઓ અમદાવાદ લઈ ગયા. જ્યારે તેને

પાછી મોકલવામાં આવી અને બક્ષીભાઈએ ખરી વાત બધી ત્યારે તે બોલી ઉઠ્યો કે ‘ ધન્ય છે કન્હુભાઈ ! ’ તેં મને જીવતાંજ માર્યો. મેં અગુણ્ય યધ તારી આખર ઉપર રહેલી રજપૂતની છોકરીને લાંછન લગાડવાનું કામ કર્યું, તથાપિ આ વખતે તેં મારી લાજ રાખી. ’

પાદશાહી શાદી યધ અને લાલાંદેવી જે પ્રથમ રજપૂતમાં પછી નાગરિક ઉંચા ખાનદાનમાં રહેલી હતી તે હવે ઓઝલમાં બેગમોની સાથે રહેનારી યધ. તેનું માન વધી પડ્યું. વરસોજી વગેરે લગ્ન કરી સુલતાને દેખાડેલી કૃપાનો ઉપકાર ફેડી પોતાના પ્રાંતોમાં ગયા. લાલાં બેગમ હવે અમદાવાદના કિલ્લામાં જઈ રહી. સુલતાન તેના ૩૫ ગુણથી પ્રસન્ન થયો. નવી વાઘેલી બેગમ ઉપર દિવસે દિવસ તેની પ્રીતિ વધતી ગઈ. વરસોજી અને જેતોજી ઉપરાંત કન્હુભાઈ વગેરે આ સંબંધથી સુખી થયા, પરન્તુ બંસીલાલ હજી ઠેકાણે પડ્યો ન હતો. કન્હુભાઈ તેને કોઈ ઠેકાણે નાંખવાની તજવીજમાં હતો પરન્તુ તેની વહુ કાવવા દેતી નહિ. જે ઠેકાણે પડશે તો આપણા કાબુ જતો રહેશે, એવો તેને ભય હતો. બંસીની વહુને આ વખતે એક છોકરી થયેલી હોઈ ધણીધણીયાણીના મનમાં ધરની ખટપટ મોટી ચિંતા ઉત્પન્ન કરી હતી. બંસીલાલ સાદો થોડું ભણેલો મોજમાં રહેલો અને ખટપટથી દૂર રહી કામ કરે એવો માણસ હતો. રાજ દરબારમાં નોકરી કરવી, તે મોટા ખટપટી ને તાલંબાજ માણસનું કામ. કન્હુભાઈ તેને ઠેકાણે તો નાંખી શકે પરન્તુ તેનાથી જાત તોડીને મહેનત ખુશામત કિંવા ખટપટ થાય તેમ ન હતું એટલે વારંવાર તે નોકરીની ગોઠવણ કરી વળી પાછી પડતી મૂકતો હતો. ધરમાં બેરાં બોલે કે પારકે પૈસે ‘ લાલસાહેબ ’ યધને ફરવું મોટા થયા પછી ના ચાલે. આવાં વચનો બંસીને વજ્ર જેવાં યધ પડતાં પરન્તુ તેનો ઉપાય ન હતો. પોતે ક્યાં નોકરી શોધવા જાય ? કન્હુભાઈને આગળ કરીને કામ કરવું પડે અને સ્વતંત્ર રીતે કશી ગોઠવણ ન થાય. આવી સ્થિતિમાં આવી પડેલો હોવાથી તે બહુ ગમરાતો, ધણી ધણિયાણી આવા વિચાર કરતાં રાતે ખાર વાગે સુતાં પણ કંઈતોડ આવતો નહિ. લાલાંદેવી સુલતાનના જનાનામાં પડી હતી અને બંસી તેને મળે, એ બનવું મુશ્કેલ હતું છતાં એકવાર તેણે તેની ધણિયાણીને કહ્યું કે ‘ તમે લાલાંબાને મળવા

જનઓ અને ભાભી પાસે ન હોય તો આ વાત કહો. ’ અંસીની વહુને એ વાત લક્ષમાં ઉતરી. મુંઝાયેલાં અંતઃકરણે પોતાનો ઉપાય શોધી કાઢ્યો. એ વાતને ઝાઝો વખત થયો નહિ એટલામાં બીજે કે ત્રીજે દિવસે કન્હુભાઈની વહુ લાલાં બેગમને મળવા જવા તૈયાર થઈ. અંસીની વહુને તે તેડી જતી નહિ પણ છેલ્લી મુલાકાત વખતે લાલાંએ તેને તેડી લાવવાનું કહાથી આજ તેને તેડી જવાની જરૂર પડી. છોકરીને લઈ અંસીની વહુ લાલાંની પાસે ગઈ. મોટાં બેઠાં હતાં ત્યાં સુધી કશી વાત થઈ નહિ પરંતુ પછી બીજા ઓરડામાં જઈ લાલાંએ દાસીની પાસે અંસીલાલની વહુને પોતાની પાસે એકાંતમાં બોલાવરાવી. કન્હુભાઈની વહુને એ બાબત લક્ષમાં રહી નહિ. લાલાંની માનીતી ખવાસણની ખુશામતી વાતોમાં તે બેઠી હતી ત્યારે પેલાં બે એકઠાં થયાં. અંસીની વહુની આંખોમાં ઝળઝળિયાં આવ્યાં એટલે લાલાંએ છોકરીને લઈ લેતાં કહ્યું કે “ વહુ ! શું છે ? કેમ આમ હિંમત હારી જાઓ છો ? છોકરોએ થાય અને છોકરીએ થાય. ” ‘ હું તમને શું કહું ? અમારી બરદાસ હવે તમે લેનાર છો. ધરનો કારભાર તરેહવાર થઈ ગયો છે અને એ તો બહુજ મુંઝાય છે. ’ “ હું બે ત્રણ દિવસ સોરી ત્યાં આવીશ. કશી ચિંતા કરશો નહિ. ” એમ કહી લાલાંએ એક મોતીની માળા તેની છોકરીના કંઠમાં નાંખી. તે પછી થોડી વાતચીત કરી સૌ જુદાં પડ્યાં.

વહુએ ઘેર આવી વાત કરી તેથી અંસીલાલના મનમાં કંઈક આશા બંધાઈ. લાલાંને અંસી માટે બહુ લાગણી થઈ આવી. તેને ઠેકાણે પાડવા તથા તેનું શુભ કરવા પાછળ લાલાં એકવાર વિચાર કરતી હતી એટલામાં • સુલતાન પધાર્યાં. આ વખતની લાલાંની મુખમુદ્રા જોઈ તેના મનમાં અનેક વિચાર આવ્યા. તે પાસે આવી બેઠો અને પ્રેમથી કેટલીક વાતચીત કરી. લાલાંએ પણ તેની સાથે નિત્યના નિયમ પ્રમાણે વાત કરવા માંડી છતાં તેના મનમાં કંઈક છે, એમ જાણી સુલતાને પૂછ્યું કે ‘ વાઘેલી ! તું આજ દિલગીર કેમ લાગે છે ? બોલ શું છે ? ’ કંઈ નહિ. ’ એવો સાદો ઉત્તર લાલાંએ આપ્યો છતાં તેણે જો હોય તે કહેવા આગ્રહ કર્યો. તેને વધારે વધારે આતુર બનાવતાં બનાવતાં લાલાંએ પોતે શું માગી લેવું તેનો વિચાર કર્યો, અને ત્યારે સુલતાન બહુજ આતુર થઈ તેને તે માગે તે આપવા તૈયાર થયો.

ત્યારે કહ્યું કે ‘કન્હુભાઈનું ઘર મારા કુટુંબના ઘર જેવું છે અને અમારા હિંદુ લોકમાં રીત છે કે વહુ હોય તે વખતો વખત પોતાને ત્યાં જાય. અંત-પુરમાં આવ્યા પછી હું જનાનાની નિંદગીથી જરા કંટાળી જઈ છું માટે મહેરબાની કરી અને કન્હુભાઈને ત્યાં જવાની તો છૂટ આપવી જોઈએ. એથી મારું મન પ્રસન્ન રહેશે અને અમારાં માણસની સાથે મળવાથી હું આપને વધારે વિનોદક જણાઈશ. વળી બધી બેગમોને પોતાના કાર્યભારી મળે છે તો મને મારું કામકાજ કરનારો અને મારી ખાનગી મીલકતનો વ્યવહાર ચલાવનારો ખાતરીનો કાર્યભારી પણ મળવો જોઈએ.’

લાલાની માગણી સુલતાને તરત સ્વીકારી. અલખત, આ બનાવ બન્યો તે વખતે લાલાનાં લગ્ન થયાને કેટલાક મહીના થઈ ગયા હતા. સુલતાન તેના પ્રેમથી વશ થઈ ગયો હતો. જનાનાની ચાર બેગમોમાં લાલાં સૌથી વહાલી અને માનિતી થઈ પડી હતી. વાંચનાર જાણે છે કે, તે ભણેલી ચતુર ગાન તાન ને વાદ્યમાં કુશળ અને અતિ રૂપાળી હિંદવાણી હોઈ સ્વામીમાં અનુરક્ત રહેનારી વિલાસી સ્ત્રી હતી. રૂપાની ઘંટડી જેવો મધુર અને વિનયભર્યો તેનો આવકારક શબ્દ સાંભળી સુલતાનનો રાજ્ય-વ્યવહારથી ઉત્પન્ન થયેલો શ્રમ જતો રહેતો. રામજણીઓનાં ગાયન કરતાં પણ હિંદવાણીની વાતચીત તેને વધારે આનંદ આપતી. ઘણીવાર તે જનાનામાં બેસી રહેતો હતો. ઉપરનો બનાવ બન્યો તેને ત્રીજે દિવસે બપોરે નિદ્રા કરી ઉઠ્યા પછી સુલતાન જ્યારે દરબારમાં જવા તત્પર થયા ત્યારે લાલાંએ કન્હુભાઈને ત્યાં જવાની અને કાર્યભારીને મુલાકાતે લઈ આવવાની ફરિન પરવાનગી મેળવી લીધી. દરબારમાંથી પાછા ફરતા પહેલાં રંગમહેલમાં હાજર રહેવાનો આગ્રહ કરી તેણે જનાનાના ઉપરી ખોજને લાલાં બેગમની મરજી પ્રમાણે ઠાઠાઈથી કન્હુભાઈને ત્યાં લઈ જવાનો તથા હિંદુ કાર્યભારીને પોતાની સાથે લઈ આવવાનો હુકમ કર્યો. સુલતાન દરબારમાં ગયા પછી મેઘાડંબરના ઘાટની મૂલ્યવાન પાલખી મંગાવી રસ્તાઓમાં બંદોબસ્ત કરવાનો કોટવાળને હુકમ મોકલાવી બે ત્રણ ખોજ અને લુંડીઓની સાથે લાલાં બેગમ કન્હુભાઈને ઘેર જવા નીકળી. રસ્તાનો બંદોબસ્ત કરવા જનાનખાનાના ખોજએ કોટવાળ ઉપર પેગમ મોકલ્યો.

તે વખતે કન્હુભાઈ ત્યાં બેઠેલા હતા. ‘વાઘેલી બેગમ પોતાને ઘેર આવવાની છે’ એવી ખબર સાંભળતાંજ તે ત્યાંથી ઉઠ્યા. બજારમાં થઈ ઘેર જતાં તેમણે પાદશાહની બેગમને ઘટે તેવો આવકાર આપવાની વસ્તુઓ અને તેની દાસીઓ તથા બોજીઓને આપવાના સરપાવનો સામાન લઈ લીધો. ઘેર આવી નાણાં ઉપર નજર ન રાખતાં તેણે ઘણા સારા બન્દોબસ્ત અને ભભકો કરાવી નંખાવ્યો. પગથિયાંમાં કીનખાખ પથરાવી દીધો. જરીનાં કપડાંની ધજ્જાઓ અને મોતીનાં તોરણ બંધાવ્યાં. ઘરમાં સઘળે આવો ઠાક-માઠ કરાવી દીધો એટલામાં સ્વારી આવી. કન્હુભાઈનાં વહુએ આંગણામાં સામાં જઈ લાલાં બેગમને ઘટે તેવું માન આપી સોનાનાં ફૂલે ને મોતીએ વધાવી લીધાં. ઘરમાં આવ્યા પછી જનાનો નહિ રાખવાની છૂટ લીધેલી હતી, એટલે કન્હુભાઈએ પણ તેને માન આપ્યું અને એક ગૃહસ્થની સ્ત્રી જેવી રીતે છૂટ લે તેવી રીતે લાલાંએ છૂટ લીધી. લુંડીઓ સાથે તે બૈરાંના ઓરડામાં ગઈ અને કન્હુભાઈ મુખ્ય બોજી તથા બંસીલાલ દિવાનખાનામાં બેઠા. જે અડોસીપડોસી લાલાંને ઓળખતાં હતાં તે અને બીજાં તરત મળવા આવ્યાં. કન્હુભાઈની વહુએ પુલાઈ જતાં જતાં લાલાંબાને સૌ સાથે વાતચીત કરાવી. મળવાહળવામાં આમ કેટલોક વખત નીકળી ગયો. છેવટ બૈરાં વેરાયાં અને મોટાં વહુ તથા લાલાંએ કેટલીક વાતચીત કરી, ત્યાર પછી તે ત્યાંથી ઉઠી બંસીલાલની મેડીએ ગઈ. અહિં બેસી તેણે નાની વહુ સાથે કેટલીક વાતચીત કરી, દરમિયાન વહુએ પોતાના બાપની મૂર્ખાઈ માટે એકાંત મળવાથી લાલાંબાની માફી માગી. લાલાં તેના પિતાના જેવી અનુદાર ન હતી. ‘એ વાત મારા લક્ષમાંજ નથી વહુ !’ એમ કહી તેણે બીજી વાત કાઢી. થોડી વારે બંસીલાલને ઉપર બોલાવ્યો ‘તેણે પોતાને માટે કંઈક કરવા તેને જણાવ્યું. ‘આટલા બધા કેમ અધીરા થઈ જાઓ છો બંસીલાલ ! અને વહુ ! તમને પણ જુદાં થવાની તાલાવેલી લાગી હશે નહિ વાં ?’ એમ લાલાંએ કહ્યું એટલે ‘લાલાંબા ! મારે જુદાં રહેવું નથી. એ રજતા થાય એટલે બસ. મોટાં ભાભી મને કંઈ દુઃખ દેતાં નથી પણ તમને સમજીને વધારે શું કહેવું ? આપણું માણસ રજતું બપટું અને માનમાં હોય તેના જેવું આ જગતમાં બીજું એકંકે સુખ નથી.’ ‘ઠીક

છે. તમે હવે સુખી થશો ફિકર ન કરશો. ' તમારો આશ્રય અને પ્રેમ છે ત્યાં સુધી સુખીજ છીએ ' એમ કહી અંસીની વહુ હસી. આ પ્રમાણે વાતચીત થઈ જેમાં લુંડીઓએ ટાપસી પુર્યા કરી. સાંજ પડવા આવી ને લાલાં પાછી જવાને તૈયાર થઈ. કન્હુભાઈએ અઢી હજાર રૂપિયાની સાડી લાલાં બેગમને નજર કરી લુંડીઓ વગેરેને ઉમદા બક્ષીસો આપી. આણી તરફ ખોળને તથા ખીજા ચાકરોને પણ એવા ભારે ને કિમતી સરપાવ આપ્યા કે જેથી તેઓ ખુશ ખુશ થઈ ગયા. પોતે પગથિયાં સુધી વળાવવા ગયો, લાલાં રજા લઈ પાલખીમાં બેઠી અને અંસીને ઘોડે ચઢી પોતાની સાથે આવવાનું કન્હુભાઈના દેખતાંજ કહ્યું. ખોળ વગેરે પણ કન્હુભાઈને સલામ કરી સવાર થયા અને લાલાં બેગમ સૂર્યનારાયણ આયમતા પહેલાં પાછી રાજમહેલમાં આવી. અંસીલાલ તેની સાથે ઉપર ગયો અને લાલાં સુલતાનની વાટ જોતી પોતાના અંતઃપુરમાં જઈ બેઠી.

અંસીલાલ આગલા દિવાનખાનાના ઓરડામાં એકલો બેઠો. દીવા થયા અને જનાનખાનાના રખેવાળ ઉમરાવોનો પહેરો બદલાયો. એકલા બેઠાં બેઠાં તેણે અનેક વિચાર કર્યા. આખરે તે ઉભો થઈ આમ તેમ ફરવા લાગ્યો. એક ઉંચી બાંધણીનું પુસ્તક લઈ છન્નમાં જઈ બેઠો. આણી તરફ દાસીઓ અને ખોળઓ ખાણની તૈયારી કરવામાં રોકાયાં. ધણા માણસ અંસીવાળા ઓરડામાંથી ગયા આવ્યા પરંતુ કોઈએ તે કોણ છે એમ પૂછ્યું નહિ.

સુલતાન ખાણ ઉપરથી ઉઠી ખાનગી દરબારમાં ગયા અને એક એક પછી એક ચોટી ઉપરના ઉમરાવો સલામ ભરી ગયા. એ લોકોનું ધ્યાન અંસીલાલ તરફ ખેંચાયું પરંતુ લાલાં બેગમના માણસને કોણ પૂછી શકે કે 'તું કોણ છે?' દરબાર બરખાસ્ત થયો અને સુલતાન જનાનખાંમાં લાલાંની પાસે ગયા ને કેટલોક વખત થઈ ગયો પરંતુ અંસીને કોઈએ બોલાવ્યો નહિ. એકલા બેસી રહી તે કંટાળી ગયો પરંતુ શું કરે ? જનાનખાનામાં અને પાદશાહી કારભારમાં એમજ થાય છે. ધણી વાર થઈ ત્યારે એક લુંડી આવી તેણે અંસીને કહ્યું કે ' તમને જહાંપત્રાહ અંદર બોલાવે છે. ' તે બેઠક ઉપરથી ઉઠ્યો અને અંદર ગયો. ઘટે તેવી રીતે બહુ મોટી અદબથી

સલામ કરી. ‘ એહી અંસીલાલ, ’ એમ કહી લાલાંએ તેને ઓળખાવ્યો. એક આસન આપી સુલતાને તેને પોતાની પાસે બેસવાનું કહ્યું તેમ છતાં વિનયથી મુજરો કરી તથા સલામો ભરી તે નીચે બેઠો. લાલાંએ અંસીને માટે આગળથીજ તેના મનમાં ઉંચા વિચારો ઠસાવી દીધા હતા, તેમ તેણે પણ એવા સરસ જવાબ આપ્યા કે સુલતાન ખુશખુશ થઇ ગયો. ધણીવાર સુધી તેણે તેને જુદી જુદી બાબતોની ધટિત સૂચના કરી અને બીજે દિવસે લાલાં બેગમના-પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી-ખાનગી કારભારી તરીકે કામ કરવાના ઓર્દા ઉપર હાજર થવાનો હુકમ કરી રજા આપી. ઉઠતી વખતે બહુ વિવેક ભરી સલામો કરી તે ઘેર ગયો.

વાઘેલી બેગમની મીલકત અને ઉપજ કંઇ થોડી ન હતી. ચાલીસ લાખ રૂપિયાનું જવાહીર, પાટણુવાડાની ખંડણી અને બાર હજાર રૂપિયા માસિક ખરચ તેને મળતું. અંસીલાલના પગારનો આંકડો પાંચો ન હતો, તે લાલાંની મુનસરી ઉપર રાખ્યો હતો. અંસીને તેને માટે ખાતરી હતી એટલે તે આનંદ પામી ઘેર ગયો. જમતાં જમતાં કન્હુભાઈને તે વાત કહી અને મોટાભાઈએ નાનાભાઈને આપવી જોઈએ તેવી સારી શિખામણ આપી બરોબર ધ્યાનપૂર્વક નોકરી બજાવવાની ભલામણ કરી. પતિપત્ની લાલાંબાની મહેરબાનીથી આનંદ પામ્યાં. અંસીના ગયા પછી લાલાંએ સુલતાનને સાડી બતાવી અને બોળ તથા લુંડીઓએ પોતાને મળેલા સરપાવ દેખાડી કન્હુભાઈનાં એટલાં બધાં વખાણુ કર્યાં કે સુલતાન ખુશ થઈ ગયો. કન્હુભાઈને વખત આવતાં મોટો સરપાવ આપવાની તેણે ઇચ્છા બતાવી.

મકરણ ૭ મું.

હસવાનું ખસવું.

લાં ઠેકાણે પડી તેમ બંસીલાલને પણ તેણે ઠેકાણે પાડ્યો. કંડુભાઈનો ઉદય થયો અને વરસોજી તથા જેતોજી પણ ગરાસ મેળવી સુખી થયા, વગેરે વૃત્તાંત વાંચનાર વાંચી ગયા. હવે મશ્કરીમાંથી થયેલી એક ભયંકર ખરાબી સંબન્ધી વૃત્તાંત આપીએ. ધન વૈભવ અને સુખ મળતાં ધણા માણસો પોતાની પૂર્વ સ્થિતિ ભૂલી જાય છે. વાઘેલા ભાઈએને પણ એમજ થયું. તેઓ પોતાની દુઃખદ અવસ્થા ભૂલી ગયા. જગીરોનાં નાણાંથી અને પાદશાહી માનથી તેમના મનમાં અભિમાન ઉત્પન્ન થયું. અમદાવાદમાં તેઓએ પોતાના ઉતારા રાખી ધણા ખરો વખત શહેરમાં રહેવા માંડ્યું, પાદશાહી મહેલમાં તેમની અવરજવર હમેશની થઈ જેમ જેમ વર્ષ જતાં ગયાં અને વાઘેલા ભાઈએનાં સુખવૈભવ વધતાં ગયાં તેમ તેમના મનમાં અભિમાન વધતું ગયું. એકવાર ઉનાળાના દિવસો હતા, મારમારનો તાપ પડતો હતો અને વરસોજી તથા જેતોજી ઠટ્ટીઓ નાંખી ભદ્રના જળમાં બેઠા હતા. ગામડાના લોક અને કામદાર માણસો જળ નીચેના દરવાજામાંથી ચાલ્યા જતા હતા. ખરા બપોર હોવાને લીધે આ વખતે એક માણસ માથે ધોતિયું નાંખી જળતળે થઈને નીકળ્યો. વરસોજીની નજર તેની ઉપર પડી એટલે જેતોજીને તેણે કહ્યું કે ‘જે આ કાઈ માથાઢંકો જાય. વરસોજીએ સાધારણ મશ્કરીમાં કહ્યું પરંતુ પેલા માણસને હાડોહાડ લાગી ગયું. તે ખમયાઈને ઉભો રહ્યો અને માથું ઉઘાડી નાંચું જોઈ બોલ્યો કે ‘અમે માથાઢંકો નહિ પણ જેમની બેન દીકરીઓ દરબારમાં દેવાઈ હોય તે માથાઢંકો.’ વરસોજીના વચનનો ખરાબર ઉત્તર આપી પેલો માણસ ચાલ્યો ગયો. વાઘેલાઓનાં સુખ ઉતરી ગયાં. હસતાં શું હસ્યા પણ ‘હસવાનું ખસવું થયું.’ માથે પિછોડીવાળો ખુશાં મુખવાળાઓના મોં ઉપર શાહી ઢોળી ચાલ્યો ગયો. બન્ને ભાઈએ તેને

ઝોળખ્યો, અને કહેનારે પણ તેમને ઝોળખીને પેટ મારીને મરે એવાં તીવ્ર વચન કહ્યાં.

વાઘેલાઓને નીચું જોવરાવી જનાર અમદાવાદ પાસેના બિહોલા કસ્ટાનો રજપૂત ઠાકોર હતો. સરકારી કામ પ્રસંગે તે અમદાવાદ આવ્યો હતો. કચેરીમાંથી બપોરે નીકળેલો એટલે તાપ ન લાગે તેથી તેણે માથે પિછોડી નાંખી હતી. મુસલમાની રાજ્યમાં મુસલમાન અમીર અને હિંદુ ઔદ્યોધાર સિવાય કોઈને આકૃતાબગિરિ એટલે છત્રી રાખવાની પરવાનગી ન હતી. સામંતસિંહ નાનો ઠાકોર હતો એટલે અમદાવાદમાં તેની પાસે છત્રી ધ્યાંથી હોય ? જ્યારે ગરાસિયાને ગરાસિયે માથાઢંકો કહ્યો ત્યારે તે કેમ સાંભળી રહે ? બિહોલાએ કહેવા જોગ હતું તે કહ્યું અને વરસોજીના મનનો મદ ઉતરી ગયો. ખેડ ભાઈઓ ઉતારે ગયા પણ અનાજ ભાવ્યું નહિ. 'બિહોલાનાં વચન એના મોઢામાં ધલાવું ત્યારેજ હું ખરો.' એમ તેણે પણ લીધું. એકવાર લાગ જઈતેણે સુલતાનને કહ્યું કે 'જહાંપત્રાહ ! બિહોલા ઠાકોરે અમારું અપમાન કર્યું છે ને એને ચૌદ વર્ષની છોકરી ધણી રૂપાળી છે તેની સાથે આપના નેકા થાય તો અમારે માથેથી આળ ઉતરે.' અભિમાને અને મમતે હિંદુસ્તાનને ઉંધું પાડ્યું તથા જાતે ને જાતેજ મમતીલા લોક કપાઈ મુઆ તે આનું નામ. સુલતાને તેમનું કહેવું માન્ય રાખ્યું. પોતાના કેટલાક અમીરોને કહી રાખ્યું કે 'જ્યારે સામંતસિંહ કચેરીમાં આવે ત્યારે એની દીકરી મારે વેરે પરણાવવાનું માગું કરવું.' તેઓ બોલ્યા કે 'બંદેનવાજ ! સામંતસિંહ મેવાસનો રહેવાસી હોઈ અમે જે કહીશું તે તરત માનશે નહિ. એવી વાત અમારે મોઢેથી નીકળવી ધણી કઠણ છે.' સુલતાન બોલ્યો કે, 'વારું ત્યારે એ આવે એટલે મને યાદ દેવરાવજો, હું એને કહીશ.' એક દિવસ સામંતસિંહ કચેરીમાં આવ્યો એટલે અધિકારીઓએ સુલતાનને યાદ દેવરાવ્યું. તેણે તેને બોલાવી કહ્યું કે 'સામંતસિંહ તમારે શાં છોકરાં છે ?' ઠાકોરે ઉત્તર આપ્યો કે 'બંદે નવાજ મારે એક દીકરો ને એક દીકરી છે.' સુલતાન બોલ્યો 'દીકરી કેટલા વર્ષની છે ?' તે બોલ્યો કે 'ચૌદ વર્ષની.' 'રજપૂતો પોતાની દીકરીઓ પરણાવવાને એટલી બધી વાર કેમ કરે છે ?' ઠાકોર બોલ્યો કે 'અમારે પાંચ દસ હજાર રૂપિયા દીકરી

પરણાવતાં થાય એટલા એકઠા કરી રાખવાનું કામ ધણું અઘરું છે અને વળી વિશેષ એ કે જો તેને નાનપણમાંથી પરણાવીએ ને તે મરી જાય તો ખરચ કરેલો નિષ્ફળ જાય. ' સુલતાન બોલ્યો કે— ' ત્યારે તમે તમારી દીકરીને તખ્ત વેરે પરણાવો તો કેમ? ' ઠાકોર બોલ્યો કે ' બન્દેનવાજ ! આપ ઠીક કહો છો, હું જાણું છું કે હિંદુ રાજાઓની ધણી દીકરીઓ આપના જનાનામાં છે. કલોલના રાજાની, ઇડરના રાજાની અને બીજાની. મારી દીકરી પણ તેમાં હોય તો તે પાંચરૂં છે પણ હમણાં તે બહુ નાની છે અને રૂપે રંગે લાયક નથી. અમારા ભાઈ ભત્રીજાઓમાં લાયક હશે તો અમે શાદી કરીશું. ' ' ગમે તેમ હોય પણ તમારી દીકરી મને પરણાવો. ' સામંતસિંહે વચને બહાને ધણાં કારણ બતાવ્યાં પણ સુલતાન હઠે ચઢ્યો એટલે છેવટે તેણે તેનું કહ્યું માન્ય કર્યું, ઠાકોર ઉતારા ઉપર ગયો. સુલતાને વરસોજીને તથા જેતોજીને બોલાવી કહ્યું કે ' તમે કહેતા હતા પણ સામંત-સિંહે પોતાની દીકરી દેવાનું કમ્બુલ કર્યું. ' તેઓ બોલ્યા કે ' એણે હા કહી ખરી પણ રજપૂતોમાં વસંત ચઢાવવાનો ચાલ છે તે જો લઈ જાય તો અમે માનીએ કે વિવાહ ચોકસ થયો. '

કેટલાક દિવસ પછી સામંતસિંહ કચેરીમાં આવ્યો ત્યારે સુલતાને કહ્યું કે, ' સામંતસિંહ તમે તમારી દીકરીનું વસંત લઈ જાઓ. ' તેણે કહ્યું કે ' મારે ગામ જતી વેળાએ લેતો જઈશ. ' ' નહિ હમણાં ને હમણાં તમારે ઉતારે લઈ જાઓ. ' બહુ આગ્રહથી ઠાકોરને બલાતકારે તે વળગાડ્યું. સુલતાને પછી બન્ને લાઈએને કહ્યું કે ' તમારું પહેલું ભવિષ્ય જેમ બોટું પડ્યું તેમ આ પણ બોટું પડ્યું કેમકે બિહોલાએ વસંત લીધું. ' તેઓ બોલ્યા કે ' તેણે વસંત તો લીધું ખરું પણ લગ્ન લેશે નહિ. ' આ ઉપરથી સામંતસિંહને બીજા મેળાપની વેળાએ સુલતાને કહ્યું કે, ' તમે લગ્નનો દિવસ નક્કી કરો. ' તેણે ઉતર આપ્યો કે, ' હું દસ મહીનાથી રૂઝાં કંઈ છું માટે મારે ગામ જઈને મારી ઉપજ નીપજ સંભાળું ને પછી સર-સામાન એકઠા કરું તેમાં એક વરસ થાય. સુલતાન મારે ઘેર પરણવા આવે તેનો ખરચ ઉપાડવાનું હમણાં માફ ગણું નથી, માટે થોભો. ' ' તમારે જોઈએ એટલું ધન અમારા ખજાનામાંથી લઈ જાઓ પણ

લગનનો દિવસ નક્કી કરો. ' તે બોલ્યો કે ' બન્દે નવાજ ! આપનાં નાણું-વતે લગન કરૂં તો મારી શોભા કહેવાય નહિ. '

જાત વગર જાત કોણ કાપે ! કુહાડીને જે લાકડાનો હાથો ન મળે તો લાકડાં કેમ કપાય ! ગરાસિયા લોકો પોતાના લોકનો નાશ કરવાનાં પગલાં લીધેલાં હિંદના આખા ઇતિહાસમાં બધે ઠેકાણે આપણું જોઈએ છીએ. વરસોજની ઉરફેરણી ચાલુ રહેવાથી સુલતાને ઉંટ ભરી ભરીને લાખો રૂપિયા બિહોલા સામંતસિંહ ઉપર મોકલ્યા અને લગન લેવાનો આગ્રહ કર્યો. ' લગનની તૈયારીજ કરૂં છું ' એમ જણાવી તેણે બિહોલની આસપાસ મજબૂત કિલ્લો અને ખુરજો ચણાવવા માંડ્યા. બીલ લોકને મોટા પગાર ને લાલચો આપી આપીને લશ્કરમાં રાખવા માંડ્યા. બિહોલની પૂર્ણ મજબૂતી કર્યા પછી વાત્રકના કિનારા ઉપર હાલ જે ઠેકાણે ઉંટડિયા મહાદેવનું સ્થાન છે તેની પાસેના ધૂળિયા પથ્થરના નાના પહાડી કાતરમાં એક છુપો મહેલ અને મોટું વિશાળ ભોંયરું બનાવ્યું. સુલતાનની સાથે લડતાં હાર થવાની અને તેમ થતાં છુપાઈ રહેવાનું સ્થાન જોઈએ તેથી તેણે આ ગોઠવણ કરી. સામંતસિંહે બનાવેલા તે મહેલનાં અને ભોંયરાનાં ખંડિયેર હાલ પણ જોવામાં આવે છે. હાલ એ પ્રદેશ વેરાન જેવો અને આછી વસ્તીવાળો થઈ ગયો છે પરંતુ તે કાળે તો તેના ઉપર અગમ્ય ઝાડીવાળાં બિયાબાન જંગલો હતાં. સઘળી તૈયારી થયા પછી બિહોલાએ સુલતાનને જાન લઈ આવવાને સંદેશો કહાવ્યો. સામંતસિંહ બિહોલાનું કહેણ આવ્યા પછી પાદશાહ મોટી ધામધુમથી જાન લઈ નીકળ્યો. બિહોલથી બે ગાઉ ઉપર આવી તેણે પડાવ નાખ્યો, એટલે સામંતસિંહે પોતાના ભાયાતો મારફતે તેને કહાવી મોકલ્યું કે, નામદારને મુસલમાનની રીતે નેકા પઢવા છે કે હિંદુની રીતે. સુલતાને હિંદુ રીતે પરણવાનું જણાવ્યું તેથી રજૂપૂતોએ કહ્યું કે સુલતાન અમારે ઘેર પરણવા આવ્યા માટે અમે સારી રીતે વિવાહ કરીશું. બન્દુકો વગેરે દારૂખાનું ફોડવામાં આવશે અને લોકો જાનૈયાની મશ્કરીઓ અને કાંકરીયાળો પણ કરશે. આવી રીતે મશ્કરી ઠંઠા કરવાનો અમારા લોકમાં ચાલ છે અને જાનૈયા કદાપિ કોઈ ઉપર ગુસ્સો થઈ કંઈ અટકચાળું કરે તો લડાઈ થઈ વિવાહમાં વિધિ આવે માટે બન્દે નવાજ આપે

સધળા માણસોને તાકીદ આપવી કે કોઈ કંઈ બોલે નહિ. વળી આપના લશ્કરને ઉતારવા જેટલી બિહોલ પાસે જગા નથી માટે ઉમરાવોને પહેલા મોકલજો. પછી આપ આવજો અને છેલ્લે લશ્કરને આવવાનો હુકમ આપજો. સુલતાને રજપૂતોએ કહ્યું તેટલું કબુલ કર્યું અને લશ્કરમાં તથા અમીર ઉમરાવ વગેરેમાં દાંડી પિટાવી જાહેર કર્યું કે કોઈએ બિહોલના માણસો સામે ગુસ્સો કરવો નહિ. હિંદુની રીત પ્રમાણે તેઓ મશ્કરી કરે અથવા દારૂખાનું છોડે અને કોઈને કંઈ વાગે કરે તોપણ બોલવું નહિ. પછી અમીરો બિહોલ આવ્યા ત્યારે પાંચ હજાર રજપૂતો બનહુકા ભરી તેમની સામે થયા. સપાટાબન્ધ બહાર થવા માંડ્યા અને ‘ દારૂખાનું ફૂટે છે ’ એમ માનતા અમીરો ટપોટપ ધરતી ઉપર પડવા માંડ્યા. આ પ્રમાણે મોટી ખુવારી થઈ ત્યાં સુધી સામન્તસિંહની દગલબાજી કળી શકાઈ નહિ. સુલતાન આવ્યો પણ દારૂખાનું બન્ધ રહ્યું નહિ અને ધણા માણસો માર્યા ગયા ત્યારે તેની આંખ ઉઘડી.

સુલતાને પછી લશ્કરને બોલાવી લડાઈ જાહેર કરી. બિહોલના રજપૂતો કિલ્લો બંધ કરી ક્યારનાય વગે થઈ ગયા હતા. તારૂં ને તને એ ન્યાયે સામન્તસિંહે કિલ્લામાં સુલતાનનાં નાણાંથી લડાઈનેા સામાન તૈયાર રાખ્યો હતો. સાત દિવસ સુધી રજપૂતોએ કોઈને કિલ્લાની પાસે ધપવા દીધા નહિ. આખરે ઝાઝી કીડીઓ સાપને તાણે એમ થયું. મોટા દળ આગળ મુઠીબર રજપૂતો શું કરે ? તેમના ધણા માણસ માર્યા ગયા અને ગોળા તથા ગોળીઓથી કિલ્લો ચાળણીની માફક કાણો થઈ ગયો. વધારે ટકાવ કરવાની હિમ્મત જતી રહેતાં સામન્તસિંહે મરણિયા માણસો સાથે પોતાનું કુટુંબ લઈ બિહોલ છોડ્યું. તે “ ધોરીપાવટી ” નામના કિલ્લામાં પહોંચ્યો ત્યાં સુધી રજપૂતોએ ટકાવ રાખ્યો. આઠમે દિવસે બપોરે કિલ્લામાં ગાબડું પાડી સુલતાનનું સૈન્ય બિહોલમાં દાખલ થયું ત્યારે અંદર કોઈ ન હતું. રજપૂતોનાં શય કુતરાં અને ગીધથી ગામ ભરાઈ ગયું હતું. લોક પાસેનાં ગામડાંમાં નાસી ગયા હતા. લશ્કરે કસ્યામાં પેસી ધણી ખરાબી કરી અને લોકનાં સુનાં ધર લુંટી લીધાં.

સાત દિવસમાં સામન્તસિંહે ધણી માણસોનો ધાણ કાઢી નાંખ્યો. સુલતાન તરત તેની પુઠે જઈ શક્યો નહિ. લશ્કરમાં નવી ભરતી કરવા લગભગ ત્રણ માસ સુધી તેને બિહોલમાં મુકામ રાખવો પડ્યો. આણી તરફ સામન્તસિંહે પણ ધોરીપાવટીના મહેલમાં વિરામ લઈ ખીજી વાર લડાઈની તૈયારી કરી. તેની પાસે પુષ્કળ સોનું રૂપું અને જવાહીર હતું. કિલ્લો એવી ગીચ ઝાડીમાં હતો કે મોટા લશ્કરથી પણ તેમાં પેસાય નહિ. તેણે બીલ લોકને એકઠા કરી ફરી જવાબ દેવાય તેવો બંદોબસ્ત કર્યો. રૂપાળી અને જુવાન રજપૂતાણીઓએ આપોઆપ આપઘાત કરી રજપૂતોને નચિત કર્યા હતા. પછી જે કન્યાને મોટે કલહ મંડાયો હતો તેને છુપાછુપ ઇંડરના રાજ સાથે પરણાવી દીધી. સામન્તસિંહ અને રજપૂતો આ રીતે પરવાર્યા ત્યાર સોરો સુલતાન પણ લશ્કર લઈ આગળ આવ્યો. તેણે જંગલને કપાવવા માંડ્યું પણ કુદરતને પાછી હડાવવી એ કંઈ સહેલ ન હતું. ધણી ઝાડી કપાવવા છતાં મોટી મુશ્કેલીથી થોડું લશ્કર અંદર લઈ જવાયું. એ માસ સુધી હિંદુ મુસલમાન વચ્ચે લડાઈ ચાલી અને એમ કહેવાય છે કે એ લડાઈ દરમિયાન જ્યારે સીસું ખુટી પડ્યું ત્યારે સામન્તસિંહે સોના રૂપાની ગોળીઓ કરી વાપરી. આટલું કર્યું તેમ છતાં અંતે તે હાર્યો અને છુઆના પર્વતો તરફ નાસી ગયો.

ધોરીપાવટીથી એ ગાઉ ઉપર કેદારેશ્વર મહાદેવનું દેવળ છે. તે પાંડવોના કાળ જેટલું જીનું ગણાય છે. ધોરીપાવટીમાં જે ઠેકાણું સામન્તસિંહ રહ્યો હતો તે જગાનાં ખંડેર આગળ હજી પણ એક ગેંચી ભોંયરું છે. લોકોમાં એવું બોલાય છે કે તેમાં અનર્ગળ ધન ભરેલું છે પરંતુ ભમરાના ભયથી અંદર પેસાતું નથી. પાંચ મહીના સુધી સુલતાન અમદાવાદની બહાર રહ્યો. સુલતાનનો પ્રતાપ બહુ મોટો હતો અને રજપૂતો તેને પહોંચી વળે તેમ ન હતું પરંતુ સામન્તસિંહ જંગલમાં ભરાઈ જવાથી મુસલમાન સૈનિકો જંગલમાં રહેતાં તેમની તબિયત બગડવાથી સુલતાન કંટાળી ગયો; એવામાં ઉંનું દૂધ પીવાથી અમદાવાદમાં લાલાં બેગમનું એકાએક મરણ નીપજ્જાના સમાચાર મળ્યા તેથી ખિન્ન થઈ તે પાછો ફર્યો.

પ્રકરણ ૮ મું.

લાલાંની જોડ.

મંતસિંહને જતો કરી સુલતાન અમદાવાદ આવ્યો અને કન્હુભાઈ તથા અંસીને બોલાવી લાલાંની જગા સાચવે એવી રજપૂત કન્યા શોધી લાવવા જણાવ્યું. લાલાં બેગમના પ્રેમમાં તે એવો મસ્ત થઈ ગયો હતો કે તેના વગર તેને ચેન પડતું નહિ. કેટલાક દિવસ તે ગાંડા ઘેલા જેવો થઈ રહ્યો. દિવસે બરોબર ખાણું લે નહિ અને રાત્રે નિદ્રા કરે નહિ. ધણા દિવસ તેણે કચેરી પણ બંધ રાખી. સુલતાનનો શોક જોઈ અમીર ઉમરાવ અને કાર્યભારીઓ પણ શોક કરવા લાગ્યા. કેટલાક તો એમ માનવા લાગ્યા કે લાલાંની જોડ નહિ મળી આવે તો આખરે એના એજ કલ્પાંતમાં તેનો અંત આવશે. કન્હુભાઈએ પોતાની તરફના માણસો દેશ દેશાવરમાં કન્યાની શોધ કરવા મોકલ્યા હતા તે પાછા આવ્યા પણ કંઈ સમાચાર લાવ્યા નહિ. કાર્યભારીઓના માણસો પણ ગુજરાતનાં ગામડાં અને કસ્ટ્યા શોધી પાછા આવ્યા અને સુલતાન નાસીપાસ થયો પરંતુ ખર્ચ છે કે ધધિર કાઢનાં ઠેકાણાં ખાલી પડવા દેતો નથી. એકાદ માણસ એવો તો મળી આવે કે જે બીજાની જગા પુરે. લાલાંની જગા સાચવનાર ગુજરાતમાં કોઈ ઠંકરાણી ન હતી તેમ ન હતું. અંસીલાલના માણસોને લાલાંની જોડ શોધી કાઢવાનું માન મળ્યું.

ચરોતરમાં આવેલા માતર કસ્ટ્યાનો ધણી સત્રાલજી મેવાડના રાણાના વંશનો સિસોદિયો રજપૂત હતો અને તેને ઘેર જાસક ગામ હતાં. નાની ઉપજ છતાં ચરોતરની ઉંચી ભૂમિનું ફળ તેને ધણું સાફ મળતું. એના કુટુંબમાં એક રાજબીજ કન્યા હતી. રાણા સત્રાલજીને ત્રણ છોકરાં હતાં. બાલુજી અને બોજીજી નામે બે કુંવર અને રૂપાળીયા નામે એક કન્યા. આ કન્યા લાલાં વાઘેલીની જગા સાચવે તેવી હતી. અંસીલાલે કન્યાની

શોધ કરવા મોકલેલા એક બ્રાહ્મણ તેની ભાળ લાવી આપી. રૂપાળીયા રૂપરૂપનો અંબાર અને દેવકન્યા જેવી મજેની સ્ત્રી હતી. તેના કપાળઉપર સ્વચ્છ અને અસાંછિત રજપૂત રૂધિરનું તેજ હતું. બ્રાહ્મણ જ્યારે તેને દીઠી ત્યારે તેને તે લાલનાં કરતાં પણ વધારે યોગ્ય અને રૂપાળી જણાઈ. કન્યાને જોઈ તેનો વંશ બાપનું નામઠામ વગેરે જાણી તે અમદાવાદ આવ્યો અને બંસીલાલને ખબર આપી.

સુલતાન નિરાશ થવા ઉપર હતો એટલામાં બંસીલાલે તેને એ સમાચાર આપ્યા. તે ખુશ થયો અને સત્રાલજીને અમદાવાદ તેડાવવાનો હુકમ કર્યો. હુકમ લેઈ એક ખેપિયો બીજે દહાડે માતર ગયો અને ત્રીજે દહાડે સત્રાલજી અમદાવાદ આવ્યા. ચાર પાંચ અમલદારોની એક નાની મંડળી બેઠી હતી, તેમના દેખતાં તેની છોકરીને ગાદી સાથે પરણાવવાનો એક ઉમરાવે તેને આગ્રહ કર્યો. સત્રાલજી જેતા વરસાના જેવો ન હતો. ચિતોડના રાણાના વંશનો હોઈ તે ધણા અભિમાની અને મમતીલો હતો. તેણે મંડળી વચ્ચે તેમ કરવાની સાફ ના પાડી એટલે બંસીલાલ બોલ્યો કે ‘ઠાકોર સાહેબ શા માટે ના પાડે છે? સુલતાનના જનાનખાનામાં હિંદુ રાજાઓની દીકરીઓ છે અને મારા ધાર્યા પ્રમાણે તો તમારા કરતાં ધણા મોટા રાજ્યના ધણીઓએ ગાદીને કુંવરીઓ આપી છે. સત્રાલજીએ જવાબ દીધો કે ‘કાર્યભારી એ રાજાઓ જુદા અને અમે જુદા. સુલતાનને અમે અમારા માથાના મુગટ માનીએ છીએ પરંતુ અમારી દીકરીઓ મોટા જનાનખાનામાં શોભે નહિ. મોટા રાજાની કુંવરીઓ હોય તેજ મોટે ઠેકાણે શોભે.’

દિવાને ઉત્તર આપ્યો કે ‘રાવળજી સમજે. નહિ સમજે તો બળાત્કાર કરવો પડશે.’ સત્રાલજી આવી ધમકીથી ડરી જાય તેવો રજપૂત ન હતો. તેણે માથું ફેરવી કહ્યું કે ‘મરીશું પણ અમે તો એ વાતને મંજુર રાખીશું નહિ. અમારા વંશમાં એવું થયું નથી અને થાય એ પણ સંભવિત નથી માટે સરકાર માખાપ છે જોઈએ તો મારી નાંખો પણ એમ થશે નહિ.’ ધણી ધણી રીતે સમજાવટ ચલાવી પરંતુ રાવળે માન્યું નહિ એટલે સુલતાન ઉઠીને ચાલ્યો ગયો અને અમીરોએ તેને રાજમહેલમાંથી બારેબાર બંદીખાનામાં મોકલવાની દીધી. સત્રાલજીને કેદ કર્યા પછી

સિપાઈ ઓ માતર ગયા અને ઠકરાણીને સમજાવી. રાતે કુંવરીને દેવી કે ના દેવી તે ઉપર તેણે છોકરાઓ સાથે વિચાર કરી ઠરાવ્યું કે ' દીકરી મરી ગઈ છે એમ આપણે ગણવું પરન્તુ ગરાસ જવા દેવો નહિ. ધણા રાણાઓ અને રાજાઓની કુંવરીઓ પાદશાહના જનનાનખાનામાં છે તો આપણે વળી કોણ માત્ર ? બળિયા સાથે બાથ ભરવામાં શો માલ છે ? બિહોલવાળો સામંતસિંહ સામે થવાથી રાનરાન અને પાનપાન થઈ ગયો. રાણીઓ અને છોકરીઓને ઉછળતી આગમાં બાળી અને પોતે વનમાં ભટકતો થયો તેમાં એણે શું પરાક્રમ કર્યું ? એથી શું કુળની લાજ સચવાઈ ? ' ઠકરાણીનો આ વિચાર છોકરાઓને પસંદ પડ્યો અને બીજે દિવસે એક રથમાં બેસાડી રૂપાળીને અમદાવાદ તરફ વિદાય કરી.

રૂપાળીબાને લાવી બંસીલાલને ઘેર બે દિવસ રાખી કેટલીક રીત-ભાત શીખવી. પછી શણગાર પહેરાવી સુલતાન સંમુખ ઉભી કરી. સુલતાન તેને જોઈને બોલ્યો કે- ' બંસીલાલ લાલાંને ક્યાંથી લાવ્યા ? ' રૂપાળીએ હસીને જવાબ આપ્યો કે ' જહાંપત્રાહ ! લાલાં તો ગઈ અને આ તો રૂપાળીબા છે. ' બંસી અને સુલતાન તેની આ હાજર જવાબીથી હસી પડ્યા. રાજતેજેમથી કન્યા જોઈ તે લાલાંને ભુલી ગયો. રૂપાળીએ લાલાંની જગા રાખી અને ખુશ થયેલા સુલતાને બીજે દિવસે સવારે એક દરબાર ભરી કંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વગર સત્રાલજીની બેડીઓ તોડી નખાવી સરપાવ આપી માતર મોકલ્યા.

સત્રાલજી બિચારો ભોળો માણસ હતો. તેને કેમ છોડી મૂક્યો તેનું કારણ તે સમજ્યો ન હતો. તે તો ધારતો હતો કે આપણને દમ દેતાં પણ કામ ન થયું તેથી આપણી હિમ્મત જોઈ સરપાવ કરી રજા આપી. આવા આવા વિચાર કરતો તે પાછો ગયો. કૃષ્ણની કૃપાથી સુદામાની સ્થિતિ બદલાઈ ગઈ હતી તેમ તે આવ્યો ત્યારે ઠકરાણાં અને છોકરાઓની સ્થિતિ બદલાઈ ગઈ હતી. આ ફેરફાર ભોળિયા રજપૂતના કળવામાં આવ્યો નહિ. સાંજના વાળુની વખત થઈ, ઠકરાણાંએ ઠાકારની આગળ બાણું પીરસીને મૂક્યું અને બે છોકરાઓ આવી જમવા બેઠા ત્યારે રાણીબા-રૂપાળીને ઘરમાં એ લાડકે નામે બોલાવવામાં આવતી હતી તેથી ઠાકારે

પૂછ્યું કે-‘રાણીબા ક્યાં ગઈ?’ ઠકરાણીએ ઉત્તર આપ્યો કે-આટલામાં રમતી હશે માટે આપ બોજન કરી લો. ઠકરાણીના બોલઉપરથી સત્રાલ-જીને શક ગયો. તેણે વધારે આગ્રહ કરવા માંડ્યો પણ રાણીબા માતરમાં હોય તો આવેને ! છેવટ તે બોલ્યો કે ‘તેના વગર હું જમનાર નથી માટે ઝટ તેને બોલાવી લાવો.’ ઠાકોરે હઠ મૂકી નહિ એટલે ઠકરાણીનું ઉડાવવું નબી શક્યું નહિ. તે રીસ ચઢાવીને બોલી કે ‘ઠાકોર ! રાણીબા રાણીબા શું કરો છો ? રાણીબાને અમદાવાદ મોકલી ત્યારે તો તમારી બેડીઓ તૂટી.’ સિસોદિયો રજપૂત આ વચન સાંભળી આકુળવ્યાકુળ થઈ ગયો. બાણા ઉપરથી ઉભા થઈ ખિંટીએ ભરવેલી તરવાર લઈ ઠકરાણી ઉપર ધસતાં તે બોલ્યો કે ‘રાંડ કુળત ! ધિક્કાર છે તારી જાતને ! તું રજપૂતાણીની કુખે જન્મેલી નથી. અમારા વંશની શુદ્ધ કીર્તિને લાંછન લગાડ્યું. રૂપાળી, તું અને આ સઘળો વસ્તાર ઉછળતી આગમાં બળી ગયાં હોત તો શું થાત ? પણ તારા આ નીચ કામથી તો મારા આખા વંશને મોટું લાંછન લાગ્યું. ઇશ્વરનું સ્મરણ કરી લે, આ ધડીએજ તારા પ્રાણુ લઈ હું મારા અકીર્તિને ભોગ પડતા દેહને અંત આણું છું.’ ઠકરાણી બોલી કે ‘રાણાજી ! આ ખાંધ આપની તરવાર ઝીલવાને સત્જન છે અને અલખત કુળને કલંક તો લાગ્યું છે, માટે આપને ઘટિત લાગે તે કરો.’ આવાં વચનથી રાણાને અસર થઈ, તેના જીરુસો નરમ પડવા છતાં તે ફરીને બોલ્યો કે ‘બંદીખાનામાં મરી ગયો હોત તો શી ચિંતા હતી ! રંડાપો તને કલંક લગાડત નહિ પણ આ તો તેં મને અને મારા કુળને કલંક લગાડ્યું. સિસોદિયો રજપૂત કાળીટીલી લઈ જીવે તેના કરતાં બહેતર છે કે પોતાનો દેહ તજે.’ આમ કહી ગુસ્સે થયેલા અને પોતાના દેહ ઉપર તિરસ્કારની દૃષ્ટિએ જોનારા સત્રાલજીએ ઠકરાણીને મરવાને ઊગામેલી તરવાર પોતાના પેટમાં મારી ને જોતજોતામાં ઢગલો થઈ નીચે પડ્યો. ઠાકોરના નાના મહેલમાં કાળો-કહેર વર્તાઈ ગયો. પીર-સેલાં બાણાં એમનાં એમ પડ્યાં રહ્યાં અને રસોડામાં લોહીની છોળો ઉડી. સત્રાલજીની ધણિયાણી ઠાકોરે પોતાના પેટમાં તરવાર મારી તે વખતેજ તેને બાઝી પડી તેથી મડાગાંઠ પડવાથી અને એકદમ બનેલા બનાવથી

સ્વામીની સાથે તે પણ મરણ પામી અને બાણુજી તથા ભોજુજી બૂમો પાડતા અને કટપાંત કરતા બહાર દોડી ગયા. બાણુજીએ દોડી આવી તેમનાં શબને ઠેકાણુ પાડ્યાં. કેટલાક દિવસ સુધી આ બનાવથી માતરના લોક આભા થઈ રહ્યા પણ દુઃખનું ઓસડ દહાડા. બાણુજીએ પછી મન વાળી પોતાની મીલકતનો કારભાર હાથમાં લીધો.

અમદાવાદમાં સમાચાર ગયા ત્યારે રાણીબાએ માતપિતાનું સ્નાન કરી ધણું આકન્દ કર્યું. પોતાને અહિં દેવાથી આવો બનાવ બન્યો એમ માની તે ખિન્ન રહેતી ને સુલતાન તેનું મન મનવવા માટે અનેક યુક્તિઓ કરતો. એકવાર તેણે રાણીબાને કહ્યું કે ‘ ત્યારે કોઈ હિંદુ રાજા મરી જાય અને તેના કુંવરો ગાદીએ બેસે ત્યારે તેમને દિલાસો આપવાને સગાં હોય તે શું કરે ? ’ રાણીબાએ ઉત્તર દીધો કે ‘ પૈસાવાળું સગું હોય તે પોષાક મોકલાવી તેમનો શોક ઉતારાવે. ’ સાળાઓનો શોક મુકાવવા સુલતાને તેમને અમદાવાદ બોલાવરાવ્યા. માતરના બન્ને ઠાકોરો અમદાવાદ આવ્યા અને પોતાને ઉતારે ઉતર્યાં. સુલતાને ઉતારા ઉપર તેમને જોઈતી વસ્તુઓ મોકલાવી સિસોદિયા બેગમને કહ્યું કે ‘ રાણીબેગમ ! આજે દરબાર ભરી હું તમારા ભાઈઓનો શોક મુકાવીશ. ’

‘ હવે એ મારા ભાઈ શાના ? એમ કેમ ? બાણુજી અને ભોજુજી શું તમારા ભાઈ નહિ ? જહાંપનાહ ! નહિ ! તેઓ હવે મારી જોડે બેસીને જન્મે નહિ તો મારા ભાઈ કેમ કહેવાય ? અમારાથી એક પ્યાલે પાણી પણ પીવાય નહિ. ’ એમ કેમ બને ! આજ તમે તમારે હાથે રસોઈ કરો અને હું તમારા ભાઈઓને જમવા બોલાવું. ’ સુલતાને બાણુજી વગેરેને જમવા બોલાવ્યા. રાણીબા કહેવા તો ગઈ ઠીક પણ તેનું કહેવું ઉલટું પડ્યું અને જે ધારણા હતી તે ઉંઘી વળી. તેને ચાલે ન ચાલે સુલતાનનું મન સખવું પડ્યું. આણી તરફ બાણુજી અને ભોજુજી શાહી આમંત્રણને માન આપી બદરમાં આવ્યા. તેઓ આવીને રાણીબાના મહેલમાં બેઠા અને સુલતાન બીજા કામ સારું બહાર ગયો. તેના ગયા પછી રાણીબા બહાર આવી અને પોતાના ભાઈઓને ખબર પૂછી બોલી કે ‘ ભાઈઓ ! તમને ધિક્કાર છે. મને અહિં દીધી તેના શોકમાં આપણું માખાપ તરવાર ખાઈ મરણ પામ્યાં અને સિસોદિયા રજપૂતોને લાંછન લગાડવા તમે શા માટે જીવતા

રહ્યા ! તમને અહિં મારી સાથે જમાડવાના છે માટે જો આખરુ સાચવવી હોય તો નાસી જાઓ. ' નાનો ભાઈ ભોજળ બેનનાં વચન સાંભળી ઉભો થયો. તેની રજોમાંનું સિસોદિયું લોહી ગરમ થઈ ગયું. એકદમ જાનમાંથી જુસ્કો મારી તે દરબારમાંથી નાસી ગયો. મોટા ભાઈ તેની પાછળ દોડ્યો પરંતુ તેનાથી કુદકો મરાયો નહિ. કુળની લાજ કરતાં તેને પ્રાણુ વહાલોં લાગ્યો, તેમ રાણીબાએ પણ નાનાભાઈને નીચે પડતો જોઈ મોટા-ભાઈને પકડી લીધો એટલે તે પાછો ખેડો. ભોજળને વાગ્યું છતાં જોસમા ને જોસમાં તે ઉઠીને નાસી ગયો. રસોઈ થયા પછી સુલતાને બાણુજને કહ્યું કે, ' બાણુ ! તમારી બેને રસોઈ કરી છે માટે જમવા ઉઠો. જહાંપનાહ મારી બેને રસોઈ કરી છે પરંતુ હવે તે મારાથી જમાય નહિ માટે માફ કરો. ' ' બાણુજ, શું કરવાને મિથ્યા મમત કરો છો ઉઠો. ' તેણે કહ્યું કે ' જો હું અહિંયાં જમીશ તો બીજા રજપૂતો મારી સાથે જમશે નહિ અને મારા છોકરાને કન્યા પણ આપશે નહિ. ' સુલતાને કહ્યું કે તેની તમે ફિકર કરશો નહિ. ગુજરાતના સધળા રજપૂતોને હું તમારી સાથે ખેસારી જમાડીશ. ' રાણીબાએ અને સુલતાને પછી ધણાજ આગ્રહ કરી બાણુજને જમાડ્યો. રાણીબાએ સુલતાનને આગ્રહ કર્યો કે ' હવે ગમે તેમ કરીને મારા ભાઈને રજપૂતોની નાત બેળો કરો. ' સુલતાને બાવન ગામના રજપૂતોને અમદાવાદ ખેલાવરાવ્યા. રજપૂતોએ જાણ્યું કે તેમને જોર જીલમથી જમાડવામાં આવશે તેથી જેમને લાજ વહાલી લાગી તેઓ પોતાનાં ગામ, ગરાસ અને રાય રચીલું મૂકી ગુજરાત છોડી નાસી ગયા અને જેટલા સુલતાનના માણસોના હાથમાં આવ્યા તેમને અમદાવાદ તેડી લાવી એક મોટું જમણુ કરી બાણુજ બેળા જમાડ્યા. સુલતાનના આ કૃત્યથી રજપૂતો અને મુસલમાનોમાં મોટો કલહ ઉત્પન્ન થયો. રજપૂતો ન જમવા માટે આગ્રહ લઈ ખેડા અને સુલતાન તેમને વટલાવવાની હઠ લઈ બેઠો. આ વિગ્રહ ધણાં વર્ષો સુધી ચાલ્યો જેમાં ધણા માણસો માર્યા ગયા ધણા રજપૂતો વટલી ગયા અને ધણાક બહારવટે નીકળ્યા. નાનાં નાનાં રાજ્યોના ધણી વટલી ગયા પણ મોટા રાજ્યોને ઠાકોરો એકદમ તાબે થયા નહિ.

રાજપિંપળાના રાજ હરિસિંહ સંબંધી એક એવી વાત આ પ્રસંગમાં
અનેલી ભાટ લોકો કહે છે કે—ન્યારે અમદાવાદના સુલતાન હરિસિંહજી
ઉપર દબાણ ચલાવવા માંડ્યું ત્યારે રાજપાટ છોડી તે નંગલમાં નાસી ગયો.
હરિસિંહજી તેની રાણી સાથે નંગલમાં ગયો. નંગલમાં તેની સુકુમાર
રાણી પાણી વગર ટળવળતી મોતીનો હાર દેખાડી તેને કહેવા લાગી કે:—

કવિત.

શાહજહાં સુલતાન કોપી ચઢ્યો જવે તવ
શેષના સહાનો માર ધરની હલાની હૈં;
મરિ રજપૂત શૂરે મહા પૂરે રેવાહુકે,
આસપાસ ધૂર લાલ રંગસે રંગાની હૈં.
સુલતાન તેરે ત્રાસ પાડનમે છાલો પરે,
કંદમૂલ खाने भागी मोरियेही राखी हૈં.
તોર તોર હાર અપછરા લે નીચોવે મુલ્લ,
તુમૈ જ્યૌં કહત કંથ મુગતામૈ પાની હૈં.

વાર્તાનો ઉપસંહાર કરતાં અત્રે કહેવું જોઈએ કે જે જે રજપૂતો આ
પ્રસંગે વટલાયા તેઓ સુલતાનના મહેલને સલામ કરવાથી ‘મોલેસલામ’
કહેવાયા. રજપૂતોન નહિ પરન્તુ વાણિયા અને કણુખી વગેરે ખીન્ન ધણા
લોક વટલાયા. ભરૂચ જિલ્લામાં ખેતીનું કામ કરનાર એવા ધણા લોકો છે
અને ગુજરાતના દરેક ગામડામાં ધાંચીનું તથા પરચુરણ વેપારનું કામ કર-
નાર વહોરા વગેરે મુસલમાનો છે. ધણાંકને વટલાવ્યાથી ભાણુજીને સંતોષ
થયો. રાણી ખેગમની સાથે સુલતાને ધણાં વર્ષ સુધી સુખ ભોગવ્યું.
સામેંતસિંહજી જેણે સામી કમ્મર બાંધી હતી તેને પણ ધણે વરસે સુલ-
તાને મારી આપી. ભાણુજીનો આગ્રહ સમી ગયા પછી ગુજરાતમાં પાછી
સમાધાની ફેલાઈ. સુલતાન ઉદાર રાજ્યને સુસ્થિર કરવાની મહત્વાકાંક્ષા
ધરાવનાર અને હિંદુ મુસલમાન વચ્ચેનો ભિન્નભાવ ઓછો કરી પ્રજાનું
ઐક્ય સાધી લેવાના ઉચ્ચતર હેતુવાળો હતો. જો તે લાંબો વખત જીવ્યો
હોત તો અમદાવાદની સુલતાની ખરેખર તેણે અચલ કરી હોત.

